GORKI

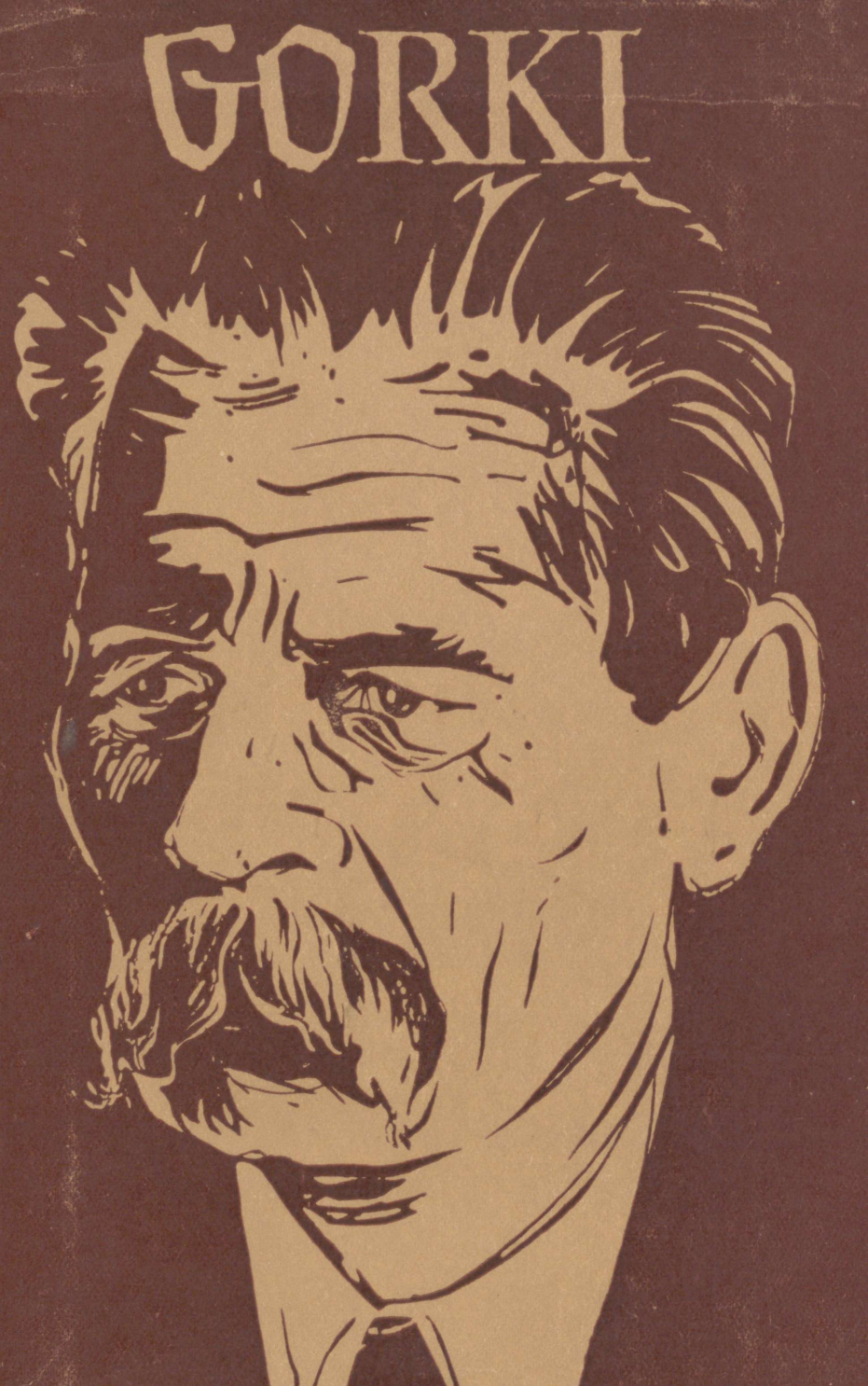

I. GRUŻDEV

GORKI

Maksim Gorki biograafi I. Gruzdevi järjekordne uurimus annab ülevaate suure kirjaniku elust ja loomingust. Loobudes Gorki mahuka kirjandusliku loomingu üksikasjalikust analüüsist ja hinnangust sellele, pühendab autor peatähelepanu M. Gorki eluteele ja ühiskondlikule tegevusele, tema kujunemisele nõukogude kirjanduse teedrajavaks kujuks. Teoses on esile toodud Gorki suur tähtsus kogu kultuurielu arendamisel ja nõukogude kirjanike uue põlvkonna kasvatamisel, samuti näeme tema osa maailmakirjanduses.

BIOGRAAFILINE SARI

М. Горький

A-23847

I. GRUZDEV

GORKI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

8V
G87

Originaali tiitel:
Илья Груздев
ГОРЬКИЙ

Издательство ЦК ВЛКСМ
«Молодая Гвардия»
Москва 1960

Tõlkinud
S. Mets

Kaane kujundanud
V. Vare

ESIMENE OSA

ESIMENE PEATÜKK

1

Aleksei Maksimovitš Peškov (Maksim Gorki) sündis 16. (28.) märtsil 1868. aastal Nižni Novgorodis. Tema isa, Maksim Savvatijevitš Peškov, Volga laevatöökodade puusepp, ja Varvara Vassiljevna Kaširina abiellusid vastu pruudi isa, vana Kaširini tahtmist.

Vassili Vassiljevitš Kaširin, kunagine burlakk, seejärel värvimistöötoa juhataja, tol ajal aga juba värvimisettevõtte omanik, ei oleks lubanud abielu tundmatu, sissesõitnud noormehega — ta oli kindlalt otsustanud anda tütar aadlikule mehele; kuid noorte armastus oli tugevam ja kangekaelne värval pidi nende sooviga leppima.

Perekondlike pärimuste järgi oli Maksim Savvatijevitš Peškov suurepärane töömees, tark, heasüdamlik ja lõbus inimene.

Võib arvata, et ta oli kirjaoskaja, sest seitse aastat pärast abiellumist sai ta Astrahani sadamavalitseja koha. Sellesse linna asus ta koos perekonnaga elama 1871. aasta kevadel.

Astrahanis ei elanud Peškovid kaua. Maksim Savvatijevitš suri koolerasse ja lesk väikese pojaga tuli tagasi kodukohta, Nižnisse, Kaširini majja.

Nižnis algas poisi jaoks uus elu, hoopis erinev Peškovide sõbralikust ja kooskõlalisest elust Astrahanis. Lõputud skandaalid, nõrgemate üle irvitamine, purjutamine ja toorused — selline õhkkond valitses Kaširini perekonnas, ettevõtte peremehe juures, kes töötas koos oma kahe täiskasvanud pojaga.

Puuvillatööstuse areng ja vabrikusitside levik tõrjusid tol ajal välja koduse käsitsikudumise, aga koos sellega ka sama tüüpi värvimisettevõtted. See protsess avaldas rasket mõju Kaširini perekonnale, kutsus iga töötava perekonna-

liikme juures esile meeleheitliku soovi hoida enda käes kunagise tulutoovaima ettevõtte jäänused, sünnitas skandaale ja metsikuid kaklusi.

Elu Kaširini perekonnas meenutas Gorki hiljem kui «hea, kuid piinavalt õiglase geeniuse poolt hästi jutustatud karmi muinasjuttu». Selles eraomanike raevukat võitlust täis perekonnaelus tuli tihti ka temal, Kaširini majas vihatud Maksim Peškovi pojal omajagu kannatada, kuid ta ei alistunud, vaid osutas vastupanu kuidas suutis.

Ainult üks inimene eraldus helge kujuna Kaširini perekonna toore elu üldisest süngest taustast. See oli Gorki vanaema Akulina Ivanovna Kaširina, kelle eepilise, unustamatu kuju andis kirjanik edasi oma autobiograafilises jutustuses «Lapsepõlv».

A. I. Kaširina oli nooruses balahna pitsikuduja; viimased olid ühteviisi kuulsad nii oma käsitöö kui ka laulude poolest. Ta teadis peast tohutu hulga värsse ning kuulus rahvaloomingu edasikandjate ja meistrite hulka, keda kutsutakse rahvalaulikuteks. Ainult juhuse tõttu jäi ta väljapoole rahvaluulet koguvate kirjandustegelaste tähelepanu.

Muide, ta oli tuntud mitte ainult kitsamas ringis.

Ühes kirjas märkis Aleksei Maksimovitš:

«Vanaema, kes oskas suurepäraselt laule, jutustas mulle, kuidas Turtšanikov, Nižni Novgorodi mõisnik ja teatriharrastaja, neid tema käest valimas käis. «Head, südamlikud laulud, kuid temale, lollile, ei meeldinud»» (30, 124)*.

Need «head, südamlikud» laulud rääkisid talurahva muredest ja solvangutest, olid täis kaebusi mõisateo, raskete maksude ja üldse mõisniku üle.

Poiss armastas kuulata vanaema, kui ta vestis juttu sellest, «kuidas jumalaema käis maiste kannatuste rada, kuidas ta manitses «prouast vürstiks» hüütavat naisröövlit Jengalõtševat, et see ei peksaks ega riisuks vene inimesi; värsse jumalainimesest Alekseist, Ivanist-sõjamehest; muinasjutte ülitargast Vassilissast, Sokk-papist ja jumala ristipojast; õudseid lugusid Marfa Possadnitsast, Usti-eidest, röövlipealikust, Mariast — patusest egiptlannast või röövliema muredest...»

---

* Viited nende M. Gorki teoste kohta, mis ei ole eesti keeles ilmunud, tuuakse tekstis M. Gorki teoste 30-köitelise venekeelse väljaande (Goslitizdat, Moskva, 1949—1955) järgi. 30, 124 tähendab: 30. köide, lehekülg 124. Viited teistele venekeelsetele allikatele on antud raamatu lõpus.

Kahtlemata oli nende laulude, värsside ja muinasjuttude hulgas ka selliseid «ärapõlatud» rahvaloomingupalu, mida harilikult nende sotsiaalsete motiivide tõttu lugulaulude ja rahvajuttude trükitud kogumikesse ei võetud.

«Rahvaluulet ma tundsin tänu vanaemale hästi juba varasest noorusest peale, tund ja kauemgi võisin ma värssides pidada «mässukõnesid»...» (30, 33).

A. I. Kaširina ei olnud ainult rahvaloomingu edasikandja, vaid võib arvata, et ta oli ka silmapaistev rahvalike värsside looja. Aleksei Maksimovitš kinnitas, et jutustuses «Lapsepõlv» toodud «Lugu erakust Mironist» on «vanaemalt kuuldud» ja et sellist teksti ega selle variante ta «ei ole kusagil kohanud, ehkki on palju tegelnud rahvaluulega»[1].

Gorki meenutas: «Ma olin vanaema värssidest tulvil nagu taru meest, ma isegi vist mõtlesin tema värsside vormis.»

Vanaema kaudu said talle lähedaseks rahvaloomingu allikad, selle poeetilised kujundid ja sügav mõte. Aga oma hinge ülevusega jäi vanaema Gorkile, viimase oma sõnade järgi, «sõbraks, kõige lähedasemaks», «kõige mõistetavamaks ja kallimaks inimeseks»; tema omakasupüüdmatu armastus kogu maailma vastu rikastas noorukit, «andes jõudu raskeks eluks».

Ema mõju pojale ei olnud suur. Korduvalt lahkus ta Kaširini perekonnast, jättes poisi vanaisa hooleks.

Kuueaastaselt hakkas Gorki vanaisa juures palveraamatu ja psaltri järgi kirikuslaavi kirjatarkust õppima. Nõnda õpetati kunagi udelli- ja Moskva-Venemaa ajal. Vanaisa oli tütrepoja edusammudega rahul, leides, et «mälu on tal nagu kivi, mis sellesse raiutud, see sinna jääb».

Kuid ka ema võttis poja õpetamisest osa. Pärast üht järjekordset perekonda tagasitulekut hakkas Varvara Vassiljevna energiliselt õpetamisega pihta oma nõu järgi.

«Ta ostis mõned raamatud,» meenutas Gorki hiljem, «ja ühe järgi neist — «Emakeel»* — omandasin paari päevaga ilmaliku trükikirja lugemise kõrge kunsti, kuid ema pani mind kohe luuletusi pähe õppima ja sellega algasid meie ühised kurvastused... Ta nõudis, et ma õpiksin pähe järjest rohkem värsse, kuid mu mälu hakkas üha halvemini omandama neid siledaid ridu ning ikka suuremaks kasvas,

---

* «Emakeel» oli semstvokoolide õpperaamat, mille koostajaks oli tuntud vene pedagoog K. D. Ušinski. — *I. G.*

ikka ägedamaks muutus võitmatu soov värsse muuta ja moonutada, valida nende jaoks teisi sõnu... tarbetuid sõnu ilmus sülemite kaupa, ning nad ajasid kiiresti segi vajaliku, mis raamatus seisis.»

Nii sündis selles raamatuvärssidega peetud võitluses Gorki esimene sõnalooming.

Samal ajal aga, nagu juba öeldud, jäi Gorkile kergesti ja väga suurel hulgal meelde suuline rahvaloming — muinasjutud, muistendid ja laulud, mida ta vanaemalt kuulis. Kui 1878. aastal Nižni Novgorodi piiskop Hrisanf tuli Slobodo-Kunavino algkooli tundi kuulama, hakkas talle eriti silma õpilane Aleksei Peškov, kes võis talle rahvaloomingut värssides peast ette lugeda.

Slobodo-Kunavino algkool, kus Gorki õppis, oli linna kehvikute jaoks ja seega kõige madalam aste kodanlik-aadelliku Venemaa haridussüsteemis. Kuid ka see esimene aste oli Gorki jaoks ebakindel.

Vanaisa Kaširin, kunagine rikas värvimisettevõtte omanik, oli selleks ajaks täielikult laostunud. Ta elas nüüd kõige vaesemas linnaosas, teisel pool jõge, Kunavino agulis, oli seal üürinud kitsa toauberiku ja olles kerjuselu lävel, muutunud võimatuks kooneriks.

Et kuidagi aidata vanaema, hakkas poiss ülalpidamist hankima räbalate kogumisega: pühapäeviti ja argipäeviti pärast kooli läks ta Kunavino hoovidesse ja tänavatele koguma konte, riideräbalaid, paberit, naelu.

1878. aasta kevadel sai Gorki koolist autasuks evangeeliumi, köidetud Krõlovi valmid, ühe köitmata raamatu arusaamatu pealkirjaga «Fatamorgaana» ja kiituskirja.

«Kui ma need kingitused koju viisin, rõõmustas vanaisa väga ja ütles liigutatult, et seda kõike tuleb hoolega talletada ning ta paneb raamatud oma kohvrisse luku taha. Vanaema lamas juba mitmendat päeva haigena maas, tal polnud kopikatki raha, vanaisa aga ohkis ja kiunus:

«Joote mu verd-vaeva, närite mind luudeni paljaks, oh tei-id...»

Viisin raamatud poodi, müüsin viiekümne kopika eest maha ning andsin raha vanaemale. Kiituskirjale aga kritseldasin oma varesejalad peale ning ulatasin siis vanaisa kätte. Ta talletas selle hoolikalt, ilma et oleks paberit lahtigi keeranud ja mu koerustükki märganud.»

Täiskritseldatud kiituskiri on säilinud. Siin on selle tekst:

N. S. Kunavino algkool, kiites heaks õpilase Aleksei Peškovi suurepärased, väljapaistvad saavutused teaduste omandamises ja elukommetes, autasustas teda teistele eeskujuks seades käesoleva kiituskirjaga.

1878. aasta juunikuu 18. päeval.»

Autasustatu on oma käega kuupäevad koomiliselt ringi teinud, perekonnanimele «Peškov» lisanud hüüdnime «Bašlõk», väljendusele «saavutused teadmiste omandamises» kirjutanud juurde «ja vallatuste tegemises», kooli nimetuse — Nižni Novgorodi Slobodo-Kunavino — aga dešifreerinud «Meie sea Kunavino».

Hüüdnimi «Bašlõk» on võetud röövlipealiku Maksim Bašlõki nimest, kelle «kangelastegudest» jutustas Gorkile vanaisa.

Koerusetuhinas kiituskirjale kritseldatud varesejalad on esimesed Gorki käega kirjutatud sõnad, mis on meie päevini säilinud.

Siis lahkus Gorki koolist, mille «kursust ta ei lõpetanud vaesuse tõttu», nagu hiljem dokumentides tema kohta märgiti.

Sügisel anti ta «poisiks» kaupmees Porhunovi jalanõudeärisse, mis asus Nižni Novgorodi peatänaval — Suurel Pokrovskil.

Kauplusetöö kõrval tuli tal peremehe juures teha ka mitmesuguseid koduseid toimetusi, nagu see poodnike juures kombeks oli. Töötanud ühe talve, kõrvetas ta oma käed keeva kapsasupiga ja nii lõppes tema esimene «inimeste sekka» minek haiglaga.

Uus koht poisikese jaoks leiti joonestaja ja ehitustööde ettevõtja Sergejevi perekonnas.

Ta võeti sinna küll õpilase nime all, kuid joonestaja tööd talle ei õpetatud. Selle asemel täitis ta kahe toriseja vanaeidest perenaise juures toatüdruku, nõudepesija ja jooksupoisi kohuseid.

Gorki nühkis samovari ja vasknõusid läikima, pesi laupäeviti puhtaks kogu korteri põranda ja mõlemad trepid, lõhkus ja kandis tuppa ahjupuud, puhastas juurvilja, vaatas laste järele, käis perenaisega koos turul, kandes tema järel korvi sisseostudega, oli jooksupoisi eest. «Ma töötasin palju, peaaegu tülpimiseni,» meenutab ta, «argipäevad ja pühad olid ühteviisi täis väikesi, mõttetuid ja kasutuid askeldusi.»

Sergejevi maja režiim ja töö rohkus ei võimaldanud Gorkil majast lahkuda. Ainult kirikusse sundis pererahvas teda minema, ja nii kujuneski nooruki elu selliseks, et kirik sai enam-vähem ainukeseks kohaks, kus ta võis omapead olla.

Kuid seistes ära pikad õhtu- ja hommiku-jumalateenistused, ta ei palvetanud, vaid koostas oma «palveid», — iseenesest, pingutamata liitusid sõnad värssideks sellest, et tal on igav, «kui vaid rutem suureks sirguks», et «elada ei ole kannatust», et «õppimisest ei saa asja», et perenaine on «põrgu-eit», «karjub kui metsaline» ja et «elu on väga kibe».

Naaklemine pererahvaga «hammas hamba vastu», lapselikud vallatuspursked, kirglikud palved-kaebused kui ka palavad ebaselged unistused kusagil pimedas kirikunurgas — kõik see oli enda, oma isiku kaitsmise vahendiks tolles ebamäärases segases elus.

Oma huvi maailma vastu võis Gorki samuti omamoodi rahuldada, kui tal õhtujumalateenistuse asemel õnnestus jalutada talviste tähtede all mööda tühje linnatänavaid: ta võis vaadata alumiste majakordade akendesse, kui need ei olnud liialt jäätunud või kardinatega kaetud.

«Palju mitmesuguseid pilte näitasid mulle need aknad: nägin, kuidas inimesed palvetavad, suudlevad, tülitsevad, kaarte mängivad, murelikult ja hääletult vestlevad, — minu silme ees venis nagu kopikases panoraamis tumm kalaelu». Sergejevite juures aga elas ta «tülpimust tekitava igavuse udus», seal «kutsus kõnede, arusaamiste, sündmuste pahtunud üksluisus esile vaid rasket ja tigedat tüdimust».

Mõnikord ta mõtles: peaks põgenema! «Kuid väljas on see neetud talv, öösiti ulub tuisk, pööningul kolistab tuul, raksuvad pakase pigistatud sarikad, — kuhu sa põgened?»

Kevadel ta ikkagi põgenes. Häbenedes tagasi minna vanaema juurde, kellele ta oli tõotanud «kannatada, kuni kõveneb», ei läinud Gorki koju, vaid hakkas elama kevadise Volga laialt üleujutatud kaldal. Ta sõi laadijate juures ja ööbis koos nendega sadamates.

Seal leidis ta endale ka uue töökoha.

Ta asus tööle «noorema nõudepesijana» aurikul «Dobrõi», samas laevaühingus, kus kunagi oli puusepana töötanud tema isa.

Endistel aegadel läksid Siberisse sunnitööle või asumisele määratud tapikorras mööda kuulsat «Vladimirkat» — mööda maanteed, mis viis Moskvast Vladimirisse. 1862. aas-

tal valminud Moskva—Nižni raudtee muutis osaliselt arreteeritute vanaaegset tapikorras liikumist: nüüd saadeti nad raudteed mööda Nižnisse, sealt edasi praamidel mööda Volgat, Kaamat, Tobolit.

Aurik «Dobrõi», millel Gorkil õnnestus tööd leida, vedas enda järel «arreteeritute» praami ning pidas ühendust Nižni ja Permi vahel, nädal sinna, nädal tagasi.

Gorki meenutab oma elu «Dobrõil»:

«Meie aurik liigub aeglaselt, asja pärast väljas olevad inimesed sõidavad postiaurikuga, meile aga kogunevad ikka mingisugused vaiksed logelejad. Hommikust õhtuni nad joovad, söövad, määrivad hulga nõusid... minu töö aga on nõusid pesta, kahvleid ja nuge puhastada, olen sellega ametis kella kuuest hommikul peaaegu kuni kesköönini... Auriku taga venib pika köie otsas praam... praamil on raudpuur, milles on asumisele või sunnitööle mõistetud vangid... Praamil, mida kuu heledasti valgustab, on vaikne, raudpuuri mustade trellide tagant paistavad ähmaselt ümmargused hallid laigud, — need on vangid, kes vaatavad Volgat.»

Vangide hulgas, keda niiviisi edasi toimetati, oli neil aastail palju poliitilisi, sest revolutsiooniliste narodnikute liikumisest hirmutatud tsaarivalitsus õiendas nendega 70-ndail aastail julmalt arveid.

Revolutsionääre tapeti «põgenemiskatsetel», poodi kohtuotsusega ja kohtuotsuseta, saadeti kümnete ja sadade viisi kõige kaugematesse Siberi nurkadesse sunnitööle ning asumisele, ja seda eriti pärast 1878. aasta 24. mai «kõrgeimat käsku» ning teisi isevalitsuse seadusi, mida Korolenko «seadusetuse seadusteks» nimetas.

1880. aasta suvel, Gorki esimesel teenistussuvel auriku nõudepesijana, sõitis «Dobrõi» praamil poliitilise kurjategijana Siberisse asumisele ka Korolenko.

2

Sellel uuel töökohal, aurulaeval «Dobrõi», Gorkil vedas: tema otsene ülemus, aurulaeva kokk, sai tema «esimeseks õpetajaks».

Gorki on korduvalt osutanud tähelepanuväärsele osale, mida etendas tema elus aurulaeva «Dobrõi» kokk — kaardiväe allohvitser Mihhail Akimovitš Smurõi.

«Ta tekitas minus huvi raamatute lugemise vastu,» kirjutas Gorki. «Smurõil oli terve kastitäis raamatuid, peamiselt väikesi nahkköiteid, ja see oli kõige kummalisem raamatukogu maailmas.»

Eckartshausen lebas kõrvuti Nekrassoviga, Ann Radcliffe «Sovremenniku» köitega, siin oli ka ajakiri «Iskra» 1864. aastast, «Usu kivi» ja ukrainakeelseid raamatukesi.

Olles küll kirglik raamatusõber, orienteerus Smurõi kirjanduses halvasti. Kõige rohkem oli tal kirjandust XVIII sajandist, neid juba mitte kellelegi vajalikke raamatuid, mida petised müüjad asjatundmatuile lugejaile kaela määrisid.

Kõike seda sundis Smurõi Gorkit endale ilma erilise valikuta valjusti ette lugema. Ja tema vaimustatud kiindumus raamatusse oli niivõrd omakasupüüdmatu, et see ka Gorkis äratas suure huvi lugemise vastu, sundis teda «veenduma raamatu tohutus tähtsuses ja seda armastama».

Smurõi raamatute hulgas leidus ka klassikalise kirjanduse teoseid. Nii jättis lugejale ja kuulajale vapustava mulje Gogoli jutustus «Tarass Bulba».

Juhtus ka nii, et nende maitsed läksid järsult lahku. Sopakirjanduse hulka kuuluvale «Legendile sellest, kuidas soldat päästis Peeter Suure», mis alguses Gorkile väga meeldis, andis kokk sõna otseses mõttes hävitava kriitika: ta kägardas raamatu kokku ja viskas selle üle parda.

1880. aasta sügisel oli Gorki sunnitud joonestaja Sergejevi juurde tagasi pöörduma.

Peale Smurõi poolt sisendatud lugemisiha andis elu laeval esimese teenistussuve jooksul Gorkile ka rohkeid ja tähelepanuväärseid muljeid inimestest. «Mulle näis, et suve jooksul olen ma hirmus palju läbi elanud, vananenud ja targemaks saanud, pererahva juures aga on samal ajal igavus veel rõhuvamaks muutunud.»

Kohtumine Smurõiga avaldas Gorki elule sügavat mõju. Sest ajast peale ei suutnud ta lugemisest enam loobuda. Tulnud tagasi Sergejevi juurde, hakkas ta lugema kõike, mis kätte sattus.

See kirg tõi talle nii ennetundmatut naudingut kui ka palju raskeid solvanguid. Sergejevi majas vaadati lugemisele kui kahjulikule tegevusele. Hankides suure riskiga raamatuid, puges Gorki pööningule, kuuri, proovis lugeda öösel kuupaistel või omatehtud tahilambi valgel — küünlad olid talle kättesaamatuks luksuseks.

Mida siis Gorki luges?

Sel ajal olid avalikud raamatukogud üle ujutatud erilise kirjandusega, millel oli provintsis tohutu menu: need olid peamiselt prantsuse kirjanike «avantüristlikud» romaanid.

Loomulik, et kui alaealine Gorki kirjanduse juurde pääses, siis esimeseks raamatuks, mille ta Nižni avalikust raamatukogust sai, oli üks selliseid romaane — «Pariisi tragöödiad».

«See oli Xavier de Montépini romaan, pikk nagu kõik tema romaanid, tulvil inimesi ja sündmusi, ning kujutas mulle tundmatut, tormakat elu... Kohe tekkis jonnakas soov aidata üht, takistada teist, ununes, et kogu see ootamatult avanenud elu on läbi ja läbi paberlik; kõik ununes vahelduvas võitluses, kadus ühel leheküljel rõõmutundesse, teisel kurbusse.»

Sellised romaanid kütkestasid poisikest neis kujutatud elu erinevusega teda ümbritsevast keskkonnast. Ta meenutas: «Potid, samovarid, porgandid, kanad, pannkoogid, nimepäevad, matused, kõrini täisõgimine ja sea moodi, öökimiseni täisjoomine — see oli nende inimeste elu sisuks, kelle hulgas ma hakkasin elama.»

Aga romaanid, mis kütkestasid Gorkit oma kangelaste taltsutamatu energiaga, nende saatuse muutlikkusega ja sündmuste hoogsa liikumisega, näitasid teistsugust elu — elu täis suuri soove ja tundeid.

On arusaadav, et need «kangelased» olid välja mõeldud, ja vägiteod, mis nad korda saatsid, fantastilised. Kuid need romaanid rääkisid tundlikule poisikesele, kes lämbus «elu tinaraskete jälkuste» õhkkonnas, mingisugustest teistest, tugevatest ja julgetest inimestest.

Ja Gorki meenutas hiljem:

«Rocambole õpetas mind kindel olema, mitte alistuma olukordadele, Dumas' kangelased sisendasid soovi pühendada end millelegi tähtsale, suurele üritusele.»

«Ja poisikesena, olles kurnatud rumalast tööst ja solvatud rumalast sõimust, andsin endale piduliku tõotuse aidata inimesi, ausalt teenida neid, kui suureks kasvan.»

Gorki kui kirjanik kujunes vene klassikalise kirjanduse suureks edasiarendajaks. Kuid oma poisikesepõlves luges ta eluoluliste tingimuste tõttu ohtralt just sellist kirjandust, mille tase tihtipeale oli päris madal. Ainult oma teadmishimu ja loomingulise kujutlusvõime tõttu leidis ta kõikjal teadmiste mett — nii pooleldi käsitööle sarnanevates «avan-

tüüristlikes» romaanides kui ka «perekondlikuks» lugemiseks mõeldud illustreeritud ajakirjades.

Alatine raamatute ja elu kõrvutamine laiendas ta teadmisi.

«Ma nägin, et on inimesi, kellel on minust halvem, raskem elada ja see mõnevõrra lohutas mind, kuid ei lepitanud solvava tegelikkusega; ma nägin samuti, et on inimesi, kes oskavad elada huvitavalt ja lõbusalt, nagu ei oska elada keegi minu ümber.»

Muide, «avantüristlike» romaanide tehnika sai Gorkile varsti selgeks.

«Mõnikord hakkasid juba esimestel lehekülgedel aimama kes võidab, kes osutub võidetuks, ja niipea kui tekkis sündmuste sõlm, püüdsin seda lahti harutada oma fantaasia jõuga.»

See väljamõeldud kangelaste ja kurjategijatega romaanide sarnasus «muutus igavaks ja tekitas ühtlasi ka segaseid kahtlusi».

Gorki oli kolmeteistkümne aastane, kui ta sellisesse lugemiskriisi sattus. Siis aga puutusid talle «avantüristlike» romaanide virnast kätte Balzaci raamatud, mis noorukile «imeväärset muljet» avaldasid.

«Eugenie Grandet» hämmastas teda oma tõega — «polnud roimareid, polnud heategijaid, olid vaid lihtsad inimesed, imeliselt elavad».

«Vanamees Grandet tuletas mulle kangesti meelde vanaisa; oli kahju, et raamat on nii väike, ja mind pani imestama, kui palju temas on tõde. Seda mulle nii tuttavat ja elus tüütavat tõde näitas raamat hoopis uues valguses — ilma vihata, rahulikult.»

Sama tugevat muljet avaldas Gorkile kunstiline tõde E. Goncourt'i, Flaubert'i ja Stendhali teostes.

«Mäletan, lugesin Flaubert'i «Lihtsat südant» nelipüha õhtul kuuri katusel istudes, kuhu ma ronisin, et peita end pühadetujus inimeste eest. Ma olin jutustusest täiesti hämmastunud, otsekui kuulmise ja nägemise kaotanud — kärarikka suvistepüha varjas minu eest kõige tavalisema naise, köögitüdruku kuju, kes ei pannud toime mingeid kangelastegusid ega kuritöid. Raske oli mõista, mispärast lihtsad, mulle tuttavad sõnad, mida inimene oli sidunud jutustuseks köögitüdruku «ebahuvitavast» elust, mind nii erutasid? . . .»

Balzaci, Flaubert'i, Stendhali loomingule jäi Gorki truuks kogu eluks. Ta hindas kõrgelt nende prantsuse kirjanike

suurepärast realismi. Ta õppis ise neilt kirjutamist ja soovitas ka noortel kirjanikel sagedamini nende loomingu poole pöörduda.

Kuid hoopis tugevamat mõju avaldasid Gorkile vene klassikalise kirjanduse suurepärased teosed.

Tema käes on Puškini poeemid. «Lugesin nad kõik korraga läbi, mind haaras selline õhin, mida tuntakse harulda-selt kaunisse kohta sattudes, — on tahtmine see ühekorraga läbi joosta. Nii juhtub vahel pärast seda, kui oled kaua käinud soises metsas mööda sammaldunud mättaid ja su ees avaneb ootamatult kuiv metsalagendik, üleni täis lilli ja päikest.»

Puškin viis ta tagasi lapsepõlvest saadik tuttavate rahvaloomingu allikate juurde, olles neid harukordselt rikastanud.

««Ruslani» proloog meenutas mulle vanaema paremaid muinasjutte, mis olid siin kaunilt ühte liidetud... Kõlavad värsiread jäid imekergesti meelde; nad muutsid pidulikult kauniks kõik, millest nad rääkisid... värsid kõlasid nii, nagu kuulutaksid nad mulle uut, rõõmuküllast elu... Puškini suurepärased muinasjutud olid mulle kõige lähedasemad ja arusaadavamad; pärast mõnekordset lugemist teadsin neid juba peast; magama heites sosistasin kinnisilmi värsse, kuni uinusin.»

Teiste vene poeetide ja prosaistide teosed kinnitasid temas veendumust: «Ma pole maailmas üksinda — ja ei hukku!»

Kuid lootus «mitte hukkuda» pidi olema väga tugev, eriti neil hetkil, kui selle vastas järsult seisis ületamatult vaenulik maailm.

«Külma ja tüütut igavust õhkub igalt poolt: määrdunud lumega kaetud maast, hallidest hangedest katustel, hoonete lihakarva telliskividest; igavust tõuseb korstnatest halli suitsuna ja roomab hallikasse madalasse, tühja taevasse; igavust on hobuste aurus ja inimeste hingeõhus. Tal on oma lõhn — raske ja nüri higi, rasva, kanepiõli, ahjus küpsetatud pirukate ja suitsu lõhn; see lõhn surub pead nagu kitsas soe müts ja kutsub rinda imbudes esile kummalise joobumuse, tumeda soovi sulgeda silmad, hakata meeleheitlikult karjuma, joosta kuhugi ning tormata peaga täie hooga vastu esimest ettejuhtuvat seina.»

Sellise raske mälestuse jättis Gorkile Nižni Novgorodi Kaubahoov, kus ta pärast kolmeaastast teenistust Sergejevi juures oli kaupmees Salabanovi ikoonipoes müüjaks.

Palju parem ei olnud ka sama peremehe ikoonimaalimise töökojas — Gorki töötas seal õhtuti. Uus oli siiski see, et siin tundis Gorki ennast esmakordselt töötava kollektiivi liikmena ja olles veel alaealine ning viibides suuremalt osalt endast vanemate inimeste keskel, tundis vajadust olla inimestele kasulik, anda neile edasi oma teadmisi.

Töökojas valitses rusuv igavus. Ikoonimaalijate töö oli jaotatud reaks üksikuteks mehhaanilisteks toiminguteks, «mis ei suutnud äratada asja vastu ei armastust ega huvi».

Vahel õnnestus Gorkil seda igavust mõnevõrra eemale peletada oma jutustuste abil.

Kui jutustajast ja ettelugejast peeti temast lugu. Ta luges meistritele kõike, mis kätte sattus — Golitsõnski jutustusi, Bulgarini, parun Brambeusi, Rafail Zotovi romaane — kõike, mis ühe ikoonimaalija kastis leidus.

Kui Golitsõnski «Vabrikuelu pildid» XIX sajandi 70.—80. aastatel kuulusid isegi lugemiseks soovitatavate narodniklike raamatute hulka, siis Bulgarini kõlbelised «olustikuromaanid» ja Senkovski (parun Brambeusi) «fantastilised» jutustused olid isegi väikekodanlaste hulgas loovutanud oma endise koha prantsuse köögi toodetele.

Mujalt hangiti Lermontovi teoseid, ja Gorki meenutas, kuidas ta ikoonimaalijatele «Deemonit» lugedes tundis luule jõudu, selle tugevat mõju inimestele.

Gorki sai sõbraks ikoonimaalija õpilase Pavel Odintsoviga. See oli terane ja tark nooruk, andekas joonistaja ja karikaturist.

Talviste tuiskude ja eriti raske, piinava igavuse päevil, kui isegi raamatutest ei olnud abi, püüdis Gorki Odintsovi kaasabil meistreid teistmoodi lõbustada.

Nad määrisid oma nägusid tahma ja värvidega, riputasid pähe kanepist juuksed — «parukad» — ja mängisid «komöödiat».

Gorki tuletas meelde soparomaani «Legend sellest, kuidas soldat päästis Peeter Suure» ja seadis selle «kahekõnevormi». Näitlejad ronisid lavatsile ja veiderdasid seal, raiudes publiku üldise naerulagina saatel lõbusalt ettekujutatavate rootslaste päid.

«Eriti meeldis publikule legend hiina kuradist Qingi Youtongist; Paška mängis õnnetut kuradit, kellel tuli pähe head teha, mina aga kehastasin kõike muud, mis mängus vaja oli: mõlemast soost inimesi, asju, head vaimu ja isegi

kivi, millel puhkas hiina kurat suures masenduses pärast iga oma ebaõnnestunud katset teha head.»

«Legend hiina kuradist» on kahtlemata kas Rafail Zotovi romaan «Qing Kiu-tong ehk Pimeduse Vaimu kolm heategu» või selle mõni kergesisuline ümbertöötlus.

Üks pattulangenud ingel nimega Qing Kiu-tong kavatses erinevalt kõigist teistest oma kaasvendadest teha maailmas mitte halba, vaid head. Sellel eesmärgil hakkas ta inimestele kulda muretsema. Kuid siis tuli ilmsiks, et heategevus ainult rikub inimesi, et vaestele pole vaja kulda, vaid alandlikkust, ustavust võimule, seadusele ja usule.

Et selline väljakannatamatult igav ja väikekodanlikult moraliseeriv süžee huvitavaks komöödiaks muuta, oli vaja omada palju ja lõbusat fantaasiat.

Kuid ikkagi masendas ja tõukas eemale töökoja tuim elu, alatine purjutamine, õelad tülid ja kaklemised.

«Mu ümber kees mingi räpane puder ja ma tundsin, kuidas see mindki tasakesi keedab.

Mõtlesin: ons see võimalik, et kogu elu on säärane? Ja et ma kogu elu elan samuti nagu need inimesed, ei näe, ei leia midagi paremat?»

Gorki lahkus töökojast ja astus uuesti teenistusse Sergejevi juurde, töötas seal kümnikuna laadaehitustel, elas maalt tulnud artellitööliste — puuseppade ja müürseppade — keskel.

Gorki püüdis ka siin uurida nende, talle mitte alati mõistetavate inimeste olemust. Olles ise tunnistajaks, kuidas need inimesed ebaõnnestumiste puhul hinnaelu «põhja» langesid, lonkis ta mööda Millionnaja tänavat ja vaatles sealseid paljasjalgseid.

«Need olid elust lahtimurdunud inimesed, kuid tundus, et nad olid loonud oma elu, peremeestest sõltumatu ja lõbusa. Muretud, uljad, meenutasid nad mulle vanaisa jutustusi burlakkidest, kes kergesti hakkasid röövleiks ja erakuiks.»

Kuid ei «elust lahtimurdunud» inimeste hulgas ega ka inimeste hulgas, kes olid kindlalt veendunud otsekui nende jaoks maksmapandud elukorra täiuslikkuses, kellel kopikas oli päikese eest taevas, ei leidnud Gorki endale kohta ja talle näis, et tema lühike elutee lõpeb mõne vapustava sündmusega.

«Viieteistkümneaastaselt,» meenutab Gorki, «tundsin ma ennast maapinnal ebakindlalt, kõik minu all nagu kõikus,

purunes, ja eriti viis mind segadusse märkamatult rinnas tekkinud inimeste vihkamise tunne.

Ma tahtsin olla kangelane, aga elu kõigi oma häältega veenis:

«Saa petiseks, see pole vähem huvitav ja toob rohkem kasu...»»

Nende siseheitluste ajal tekitas keegi Kleštšov, trahterilaulja, temas rahutu unistuse. Kleštšovil oli salapärane ja harukordne jõud panna trahteri alalisi külastajaid ennast kuulama, tema laulud olid teise, meeldivama, puhtama, inimlikuma elu armsaks hääleks.

«Siis meenus mulle, et ka minul oli mõnikord ikoonimaalimise töötoas või laadal tööliste keskel õnnestunud tuua inimeste ellu midagi meeldivat, mis mind rahuldas... Võibolla tuleb mul tõepoolest minna tsirkusesse, teatrisse ja ma leian seal endale kindla koha?»*

Gorki läks laadateatrisse statistiks. Teater andis tema raamatuharrastusele uut hoogu.

«Armunud vikondid ja markiisid, õnnetu näitleja Jakovlev, kangelaslik Hädavares, don Caesar de Bazan, Karl Moor, röövlid, kaupmehed ja Quasimodo, — kõik need halvasti õmmeldud ja romantismi kõliseva vasega täidetud kukrud panid mul pea ringi käima, kutsusid esile tundeid, mis olid juba tuttavad raamatute kaudu. Arusaadav, et ma nägin ennast juba geniaalse Keani osas, ja mulle tundus, et ma olin leidnud oma koha. Nädalat kolm elasin ma suurte vaimustuste ja erutuste udus.»

Kuid toores episood kulisside taga avaldas Gorkile sääraast mõju, et ta lahkus teatrist, ja sellega lõppes tema «teatrikarjäär».

Kogu see kirju ja mahukas muljetetagavara, — ehtne Nižni elu oma lämmatava kaupmehelik-väikekodanliku õhkkonnaga, igapäevase tööga «elu peremeestele» ja *väljamõeldud, romantiline*, kõrgetele tegudele kutsuv raamatuelu — kõik see läks Gorki teadvuses segi, põimus omavahel, tekitas temas tugevaid, ehkki vasturääkivaid püüdlusi.

Vaimustatuna raamatute romantikast otsis ta mingisugust selget tõde — «tugevat ja sirget nagu mõõk»: relvastuks sellega ja läheks kindlalt läbi vastuolude kaose! Kuid vastuolud näisid ületamatuina. Elu paljastas tema ees palju

---

* Tsirkusesse või teatrisse minna soovitasid Gorkile tema töökaaslased ikoonimaalijad. — *I. G.*

jälkust ja pori; ta hakkas inimestesse suhtuma kahtlustavalt, vastikuse ja jõuetu kaastundega, püüdis eralduda, unistas «vaiksest üksildasest elust raamatute keskel, ilma inimesteta, kloostrist, metsavahimajakesest, raudteevalvuri putkast, öövahikohast kuskil linna serval». Ja samal ajal, mida süngemana näis elu, mida võimsam oli «argipäevaselt õudse» jõud, seda tugevamini ja kõikumatumalt kasvas temas võitluse impulss. Ja siis haaras ta viivitamatult, taganemata, «nagu see oli kohane prantsuse romaanide vahvale kangelasele, vajaduse korral tupest mõõga, asus võitluspositsioonile» ja selle vaenuliku jõu survel, «pigistanud hambad kokku, surunud käed rusikasse, kaitses end vapralt».

Kuid jõud ei olnud võrdsed, ja ikka sagedamini mõtles ta: «On vaja midagi ette võtta, muidu hukkun . . .»

Jutustus «Inimeste seas» räägib neist väljapääsuotsinguist, sellest ajuti ületamatuna näivast karmist ja raskest väikekodanlikust maailmast.

Kuueteistkümnendaks eluaastaks küpses Gorkis otsus pääseda õppima ülikooli, teha omamoodi «hüpe paratamatuse riigist vabaduse riiki», ehkki see kujunes vaid Nižnist Kaasanisse ülekolimiseks ja ehkki just Kaasanis oli tal täielik võimalus «hukkuda».

3

Saabunud Kaasanisse, selgus Gorkile, et ülikooli astumisest ei maksa mõeldagi. Algas meeleheitlik võitlus oma olemasolu eest.

Esialgu andis Gorkile peavarju Nižni päevilt tuttava gümnasisti perekond, kes isegi elas poolnäljas.

Et pererahvale mitte tüliks olla, läks ta juba hommikul välja tööd otsima, halva ilma puhul aga istus üksiku poollagunenud maja avaras keldris.

«Kuulates seal vihma kohinat ja tuule ohkeid, taipasin peagi, et ülikool on fantaasia . . . Väga selgesti püsib mul meeles see kelder, üks minu ülikoolidest.»

Teenistuse otsinguil läks Gorki Volga sadamatesse, töötas Ustjes, saagis puid, oli laadijaks ja elas paljasjalgsete juures — inimeste juures, kes oma psühholoogia ja eluviisiga äratasid temas huvi juba Nižni Novgorodis, Millionnajal. Kuid seal oli Gorki ainult kõrvaltvaataja, siin aga

sai neile päris lähedaseks, hakkas elama samas keskkonnas.

See oli kõige rängema majanduskriisi aeg. Kaheksakümnendate aastate algul ja keskpaiku paiskas tööstuskriis tänavale tohutu hulga töötuid, järjest ulatuslikumaks muutunud vaesumisprotsess maal aga tõrjus sealt omakorda välja talupojad, kes selle ajani veel kuidagi olid suutnud püsida oma kerjusepajukit andval hingemaal.

Ei olnud ühtki linna, isegi mitte alevit ja suuremat küla, kus poleks kohanud terveid paljasjalgsete asundusi. Muide, sõna «asundus» õieti ei sobigi siia, sest sajad tuhanded nendest inimestest ei saanud valitsevate majanduslike tingimuste tõttu inimelamuis elada.

Nad seadsid end sisse linna aedades, kaldaäärsetes aukudes ja urgudes, elasid parvedel, sildade all, sadamates, turuputkades, magasid vanades mahajäetud vagunites, kuurides, mitmesugustes laoruumides või lihtsalt «kindral Takja» juures, see tähendab kraavis takjapõõsa all. See nähtus haaras kogu hiiglasuurt maad, ehkki neid inimesi erinevates kohtades nimetati erinevalt: kaltsakad, pätid, paadialused, pasatskid, päevavargad, öölinnud, hulgused...

Kõigi nende kohta oli ka üks üldine nimetus — «kuldne rood».

Eriti palju kogunes paljasjalgseid Volga sadamaisse, sest siin võis navigatsioonihooajal leida laadimistööd. Talviti aga otsisid nad peavarju Volga-äärsetes linnades, kannatasid nälga ja külma.

Kõikjal kerkis esile eriline kategooria ettevõtlikke inimesi, kes endale kuuluvad pimedad urkad öömajadeks ümber korraldasid. Ööbimine neis maksis kaks-kolm kopikat, õlekoo kasutamisega — viis kopikat. Inimesed magasid siin tihedalt üksteise kõrval ja andsid mõnele peremehele mitukümmend rubla sissetulekut kuus.

Kuid ei linnavalitsuste poolt organiseeritud öömajad, mida leidus vaid mõnedes üksikutes keskustes, ega ka eraurkad suutnud mahutada kõiki eluaset vajavaid. Ja pealegi ei olnud ööbimise eest nõutav tasu kõigile tasku järgi.

Tsaarivalitsus, tundes rahutust selle kergestisüttiva energia üldise kogunemise pärast, nende tohutute julmaks ja rahutuks muutunud inimhulkade pärast, alustas tõelist sõjakäiku töötute ja vaesunute massi vastu. Nende jaoks asutati vanglarežiimiga «töölismaju», passideta inimesed tuubiti vanglaisse, kes «oma päritolu ei mäletanud», sai ihunuhtlust

ja saadeti vangiroodu, «hulkumise» eest aga pandi ahelaisse ja saadeti tapikorras Ida-Siberisse.

See inimmassi liikumine päevatöölt urgastesse ja kraavidesse, urgastest ja kraavidest vanglasse, vanglast vangiroodudesse, vangiroodudest Siberisse, Siberist taas Venemaa väljadele ja teedele, taas näljapalga eest päevatööle ja kraavidesse — see miljonite liikumine kujundas omapäraseid iseloome, lõi ennenägematud elutingimused.

Nende nälga ja külma kannatama määratud, juhusliku teenistusega, sageli end põhja joonud inimeste elu tõstis sellest õnnetute ilmetust massist esile üksikuid mässajaid.

Jõukate klassi — elu peremeeste — vastu tundsid nad põletavat viha ja põlgust, metsik jõhkrus vaheldus neis piiritu meeleheitega. Mõnikord kujunesid nende vahel sõbralikud sidemed, mis olid kerged tekkima, kuid veel kergemad katkema.

Kaasanis, suures sadamalinnas, tuli neil aastail saja kahekümne tuhande elaniku kohta ligi kakskümmend tuhat sellist inimest, kes pidid oma olemasolu eest kõige ägedamat võitlust pidama.

Nende hulka sattus ka Gorki, kui selgus, et tema soov õppida pidi jääma ainult unistuseks ja kui talle suletuks osutunud ülikooli asendasid avatud ning kergesti kättesaadavad Kaasani urkad ja sadamad.

«Seal laadijate, paljasjalgsete ja sulide seas tundsin end rauatükina, mis on pistetud hõõguvatesse sütesse — iga päev küllastas mind terve hulga teravalt põletavate muljetega. Vihurina keerlesid seal mu ees oma alastikistud ahnuses inimesed, toore vaistuga inimesed, — mulle meeldis nende tigedus elu vastu, meeldis nende pilkavalt vaenulik suhtumine kõigesse maailmas ning nende muretus iseenda suhtes. Kõik, mis ma vahetult üle elasin, tõmbas mind nende inimeste poole, kutsus esile iha nende lõikavalt kibedasse keskkonda sukelduda.»

Väikekodanlastest ekspluataatorite igav ja lämmatav elu kutsus Gorkis esile terava vihkamise, «avantüristlikud romaanid» tekitasid temas unistusi «ebatavalistest kangelastegudest».

Selliste muljete juures tõmbas paljasjalgsete raske elu teda kaasa, erutas tema kujutlusvõimet.

«...Kõigi oma kogemuste loogika järgi,» meenutas Gorki, «oleks tundunud täiesti loomulikuna, kui oleksin läi-

nud nendega sama teed. Nurjaläinud lootus tõusta kõrgemale, hakata õppima, tõukas mind samuti nende poole.»

Neil tundidel, kui nälg, tigedus ja meelehärm võimust võtsid, olid otsustavad meeleheitehood selleks lähteks, et «hukkuda» — sukelduda kodutu, julma, tigeda inimmassi «lõikavalt kibedasse keskkonda».

Politsei vägivald, klassikohus, nöör ja käerauad olid paljasjalgsete maailma piinavaks paratamatuseks.

See paratamatu hääbumise perspektiiv tekitas inimestes hingelise tühjuse. Ühes oma hilisematest kirjadest räägib Gorki selle kohta:

«Üldse kujutab vene paljasjalgne endast hoopis kohutavamat nähtust, kui mul seda on õnnestunud väljendada. See inimene on kohutav eeskätt oma stoilise meeleheite poolest, selle poolest, et ta iseennast eitab, elust välja tõukab.»[2]

Gorkit aitasid passiivsest meeleheitest üle saada tema tahtekindlus ja nooruse jõud, kirjanduse mõjul tekkinud pettekujutlustest vabanes ta aga tänu reaalsele elutunnetusele. «Peale... bulvariromaanide olin lugenud juba hulga tõsiseid raamatuid, — need äratasid minus püüdluse millegi ebamäärase järele, mis ometi tundus hoopis tähtsamana kõigest sellest, mis mulle tuttav oli.»

Võimalus läheneda «millelegi ebamäärasele, kuid hoopis tähtsamale» avanes Gorkil siis, kui ta juhuslike tutvuste kaudu sattus Kaasani väikekaupmehe Andrei Stepanovitš Derenkovi toiduainetepoekesse.

See oli ebatavaline pood. Selle peremehe sealsamas kaupluse juures asuva korteri varjatud sahvris oli peidus Kaasani noorsoo poolt tasapisi, aastate jooksul kogutud «illegaalne» raamatukogu.

Derenkov, kes oli üliõpilaste propagandast kaasa kistud, andis revolutsiooniliselt meelestatud noorsoole meeleldi võimaluse oma korteris käräriikkaid koosolekuid ja vaidlusi pidada. Ruum oli selleks sobiv — igatüks võis siia tulla kui ostja ja seetõttu ei saanud politsei kaua aega poe «kuritegelikust» iseloomust teada.

Ka Gorki võttis osa käräriikastest koosolekutest, viibis inimeste seas, kes «elasid vene rahva eest hoolitsemise meeleoludes, lakkamatus ärevuses Venemaa tuleviku pärast. Alatasa erutatud ajaleheartikleist, äsja loetud raamatute kokkuvõtteist, linna- ja ülikoolielu sündmustest, jooksid nad õhtuti kõigist Kaasani tänavaist kokku Derenkovi poekesse, et seal raevukalt vaielda ja nurkades vaikselt sosistada».

Gorki muljed olid seda sügavamad, et mitte üksinda kuuldud kõned, vaid ka seda tüüpi inimesed ise olid tema jaoks midagi hoopis uut.

«Esmakordselt,» meenutas ta hiljem, «nägin ma inimesi, kelle elulised huvid ulatusid kaugemale isiklikest kõhuhuvidest, isikliku rahuliku elu korraldamisest — inimesi, kes tundsid põhjalikult töötava rahva sunnitööle sarnanevat elu, rääkisid kauneid sõnu selle elu ümberkorraldamise paratamatusest ja uskusid võimalusse seda teha» (24, 437).

Gorkile tundus, et kõik tema püüdlused isiklikus elus langesid nende inimeste jõupingutustega ühte. «Ülesanded, mida nad lahendada püüdsid, olid mulle selged ning ma tundsin nende eduka lahendamise vastu isiklikku huvi. Sageli näis mulle, nagu kajaksid üliõpilaste sõnadest minu enese tummad mõtted, ning ma suhtusin neisse inimestesse peaaegu vaimustusega nagu vang, kellele tõotatakse vabadust.»

Mille üle siis vaidles Kaasani noorsugu Derenkovi poekeses?

Revolutsioonilised narodnikud, kes olid organiseerinud partei «Narodnaja Volja», uskusid veel, et talurahvas on oma olemuselt sotsialistlik. «Narodnaja Volja» pidas tsaarivalitsusega kangelaslikku võitlust. Kuid võitluse kõrgpunkt — Aleksander II tapmine 1881. aastal — kujunes ühtlasi selle lüüasaamiseks, täieliku languse alguseks.

Ja ehkki narodovoletsite Jekaterinoslavi kongressil 1885. aastal räägiti veel sellest, et «võitlus on jõudnud pikalevenivasse faasi», ja et «on vaja teha ulatuslikku kirjanduslikku propaganda- ja agitatsioonitööd laialdaste rahvahulkade ja kogu ühiskonna ettevalmistamiseks», siis tegelikult oli see juba propagandatöö programmiks vaid «ühiskonna» liberaalsete elementide ja üsna üldises mõttes «radikaalselt» meelestatud inimeste hulgas.

Jäi veel järele töö töölisnoorsoo, üliõpilaste, seminaristide, õpetajate instituutide kasvandike ringides. Need ringid, mis tavaliselt alustasid oma tööd eneseharimisega ja läksid siis üle poliitikale, levisid tol ajal laialdaselt nii kubermangulinnades kui ka hoopis kõrvalistes maanurkades.

Kõige tugevamaks tõukeks ringide levikule oli klassikaliste gümnaasiumide uue põhikirja kehtestamine 70-ndate aastate algul, millega viidi sisse kahe vana keele õpeta-

mine. Minister D. Tolstoi arvates pidi see noorsugu poliitikast kõrvale juhtima. Selle põhikirja naeris Saltõkov-Štšedrin välja oma projektis «Uimasekslöömise paratamatusest tunnete ajutise suigutamise eesmärgil».

Samasuguseks noorsoo vahetuks vastupanuväljenduseks oli ka üldine «illegaalsete» raamatukogude organiseerimine, mida põhjustas 60-ndate aastate valgustajate loomingulise pärandi süstemaatiline keelamine ja kõrvaldamine koolide, ülikoolide ning avalikest raamatukogudest. Sel teel taastas noorsugu temale vajaliku raamatufondi, mida valitsus oli asunud hävitama.

Üks seda liiki Kaasani raamatukogudest oligi Derenkovi poe juures asuv raamatukogu.

«Osa neist raamatuist,» meenutab Gorki, «oli tindiga paksudesse vihikutesse ümber kirjutatud, — sellised olid Lavrovi «Ajaloolised kirjad», Tšernõševski «Mida teha?», mõningad Pissarevi artiklid, «Kuningas Nälg», «Kaval mehaanika», — kõik need käsikirjad olid väga ära loetud ja kortsus.»[3]

Selle raamatukogu põhifondi moodustasid Tšernõševski, Dobroljubovi, Saltõkov-Štšedrini ja teiste revolutsiooniliste demokraatide hoolikalt väljavalitud publitsistlikud teosed.

Kaasanis arenesid ringid eriti seetõttu, et siin asusid mitmed õppeasutused, sealhulgas üks vanemaid ülikoole, kui ka põhjusel, et see linn oli poliitvangide Siberisse sundasumisele saatmise teel ja sel pinnal tekkinud sidemed muutsid ringide huvi poliitika vastu teravamaks.

Õppusi juhtisid vanemad ja suurema eruditsiooniga seltsimehed. Kaks korda nädalas kogunesid ringide liikmed poliitilise kirjanduse ühislugemisele ja selle tundmaõppimisele, kuulasid ringi liikmete endi poolt poliitilistel teemadel kirjutatud referaate.

Ühes ringis esines referaadiga ka Gorki.

Kuid Flerovski «Sotsiaalteaduste aabitsa» kohta kirjutatud referaadi lugemine lõppes, kirjaniku oma sõnade järgi, «tõsise skandaaliga». Selle asemel et anda lihtsalt edasi selle narodnikliku noorsoo hulgas populaarse raamatu sisu, püstitas Gorki oma teesi, milles ta ei nõustunud «rahulike karjakasvatajate suguharude kultuurilise osaga» ja eelistas neile riiakate jahipidajate suguharusid. Selle eest naersid kohalikud autoriteedid ta «julmalt välja»[4].

Narodnikutest juhid hoidsid ja kaitsesid pühadusena usku sellesse, et külakogukonna õiguste rahulik laiendamine ja «kogukondlike ideaalide» tugevdamine kujuneb vene talumehe, «sünnipärase sotsialisti» kõrgete eetiliste omaduste tõttu otseseks üleminekuks sotsialismile.

See narodnikute abstraktne dogma oli Gorki reaalsete elukogemustega teravalt vastuolus. «Nemad nägid rahvas tarkuse, vaimuilu ja heasüdamlikkuse kehastust, peaaegu jumalataolist ning terviklikku olendit, kõige kauni, õiglase ja üleva algete varasalve. Mina ei tundnud niisugust rahvast. Olin näinud puuseppi, laadijaid, müürseppi, tundsin Jakovit, Ossipit, Grigorit...»

Ähmane arusaamine vastuolust oma elukogemuste ja narodnikute raamatudogmade vahel, mis kinnitasid, et rahvas — talupojad — on «peaaegu jumalataolised ning terviklikud olendid», see märkamatult tekkinud kahtlus ei seganud veel Gorkit kõigele kirglikult kaasa elamast. «Kosutava vihmana langesid mu südamesse rahvakummardajate kõned; suuresti oli mulle abiks ka naiivne kirjandus, mis käsitles sünget maaelu, talumeest-märtrit. Tundsin, et ainult väga tugevasti ja kirglikult inimest armastades on võimalik sellest armastusest tarvilikku jõudu ammutada, et leida ja mõista elu mõtet.»

Pärast konspiratiivsetes ringides peetud vestlusi teadis Gorki, et «ammu ja kõikjal on tehtud katseid elu ümber korraldada, ning et ka praegu proovib keegi selle kallal oma jõudu».

Gorkil avanes võimalus ka oma jõude sel alal rakendada, kui ta pärast aastapikkust elu Kaasanis, mis möödus raskete ja kibedates läbielamistes paljasjalgsete hulgas, ümberekslemistes mööda öömaju ja sadamaid, pärast «Marussovka» urkas elamist leidis endale lõpuks alalise «töökoha», milleta tema elu oleks muutunud ülemäära raskeks.

See oli kringlivalmistaja koht Kaasani kaupmehe Semjonovi pagaritöökojas. Autobiograafilises jutustuses «Peremees» Gorki kirjeldab, kuidas ta tuli ennast Semjonovi juurde tööle kauplema.

«...Nägin, et ta oli raskes pohmeluses. Punaseid kühme silmade kohal katsid vaevalt märgatavad kollased udemed ja ta meenutas naeruväärselt hiiglasuurt inetut kanapoega.

«Lase jalga!» ütles ta lõbusal häälel, hingates minu poole

vänge joa viinalehka ... Pöörasin talle selja ja hakkasin kiirustamata värava poole sammuma.

«Hei! Kolm rubla kuus — tahad?»

Ma olin seitsmeteistkümneaastane terve ja kirjaoskaja poiss — ning töötada selle rasvase joodiku heaks kümne kopika eest päevas? Kuid — talv ei naljata, polnud midagi parata; tegin südame kõvaks ja ütlesin:

«Hea küll.»»

TEINE PEATÜKK

1

Läbitungimatu seinana eraldas pagaritöökoja pime, tahmunud kelder Gorkit kärarikkast maailmast ja tulistest kõnedest, mida ta nii ahnelt oli kuulanud. Nende kõnede järelkajaks oli see «propaganda», mida ta hakkas nüüd tegema oma töökaaslaste hulgas.

«Kurat teab, mis ma neile inimestele rääkisin, aga mõistagi pajatasin kõike seda, mis võis neis tekitada lootust teistsuguse, kergema ja mõtestatuma elu võimalusele.»

Ühed kringlivalmistajad suhtusid temasse sõbralikult ja südamlikult, omistamata muide tema propagandale mitte mingisugust tähtsust; teiste arvates oli ta õndsakssaanu ja veidrik, paremal juhul mõnus jutupuhuja.

Nad andsid Gorkile täpse ettekujutuse tema uuest peremehest:

«Ta on võrukael, armastab ajaviiteks ja oma võimu näitamiseks inimeste üle irvitada; ta on ahne, toidab kehvalt, ainult pühade ajal on hapukapsasupp soolalihaga, aga argipäeviti annab rupskeid... kuid tööd nõuab — seitse kotti iga päev, tainana on see nelikümmend üheksa puuda, ja ühe kotitäie valmistamiseks kulub kaks ja pool tundi.»[5]

Kuid kulaklik-patriarhaalsed köidikud olid tol ajal veel sedavõrd tugevad, et orjastatud pooltalupoeg-pooltööline isegi sellise kurnava ekspluateerimise juures ei olnud veel vabanenud arvamusest, et «peremees on oma vend», kellel on elus vaid rohkem vedanud, et peremees «toidab», et «on vaja pingutada... sest kelle leiba me sööme.».

«... Tundsin ajuti oma hinges vihapuhanguid nende kangekaelselt kannatlike inimeste vastu, kellega ma koos töötasin. Eriti raevukaks tegi mind nende võime kõike taluda, see alandlik lootusetus, millega nad purjus peremehe poolmeeletule mõnitamisele alistusid.»

Koos Semjonovi töölistega viibis Gorki ka linna teistes pagaritöökodades, sest «peremehed», kui nad said suure ja kiire kaubatellimise, «laenasid» üksteise juurest pagareid. Ta jälgis sadade kringlitegijate elu ja nägi kõikjal samasugust õiglusetust, tööliste rasket ekspluateerimist.

Võtnud vastu seltsimeeste kutse minna nende juurde koju lihavõttepühi pidama, veetis Gorki kaks nädalat külast külla «jalutades». Ta veendus selles, milline kurnatuse ja tardumuse pitser lasub tollel külal, mida narodnikud tema elanike kõrgete ja abstraktsete eetiliste omaduste pärast nii väga ülistasid, mille elanikud olid nende arvates juba oma olemuselt sotsialistid.

Vaadeldes külaelu, Gorki «unustas raamatud, milles magusalt ja ilusasti kujutati talurahva elu, ülistati talumehe «lihtsameelset tarkust», artiklid, milles veenvalt räägiti külakogukonnas peituvast sotsialismist, «artellivaimust». Ta nägi palju sünget ja see oli teravas vastuolus kirjanduses toodud näidetega . . .».

Zlatovratski, Zassodimski, Nefedovi, Karonini ja teiste 70-ndate aastate belletristide-narodnikute jutustustest saadud idealistlikud kujutlused tuhmusid ja hajusid mitte ainult igapäevase reaalse eluga kõrvutamise tõttu, nendega oli vastuolus ka teist laadi kirjandus, need narodnikluse perioodi eelsed kirjanikud-segaseisuslased, keda Gorki meenutab iseloomustavate epiteetidega: «vihaleaetud ja jämedasõnaline naturalist Nikolai Uspenski», «morn Rešetnikov», «ettevaatlik ja tagasihoidlik skeptik Sleptsov», «andekas ja karm realist Pomjalovski» — need vene tegelikkuses peituvate vastuolude ja vene töötaval rahval sajandeid lasunud raskuste õiglased kujutajad.

Rešetnikovi teoseid luges Gorki (teiste autorite tööde hulgas) ette oma töökaaslastele, püüdes selliste lugemiste ja vestlustega sisendada neisse «lootust teistsuguse, kergema ja mõtestatuma elu võimalusele».

«Mõnikord see õnnestus mul; kui nägin, kuidas inimlik kurbus pondunud nägusid valgustas, ülekohtutunne ja viha silmad põlema pani, — siis oli mul pidulik tunne ja ma mõtlesin uhkusega, et «töötan rahva seas» ja «valgustan» teda.»

Kuid tõeline lootus teistsuguse elu võimalusele sai ajaloos teoks mitte narodnikute programmi järgi «valgustamisega», vaid hoopis teisel teel.

Elu Semjonovi keldris, koleda ekspluateerimise kõiki võt-

teid kasutava peremehe juures tõukas Gorkit oma karjuvate klassivastuolude teravusega teisele teele, ja mitte asjata ei kirjutanud ta hiljem narodnikutega polemiseerides:

«Teie ütlete — marksist! Õigus, kuid marksist mitte Marxi õpetuse tõttu, vaid sellepärast, et nahk on niivõrd läbi pargitud. Kaasani pagar Semjonov õpetas mulle marksismi rohkem ja paremini kui raamatud...» (29, 218)*.

Töö Semjonovi pagaritöökojas oli Gorki elus erilise tähtsusega, sest siin ta esines tööliste streigi initsiaatorina ja organisaatorina.

Eeskuju oli tal silme ees. Vähe aega enne seda oli puhkenud kuulus 1885. aasta Morozovi vabriku streik, mis pani alguse vene tööliste laialdastele ja massilistele väljaastumistele oma peremeeste ja tsaarivalitsuse vastu.

Morozovi streik etendas vene ühiskondliku liikumise ajaloos väga tähtsat osa. See oli otsekui sissejuhatuseks vene vabastusliikumise kolmandale, proletaarsele perioodile (Lenini väljenduse järgi).

Kuid selline ekspluateeritavate huvide eest võitlemise revolutsiooniline viis oli hilisemate narodnikute maailmavaatega vastuolus. Viimased olid selleks ajaks oma enamuses libisenud juba kodanliku liberalismi ja «järkjärgulise arenemise», väikeste tegude teooria ning praktika positsioonile.

Ja nii oligi Gorki siin üksinda. Streigi organiseerimise mõttele tuli ta vaatamata oma Kaasani õpetajate vastuseisule, tuli sellepärast, et tal tolleks ajaks oli tõepoolest juba «nahk niivõrd läbi pargitud».

Streigistseen jutustuses «Peremees», kus rõhutud ja kõigi külas valitsevate eelarvamustega veel seotud töölised enda kaitseks üles tõusevad, on vene kirjanduses ainukeseks ja erakordselt jõuliseks ilukirjanduslikuks pildiks proletaarse võitluse tekkimise algperioodist.

Selle autobiograafilise jutustuse lõpp on tuntud: peremees, kes on huvitatud sellest, et töölisi enda juures endistes tingimustes hoida, kohtub nendega trahteris, «teeb õlut välja» ja keerutab lepitavat juttu sellest, nagu oleksid nad siiski üksteisele väga lähedased: «Me siin omad inimesed... ühekandi mehed, peaaegu nagu üks pere...»

---

* Gorki tahtis sellega öelda, et ta jõudis marksismini mitte ainult ja mitte niivõrd raamatute kaudu, teoreetilisel teel, vaid sellepärast, et elu ise, tööliste võitlus oma klassivaenlastega tõi teda marksismi juurde.

Ja selle «peremehest venna» näilise läheduse tõttu «muutusid elu poolt paljaksriisutud, hellituste järele janunevad inimsüdamed lõplikult pehmeks.»

Asi oli muidugi selles, et kringlitegijate klassiteadlikkus ei olnud kaugeltki niivõrd arenenud, kui see oli Gorkil.

Iseloomustades «keskaegseid ekspluateerimise vorme», kirjutas V. I. Lenin, et need «olid varjatud isanda ja tema alluva *isiklike* suhetega, kohaliku kulaku ja ülesostja ning kohalike talupoegade ja kodutööndajate *isiklike* suhetega, patriarhaalse, «tagasihoidliku ja habemiku miljonäri» ning tema «laste» *isiklike* suhetega . . .»*

Masendatuna tööliste «leppimisest» peremehega, lahkus Gorki Semjonovi juurest, tundes, et tema jaoks ei ole selles töökojas kohta. Ta teenis endale ülalpidamist kojamehena ja aednikuna, seejärel koorilauljana kohalikus ooperis; ja küllap tal oleks tulnud katsetada veel paljude muude elukutsetega, kui vanad tutvussidemed poleks aidanud.

Andrei Derenkov, kes endiselt tundis siiralt kaasa radikaalselt meelestatud noorsoole, tuli mõttele avada noorte abistamiseks pagariäri.

See esimesel pilgul imelikuna näiv ettevõte õnnestus tal täielikult. Pagariäri nimeliseks peremeheks oli Derenkovi isa, faktilisteks peremeesteks aga, kes tegelesid sissetulekute jaotamisega, olid üliõpilasringide esindajad.

Gorkile kui juba teatavaid kutsealaseid kogemusi omavale inimesele tehti ettepanek hakata pagari «käealuseks». Peale selle pidi ta «oma inimesena» jälgima, et pagar kaupa ei varastaks.

Muide, see asjaolu, et Gorki oli pagariäris «oma inimese» eest, ei vabastanud teda rohkest ja raskest füüsilisest tööst.

«Töötasin õhtul kella kuuest ligemale keskpäevani, päeval magasin ja sain seetõttu lugemiseks mahti ainult tööde vaheajal, kui olin seganud ühe teo tainast ja ootasin teise kerkimist, või olin pannud leivad ahju.»

Ja ometi oli sellel muudatusel Gorki elus väga suur tähtsus. Uus lähenemine üliõpilaskeskkonnale oli ühtlasi lähenemiseks raamatukogule, teadmiste allikale, mis pidi mõtte piinavatele otsingutele selgitust andma. Nooruk «sööstis uuesti raamatute kallale nagu näljane leiva kallale». («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 477.)

---

* V. I. Lenin. Teosed, 1. kd., lk. 365.

Ei ole kahtlust, et neil aastail õppis Gorki tundma kogu 60—70-ndate aastate valgustuslikku ja teaduslikku kirjandust ning et nimelt juba sel ajal tekkis temas see kirglik suhtumine teadusse, see kõigutamatu usk teaduse piiritusse vägevusse, mis säilis kirjanikul kogu tema eluaja jooksul.

Tohutu töö hinnaga ületas Gorki visalt kõik takistused, püüdes ennastsalgavalt edasi teadmiste juurde. See aitas tal hiljem saada kolossaalselt avara silmaringiga vene ja maailmakultuuri ajaloo valdkonnas harukordseid teadmisi omavaks mõtlejaks-entsüklopedistiks.

Raamatute hulgas, millega Gorki neil Kaasanis veedetud aastail tutvus, olid ka Setšenovi «Peaaju refleksid» ja Marxi «Kapital».

Ta sai uuesti osa võtta ringides peetavaist koosolekuist ja vaidlusist, mis tuletasid meelde kunagi varem Derenkovi toiduainetepoekese kõrval korteris toimunuid.

Kui kaks aastat hiljem võeti üles Gorki esimene poliitiline süüasi, siis iseloomustasid Kaasani sandarmid Derenkovi pagariäri kui ettevõtet, mis oli avatud «õige kahtlastel eesmärkidel, kuid mille kohta midagi põhjalikumat ei olnud võimalik välja selgitada».

Saadi vaid teada, et pagariäri oli «õppiva noorsoo kahtlaste kogunemiste kohaks, kes enda kasvatamiseks valitsusevastases vaimus tegelesid seal muuhulgas tendentslike artiklite ja teoste ühislugemisega, millest võttis osa ka Aleksei Peškov»[6].

Ent ringide töö ei rahuldanud Gorkit. Nagu alati, nii huvitasid teda ka nüüd raamatute kõrval ja neist sugugi mitte vähem inimesed.

Ta ei piirdunud ainult üliõpilaskeskkonnaga. Neil harvadel päevadel, kui tal juhtus rohkem vaba aega olema, sõlmis ta tutvusi Krestovnikovi ja Alafuzovi vabriku tööliste hulgas.

Kahte töölist sellest ajajärgust, Nikita Rubtsovi ja Jakov Šapošnikovi kujutab Gorki oma jutustuses «Minu ülikoolid».

Elust murtud, koleda ekspluateerimisega vigaseks piinatud, tiisikust põdev lukksepp ja poolpime kangur, üks raevukalt jumalat vihkav, teine veel mõningal määral tsaarile lootev, kes ehk aitab «peremehest jagu saada», — sellistena olid nad mõlemad tolle segase ja veel väljakujunemata rahulolematuse väljendajad, mis oli nii omane proletariaadile tema klassiteadlikkuse tekkimise perioodil.

Gorki hakkas tundma, et tal on Kaasani üliõpilaste hulgas ebamugav ja kitsas nagu sel, «kes, omades juba küllaltki kirju ja mitmekülgse muljete tagavara, on juhuslikult sattunud rahvakummardajate rasketest ideedest suurepäraselt, kuid mõnevõrra ühekülgselt väljavoolitud inimeste keskele»[7].

Selles keskkonnas aga olid need «rasked ideed» veel õige tugevasti juurdunud, ja narodnikud «panid vande alla», needsid kõiki teisitimõtlejaid ja kahtlejaid. Näitena selle kohta võib tuua Plehhanovi raamatu «Meie lahkhelid» ühislugemise stseeni jutustusest «Minu ülikoolid», kus ortodokssed narodnikud raamatu autorile fanaatiliselt kallale tungisid.

See lugemine, millest võttis osa ka Gorki, toimus konspiratiivsetes tingimustes, linnast väljas, 1887. aasta augustis. Siin, «õigeusuliste» — narodnikute — koosolekul kohtus Gorki «ususalgajaga» — marksistiga.

See oli Fedossejev, üks esimesi marksiste Venemaal, kelle kohta Lenin hiljem kirjutas:

«Igatahes oli osa, mida etendas Fedossejev, Volgamaade ja mõnede Kesk-Venemaa alade jaoks tol ajal märkimisväärselt suur, ja see erakordselt andekas ja oma üritusele erakordselt ustav revolutsionäär avaldas kahtlemata väga, väga suurt mõju tolleaegsele publikule selle pöördumisel marksismi poole»*.

Kaheksateistkümneaastane Fedossejev, kes oli tol ajal gümnaasiumi kaheksanda klassi õpilane ja juba veendunud marksist, pööras tähelepanu noorele töölisele Peškovile, kellest Kaasanis juba räägiti.

Gorki meenutab oma tutvumist Fedossejeviga Plehhanovi raamatu lugemise päeval järgmiselt:

«... Kummardudes aknalaualt alla, küsib noormees minult:

«Teie olete Peškov, pagar? Mina olen Fedossejev. Peaksime tutvuma. Tõtt öelda — siin pole midagi teha, see lärm kestab veel kaua, kuid kasu pole sellest kuigi palju. Läki?

... Kui me koos üle välja läksime, päris ta, kas mul on tööliste seas tutvusi, mida loen ja kas mul on palju jõudeaega, ning ütles muuseas:

«Olen teie pagariärist kuulnud, — imelik, et tegelete mõttetusega. Milleks teile see?»

---

* V. I. Lenin. Teosed, 33. kd., lk. 415.

Juba mõnda aega tundsin isegi, et mulle pole seda vaja, mida ma talle ka ütlesin. Mu sõnad tegid talle heameelt; ta surus tugevasti mu kätt, naeratas rõõmsalt ja ütles, et ülehomme sõidab ta kolmeks nädalaks ära. Kuid niipea kui tagasi jõuab, annab mulle teada, kuidas ja kus me kohtume.»

Kuid ühises töös Gorkil Fedossejeviga kohtuda ei tulnud. See andekas nooruk alles alustas oma tegevust marksistlike ringide organiseerimisel Kaasanis ja arendas seda edasi järgmisel aastal, kui Gorkit selles linnas enam ei olnud. Küll oli aga samal ajal seal Lenin (tol ajal V. Uljanov), kes pärast Kaasanist väljasaatmist oli 1888. aastal võimaluse saanud sinna uuesti tagasi pöörduda. Õppides tundma Marxi «Kapitali» ja loonud sidemed Fedossejevi ringidega, pani ta siin aluse oma revolutsioonilisele maailmavaatele.

Gorki ei saanud luua tugevaid sidemeid Fedossejeviga ega tutvuda tol ajal ka Leniniga. 1887. aasta sügisest alates hakkas ta elu üha rohkem ummikusse minema. Tema vahetud sidemed tööliskeskkonnaga olid tol ajal juhuslikud ja lühiajalised. Üliõpilased-narodnikud aga ei pidanud teda endiga võrdseks inimeseks, vaid ainult «rahva pojaks», nagu nad teda omavahel nimetasid: ta oli narodnikutele nagu mingisuguse nende poolt jutlustatava «rahvasse uskumise» näitlikuks tunnistajaks.

Sõpru Gorkil selles keskkonnas ei olnud. Ta oli küll täis tohutut otsimisindu, kuid ikka enam haaras teda võõrdumise ja üksinduse tunne. Ülemäära raske füüsilise töö aastad ja elamuste pinge murdsid tema hingelise jõu.

Kogu talle vaenulik maailm oma argipäevaselt raskete elutingimustega oli kõigi tema ammuste ootustega vastuolus. Ta tundis täies sügavuses selle võõra maailma vastuvõtmatust. Murtud jõud ei suutnud anda tuge energiale uute sidemete otsimiseks, endised sidemed aga katkesid üha enam.

12. detsembril 1887. aastal, ostnud turult vana revolvri, tulistas ta endale rindu, soovides tabada südant.

Kuul läks aga südamest mööda ja läbinud kopsu, jäi pidama seljanaha all. Haiglasse toodi Gorki väga nõrgana, peaaegu meelemärkusetuna.

Pulsi järgi otsustades tunnistati haige seisukord esialgsel läbivaatusel lootusetuks. Isegi kaheldi, kas on mõtet teda opereerida.

Kuid kirurg Pljuškovi operatsioon muutis olukorda sedavõrd, et juba kuuendal päeval võis Gorki istuda, kümnendal päeval aga tuli haiglast välja.

2

Derenkovi juures peetud koosolekutest osavõtjate hulgas oli inimene, kes eriti köitis Gorki tähelepanu.

«Ta istus harilikult kusagil nurgas, suitsetas lühikest piipu ja vaatles kõiki oma hallide, rahulikult jälgivate silmadega. Ta pilk peatus sageli teraselt mu näol; tundsin, et see tõsine mees mind endamisi vaeb . . .»

See oli M. A. Romass, inimene, kes oma revolutsioonilise tegevuse jooksul oli jõudnud juba läbi teha raske ja pikaajalise sundasumise Jakuutias. Pärast asumiselt tagasipöördumist 1885. aastal asus ta elama Kaasanisse ja, võttes siin osa noorsoo põrandaaluste ringide tööst, külastas ka Derenkovi poekest.

Raudteetöölisele Romassile oli nähtavasti selge, et ilukõnesid pidavate üliõpilaste hulka sattunud töölisnooruk tunneb kutsumust mitte niivõrd sõnalisteks vaidlusteks, kuivõrd praktiliseks tööks. Selle kahtlematuks tunnistajaks oli tema kangekaelne näoilme.

Ka Romass ise ei olnud vaidluste otsija ja teoreetilised diskussioonid talumehe kõrgetest eetilistest omadustest ei varjutanud tema eest praktilise revolutsioonilise töö vajadust.

Aidates ühel Kaasani ringil trükikoda sisse seada, leppis ta kokku, et ring annab talle oma vahenditest raha, mida tal läks vaja oma töö organiseerimiseks Volga-äärses Krasnovidovo külas.

Ta otsustas maale elama asudes hakata silmapetteks külakaupmehe ametit pidama.

See oli intelligentide-revolutsionääride propaganda eesmärgil maale elama asumise vana võte. Selliseid ümberkolimisi praktiseeriti eriti rohkesti 70-ndatel aastatel — massilise «rahva hulka minemise» ajajärgul. Maale elama asudes võtsid revolutsionäärid endale ühe või teise ameti.

1888. aastal, kui Gorki uuesti kohtus Romassiga, oli viimane juba ligemale aasta töötanud Krasnovidovos, õppides seal suurima ettevaatlikkusega tundma olukorda ja inimesi.

Ümbritsetuna umbusust ja kahtlustustest, oskas ta siiski leida mõned ustavad külamehed, kes hindasid uustulnuka tugevat iseloomu ja heasoovlikkust.

Mõte tõmmata enda abistamiseks kaasa töölisnooruk, kes ahnelt kuulas inimeste kõnesid, «kes valmistusid elu paremaks muutma», tekkis Romassil tõenäoliselt juba päris alguses. Kuid ta otsustas selle täide viia alles siis, kui oli veendunud, et läbikäimine üliõpilastega ja töö konspiratiivses pagariäris ei suutnud ära hoida nooruki tugevat hingelist kriisi.

Nii tekkisid nende vahel suhted, mis jätsid Gorkile alatiseks südamlikud mälestused.

1921. aastal kirjutas ta Romassi kohta:

«Kas ta on praegu elus? Ei tea. Ma olen talle väga palju eest tänu võlgu — ta kutsus mind enda juurde Krasnovidovosse varsti pärast seda, kui ma enesetapmiskatsel olin endal kopsu läbi lasknud. Kõigist minu tolleaegsetest tuttavatest suhtus ta ainukesena minusse tähelepanelikult ja tõsiselt.»[8]

Tuletades meelde esimest päeva Krasnovidovos ja pikka, kesköönі kestnud jutuajamist Romassiga, kirjutas Gorki:

«Esmakordselt oli mul nii tõsiselt hea teise inimese seltsis. Pärast enesetapmiskatset olin ma endast hoopis halvemal arvamusel, pidasin end tühiseks, mulle tundus, nagu oleksin kellegi ees süüdi, ja mul oli häbi elada. Romass nähtavasti mõistis mu olukorda, avas mu ees inimlikult ja lihtsalt ukse oma ellu, — ning aitas mul ennast jälle sirgu ajada. See oli unustamatu päev.»

Siin, Kaasaniga võrreldes hoopis rahulikumas olukorras, luges Gorki palju. Romassi Krasnovidovo raamatukogu andis talle selleks suurepärased võimalused. Juba esimesel päeval pärast Krasnovidovosse saabumist näitas Romass Gorkile oma raamatuid: Buckle, Lyell, Hartpole Lecky, Lubbock, Tylor, Mill, Spencer, Darwin, vene omadest aga Pissarev, Dobroljubov, Tšernõševski, Puškin, Gontšarov, Nekrassov . . .

«Ta silitas neid oma laia peoga hellalt nagu kassipoegi ja urises peaaegu liigutatult:

«Head raamatud!»»

Ja kõiki neid «häid raamatuid» luges Gorki innuga ning kõik need panid aluse tema laialdasele eruditsioonile.

Oma suhtumisest Romassi ja temaga koos töötamisest

Krasnovidovos jutustab Gorki suurepäraselt oma raamatu «Minu ülikoolid» lehekülgedel.

Needsamad leheküljed on meile andmete allikaks, mille põhjal võime otsustada Romassi revolutsioonilise tegevuse iseloomu üle. Ja analüüsides tema propaganda sisu ning vorme, me veendume, et ta ei lähtunud hoopiski mitte seisukohast, nagu oleks külakogukond sotsialistlike ümberkorralduste aluseks, nagu oleks külakogukond juba kasvatanud talumehes kollektiivsustunde, ja muust taolisest, nagu seda arvasid ja rääkisid narodnikud.

Romass tahtis «äratada küla mõistust». Temale tähendas see kõigi nende jõudude organiseerimist, mis avaldasid protesti politsei omavoli, kohalike võimude pärisorjusliku talitusviisi ja nende liidu vastu kulakliku ladvikuga, sest see liit oli külas pärisorjuse otseseks ja ustavaks toeks.

Säilitades elavad ideelised sidemed 60-ndate aastate revolutsioonilise demokraatia, Tšernõševski ja Dobroljubovi pärandi edasikandjate traditsioonidega, töötades «revolutsiooni» nimel, oli ta tegelikult kõrgemat tüüpi kultuuritegelane, teataval määral seda tüüpi, nagu oli Korolenko. Kuid Romassi «valgustuslikku» tegevust, mis viis teda vahetuisse sidemeisse talupoegadega, ei võinud sallida ei tsaarivalitsus ega küla uued kodanlikud peremehed — kulakud, Kolupajevid, Derunovid.

Ei saa ütelda, et Romass poleks reaalselt mõistnud külas valitsevaid suhteid. Ta naerab 70-ndate aastate narodnikute epigoonide üle, kes mitte midagi ette võtmata kuulutavad oma ustavust talurahvale ja armastust selle «tarkuse, vaimuilu ja heasüdamlikkuse kehastuse vastu».

Gorki meenutab hiljem Romassi sõnu: «Talumehele tuleb sisendada, et kuigi sa, vennas, pole iseenesest just halb inimene, elad sa ometi halvasti ega mõista midagi ette võtta, et oma elu parandada ja kergendada. Loomgi hoolitseb enda eest taibukamalt kui sina, loom kaitseb ennast paremini.»

Romassi propagandistlik töö, nagu seda kirjeldab Gorki oma mälestustes, oli katseks organiseerida külas demokraatlikku liikumist, võitlust igasuguse kulakliku rõhumise ja politsei omavoli vastu.

Romassi ei kohutanud see, et poliitilise teadlikkuse virgutamine külas ja propaganda isevalitsuse rõhumisele ning politsei omavolile vastupanu osutamiseks oli väga suurte raskustega seotud tegevus.

Neid raskusi ei varjanud ta ka oma abilise eest.

Juba esimestest päevadest peale tuli Gorkil veenduda selles, et öösiti kujutab külakauplus endast midagi sissepiiratud kindluse taolist ja et selles vaenulikkuse ning umbusu olukorras säilitab Romass sellise hingerahu, mis võib olla ainult inimesel, kes vääramatult usub oma ettevõtte edusse ja õigsusesse. «Kui ometi kõik inimesed nii rahulikult oma tööd teeksid!» mõtles Gorki vaimustusega.

Jutustuses «Minu ülikoolid» on antud väga ilmekas pilt 80-ndate aastate küla klassilisest kihistumisest:

«... Võib märgata, et kõik inimesed külas elavad kobamisi, just nagu pimedad, kõik kardavad midagi ega usalda üksteist, — neis on midagi hundilikku.»

Klassivõitluse teravnemine ei võinud jääda kajastumata ka linnast saabunud Romassi ja Gorki olukorras. Kui lihtne, «tubli maamees» suhtus neisse valvsa umbusuga, siis oli kulakluse suhtumine tõeliselt «hundilik».

Gorki jutustab, et Romass müüs kaupu tunduvalt odavamalt kui teised kaks külapoodnikku, mis üsna pea kutsus viimastes esile tema kui konkurendi vihkamise. Nad otsustasid temaga «kodusel teel» arved õiendada[9].

Romassile ja Gorkile tungiti öösel teivastega kallale, kaks korda tulistati Romassi püssist, püssirohuga täidetud puuhaluga lasti puruks ahi tema hütis, sest loodeti, et koos sellega hukkuvad nii Romass ise kui ka tema abiline; talumees Izot, kes hoidis Romassi poole, tapeti kalapüügil kirvega.

Kõik see ei suutnud Romassi peatada.

«Kui asute revolutsioonilisele teele,» rääkis ta, «siis ei saa enam põlata ka kõige raskemat tööd, ja on tarvis meeles pidada — sõnade taga olgu teod» (24, 437).

Toetudes külameestest sõpradele võttis Romass nõuks mitte piirduda ainult ringis tehtava propagandatööga, vaid luua ettevõte, mis paistaks silma kogu külale.

Jutustuses «Minu ülikoolid» räägitakse, et Romass «pani peaaegu jalad alla» talumeeste-aednike artellile õunte ühiseks turustamiseks linnas, jättes kõrvale sellest tegevusest rikastuvad ülesostjad — küla jõuka kihi.

Niisiis oli ettevaatliku Romassi kogu ettevõte täiesti legaalse iseloomuga ja kui see põhjustas katastroofi, mis tegi lõpu tema ja Gorki elule Krasnovidovos, siis oli selle põhjuseks külavanema näol esindatud administratsiooni ja kohalike jõukate ühine teravalt vaenulik, aga samuti küla keskklassi ebakindel suhtumine neisse. Viimaste huvides ju artell organiseeritigi, kuid nad hoidusid kõige uue eest kart-

likult kõrvale, olles selle psüühika kandjad, mida Lenin nimetas ««tubli maamehe» sissejuurdunud arguseks»*.

1888. aasta augustis, enne õunasaagi kogumist, pandi ühel kuumal hommikul Romassi kauplusele tuli otsa ja see põles koos kogu kaubaga maani maha. «Ka mina pidin peaaegu sisse põlema,» kirjutab Gorki, «kui ma keset tuld püüdsin pööningult raamatukasti välja tassida. Mässisin end kasukasse ja hüppasin aknast välja.»

Tulekahju organiseerijail, kelle süü läbi hävisid üheteistkümne talu hooned, oli provokatsiooniline plaan — lõpetada kogu asi sellega, et talumeeste ülesärritatust kasutades õiendada arved ka Romassi endaga.

«Süütamine aeti Romassi peale ja ka teda ennast taheti tulle visata, kuid tema, paistes silma oma kõigutamatu rahuga, tõmbas niivõrd külmavereliselt piipu, lastes vihast lõkendavatele meestele suitsurõngaid näkku, et need pidasid paremaks eemalduda. Mind tabati, kui raiusin naabri süttinud varbtara, kuid mul oli kirves käes ning mehed teadsid, et olen kakluses küllaltki tugev ja osav, pealegi tuli mulle kiirustamata appi Mihhail Antonovitš, ja nii lõppes kõik hästi.»[10]

Kolm aastat oli möödunud ajast, kui Gorki esimesena kohtas inimesi, kelle sõnades, nagu talle näis, kajasid tema «tummad mõtted», kes «rääkisid elu ümberkorraldamise paratamatusest ja uskusid võimalusse seda teha».

Kui ainult avanes võimalus, pühendas ka Gorki ise kogu oma jõu propagandale selle paratamatuse eest. Kringlivalmistajaile, keda rõhus üle jõu käiv töö, sisendas ta mõtet vastupanu paratamatusest, kasutas isegi uut võitlusviisi — streiki, ja ometi tabas teda tolleaegsetes tingimustes täiesti loomulik ebaedu.

Krasnovidovosse saabumine näis Gorkile tõelise pöördena uue elu ja töö juurde. «Kas tõesti on mul õnnestunud läheneda millelegi tõsisele ning ma hakkan töötama koos inimestega, kes on suure ülesande teenistuses?»

Me nägime, kuivõrd need lootused täitusid. Ent elu ja töö maal andsid Gorkile siiski uusi teadmisi. Krasnovidovo küla, samuti nagu Semjonovi pagariäri, oli üheks tema «ülikooliks».

---

* V. I. Lenin. Teosed, 15. kd., lk. 184.

Kui Romass Krasnovidovost ära sõitis ja sellega tema väga rasketes tingimustes korraldatud tegevus katkes, jäi Gorki jällegi üksi teelahkmele.

Ta «laskus» koos Krasnovidovo küla talumehe Barinoviga Kaspiale ja töötas seal kalapüügiartellis, seejärel läks Mozdokki ning pärast Mozdoki steppides ringiekslemist saabus 1888. aasta hilissügisel Tsaritsõni*.

Sellesse linna jäi Gorki peatuma.

Tol ajal pöördus Grjazi—Tsaritsõni raudtee juhtkond politsei järelevalve all olevate, poliitiliselt mitteusaldatavate inimeste poole, kes olid asumiselt saabunud, kuid keda pealinna ei lastud ja kes elasid Volga-äärsetes linnades, — teiste sõnadega mittetäieõiguslike ja opositsiooniliselt meelestatud intelligentide-segaseisuslaste massi poole — ettepanekuga astuda nende juurde teenistusse.

Nende politsei järelevalve all olevate, poliitiliselt mitteusaldatavate inimeste töölekutsumise eesmärgiks oli — raudteetegelinski M. J. Adadurovi idee kohaselt — soov tõmmata Grjazi—Tsaritsõni raudteele teenistusse võimalikult suur hulk ausaid inimesi, et siis alustada võitlust otse uskumatult levinud vargusega.

Gorki Tsaritsõnisse saabumise ajaks teenis raudteel juba suur grupp selliseid politsei järelevalve all olevaid inimesi.

Kunagi Jalutorovskis asumisel viibinud narodnik M. J. Natšalov suhtus saabunud nooruki saatusesse osavõtlikult ja aitas tal teiste «mitteusaldatavate» kaasabil, kellel oli tol ajal raudteevalitsuse kontorites mõningaid sidemeid, saada mahajäetud Dobrinka jaama öövahiks.

Raudteetegelinski Adadurovi kavatsuses ei puudunud oma «sügav mõte». Ta soovitas ülemusele poliitiliselt «mitteusaldatavate», teatavasti aga ausate inimeste kaasabil keskendada kogu tähelepanu väikeste varguste ja pettuste avastamisele, et siis suuremastaabilised riisumised kahe silma vahele jätta.

Möödunud sajandi 60-ndad ja 70-ndad aastad on läinud ajalukku kui raudteevõrgu ehitamise ja ekspluateerimise paljude mustade mahhinatsioonide aastad. Muinasjutulised afäärid ja varaste pillerkaaritamine kutsusid esile demokraatliku kirjanduse raevukaid süüdistusi, ja mitte asjata ei

* Nüüd Stalingrad.

liitnud Štšedrin ka «raudteelasi» pidutseva «räpalõusta» ühendkujusse.

Sellise kuulsuse tõttu hoidus narodnikliku ja radikaalse demokraatliku mõttelaadiga segaseisuslik intelligents kaua aega kõrvale teenistusest raudteedel. Ja veel 80-ndatel aastatel oli näiteks teenistus talurahvapangas või semstvo statistika alal nende ringkondade jaoks eelistatum tööst aktsionäride ühingus või raudteevalitsuses.

Muide, selle kategooria töötajail, kelle poole pöördus Adadurov, oli valik teistega võrreldes tunduvalt kitsam ja pitsitatuna intelligentsi üldisest töötaolekust, pidid nad avanenud võimaluses nägema endi jaoks õnnelikku juhust. Kuid peale selle veetles paljusid ka «ideelisuse» noot — võitlus kurjusega «ühiskonna kasuks». «Väikeste asjade» teooria valitsemise perioodil muutus ka töö kusagil raudteekontoris otsekui mingiks «austavaks» tegevuseks.

Gorki silmis ei omanud see teenistus vähemalgi määral niisugust värvingut. Tema ees seisis hoopis lihtsam küsimus: elada talv üle. Pealegi oli ta oma töö iseloomu tõttu kõigist teistest Adadurovi juures teenistuses olevatest intelligentidest eraldatud.

«Ma olen Dobrinka jaama öövaht. Kella kuuest õhtul kuni kella kuueni hommikul kõnnin ma, kepp käes, ümber kaubaaitade; stepist puhub tuhandelõualine tuul, kanduvad lumepilved, nende hallis massis ujuvad vedurid aeglaselt siiasinna, nad ujuvad raskelt ohkides, vedades enda järel vagunite tumedaid lülisid... Raua krigin, haakimise lõgin, mingi imelik ragin, vaikne ulgumine kandub minuni koos lumega.»

Gorki otsene ülesanne seisis selles, et kaitsta jahu ja teisi veoseid ümberkaudsete kasakate kallalekippumise eest, pidada «võitlust riisumisega» selle kõige vahetumal kujul. Kuid nagu ta hiljem jutustas, oli tema kui valvuri olukord «küllaltki omapärane».

«Ma kõnnin, kepp käes, ümber kaubaaida, kaitstes seda varaste eest, kuid samas kaubaaidas on minu vahetu ülemuse — jaamaülema poeke, kus ta lähedalasuvate staniitsade kasakaile teed, suhkrut ja muid vagunitest varastatud kaupu müüb.»[11]

Kui Gorki pärast unetut ööd valvest vabanes, sunniti teda jaamaülema juures mitmesuguseid majapidamistöid tegema: solgivett välja kandma, puid lõhkuma ja neid kööki ning tubadesse tassima, vasknõusid puhastama, ahje kütma, hobuse eest hoolitsema ja veel palju muud tegema,

mis võttis temalt ära peaaegu poole päevast, jätmata aega lugemiseks ja magamiseks.

Erinevalt nendest patriarhaalsetest tavadest domineerisid raudteevalitsuses Adadurovi kontoris tol ajal teatavad liberaalsed «tuuled», ja Dobrinka jaama öövaht võis ilma tööalaste ebameeldivusteta saata Borissoglebskisse ülemusele järgmise sisuga kirja:

«Elan endist viisi hästi, töökaaslastega (valvuritega) olen sõbraks saanud, oma kohustustega tulen toime ja täidan neid täpselt. Jaamaülem on minuga rahul ja oma poolehoiu ning usalduse väljenduseks sunnib ta mind igal hommikul oma köögist solgivett välja kandma. Palun vastata, kas minu kohustuste hulka käib solgivee väljatassimine jaamaülema köögist?»[12]

Ühel intelligendil — Gorki kaasteenistujal raudteevalitsuse kontorist — on säilinud ka järgmine kiri, milles Gorki suhtub ilmse irooniaga «adadurovlaste» juurdlustegevusse:

«Mul on au Teile teatada, et valvan, tänu jumalale, üsna usinasti. Kuid viljakotid muudkui kaovad tasapisi ja nüüd vaevab mind küsimus, kas ma olen üldse oma töökohal kõlblik ja vajalik.

Asi on selles, et ma mitte kuidagi ei suuda endale selgeks teha, keda selles vilja süstemaatilises kadumises õigustada või süüdistada — kas vargaid, kes nii kerge vaevaga kotte minema viivad, või mind, kes ma veel kergemini tukkuma jään ja seda ei märka. Ka selle kohta avaldage oma arvamust...

Teie ju seal, valitsuse kontoris, teate ometi kõik!...»[13]

Seejärel saatis Gorki veel palvekirja enda üleviimiseks Dobrinka jaamast. Selles palvekirjas andis ta värssides pildi oma kahekordsest alluvusest: alluvusest jaamaülemale ja tema köögitüdrukule.

Kui see palvekiri oleks säilinud, võiks seda lugeda Gorki esimeseks kirjanduslikuks teoseks, millel pealegi oli veel täielik edu: autor viidi Dobrinka jaamast üle Borissoglebski kaubajaama, kus talle anti hoiule luuad, kotid ja presendid.

Siin jäi Gorkile enam vaba aega ja tal oli võimalus rohkem lugeda; see-eest aga puutus ta inimestega endiselt vähe kokku.

Selle masendava ja räpase linna elanikud jagunesid Gorki arvates kahte erinevasse kategooriasse: kitsarinnalised väikekodanlased — anekdootiliselt barbaarse eluviisi loojad, ja grupp intelligente — «adadurovlased», «näpits-

prille, säärsaabaste peale tõmmatud pükse ja erinevaid pintsakuid, kuid ühesugust raamatulike sõnade rüüd kandvad lühinägelikud raamatukoid».

Enamusel neist oli seljataga «kahtlane» minevik, — vangla või asumisel viibimine. Nüüd aga tegelesid nad agaralt kaalujate, konduktorite ja teiste tööliste pettuse paljastamisega ning kiitlesid üksteise ees varaste eduka püüdmisega.

«Mulle näis,» kirjutab Gorki, «et kõik nad oleksid võinud ja pidanud tegema hoopis midagi muud, mis palju enam oleks vastanud nende väärikusele, võimetele ja minevikule...»

Gorki tundis ennast võõrana nii nende raudteel töötavate «kultuurtreegerite» kui ka provintsilinna väikekodanliku elanikkonna — väiklaste huvidega «ürginimeste» hulgas.

«Unistades mingitest suurtest kangelastegudest ja helgeist elurõõmudest, valvasin ma kotte, presente, lumeredeleid, liipreid ja küttepuid, et kaitsta neid naabruses asetseva staniitsa kasakate riisumiste eest. Ma lugesin Heinet ja Shakespeare'i, kuid vahel öösiti, andes enesele järsku aru tegelikkusest, mis vaikselt ümberringi roiskus, ma istusin või lamasin tundide viisi mitte midagi mõistes, nagu oleks kepihoop pähe mind uimaseks löönud.»

Gorki üleviimine kaaluja ametikohale Krutaja jaama, mis asus Tsaritsõnist kaheteistkümne versta kaugusel, ei toonud tema ellu tähelepanuväärseid muudatusi. Kuid üsna varsti kujunes siin tema jaoks uus miljöö ja see peletas tolle hirmutekitava üksindustunde, mida ta Dobrinkas ja Borissoglebskis tundis.

Krutajas õnnestus Gorkil organiseerida «endaarendamise ring». Sellesse ringi kuulus viis inimest: peale Gorki enda Krutaja jaama telegrafist, «talupojast tehnik» Jurin, telegrafist Jaroslavtsev Krivaja Muzgast, lukksepp Verin ja laduja ning köitja Lahmetka.

Ringi koosseis oli täiesti demokraatlik, mille poolest see erines Kaasani intelligentide ringidest. Siin ei sunnitud kohustuslikena peale narodnikute doktriine, siin ei olnud ka õpetajaid, kes Gorki mälestuste põhjal edasiantud materjali oleksid «valmis lõiganud ja kokku õmmelnud vastavalt nende poliitilis-filosoofiliste süsteemide moele ja traditsioonidele, mille juurdelõikajateks ja rätsepateks nad olid».

See oli töötava noorsoo, sandarmite seisukohalt ilmselt «kahtlaste» inimeste sõbralik ring.

Ring töötas pideva jälitamise tingimustes. «Kalatšist saadeti meie juurde spioone,» kirjutab Gorki. «Peeti silmas mind, telegrafist Jurinit, Kaasani köitjat Lahmetkat ja sundasumisel viibinud porutšik Matvejevit.»[14]

Juba Gorki Borissoglebskis viibimise ajal teatasid kohalikud sandarmid politseidepartemangule, et «korduvalt ja üsna sageli sõitsid Mihhailovski agulisse Vassili Alabõšev ja Aleksei Peškov Borissoglebskist, telegrafist Jurin ja õpetajanna Anna Dolmat Filonovo jaamast ning mõningad teised isikud, keda ei olnud võimalik kindlaks teha»[15].

Milliseid kõnesid Gorki Krutaja jaamas pidas, selgub tema kirjast 1934. aastal oma kunagisele kaastöölisele Krutaja jaamas, vagunite ülevaatajale A. P. Vassiljevile:

«Sain Sinu kirja kätte ja mulle tulid kohe meelde Basargin, Kurnašov, Kovšov, valvur Tšernogorov ja peaaegu kogu kamp sellel pildil, mille mulle saatsid. Tähendab — me elame veel, Parfjonõtš? Ja sugugi mitte halvasti, ning iga aastaga läheb elu veelgi paremaks — kasvavad ju maal hiiglaslikud jõud. Aga mäletad, kuidas teie, saatananahad, itsitasite minu üle, naersite mind välja, kui ma rääkisin, et elu peremeheks peab olema töötav rahvas? Ainult Tšernogorov hüüdis vahetevahel hauataguse häälega: «Õige».[16]

Sandarmite jälitamine ja ülemuste põikpäisus muutusid Gorkile lõpuks väljakannatamatuks ning 1889. aasta kevadel lahkus ta teenistusest raudteel ja võttis osalt jala, osalt kaubarongide platvormidel ette teekonna: Tsaritsõn—Borissoglebsk—Tambov—Rjazan—Tuula—Moskva.

Meenutades hiljem neid raskeid päevi, kui ta raudteeteenistusest lahkus, kirjutas Gorki olukirjelduses Karoninist (olukirjelduse esimene redaktsioon):

«Lahkudes Tsaritsõnist... ma kirjutasin mürgiselt satiirilisi värsse, needsin maapõhja kõik olemasoleva ja unistasin põllumajandusliku koloonia asutamisest. Jalamatka jooksul mu sünge meeleolu osaliselt küll haihtus, aga unistus elust koloonias koos kahe hea seltsimehega ja armsa tütarlapsega* muutus tugevamaks, selgemaks... Rohkem kui tuhat versta kandsin ma endaga kaasas unistust iseseisvast elust koos sõpradega, maast, mida ma ise künnan, kuhu ise külvan ja kust ma iseoma kätega saagi kogun, elust

* «Kaks head seltsimeest ja armas tütarlaps» — telegrafistid Jurin ja Jaroslavtsev ning jaamaülema tütar Basargina. — *I. G.*

ilma ülemusteta, peremeesteta, alandusteta, millest mul oli juba kõrini.»[17]

Tulevased põllumajanduslikust koloniast osavõtjad saatsid kirja Lev Tolstoile, kes neil aastail innustas selliste kolooniate organiseerimist. See kandis allkirja: «Kõigi isikute nimel — Nižni Novgorodi kodanik Aleksei Maksimovitš Peškov».

Selles kirjas oli rohkem nooruse tarmukust kui soovi nõu küsida.

Nii kirjutas Aleksei Peškov Lev Tolstoile:

«... Räägitakse, et Teil on palju sellist maad, mida ei harita. Palume Teid tükk sellest maast meile anda.»[18]

Loomulik, et taoliste kavatsuste puhul tekkis vajadus L. N. Tolstoiga kohtuda ja talle isiklikult kõike selgitada. Seepärast läkski Gorki teekond läbi Tuula ja Moskva.

Krutaja jaamast lahkudes pistis ta oma kompsu luuletuste vihiku ning «suurepärase poeemi proosas ja värssides» — «Vana tamme laulu».

Artiklis «Sellest, kuidas ma õppisin kirjutama» meenutas Gorki hiljem, et see «mahukas» poeem oli kirjutatud rütmilises proosas «artikli «Elu ringkäik» mõjul». «See ilmus, kui ma ei eksi, teaduslikus ajakirjas «Znanije», kirjutas Gorki. «Artiklis oli juttu evolutsiooniteooriast.»

«Poeemist on mulle meelde jäänud ainult üks lause:

«Ma tulin ilma selleks, et mitte nõus olla,»

ja nähtavasti polnud ma siis tõepoolest nõus evolutsiooniteooriaga.»

Käesolevate ridade autoril õnnestus leida artikli tekst, mis viis Gorki mõttele luua poeem. See artikkel oli avaldatud mitte ajakirjas «Znanije», vaid ajakirjas «Slovo» ja kandis pealkirja «Ajalooline ringkäik»[19].

Mille vastu Gorki oma poeemis vaidles ja millega ta ei nõustunud — kas progressiivse mõistusliku arengu järkjärgulisusega, mida kaitseb artikli autor, või saatanliku «elu ringkäiguga», mille puhul üks «sotsiaalne kord ja tööike» vaheldub teisega, — seda me ei tea ja ilmselt ei saa mitte kunagi teada.

Kuid me võime veendunult öelda, et selle «poeemi» paatos oli ülemaailmse iseloomuga ja nõudis inimeselt kangelastegusid «pisarate ja verega immutatud» maa uuestisünniks.

«Ma ei ole kunagi kannatanud liigse enesekindluse all,» naljatab Gorki seda poeemi meenutades, «ja sel ajal tund-

sin ma end pealegi veel üsna vähe kirjaoskajana, kuid ma uskusin kindlalt, et olen kirjutanud suurepärase asja: ma panin sellesse kõik, millest olin kümneaastase kirju ja sugugi mitte kerge elu jooksul mõelnud. Ja ma olin veendunud, et kirjaoskaja inimkond, lugenud läbi minu poeemi, on tänulik ja hämmastunud kõige selle uue üle, mida ma talle jutustasin, et minu jutustuse tõde vapustab kõigi maa peal elavate inimeste südameid ja kohe pärast seda algab aus, puhas, lõbus elu — midagi muud ja rohkemat ma ei soovinud.»

Sellise meeleoluga läks Gorki vastu oma elu uuele etapile, läks kavatsusega «minna vaiksesse nurka ja mõelda seal kõige läbielatu üle järele».

Kuid Lev Nikolajevitš Tolstoi poleks osanud temas näha oma järeltulijat. Võimatu oleks olnud leida «kurjale mittevastupanemise» printsiipidega midagi sobimatumat, kui selle vahariidest kompsu õlal kandva noore töölise sõjakas ja kirglik temperament.

Ta läks läbi elu, olles juba lapsepõlves «pigistanud hambad risti, surunud käed rusikasse», olles «valmis igasuguseks vaidluseks ja lööminguks», et kaitsta ennast ja seda, mida ta maailmas kalliks ja väärtuslikuks pidas.

Tolstoiga püüdis Gorki kokku saada nii Jasnaja Poljanas kui ka Moskvas, Hamovnikis, kuid mõlemal korral tagajärjeta.

«Sofia Andrejevna* ütles mulle, et ta läks Troitse-Sergijevi lavrasse. Kohtasin Sofia Andrejevnat õuel, ukse juures, mis viis tihedalt raamatupakke täistuubitud kuuri. Ta viis mind kööki, kostitas lahkelt klaasi kohvi ja saiaga ning ütles mulle muuseas, et Lev Nikolajevitši juures käib väga palju «kahtlasi logelejaid» ja et Venemaa on üleüldse logelejaid täis.»

Pärast seda ebaõnnestumist otsustas Gorki pöörduda tagasi Nižni Novgorodi.

---

* L. N. Tolstoi abikaasa. — *I. G.*

1

Neil aastail oli Nižni Novgorod Kaasaniga võrreldes veel palju tähtsamaks vahejaamaks Siberi sundasumise paikade ja keskuse vahel.

Siin elas suur koloonia «poliitikuid», nagu tol ajal räägiti. See koloonia laienes eriti 1888.—1889. aastal Kaasanist väljasaadetute arvel pärast sealseid 1887. aasta üliõpilasrahutusi.

Nende hulgas oli Gorki tuttavaid tema Kaasanis viibimise päevilt. Kahega nendest — Tšekiniga, endise linnakooliõpetajaga, kes oli lahti lastud mitteusaldatavuse pärast, ja Somoviga, endise sundasumisel viibinuga, asus ta 1889. aasta suvel elama Likile kuuluvasse hoovimajja Žukovski tänaval.

S. I. Mitskevitš, üks esimesi vene marksiste, kes kohtas Gorkit Nižni Novgorodis, jutustab:

«Tšekini juures sain ma tuttavaks Aleksei Maksimovitš Peškoviga ... Tšekin ütles: «Saage tuttavaks, see on Peškov, huvitav inimene, rahva hulgast võrsunud.» Minu ees oli pikka kasvu noormees, kes kandis siniseid prille, pikki juukseid, musta särki ja kuube ning säärsaapaid. Saime jutule. Ma jagasin nendega oma süngeid muljeid Moskva üliõpilaste meeleoludest. Tšekin jutustas, et need meeleolud on võtnud maad ka Nižni Novgorodi endiste revolutsionääride hulgas, kes eitavad nüüd revolutsioonilist teed ja arvavad, et praegu on kõige tähtsam kultuurtreegerite, nagu neid siis nimetati, tagasihoidlik kultuuriline tegevus. Peškov tegi selliseid märkusi, millest oli näha, et ta täielikult jagab Tšekini eitavat suhtumist uuesti päevavalgele kerkivatesse kultuurtreegeritesse. Peškovi repliigid olid teravad ja iseloomulikud: need väljendasid hukkamõistu intelligentsi kõikuvusele.»[20]

Nii Tšekin kui ka Somov olid «politsei järelevalve all», mille tõttu loomulikult ka nende korter oli võetud «salajase jälgimise alla».

Selle jälgimise andmed olid seda huvitavamad, et sandarmite vaateväljal nende silmale tuttavate poliitiliselt mitteusaldatavate intelligentide hulgas avastati ka töölisnoore kuju.

Kodulinn ei võtnud Gorkit kuigi sõbralikult vastu. Puudus sundis teda minema tööle õllelattu, veeretama niiskes keldris vaate, pesema pudeleid, vedama käruga poodidesse ja korteritesse laiali baieri kalja.

Sandarmitele oli nähtavasti selge, et siin mingisugust maskeerimist ei ole. Kuid selle nähtuse sisusse oli siiski vaja süveneda. Seepärast saadeti üsna varsti pärast Gorki Nižni Novgorodi saabumist mõistatusliku «maalritsunfti liikme» kohta, nagu teda passi järgi nimetati, Saraatovisse, Tsaritsõni ja Kaasanisse järelepärimised.

Saraatovist saadud vastus ei ole säilinud, on ainult teada, et see saabus. Tsaritsõnist tulnud vastus oli täiesti mittemidagiütlev.

Sandarmirittmeister Ustinov kandis Nižni Novgorodi sandarmiülemale kindralmajor Poznanskile ette, et ei sandarmid ega kohalik politsei pole suutnud kindlaks teha, et Tsaritsõnis oleks kunagi elanud maaler Aleksei Maksimovitš Peškov, ja palus omakorda «mitte keelduda austamast neid kirjalike andmete saatmisega selle kohta, mis aastal ja nimelt kelle juures elas Peškov Tsaritsõnis, kas ta töötas artellis või omas isiklikku ettevõtet».

See-eest tunti Kaasanis Gorkit hästi. Kaasani sandarmiülem polkovnik Hanhardt teatas Nižni Novgorodi, et «maaler Aleksei Maksimovitš Peškov» ei tegelnud maalritööga, vaid «teenis leibade laialikandjana» nüüd sandarmitele hästi tuntud Derenkovi pagariäris.

Gorki Kaasanis viibimise kohta leidus ka jälgi. Selgus, et ühe läbiotsimise puhul olid leitud järgmised süütõendid:

1) Vihik, mis sisaldas Aleksei Peškovi käega tehtud väljakirjutisi ajakirjas «Otetšestvennõje Zapiski» avaldatud Mirtovi artiklist «Kaasaegsed õpetused kõlblusest ja selle ajaloost».

2) Peškovile kuuluv «Aastail 1856—1883 ilmunud paremate raamatute ja ajakirjade artiklite süstemaatilise registri» trükitud eksemplar.

Tõendid Gorki süüdistamiseks revolutsioonilises tegevuses

olid küllaltki viletsad. Seda enam aga töötas sandarmite kord juba ülesärritatud kujutlusvõime ja polkovnik Hanhardt kinnitas omalt poolt meeleldi Poznanski oletuse õigsust selles, et noor tööline on sidelüliks Kaasani ja Nižni Novgorodi «poliitiliselt mitteusaldatavate» elementide vahel.

Kuid veel enne Hanhardti kaalutluste kohalejõudmist saadi «salajase jälgimise» kaudu andmeid, mis näisid sandarmivalitsusele väga tähtsatena.

Tehti kindlaks, et «nende kolme isiku (Somovi, Tšekini ja Peškovi) elu ning nende omavaheline suhtlemine toimub kommunistlikel alustel», et nad ei pea enda juures ühtegi teenijat, vaid ära minnes lukustavad ise korteri ja «ei luba isegi majaomaniku hr. Liki teenijal oma tube koristada».

See muidugi muutis sandarmitest nuhkide töö raskemaks. Kuid siis saabus juhus, mis valmistas kindral Poznanskile, nagu ta ise kirjavahetuses Nižni Novgorodi kubernerига väljendas, «teatava rahuldustunde»: ootamatult saabus Peterburist politseidepartemangult telegramm käsuga arreteerida Somov — teda otsiti taga ühenduses Fedossejevi põrandaaluse trükikoja «sissekukkumisega» Kaasanis.

Kohe pärast käsu saamist, 12. oktoobril 1889. aastal, pandi «kommuunis» toime läbiotsimine, kuid korteris kedagi ei tabatud.

«Raamatud ja paberid leiti eest laialiloobituna ning osaliselt puruks rebituna, kusjuures nende hulgas ei avastatud midagi olulist.»

Läbiotsimise ajal saabus korterisse Peškov ja teda hakati otsekohe üle kuulama.

«Sel ülekuulamisel pidas Peškov end äärmiselt ülbelt ja isegi jultunult ülal,» kandis ette läbiotsimist toime pannud sandarm. Gorki arreteeriti ja paigutati Nižni Novgorodi vanglasse.

Aleksei Maksimovitši oma sõnade järgi hüppas ta sandarmite lähenemisel teiselt korruselt alla naabri aeda ja vähe aja möödudes tuli tagasi, teeseldes, nagu ei teaks ta sellest visiidist midagi. Sellega on lihtne seletada korralagedust, mis sandarmitele kohe silma torkas, — raamatud ja paberid olid kiiruga läbi soritud, «laiali loobitud ja osaliselt puruks rebitud»*.

---

* Endine Liki maja ja tuba aknaga naabri aia poole on ka praegu alles ning asub Minini tänaval nr. 22.

NIŽNI NOVGOROD
Üldvaade

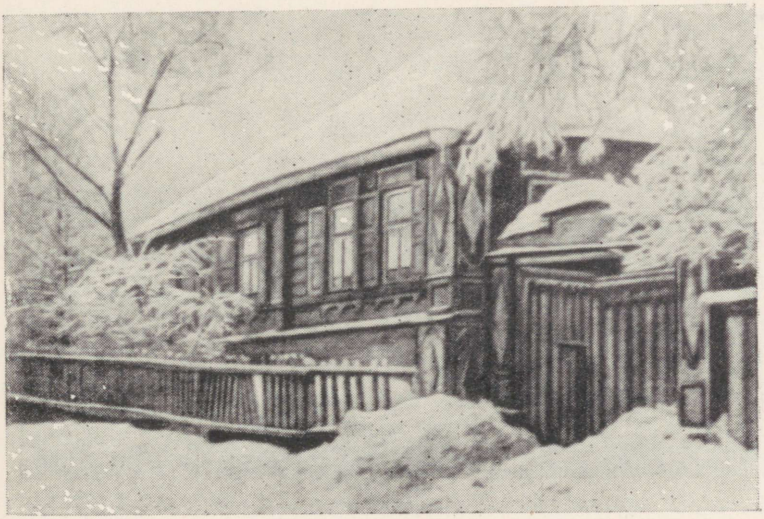

NIŽNI NOVGOROD
Kaširini maja

KAASAN
«Marussovka»

NIŽNI NOVGORODI KINDLUS, KUS ISTUS KINNI
A. M. GORKI

Sellega on ka seletatav sandarmite kindel arvamus, et keegi hoiatas Somovit eelseisva läbiotsimise eest. «Oli ilmne,» kirjutas Poznanski, «et kõik leitu kujutas endast ainult tarbetut rämpsu, et paberid olid läbi vaadatud ja sorteeritud.»

Sandarmid jäid kindlalt oma arvamuse juurde, et Somov «jooksis ära». Maalides pildi «põgenemisest», teatab Poznanski Nižni Novgorodi kubernerile ka sellised andmed:

«Mingisugust varandust (rõivaid, pesu ja muud) Somovi juurest ei leitud, samuti ei rääkinud ta oma ärasõidust Nižni Novgorodist ja korteri mahajätmisest Liki majas ei hr. Likile, ei tema perekonnaliikmetele ega isegi tema teenijale...»

Kuid Somovil ei olnud üldse vaja «mingisugust varandust» ära viia või peita... sest seda tal ei olnud.

On täielik põhjus arvata, et «põgenemise» pilt kõigis oma liialdatud värvides oli Poznanski ettekannetes esile toodud selleks, et põhjendada Gorki arreteerimist ja tema kaasatõmbamist «varjamise» loosse.

Kuid ei kogutud andmed ega vahetud jälitamised ei andnud märkimisväärseid tulemusi.

Mingisugust «süüasja» sellest välja ei tulnud. «Äärmiselt ülbe» kodaniku Peškovi käest äravõetud paberid, raamatud ja fotod «ei andnud midagi olulist».

Pealegi lükkas olukord, milles Somov Kaasanis arreteeriti, ümber süüdistuse Gorki kaastegevuses «põgenemisel» ja «varjamisel».

Oma mälestustes jutustab Gorki, kuidas kindral Poznanski teda üle kuulas.

Ta vestles arreteerituga laululindudest, keda ta väga armastas, vanaaegsetest medalitest ja Gorki värsside väärtusest, mis temalt läbiotsimise ajal ära olid võetud. Ta meenutas Gorkile «tõukoera, kellel vanaduse tõttu on raske ja igav haukuda».

Kuid võib arvata, et sellel penil ei olnud igav mitte vanaduse, vaid ettevõetud jahi tagajärgede tühisuse tõttu.

Kõigest sellest hoolimata saatis Poznanski «kodanik Aleksei Peškovi juurdlusmaterjalid» edasi kubernerile, lisades neile järgmise kokkuvõtliku kirja:

«Minu järelepärimisele Peškovi kohta Kaasani kubermangu sandarmivalitsuse ülemalt saadud vastus kinnitas mu ammust arvamust tema suhtes, kinnitas, et ta kujutab endast soodsat pinda Venemaa mitteusaldusväärsetele ini-

mestele kaasaaitamiseks. Sellest iseloomustusest sain teada, et Peškov teenis Kaasanis pagariäris, mis oli avatud ebaausatel eesmärkidel, et ta oli Kaasanis tuttav mitteusaldusväärsete isikutega, et ta luges erilise, hoopiski mitte soovitava, tema arengule ja haridusele mittevastava suunaga teoseid.»

Muidugi oleks sandarmikindrali ja kuberneri arvates valvsuse seisukohalt kodanikule, kes oli õppinud ainult algkoolis, «lõpetamata selle kursust vaesuse tõttu», «soovitavaks» lugemismaterjaliks olnud vaid tühine ajaviitekirjandus.

Loomulik, et nende andmetega ei olnud Poznanskil võimalik Gorki süüdistust põhjendada.

Ta teatas kubernerile, et «õigem oleks kodanik Peškovi süüasja edaspidine uurimine lõpetada, muuta tema suhtes kasutusele võetud abinõu — avalik politseivalve — ja anda ta vaid salajase järelevalve alla...»[21].

Samasisuline ettekanne saadeti ka politseidepartemangu. Mõlemad adressaadid nõustusid paratamatusega seada Gorki järele sisse salajane valve ja sellest ajast peale jäi ta alatiseks sandarmivalitsuse, politseidepartemangu ja kubermangude politseivõimude jälgimispiirkonda.

Gorki mälestuste järgi lasti ta vabaks 7. novembril, «mihklipäeva eel».

«Ma mäletan seda hästi,» kirjutas ta, «sest järgmisel päeval oli Klarki* juures õhtu, kus ma esmakordselt nägin «põrandaalust» (arvatavasti oli see Sabunajev). Ta jättis mulle üpris meeldejääva mulje: oli väga oskamatult riietatud, halvasti grimeeritud, kandis punakat parukat, rääkis üleolevalt, aga publik kuulas teda peaaegu orjameelselt. Mulle ütles ta: «Vangla — see on revolutsionäärile hädavajalikuks kooliks.» Mäletan, et vastasin talle häbematult, sest pidin niimoodi vastama.»[22]

Sabunajev läks 1884. aastal kaasa parteiga «Narodnaja Volja», mis oli sel ajal juba lagunemas. Ta saadeti Siberisse, põgenes sealt 1888. aastal ja hakkas võitlema «Narodnaja Volja» taastamise eest, «galvaniseerima laipa», nagu siis räägiti.

Ta ilmus alati ootamatult mitmesugustesse Volga-äärsetesse linnadesse, uhkeldas oma konspiratiivsuse ja salapärasusega. Olles «Narodnaja Volja» viimaseks hingetõmbeks,

---

* Klark — Gorki sõber, kes oli ülikoolist välja heidetud ja asumisel viibinud. — *I. G.*

kujutas ta endast ühtlasi esseeride, ja pealegi veel nende kõige avantüristlikumate elementide eelkäijat.

Kaasanis püüdis Sabunajev oma eesmärgil ära kasutada Fedossejevi ringi, kuid on iseloomulik, et Fedossejev andis talle vastulöögi ja «ei lasknud seda sikku oma juurviljaaeda»[23].

Sellise poseerija revolutsioonilistele fraasidele Gorki «pidi» häbematult vastama.

Samal ajal hakkas Gorki asjaajajana tööle advokaat Lanini juures, mis mõnevõrra aitas tal oma elu korraldada.

Kuid teda ei jätnud maha üks salajane mõte. Gorki ei suutnud unustada erutust, mille temas esimene suurem loominguline töö esile oli kutsunud.

Ühel 1889. aasta detsembrikuu päeval otsustas ta minna kirjanik Korolenko juurde, kes tol ajal Nižni Novgorodis elas, ja näidata talle oma poeemi.

Korolenko rääkis kohmetunud autorile lühidalt ja kujukalt sellest, kui halb on poeem ja miks ta seda on.

«Oma nooruses me oleme kõik pisut pessimistid,» lausus ta. «Ei tea tõesti miks. Arvatavasti sellepärast, et me tahame palju, kuid saavutame vähe...»

Gorkit hämmastas selle meeleolu peen mõistmine, mis sundis teda «Vana tamme laulu» kirjutama.

Siis aga mindi rohkete stiililiste kurioosumite juurde. Ja ka siin mõjus Korolenko vormilt pehme ja sõbralik, kuid tegelikult karm kriitika Gorkile põrutavalt. Ta «ei kuulnud ega mõistnud enam midagi, soovides ainult üht — häbi pärast põgeneda».

Gorki kas liialdas oma teose puudustega, kui ta seda kolmkümmend aastat hiljem meenutas, või oli neid tõepoolest niivõrd palju, kuid fakt on see, et Korolenko tõi need välja. See aga viis noore autori segadusse ja kutsus esile küsimuse:

«Käsikirja sisust — ei ühtki sõna. Mida see imelik inimene sealt siis luges?»

Käsikirja sisu kutsus inimesi üles kangelastegudele selle maa uuestisünniks, mis on «läbi imbunud pisarate ja verega».

Korolenko läks sellest romantilisest sisust mööda ja osutas vaid reale keelelistele eksimustele. See viis Gorki otsusele mitte enam kirjutada ei luuletusi ega proosat. «...Ja tõepoolest, kogu Nižnis elamise ajal, see on peaaegu kahe aasta jooksul, ma ei kirjutanud midagi.»

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Selle kaheaastase Nižnis elamise jooksul säilitas Gorki laialdase tutvuse noorsoo ja «poliitikute» ringides, kuid kõigi nende «narodnikute» ja «radikaalide» hulgas, nagu kohalikud intelligendid end nimetasid ja kelle osavaid ning keerulisi kõnesid ta kuulas, tundis Gorki end, kirjaniku oma sõnade järgi, «kui siisike tarkade vareste perekonnas».

On säilinud ühe sellisest koosolekust osavõtja huvitav jutustus. Koosolek toimus ühe Nižni Novgorodi «poliitiku» korteris seoses «illegaalse» narodniku saabumisega kusagilt sektantlikust maanurgast, kes jutustas talurahva revolutsioonilistest meeleoludest.

«Ka Peškov viibis siin ja kuulas tähelepanelikult. Aga kui «illegaalne» lõpetas ja algas «diskussioon», võttis ka Peškov sõna, oodanud ära oma järjekorra... Ta ei rääkinud hoopiski mitte nii, nagu kõik teised. Viimased koormasid oma kõne üle kuivade, abstraktsete arutlustega, mis tõid une peale, Peškov aga rääkis elavate näidete varal. Tema jutus, mis oli täis jõulisi, elust võetud väljendeid ja tabavaid iseloomustusi, kõik elas, pulbitses, hingas... Mitte kõigile ei paistnud selle noormehe kõne meeldivat; «radikaalselt» meelestatud publik leidis selle isegi osaliselt ketserliku olevat, kuid ometi kuulasid kõik teda tähelepanelikult... Sellistel puhkudel muutus Peškovi näoilme, milles ma edaspidi korduvalt veendusin.»[24]

Millest rääkis Gorki nii kaasakiskuvalt neil koosolekuil? «Mul ei olnud,» meenutab ta, «seda mõtlemise distsipliini või, õigemini, tehnikat, mille annab kool; ma kogusin palju materjali, mille kallal tuli teha tõsist tööd, kuid selleks tööks oli vaja vaba aega, mida mul samuti ei olnud. Mind piinasid vastuolud raamatute vahel, mida ma peaaegu igasuguse kahtluseta uskusin, ja elu vahel, mida ma juba küllalt hästi tundsin» (15, 26).

Elukogemused ei lasknud tal nõustuda «narodnikute» raamatukontseptsioonidega, ja teoreetiliste põhjenduste asemel esitas ta oma isiklike muljete põhjal vastuväiteid. Kuid ülalmainitud tunnistaja sõnade järgi paistis tema kõne juba siis silma oma ebatavalise väljendusrikkuse poolest.

Ja kui kõik, nagu kinnitab pealtnägija, «kuulasid teda tähelepanelikult», siis ei ole kahtlust, et neis tema isiklikes tähelepanekutes oli sügav elutõde, millest ta kujuneva kunstniku talendiga jutustas.

«Vasturääkivate ja üha teravamalt vaenulike arvamuste kaoses, jälgides tunnete võitlust mõistusega, lahingus, mil-

lest tõde minu arvates pidi kas tulistjalu põgenema või tundmatuseni läbipekstuna välja tulema,» meenutas hiljem Gorki, «selles ideede keerises ei leidnud ma enda jaoks mitte midagi «meelepärast»... Samuti kui Kaasanis, Borissoglebskis ja Tsaritsõnis valdas mind ka siin intelligentsi elu jälgides arusaamatus ja ärevus... Jällegi ei olnud mulle selge: miks ei tee intelligents energilisemaid jõupingutusi inimeste hulka tungimiseks, kelle tühi elu tundus mulle täiesti kasutuna, masendas mind oma vaimse vaesusega, kummalise igavusega, eriti aga ükskõikse julmusega inimeste omavahelistes suhetes.»

Ainuke inimene, kes Gorki arvates oleks võinud talle näidata vene elu arenguteed, selgitada «kangelasteo» mõtet ja mõistuspärase töö «avarust», oli Korolenko.

«Ma ei käinud Vladimir Galaktinovitši juures,» meenutas Gorki, «sest olin, nagu juba mainisin, otsustavalt loobunud katsetustest kirjutada. Kohtasin teda ainult harva, mööda minnes tänaval või tuttavate juures koosolekuil, kus ta oli vaikne ja kuulas rahulikult vaidlusi. Tema rahu ärritas mind. Kõik minu all vankus, minu ümber, nägin seda hästi, algas mingisugune käärimine. Kõik olid ärritatud, vaidlesid, — mida mõtleb siis see inimene? Kuid ma ei riskinud minna tema juurde ja küsida:

«Miks te olete rahulik?»»

Ühel 1890. aasta suveööl kohtusid Gorki ja Korolenko Nižni Novgorodis «Nõlvaku» alleel — Volga kõrgel kaldapealsel. Siin «Nõlvaku» pingil istudes esitas Gorki Korolenkole teda ammu erutanud küsimuse.

Korolenko vastus oli lihtne: «Ma tean, mida mul on vaja teha, ja ma olen veendunud selle kasulikkuses, mida ma teen.»

Korolenko oli üks reformijärgse perioodi demokraatliku intelligentsi paremaid ja andekamaid esindajaid, üks väsimatuid pärisorjusliku reaktsiooni vastu võitlejaid. Kunstnikuna, publitsistina ja ühiskonnategelasena andis ta kogu oma jõu selleks võitluseks ja oli sügavalt veendunud selle elulises vajaduses. Ta oli tasakaaluka ja tugeva psüühikaga inimene, asendas «kõrged ja kauged» eesmärgid lähedaste sotsiaalsete ülesannetega ning uskus naiivselt, et nende täitmine iseenesest, ilma terava klassivõitluseta lahendab «kauge» tuleviku küsimused.

Ja nüüd «Nõlvaku» pingil istudes ning Gorki küsimustes

avalduvale rahutusele ja arusaamatusele vastates rääkis ta erutatult oma usust.

«Kõige vajalikum on õiglus! Kui see pikkamööda väikeste sädemekestena kogunedes tekitab suure tule ja põletab kõik vale ning pori maa pealt, alles siis muudab elu oma raskeid, nukraid vorme. Tooge visalt, endale halastamata, üldse mitte kellelegi ja millelegi halastamata ellu õiglust — see on minu arvamus» (15, 31).

Ajaloolises mõttes tähendas see korolenkolik «õiglus» pärisorjusliku rõhumise ja selle igandite vastu peetavat demokraatlikku võitlust.

See võitlus lasus suurel määral seisuseta intelligentsi õlul. Kuid «seisusetus» ei tähendanud intelligentsi «klassitust», mida Lenin põhjalikult selgitas.

««Seisusetus,» kirjutas ta, «ei kõrvalda põrmugi intelligentsi ideede klassi-päritolu... Alati ja kõikjal on kodanlus esinenud iganenud seisuslike raamide ja teiste keskaegsete institutsioonide vastu kogu «rahva» nimel, kelle hulgas klassivastuolud olid veel välja arenemata, ja tal oli nii Lääne-Euroopas kui ka Venemaal õigus, sest arvustatavad institutsioonid ängistasid tõepoolest *kõiki*.»*

Klassivastuolude areng purustas esialgse ühtsuse, lõhestas «seisuseta intelligentsi» liberaalseiks ja demokraatlikeks gruppideks. Demokraatlike ideaalide reetmise kirev pilt on eriti iseloomulik 80-ndatele aastatele.

Korolenko jäi demokraatia ustavaks rüütliks ja isevalitsuse omavoli ning aadellik-politseiliku režiimi vastu peetava võitluse energiliseks propagandistiks, kes tundis sügavalt kaasa rõhutud massidele. Kuid ta oli mitte ainult demokraatlik, vaid kodanlik-demokraatlik võitleja, esindas üldkodanlikke huve, kuivõrd nende kaitsmine oli progressiivseks ürituseks võrreldes pärisorjuse ja aadlihegemoonia metsikute iganditega.

See oli võitlus sotsiaalse ja kultuurilise progressi eest, «seaduslikkuse», «õigluse», «humaansuse» ja «headuse» laiendamise eest.

Me nägime, et ka Gorki unistas kirglikult sellisest vahelesegamisest «mõistuse poolest kohutavalt vaesesse» ellu, mis oleks suurendanud selle kultuurilisi ja eetilisi väärtusi. Kuid elukogemused ja tema proletaarlase teadvus tõukasid teda uuesti kokku tegelikkuses valitsevate vastuoludega.

---

* V. I. Lenin. Teosed, 1. kd., lk. 382, 383.

«Sotsiaalsele ja kultuurilisele progressile ei aidanud millegagi kaasa ei minu peremees Vassili Semjonov ega üldse peremehed. Kõigest kuuldust ja nähtust lõikus mulle eriti sügavalt mällu üks Proudhoni väljendus:

«Omandus on vargus.»

See oli mulle täiesti selge. Ja kuigi ma tundsin lähedalt paljusid elukutselisi vargaid, nägin ma..., et «ausad» peremehed püüavad kõigest jõust väsimatult kinnitada seda Proudhoni tõde ja et selles on kogu nende elu mõte». («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 481.)

Gorkil oli noorusele omaseid eeliseid — taltsutamatut iha otsida oma kohta elus ja ammendamatut vaimset energiat. Ta jälgis teraselt ja püsivalt oma ümbrust, otsides neid jõude, mis suudaksid elu ümber kujundada.

Piinatuna vastuolude kaosest, otsustas ta mööda maad rändama minna, et veenduda, missugune rahvas elab Venemaal; mitte raamatulikku «rahvast», millest rääkisid narodnikud, ei otsinud Gorki, vaid tõelist, oma igapäevast elu elavat tavalist lihast ja verest rahvast.

Ja veel üks tunne dikteeris talle selle otsuse. «Mul oli vaja,» meenutab Gorki, «leida elus, inimestes midagi, mis oleks suutnud südamel lasuvat raskust tasakaalustada, oli vaja ennast õgvendada» (11, 311).

Nii algasid tema rändamised.

2

See oli 1891. aasta aprillikuu algul. Gorki lahkus Nižnist, kui põldudel olid veel lumeveeloigud ja teed polnud päris tahedaks tõmbunud.

Ta asus Nižnist teele jala, et pääseda jälitamisest, läks mööda jõe kallast, seejärel sõitis laeval Tsaritsõnisse ja sealt rongiga talle hästi tuttavat Grjazi—Tsaritsõni raudteed mööda Filonovo jaamani.

Neist paigust läks Gorki kaks aastat tagasi teele põhja poole, Tuulasse ja Moskvasse. Praegugi töötas siin veel telegrafist Jurin, Gorki noorpõlvesõber, kellega ta Krutaja jaamas suureks sõbraks oli saanud. Siin mõtles ta tol ajal koos Jurini ja Jaroslavtseviga välja plaani põllumajandusliku koloonia loomiseks, milles nad nägid ajutist väljapääsu elu mõttetusest ja üldisest «kitsikusest». Siin oli see demo-

kraatliku noorsoo ringike, milles valitsenud meeleolud andsid Gorkile jõudu meeleheitlikult otsida oma teed elus.

Ja nüüd sai Filonovo esimeseks etapiks tema uutel rännakutel pärast kaheaastast elu Nižni Novgorodis, kus ta, nagu ühes 1897. aasta autobiograafilises kirjutises möödaminnes on öeldud, «tundis ennast intelligentsi hulgas mitte omal kohal olevat».

Ühes oma reisikirjelduses selgitab Gorki möödapääsematut vajadust lahkuda «kõigi nende ränkade konventsionaalsuste tavadega seaduseks tehtud mürgiste pisivalede sfäärist, haiglase enesearmastuse, ideelise sektantluse, igasuguse ebasiiruse sfäärist». Nii iseloomustas ta Nižni Novgorodi ringide elu. (Teosed, 2. kd., ERK, 1956, lk. 47.)

Nüüd tõi teda siia tagasi samasugune, kui mitte suurem soov lahti öelda minevikust.

Siis — kaks aastat tagasi — oli ta haaratud kirglikust soovist elada «sõltumatut elu», unistas elust «ülemuseta, peremeheta, alandusteta», ja ootas kangelastegusid selle maa uuestisünniks, kus kõigi jaoks peab puhkema «aus, puhas, lõbus elu».

Nüüd oli ta jätnud seljataha kaks aastat kestnud visasid, kuid viljatuks osutunud katseid leida sotsiaalset õiglust, sest Nižni Novgorodi intelligentsi ringides, inimeste hulgas, kes tema arvates olid kutsutud neid ülesandeid lahendama, nägi ta kas vana kiindumust «kaunistada» mingisugust maa peal mitteolemasolevat «rahvast» või küünilist kahtlemist kõigis «ideedes», enesega rahulolevat veendumust selles, et «ka ilma meieta tullakse toime», või, lõpuks, «targemaks saanud» inimeste vaikset kohandumist.

On loomulik, et selles «käärimises» ei leidnud Gorki endale midagi «meelepärast».

Katkestanud sidemed selle viljatute vaidluste maailmaga, lahkus Gorki Nižni Novgorodist raskes hingelises seisukorras. Kuid teades, milline oli tema meeleolu neil päevil, me samal ajal ei tea, missugused elu ümberkorraldamist pooldavad mõtted tõid teda nüüd ta endiste sõprade ringi.

Omal ajal tahtis selle kohta nii väga kas või midagi teada saada ka Filonovo jaama sandarm, kes saatis 29. mail 1891. aastal oma ülemusele toonilt ja sisult veidra kirja:

«Jälgides sandarmitele antud instruktsiooni § 13 põhjal raudtee teenistujaid, olen mõnda aega märganud, et Filonovo jaama ülevaataja, Borissoglebski linna kodaniku tehnik Tšitšagovi juurde kogunevad väga sageli peamiselt

noored inimesed ja nimelt: talupojast telegrafist Jurin, vaguniremonditöökoja tehnik Hlebnikov, Berjozovski küla kooliõpetaja Frolov ja siin ajutiselt elunev, Nižni Novgorodist sissesõitnud maalritsunfti liige Aleksei Maksimovitš Peškov. Kõik ülalnimetatud isikud kogunevad Tšitšagovi tuppa, nende koosolekud kestavad enamasti üle kesköö ja kauemgi ning alati kaetud akende ja lukustatud uste taga, nii et ootamatult nende juurde pääseda on võimatu... Ülalnimetatud isikute salatsemist ja kahtlast käitumist arvesse võttes on põhjust arvata, et nad peavad neil koosolekuil kuritahtlikku nõu juhtkonna vastu, et mainitud isikute juures leidub kahjulikke ja keelatud raamatuid...»

Ei ole kahtlust, et selle revolutsiooniliselt meelestatud noorsoo ringi peameheks oli Gorki, kellel oma rohkete tähelepanekute ja erakordselt suure teadmishimu tõttu olid selleks kõik eeldused.

Gorki otsus minna mööda maad reisima vastas tema kui endas kirjanikuannet peitva inimese loomusele. Gorki meenutas: «Ma olin otsustanud minna ise vaatama, kuidas «rahvas» elab.»

Ja ei ole kahtlust, et läbi Doni steppide, mööda Ukraina põlde, mööda lämmatavalt kuuma Novorossiat, mööda kõiki rännakul läbitud kodumaa avarusi läks Gorki tegelikult juba kui kirjanik, kes püüab leida vastust omaenese küsimusele — «kuidas inimesed elavad?».

Ta käis rahvarohketes staniitsades, läbis stepilinnu ja -külasid, töötas kärarikastes meresadamates, mis olid meeletu ekspluateerimise ja vaesuse kolleteks. Ta astus sadade inimestega kõige mitmesugusematesse suhetesse, oli nende silmis tööline, sulane või lihtsalt «teekäija».

Kunagi kirjutas 60-ndate aastate kirjanik-demokraat, segaseisuslane Levitov:

«Olles oma loomult tänavainimene ja lonkides otsast otsani läbi meie suure isamaa, nägin ma vähemalt sada miljonit inimrumalust ja kakssada miljonit inimnurjatust.»[25]

Seda meenutades ta «muutus sõnulseletamatult raevukaks». Kuid rännakute piinavad kogemused muutusid tema jutustustes kas kibedaks muigeks või paljusõnaliseks lüürikaks, mis avaldus kaebustes ja sarkasmis.

Gorki ei olnud segaseisuslane, vaid proletaarlane, kelleks ta sai oma elukogemuste põhjal, ta kasvas teist laadi inimeseks, teise ajastu demokraadiks. Kokkupuutumine «argipäevaselt hirmsaga» suurendas temas võitlustungi, tahet

protestida. Ta kaitses end ägedalt, olles «alati valmis igasuguseks vaidluseks ja lööminguks».

Tema rännukogemused ei olnud Levitovi omadest vaesemad, kuid rahvamasside alandamisele, «peremeeste» elajalikule rõhumisele, väikekodanlase toorele psüühikale, talle klassivaenuliku maailma kõigile nähtustele reageeris ta võrratult tugevamini.

Filonovo jaamast läks tema teekond edasi läbi Doni piirkonna, Ukraina ja Novorossia. Ta teenis endale elatist kohapeal: töötas laadijana Rostovi sadamas, sulasena Ukrainas, Jekaterinoslavi ja Hersoni kubermangu talupoegade juures.

15. juulil oli Gorki Kandõbino külas, mis asub 30 versta kaugusel Nikolajevi linnast, pealtnägijaks naisterahva avalikul piinamisel — stseenil, mida ta on kirjeldanud jutustuses «Väljaviimine».

Gorki segas sellele jubedale vägivallatarvitamisele vahele ja peksti sealjuures poolsurnuks. Seejärel viidi ta külast välja ja visati põõsaste vahele porisse, «mis päästiski mind enneaegsest ja «teotavast» surmast,» kirjutas Aleksei Maksimovitš, «sest sain «kompressi»»[26].

Leierkastimees, kes tuli mingisuguselt külalaadalt, korjas läbipekstud inimese üles ja toimetas Nikolajevi linnahaiglasse, kus ta paranes.

Sealt läks Gorki edasi Otšakovi poole. Siin Dnepri limaanil elas ta kalurite juures ja käis teenistust otsides soola tootmas. Autobiograafilises kirjutises «Soola kärutamas» jutustab Gorki sündmustest, mis tal sellel ebainimlikult raskel tööl läbi tuli elada.

Ärapiinatud ja tööga tapetud laadijad-paljasjalgsed võtsid uue inimese vastu õela irvitamisega. Irvitamine väljendus selles, et nad rikkusid ära tema käru, lõhestasid selle käepidemed, mis siis peopesadelt naha maha kiskusid.

Ja kuigi Gorkil õnnestus tulise selgitustööga laadijates töölissolidaarsuse puhang esile kutsuda, oli talle siiski selge, et see ei suuda veel üles kaaluda nende psüühika tumedat koormat ja et ta peab lahkuma. Nad olid selles sünges elus «üksteise külge õmmeldud» ja kõik, mis väljapoole seda jäi, kutsus neis esile tugeva vastupanu — selline oli nende meeleheitest moonutatud psüühika.

Edasi viis tema tee läbi Bessaraabia. Sinna saabus Gorki viinamarjade kogumise ajaks ja see suurepärane paik võimaldas tal puhata ning jõudu koguda.

Minnes läbi Bessaraabia lõunaosa kuni Doonau kallasteni, tuli Gorki Akkermani kaudu Odessasse tagasi.

Odessast, kus ta töötas sadamas laadijana, läheb Gorki läbi Nikolajevi, Hersoni, Perekopi, Simferoopoli, Jalta, Feodossia, Kertši, Tamani, mööda Musta mere kallast, läbi Kubani ja Tereki piirkonna, mööda Gruusia sõjateed 1891. aasta novembris Tiflisi.

Gorki rännaku viimase perioodi sündmusi on kuni üksikasjadeni kujutatud tuntud jutustuses «Minu teekaaslane».

Odessa sadamas töötades kohtas Gorki grusiinlasest noorukit, kelle vastu ta hakkas huvi tundma. See osutus härraspojaks, kes oli oma perekonnast hälbinud. Sattunud võõrasse paika, kannatas ta puudust ja ei näinud sellest olukorrast mingit väljapääsu.

Noor laadija pakkus nälgivale härraspojale oma abi, toitis teda oma tööga ja viis kodumaale. Viimane aga, mõistmata sellise suhtumise põhjust, pidas oma teekaaslast ja kaitsjat lollakaks ning tegi sellest oma järeldused. Ta elas Gorki kulul, varastas ta paljaks, ning selleks, et ise pääseda, levitas teel tema kohta laimujutte ja peaaegu oleks teda ohtlikesse seiklustesse mässinud.

Kui nad lõpuks Tiflisi jõudsid, pettis nooruk, kes oli lubanud Gorkile oma majas peavarju anda, viimast ja jättis ta võõras linnas maha.

Kogu jutustus on üles ehitatud Gorkis huvi äratanud «kultuurse metslase» iseloomu terviklikule ja viimistletud väljajoonistamisele.

«Ma ei kohanud iial enam seda inimest, minu teekaaslast peaaegu nelja kuu jooksul mu elus,» lõpetab Gorki oma jutustuse, «kuid ma meenutan tihti teda hea tunde ning lõbusa naeruga.

Ta õpetas mulle palju, mida kunagi ei leia tarkade kirjutatud paksudest foliantidest — sest elutarkus on inimeste tarkusest alati sügavam ja avaram.»

Kuid see inimene tuli siiski päevavalgele. Kui Gorki jutustus 1905. aastal gruusia keelde tõlgituna ajalehe «Tsnobis-Purtselli» jutulisas avaldati, puutus üks number pühapäevase jutulisaga tema kunagisele teekaaslasele silma.

Grusiinlane tuli ajalehe toimetusse, et saada selgust, kuidas võis jutustuse autor nii üksikasjalikult teada tema teekonnast kellegi Peškoviga.

Saanud teada, milles on asi, soovis ta, et pandaks kirja ka tema jutustuse versioon tollest teekonnast.

See Gorki teoses kirjeldatud isik (ajalehes figureerib ta kui S-dze, märkuses teadaande kohta, mis avaldati seoses grusiinlase jutustusega, nimetab Gorki teda Tsulukidzeks) jutustas teekonna uutest episoodidest, millest Gorki ei rääkinud. Tervikuna aga langeb Gorki jutustus Tsulukidze jutustusega kohati isegi kuni viimaste üksikasjadeni ühte, kui jätta arvestamata «teekaaslase» eneseõigustamise eesmärgil avaldatud vastuväited.

Tsulukidze kinnitab, et Peškov üksinda muretses nii raha kui toidupoolist ja, haletsedes oma teekaaslast, andis talle suurema osa leivast, kui seda oli vähevõitu. Tsulukidze, samuti kui Šakro Ptadze jutustuses «Minu teekaaslane», ei tahtnud Tiflisile lähenedes minna linna enne pimedat, kartes kohata tuttavaid, kuid Tiflisis, tema oma sõnade järgi, läks ta Peškovist kuidagi lahku.

«Pärast seda ei kuulnud ma Peškovist tõepoolest midagi ega teadnud, et ta muutis oma perekonnanime,» lõpetab S-dze otsekui Gorkiga paralleeli tõmmates oma jutustuse[27].

Gorki jutustus sellest teekonnast ei ammutanud kaugeltki kõiki sündmusi. Terve rea episoode kasutas ta ära teistes teostes.

Jutustuses «Kaks paljasjalgset», mis kuni viimase väljaandeni ei kuulunud tema kogutud teostesse, meenutab autor oma grusiinlasest teekaaslast Kubanis. Teisest küljest tuletab S-dze oma jutustuses meelde kahte paljasjalgset, kellega koos nad neissamus paigus töötasid. Sellised üksteisest läbipõimuvad andmed kinnitavad nende Gorki jutustuste vaieldamatut autobiograafilisust.

Enne Maikoppi jõudmist, Hanskaja jaama lähedal, töötas Gorki nisumasindamisel ja siin, nagu «Kahes paljasjalgses» jutustatakse, oli ta tunnistajaks, kuidas hukkus paljasjalgne Maslov, endine tööline, keda ekspluateerimine vabrikus oli viinud meeleheitele ja igasuguste masinate vihkamiseni. Meeletuna ja vihasena hukkub ta mõttetus ning ebavõrdses võitluses viljapeksumasinaga. Maslov on Gorki esimeste «paljasjalgsete»-jutustuste üks kõige liigutavamaid kujusid.

Maikoppi tuli Gorki üksinda, minnes oma teekaaslasest väheks ajaks lahku. Selles linnas puutus ta kokku elanikkonnale traagiliste sündmuste vaibuva, kuid mitte veel kustunud leegiga, mis neil aastail panid liikvele kogu Doni- ja Kubanimaa ning mille kohta oli raske öelda, mis seal täht-

samat osa mängis — kas stiihiline õnnetus või tsaariametnike feodaalne isemeelsus.

«15. septembril,» meenutas hiljem Aleksei Maksimovitš, «oli «katkumäss». Kasakad ajasid laiali ja, nagu mäletan, peksid sanitaarkomisjoni läbi selle eest, et — nagu nad ise mulle rääkisid — inspektor oli andnud korralduse ajada kõik härjad ühte tarastatud paika, kus haiged härjad, olles kaks ööpäeva tervetega koos, nakatasid ka viimased.

Kasakate «rahustamiseks» saadeti kohale «Kaukaasia kütiväeosa», nende väeosade koosseisu aga kuulusid mitmesugused Kaukaasia rahvad — grusiinlased ja nähtavasti ka Tereki piirkonna tšerkessid, kubanlaste põlised vaenlased. Toimus «venelaste lahing kabardiinidega», mille tulemusena kaukaaslased kihutati laiali. Siis tulid kohale tragunid, neid kamandas rittmeister, kelle nime ma olen unustanud, kuid kelle äärmiselt ogarailmeline lõust on mul meeles. Neist sündmusist, s. t. «mässust» ja kohtust kirjutati «Moskovskije Vedomostis» ilmunud korrespondentsis; numbrit ma ei mäleta, lugesin alles neli kuud hiljem Tiflisis. Nende sündmuste pärast poodi üles kolm või neli inimest, ühe perekonnanimi ja kuju on mul praegugi meeles, — Tšornõi, vurrudega tubli poiss.

Mina kui «möödamineja» sattusin nende kätte 18. septembril, tapetute peiede ajal. Aga et minu kompsus oli evangeelium, siis kompromiteeris see fakt mind täielikult*. Muide, seal oli veel kaks kahjutut raamatukest ja vihik minu luuletustega. Istusin mõni päev äsjaehitatud vanglas, selle aknast nägin teispool Laba** jõge, põllul suurt hanekarja — väga ilus pilt.

Mind kuulati üle: mispärast ma käin ringi. «Tahan Venemaad tundma õppida.» Solvatud inimese ilmega sandarmiohvitser, kelle kahekordse perekonnanime olen unustanud, ütles: «See ei ole Venemaa, vaid sigadus.»»

Maikopist läks Gorki edasi Beslani suunas. Siin käisid tol ajal Petrovskisse, Kaspia mere äärde viiva raudtee ehitustööd.

Oli juba oktoobrikuu lõpp, kui Gorki, saanud uuesti kokku oma teekaaslasega, läks Vladikavkazist mööda Gruusia sõjateed Tiflisi.

---

* Gorki võeti kinni kui sektant, kes ässitab kasakaid mässule.

** Siin on Aleksei Maksimovitši mälu teda petnud. Jõge, mille ääres Maikop asub, nimetatakse Belajaks, Laba aga voolab Maikopist ida pool.

Kui jõuti Tiflisi, ootas Gorki tundi kuus Vere silla lähedal hoburaudteejaama räästa all pingil istudes oma kaaslast, kes oli lubanud tagasi tulla. Siis läks ta läbikülmununa endale peavarju otsima.

Ta leidis selle... politseijaoskonnas, «kus ma,» lisab Gorki, «suurepäraselt ja meeldivalt saatsin mööda oma Kaukaasia pealinnas viibimise esimese öö».

Sellise kibeda irooniaga lõpeb jutustuse «Minu teekaaslane» esialgne redaktsioon. Ma palusin Aleksei Maksimovitši jutustada, kuidas ta sellisesse öömajja sattus.

«Nagu jutustuses «Minu teekaaslane» on räägitud,» vastas mulle Aleksei Maksimovitš, «ootasin ma Vere sillal mõnda aega Šakrad (Tsulukidzet), siis aga, kaotanud lootuse tema tagasitulekule, astusin kõrtsi, kus purjus «kintod» mind väga ebasõbralikult vastu võtsid ja kust mind pärast seda, kui olin nendega vähekese kakelnud, koos teistega Olga tänaval asuvasse jaoskonda saadeti.»[28]

Hommikul kuulas «jaoskonnapristav» ta üle ja võimalik, et oleks teda kohelnud «vastavalt asjaoludele», sest arreteeritu välimus ei kutsunud esile kahtlust tema sotsiaalses seisundis, kuid nooruki Tiflisi saabumise eesmärk näis äärmiselt kahtlasena.

«Õigustada» võis ennast vaid kellelegi soliidsele kohalikust elanikust käemehele osutamisega. Gorki nimetas Tiflisis elunevat poliitilise järelevalve all olevat M. J. Natšalovit, kellega ta oli tutvunud teenistuses Grjazi—Tsaritsõni raudteel.

Natšalovit tunti politseis, ta elas sama pristavi piirkonnas ja oli tema järelevalve all. Kardavoi saatel viidi Gorki Natšalovi juurde ja pärast seda, kui viimane oli tema isikut tõestanud, lasti vabaks.

Seega aitas kurioosne juhtum leida Gorkil Tiflisis talle vajalikud sidemed. Kunagine tuttav M. J. Natšalov võttis teda ka uues kohas niisama südamlikult vastu nagu omal ajal Tsaritsõnis.

Mis puutub jaoskonnapristavisse, siis võis see muidugi tema ette toodud kauastel rännakutel räbaldunud ja kalgistunud paljasjalgset kahtlustada mis tahes sulitempudes, kuid vaevalt küll poliitilises «mitteusaldusväärsuses», ja sellepärast ta ei osutanud ka mingisugust tähtsust saabunu tutvusele tema järelevalve alla usaldatuga.

1931. aastal, Nõukogude Gruusia kümnenda aastapäeva pidustuste ajal, kirjutas Gorki:

«Toredad pidustused, ma tahaksin neist osa võtta tagasihoidliku pealtvaatajana ja veel kord meenutada Gruusiat sellisena, nagu ma nägin teda nelikümmend aastat tagasi, meenutada Tiflisi — linna, kus ma alustasin oma kirjanduslikku tegevust.

Ma ei unusta kunagi, et just nimelt selles linnas tegin ma esimese ebakindla sammu tollel teel, mida mööda ma olen nüüd läinud juba neli aastakümmet. Võib arvata, et maa ülev loodus ja selle rahva romantiline mahedus — just need kaks jõudu — andsid mulle tõuke, mis tegi hulkurist kirjaniku» (25, 414).

Tõepoolest, Tiflisis viibimine kujunes Gorki elus terveks epohhiks. Siin elas ta üle «loendamatult palju», siin tegi kokkuvõtteid oma muljete hiiglaslikust tagavarast, siin sai talle selgemaks tema edaspidine tee.

Kuid sellesse linna saabus ta, nagu me nägime, «hulkurina».

Esialgu andis Natšalov Gorkile ulualust oma toas, mille ta oli üürinud enda ja naise jaoks. Natšalov teenis Taga-Kaukaasia raudtee valitsuses ja kasutas oma tutvussidemeid, et ka Gorkit tööle sobitada.

«Alguses,» kirjutas Aleksei Maksimovitš, «ma töötasin pisut üle kuu aja sepikojas pealelööjana, seejärel kirjutasin töökodade arvepidamisosakonnas üles «vedurite pisiremondiks kulutatud materjale»[29].»

Natšalov viis Gorki oma sõprade, Tiflisi «poliitiliste» hulka, kellest enamus oli siia sundasumisele saadetud.

Ühe «poliitiliste» ringi liikme perekonnas, Danko juures, võttis Gorki endale toa. Dankod elasid Tiflisi kõrgemas rajoonis, Vere mäel, Vere silla taga, ühe väikese puumaja teisel korrusel.

Kuid vaatamata peaaegu aastasele Tiflisis elamisele ei muutunud Gorki paikseks inimeseks.

Selle aasta jooksul käis ta erinevatel aegadel läbi kogu Gruusia, küllastudes muljetega sellest tema jaoks uuest ja kütkestavast maast. Nende rännakute ajal viibis ta Ahhalkalakis, Boržomis, Batumis, Ahhaltsihes, Kutaisis, Ozurgetõs, Telavis ja Goris.

1892. aasta suvel läks Gorki Musta mere äärde ja töötas

koos «nälgivatega» Suhhumi—Novorossiiski maantee ehitusel.

Tööde jaoks sellel maanteel, mille ehitamine omas strateegilist tähtsust ja oli ülesandeks tehtud kindral Annenkovile, värvati tuhandeid nälgivate kubermangude talupoegi. «Ühiskondlike tööde» nime all, mis olid näiliselt korraldatud nälgijate abistamiseks, toimus siin puudusest ja murest tasakaalu kaotanud ning tülpinud inimeste julmim ekspluateerimine.

Jutustuses «Inimese sünd» meenutab Gorki oma töökaaslasi, «murest muljutud» inimesi.

«...Mure on nad oma kodukoha väsinud viljatust mullast välja kiskunud ja nagu tuul sügisesed kuivanud lehed siia toonud, kus võõra looduse toredus neid hämmastades pimestas, rasked töötingimused aga nad lõplikult oimetuks tegid.»

Juba enne Musta mere äärde sooritatud matka viibis Gorki Kaukaasia teises, idapoolses osas, Bakuus. Siin ta oli koos oma sõbra, mehaanik Fjodor Afanasjeviga.

See tol ajal hirmuäratav «pimeduse riik» oma piinarikka tööga ja naftatööstu rite kolossaalsete kasumitega jättis mõlemale teekaaslasele rusuva mulje.

«Me kõndisime tundi kaks-kolm ja silmitsesime eemalt räpaste tornide rägastikku. Miski latsatas seal niiske kõlaga, otsekui oleksid kivid vette kukkunud; raskes, kuumas õhus ujus kume, visisev heli. Kümmekond poolalasti töölist lohistasid nöörist sikutades mööda maad raudketiga kokkuseotud paksu soomusplaati ja karjusid sünge häälega:

«A-aa! a-aa!»

Nende peale langes suuri musti vihmapiisku. Torn purskas välja jämeda musta samba, mille ülemine ots, toetudes vastu tihedat õlist õhku, võttis seenekübara kuju, ja olgugi et sellest kübarast voolasid välja joad, ta otsekui sulas, jäämata seejuures väiksemaks... Kõiges selles oli midagi õudset, ebareaalset või juba liiga reaalset, mõttetut. Fedja Afanasjev sülitas ja lausus:

«Ennem kärvan kolm korda nälga, aga siia tööle ma ei lähe!» (17, 114).

Tulnud tagasi Tiflisi, asus Gorki Afanasjeviga ühte korterisse elama. Nendega ühinesid veel mõlema ühine tuttav Rohlin, samuti maamõõtmiskooli vanema klassi õpilane Samet, seminarist Vilanov ja õpetajate instituudi üliõpilane S. Vartanjants.

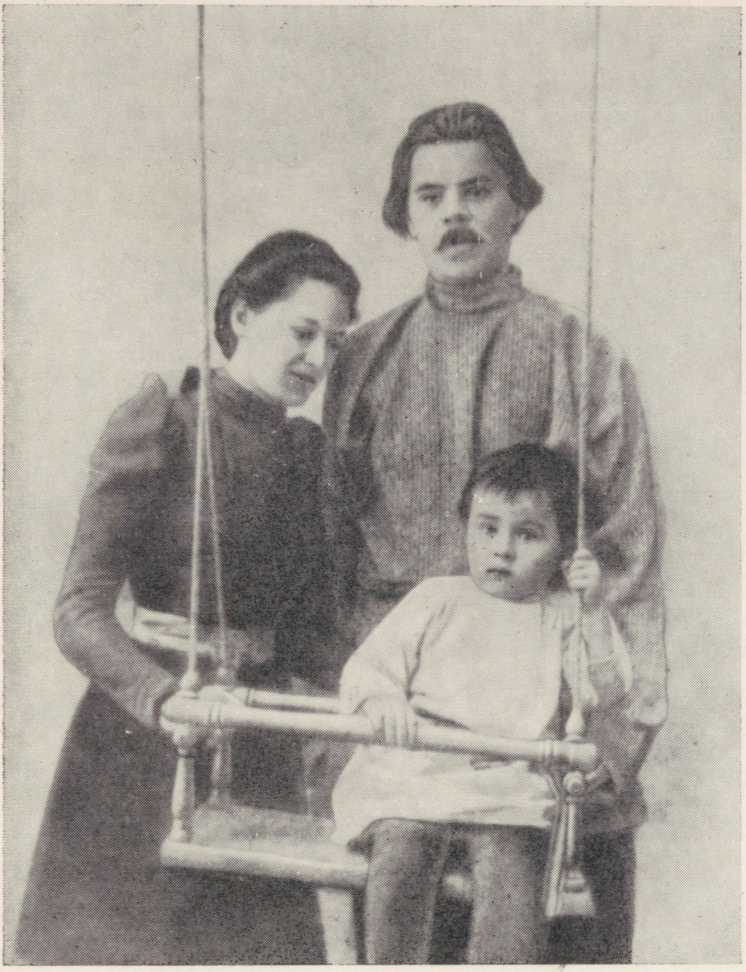

A. M. GORKI JA J. P. PEŠKOVA OMA POJA MAKSIMIGA
Nižni Novgorod, 1899—1900

A. M. GORKI JA L. N. TOLSTOI
Jasnaja Poljana, 1900

Olles reipa ja ühiskondlikult aktiivse noorsoo grupi keskel, võttis Gorki kasutusele oma organisaatorlikud võimed. Nii siis juhtuski, et Novo-Arsenalnaja tänava poolkeldrikorteris tekkis «kommuun», mille liikmed Gorki tõmbas kaasa propaganda tegemiseks õppiva noorsoo ja tööliste hulgas.

Elu kulges siin küllaltki hoogsalt ja kärarikkalt. Peaaegu iga päev toimusid ühislugemised, vestlused, arutlused ja vaidlused.

Selles ootamatult tekkinud ja õitsele puhkenud poliitilises «klubis» toimunud õppustel said üksteisele lähedasteks seminaristid, maamõõtmiskooli ja õpetajate instituudi kasvandikud, õpetajannad, ämmaemandate instituudi kuulajad ja töölised.

Tollest ajast pärineb Gorki kiri I. A. Kartikovskile, kes oli tema Nižni Novgorodis möödunud lapsepõlveaastate sõber, hiljem Kaasani ülikooli professor:

«Lühidalt öeldes on minu igapäevane elu selline: kella üheksast neljani töö, neljast viieni puhkus, viiest üheksani ühislugemised (neist on vabad ainult kesknädal ja pühapäev), üheksast üheteistkümneni või kaheteistkümneni vaidlused, tülid ja muud sellised, kaheteistkümnest kolmeni või neljani loen ja kirjutan oma huvides.»[30]

Aga oma Kaasani sõbrale Guri Pletnjovile kirjutas Gorki sellise enesekindla ja rõõmsa südidusega:

«Loen koos instituudi õpilaste ja seminaristidega. Ma ei õpeta neid, kuid annan nõu, kuidas üksteist paremini mõista. Ka raudteedepoo töölistega loeme ja ajame juttu. Siin on üks Bogatõrovitši nimeline tööline — tore kuju, me elame temaga tõelises südamesõpruses. Tema räägib, et elus ei ole midagi head, aga mina vastu, et on, ainult peidetuna, et iga nurjatu seda oma kätega ei haaraks.»[31]

On tulnud ilmsiks ka niisuguseid töölissolidaarsuse sidemeid, mis selleks, et neid sõbralikus kirjavahetuses tugevdada, näisid liiga lühiajalistena.

Sandarmidokumentidest on saadud teada, et samal 1892. aastal leiti Rostovis Doni ääres «kuritegelike väljaannete levitamise asjus» toimepandud läbiotsimisel Peškovi kirjad, kus ta ühes neist kirjutab:

«Ma valan rahvavalgustuse anumast suurepäraseid ideid ja see annab märgatavaid tagajärgi.» Seejuures lisas ta, et «tööd seni veel ei ole ja töötajaid, kes on millekski võimelised, saab kokku 6—8 inimest».

Teises kirjas palub Gorki kahele noormehele koht muretseda ja teatab, et ta ise ja tema seltsimehed ootavad «läikivate nööpide visiiti»[32].

Peškovi kirju leiti ka teise samas asjas süüdistatava juures.

Nüüd me teame, et Gorki oli kirjavahetuses «madrus Pjotriga», oma kaasüürilisega ja töökaaslasega Rostovi sadamast, et ta oli kirjavahetuses markeerija Trostkiniga. Kuid leitud kirjade katked räägivad kõige paremini sellest, milliseid mõtteid vahetasid kunagi Rostovi sadamas koos töötanud seltsimehed, mis sidus neid kauge vahemaa tagant veel pärast seda, kui nad olid lahku läinud.

«Leian, et olin tol ajal fantaseerija, värsisepp,» kirjutas Aleksei Maksimovitš. «Propagandistiks ma arvatavasti hästi ei sobinud.»[33]

Võib arvata, et Aleksei Maksimovitš siin lihtsalt tagasihoidlikkuse tõttu vähendas oma isikliku propagandistliku töö tähtsust.

S. J. Allilujev, Tiflisi esimesest sotsiaaldemokraatlikust ringist osavõtja, jutustab 1892. aastal, et Peškov tuli ringi koosolekule ja üldises vestluses soovitas töölistel kirja panna kõik, mis neid tehases eriti erutab või neile meelepaha tekitab.

«Pange kirja kõige teravamad päevaküsimused, kirjutage üles faktid, aga üleskirjutatu andke edasi ühele ja teisele seltsimehele, las loevad läbi. Selliseid lühikesi üleskirjutusi-läkitusi võib isegi mõnes eksemplaris ümber kirjutada ja seltsimeeste hulgas laiali jagada ... Nende lehtedega võib palju saavutada.»[34]

Nagu näha, andis Gorki töölistele eelproklamatsioonide levitamise idee.

Ei ole mingit kahtlust, et Gorki oli «kommuuni» kogu tegevuse organisaatoriks. Kui Fjodor Afanasjev kuus aastat hiljem tõsisesse poliitilisse süüasja kaasa tõmmati, tegid sandarmid, kes Afanasjevi minevikku uurisid, eksimatu vaistuga kindlaks Gorki mõju tähtsuse Tiflisi noorsoole tema initsiatiivil organiseeritud sõpraderingi olemasolu perioodil.

Mitte asjata ei võetud sellest ajast alates kõigisse sandarmite poolt «Gorki kohta antud teadetesse» sisse väljendus, millega sandarmite ees esines üks «avameelseid andmeid» andnud tunnistaja:

«Tuletades meelde Peškovi jutuajamisi ja arvamusi, ütlen,

et ta oli kahtlemata asjaosaline töölispropagandas. Niivõrd sageli ja niivõrd palju ning teravalt rääkis ta tööliste ekspluateerimisest, niivõrd palju arendas ta sel teemal mõttevahetusi.»[35]

Mis puutub Gorki tegevuse teise külge, tema tegevusse «fantaseerijana-värsisepana», nagu ta ennast nimetas, siis ka selle kohta on meil kaasaegsete tunnistusi. Inimeste sõnade järgi, kes Gorkit sel ajal tundsid, olid tal terved vihikud värsse täis kirjutatud ja ka ta ise oli täis mingisuguseid mõtteid.

«Korduvalt,» meenutab S. Vartanjants, üks selle sõpraderingi liikmeid, «kutsus ta mind oma tuppa (tal oli omaette tuba) ja luges mulle vaimustatult ette «Manfredi» ja «Kaini»... Kui ma nüüd oma mälestustes taaselustan 1892. aasta talvised õhtud keldrikorruse küllaltki avaras, kuid viletsa sisustusega toas ja näen enda ees kujult võimast Maksimõtši, kes jutustab oma vintsutustest ja eksimistest mööda laia Venemaad, mis olid täis häda, puudust, kannatust ja võitlust, siis saab mulle mõistetavaks, miks Byron teda vaimustas ja kaasa kiskus. Byron hoidis temas üleval... olemasolevaga rahulolematuse vaimu, protestivaimu ja ühtlasi kandis teda koos Manfrediga pilvedetagusesse riiki:

Maailma uude nüüd,
kus nutta eal ei ole vaja,
kus ükski valuhüüd
ja hingeahastus ei kaja,
mis murrab südameid.

Need read kujutavad endast, memuaristi kinnituse järgi, katkendit suuremast teosest, mille Gorki tol aastal kirjutas.

Selline meeleolu on meile tuttav. See on tolle «noorusromantika» järelkaja, mis ka varasematel aastatel tõstis teda kõrgemale «tõsielu süngetest muljetest», hoidis «elu mürgiste solvangute eest».

Kuid me nägime, et alati — vastupidi tema soovile eemalduda elu solvangute eest «vaiksesse nurka» — kasvas ja tugevnes temas võitlustung, ja mida tugevam oli «argipäevaselt hirmsa» mõju, seda taltsutamatumaks muutus tema vastupanujõud.

Nendest meeleoludest on jäänud selge jälg ühte Gorki sellest ajast säilinud vähestest luuletustest:

Kui rändurid nad minu hingest
just nagu maanteest läbi läind,
kes valudes, kes hirmupinges,
mis tuhanded maa lapsed näind.

Neist mälestust ma hardalt hoidsin,
nad praegugi mu silme ees,
ja nende saatusest ma toitsin
tuld hõõguvat mu südames...

Tema teed ei olnud roosidega üle puistatud — Gorki tunnistab, et pärast rännakuid muutus ta «veel palju jõhkramaks ja tigedamaks» —, kuid nii nagu varasematelgi aastatel, andis kodumaa teedel matkamine talle uut jõudu ja hajutas raske hingelise seisukorra, kõige nähtu põhjal omandatud hiiglaslikud kogemused aga täitsid teda tulvini, nõudsid väljapääsu, nõudsid selle nii rikkaliku materjali kasutamist.

Ja siin, Tiflisis, kohtas Gorki inimest, kelle mõju oli talle tol ajal otsustava tähtsusega.

See oli Aleksandr Mefodijevitš Kaljužnõi, Gorki tuttav Tiflisi sundasumisele saadetute hulgast.

Sellest, mis nende kahe inimese vahel oli, jutustas Gorki ise oma kirjas Kaljužnõile ja tegi seda sellise südamesoojusega, mis tema juures alati andis tunnistust sügavast erutusest:

«Minu kallis sõber ja õpetaja, Aleksandr Mefodijevitš!

Sellest ajast, kui ma oma õnneks Teiega kohtusin, on möödunud kolmkümmend neli aastat; sellest päevast, kui me teist ja viimast korda teineteist nägime, kakskümmend kaks aastat.

Selle aja jooksul olen kohanud sadu inimesi, nende hulgas suuri ja silmapaistvaid isikuid. Kuid uskuge — keegi neist ei ole tunnestanud Teie kuju mu südames.

Ja seda sellepärast, kallis sõber, et Te olite esimene inimene, kes suhtus minusse tõesti inimlikult.

Teie esimesena vaatasite mulle oma pehmete silmade hea, unustamatu pilguga mitte ainult kui kummalise elukäiguga noormehele, kui sihitule hulkurile, kui millelegi veidrale, kuid kahtlasele. Mäletan Teie silmi, kui kuulasite minu juttu sellest, mida ma olin näinud, ja minust endast. Siis ma mõistsingi, et Teie ees ei saa millegagi hoobelda, ja mulle näib, et tänu Teile ma ei ole kogu elu jooksul hoobelnud, ei ole üles puhunud oma eneseväärtust, ei ole üles puhunud ka muret, millega elu mind nii heldekäeliselt kostitas.

Teie esimesena, ütlen ma, panite mind tõsiselt ennast vaatlema. Teilt saadud tõukele olen ma tänu võlgu selle eest, et ma juba üle kolmekümne aasta vene kunsti teenin.

... Minu vana sõber ja armas õpetaja, — surun tugevasti Teie kätt.»[38]

Kui sellele Gorki ülestunnistusele lisada kas või eespool tsiteeritud S. Vartanjantsi mälestused, siis saavad kirjaniku ja tema Tiflisi sõprade vastastikused suhted meile veelgi selgemaks. Ei ole kahtlust, et ta äratas kõikjal enda vastu huvi: nii noorsoo hulgas, kes külastas «kommuuni», kui ka vanema põlvkonna — sundasumisele saadetute — seltskonnas.

See huvi aga ei aidanud tal ennast mõista, piinavates otsingutes orienteeruda.

«Järsk oma arvamustes, originaalne vaadetes asjadele ja nähtustele, oli ta,» S. Vartanjantsi sõnade järgi, «jämedavõitu kommetes ja liigutustes, mis talle muide sobis.» Selline väline tähelepanu, mis Gorkit arvatavasti vähe rahuldas, ei toonud endaga kaasa lähedaste ja südamlike suhete tekkimist.

Aga kuivõrd Gorki oli juba tol ajal, nagu teada, väga huvitav jutuvestja, siis andsid tema jutustused, mis juuresolijais tähelepanu äratasid, talle tõenäoliselt päris tihti võimaluse «hoobelda», kuulajaile aga seda «kummalise elukäiguga veidrat» noormeest imetleda.

Kaljužnõi tohutu teene oli selles, et ta, veendunud oma noore sõbra ebatavalises andekuses, suhtus temasse «tõesti inimlikult»: pani ta tõsiselt suhtuma iseendasse ja oma kutsumusse.

Ja see, mida Kaljužnõi Gorki heaks tegi, kutsuski kirjanikus esile sügava tänutunde.

«Me ei ole peaaegu üheksa aastat teineteist näinud,» kirjutas Gorki Kaljužnõile 1900. aastal, «kuid ma mäletan suurepäraselt kõike, mida elasin läbi koos Teiega, ja mitte kunagi ei ole ma unustanud, et just *Teie esimesena* tõukasite mind sellele teele, mida mööda ma nüüd lähen» (28, 122).

Aga esimeseks sammuks sellel teel oli jutustus «Makar Tšudra», mille Gorki kirjutas Kaljužnõi korteris ajal, kui nad olid teineteisele kõige lähedasemad. Kaljužnõi aitas palju kaasa ka sellele, et jutustus kohalikus ajalehes «Kavkaz» 12. (24.) septembril 1892. aastal avaldati.

Seda päeva luges Gorki oma kirjandusliku tegevuse algu-

seks, siis toimetuses istudes mõtles ta välja ka oma pseudonüümi.

On tarvis meelde tuletada kogu Gorki elu kuni selle perioodini, tema otsinguid ja kahtlusi, tema käimist, nagu ta ise väljendas, «enda ümber ja päris enda lähedal», et mõista, kuivõrd suur oli tema — kirjaniku nimetust kõrgelt hindava inimese teadvuse jaoks «hulkurist» «literaadiks» saamine.

Jutustust «Makar Tšudra» nimetas Gorki oma «esimeseks, ebakindlaks sammuks» literaadi teel. Ja siiski on see suur objektiivne tõde, et selle jutustusega hakati avama kuulsa kirjaniku kogutud teoste väljaandeid, et see poolmuinasjutuline olukirjeldus sai vene kirjanduses piiritulbaks ja et terve põlvkond kirjanikke on jätnud endale meelde selle kuulsa alguse:

«Merelt puhus niiske külm tuul, kandes steppi rannale veereva laine loksumise ja kaldaäärsete põõsaste kahina mõtlikku meloodiat.»

Selle jutustuse paatos oli niisama sirgjooneline, kui otsekohesed olid selle tulised metafoorid, kui eredad kangelaste kujud ja tunded. Selle paatos seisis kõigi inimest orjastavate kammitsate purustamises.

Ja kuivõrd ebaharilik oli selle romantiliselt tulise legendi avaldamine Kaukaasia asevalitseja peenutsevas ja kuivas poolametlikus ajalehes, samavõrd ebaharilik oli üldse see hümn vabale inimesele «jumalast kaitstud» Vene impeeriumi reaktsiooni ja poolpärisorjusliku korra surnud ajajärgul.

Jutustus «Makar Tšudra» on vene kirjanduses alanud tõusu esimeseks kehastuseks, tõusu, mis on veel väljendatud legendaarsetes, muinasjutulistes, poolfantastilistes piirjoontes.

Kust on pärit see paatos, millised jõud maal kutsusid esile selle esimese kehastuse?

Taltsutamatu soov teada saada, ise näha, kuidas ja millest rahvas elab, milliseid jõudusid ta endas varjab, mida mõtleb oma elust — see soov sundis Gorkit kõike kõrvale heitma ja maa otsast otsani läbi rändama.

Ta käis külades, mida rõhus veel mõisnike, kulakute ja urjadnikute pärisorjuslik ike, viibis kloostrites, kus kasuahned inimesed olid võtnud endale elukutseks lammaste ja huntide lepitamise ning püüdsid rõõmsa hauataguse elu tõotamisega paljaksröövitud ja õnnetuid inimesi rahustada.

Ta töötas inimeste hulgas, kes olid veel orjadena alandatud ja rõhutud, kuid ka nende hulgas, kes juba rõõmsalt vastu hõikasid uuele tööliste jaoks saabuvale tõele, mida ei olnud ainult võimalik veel valjusti kuulutada.

Ta nägi rahva murdumatut jõudu, vastupanujõudu, mida ei suutnud maha suruda ei Aleksander III-nda isevalitsusesaabas ega hukutada sinodi ülemprokuröri Pobedonostsevi jesuiitlik talent, kes agaralt aitas kaasa vaimsele laostumisele.

Ja tõepoolest: tsaarivalitsus ei tundnud end kuigi rahulikuna, kui ta pidi välja andma üha uusi ja uusi pärisorjuslikke seadusi ning hoidma poole maad «tugevdatud valve» ning sõjakohtutega ähvardamise all.

Gorki suurepärased rännakud andsid talle jõudu juurde ja sisendasid seda võitlevat optimismi, mis peegeldus juba tema esimestes jutustustes ning millel ei olnud midagi ühist ei kodanlikus ja väikekodanlikus kirjanduses toodud «lohutustega» ega «narodniklikus» kirjanduses kujutatud väljapääsematuse ning pettumustega.

Narodnik Levitov tuli oma rännakute tõttu teisele tõekspidamisele. Ta teatas lugejaile, et raevu, mis teda inimeste rumaluse ja nurjatuste pärast valdas, suutis ta tagasi suruda ainult loodusega suheldes, — «loodus oli kõige parem, mida ma kogu oma elu jooksul olen tundma õppinud».

Selline teadvuse lõhestatus ei saanud olla omane Gorkile — loodus ise oli talle ju võimsaks liitlaseks. Steppide avarus, mere mõõtmatus, musttuhat tonni päikest ja õhku — kõik, mis ta oma kodumaalt kingituseks sai, kõik see peegeldus nüüd vene kirjanduses enneolematu optimismi ja võidusse uskumise jõuna.

Rahvalooming, mille allikad Gorkit lapsepõlvest saadik toitsid, määras ka esimesed sammud tema kirjanikuteel.

Ei olnud juhuslik, et Gorki kompsus koos tema värsse sisaldavate vihikutega olid ka vihikud rahvalaulude ja -juttude üleskirjutustega*.

«Mul oli 90-ndail aastail,» kirjutas Aleksei Maksimovitš, «üles kirjutatud kümneid kahtlemata tõelisi rahvalaule. Need läksid kaduma sandarmivalitsuses, ühe vihiku aga heitsin ma varem Kertši väina. Tänase päevani kahetsen: neid laule ei ole ühelgi rahvaluulekogujal.»[39]

* Ühe vihiku rahvalauludega saatis Gorki Teaduste Akadeemia aadressil teele juba oma rännuaastail. See vihik läks nähtavasti kaduma. — *I. G.*

Rahvalegendid olid ka tema esimeste eepiliste teoste aluseks.

Rahvaloomingulise päritoluga oli legend Raddast ja Loikost, mis Gorki teostuses sai jutustuseks inimestest, kellele on omane orgaaniline ja murdumatu vabadustunne. Tiflisis visandas ta esmakordselt paberile legendi Dankost, inimesest, kes rebis oma rinnast välja leegitseva südame, et valgustada pimeduses jõuetuks jäänud inimesi ja näidata neile teed elu ning vabaduse juurde*.

Ja lõpuks kõige silmapaistvam töö sellest liigist on muinasjutt «Tütarlaps ja Surm», mida õigusega võiks nimetada poeemiks kõikevõitvast elust.

Muinasjutt «Tütarlaps ja Surm» ilmus trükis esmakordselt 1917. aastal ja selle kirjutamise aeg ei tekitanud kahtlusi.

Kuid ühes 1926. aastal mulle saadetud kirjas teatas Aleksei Maksimovitš, rääkides oma «kirjandusliku tegevuse» algusest, et ta proovis muinasjuttu «Tütarlaps ja Surm» paigutada ajalehte «Volžski Vestnik». «Reinhardt** aga,» kirjutas Aleksei Maksimovitš, «pidas seda ebatsensuurseks.»

Kui ma 1928. aastal valmistasin väljaandmiseks ette Gorki kogutud teoseid, küsisin ma muinasjutu koha määramiseks teostes temalt selle kirjutamise aega.

«Ruttan saatma telegrammi,» vastas Aleksei Maksimovitš. ««Tütarlaps ja Surm» on kirjutatud Tiflisis, tähendab — 92. aastal. Trükki andsin «T. ja S.» 15. või 16. a., arvatavasti raamatus «Jeralašš»*** sooviga kuulda mis öeldakse. Kuid mitte keegi midagi ei öelnud.»[40]

Elu ülistamine, Surma, Saatuse, vana maailma tumedate ja tardunud jõudude võimas, kõikevõitev vihkamine, kõik see, mis nii eredalt on väljendatud selles lühikeses poeemis, oli otsekui kogu Gorki loomingu proloogiks, osutus tema tegevuse kujukaks programmiks ja maailmamõistmise aluseks.

Hilissügisel, 1892. aasta septembrikuu lõpul, purjetas Gorki kalakuunaril mööda Kaspia merd põhja poole, sünnikohta, Nižnisse.

---

* Ühes 1910. aastal kirjutatud artiklis räägib Gorki, meenutades legendi Dankost, et ta kuulis seda oma nooruses Doonau ääres. — *I. G.*

** Ajalehe «Volžski Vestnik» väljaandja ja toimetaja. — *I. G.*

*** Aleksei Maksimovitš ei ole siin täpne: muinasjutt «Tütarlaps ja Surm» ilmus 1917. aastal ajalehes «Novaja Žizn» ja võeti seejärel 1918. aastal kogumikku «Jeralašš ja teised jutustused». — *I. G.*

NELJAS PEATÜKK

1

6. oktoobril 1892. aastal saabus Gorki viimase laevaga enne laevaliikluse lõppu tagasi Nižni Novgorodi.

Siin hakkas ta uuesti asjaajajana tööle advokaat Lanini juures ja asus elama sama maja keldrikorrusele, milles elas peremees. Kogu aeg kulus tal tööks. Päeval täitis ülesandeid kohtus, õhtul töötas Lanini juures kodus.

Märkuste järgi otsustades, mis Gorki hiljem «oma kirjandusliku tegevuse alguse» kohta on teinud, võiks arvata, et ta kohe pärast Nižnisse saabumist oma töid trükis avaldama hakkas ja üsna varsti elukutseliseks kirjanikuks sai.

Kuid faktiks jääb asjaolu, et peaaegu aasta jooksul pärast tema esimese jutustuse — «Makar Tšudra» — ilmumist ei avaldatud trükis ühtegi Gorki jutustust, ehkki ta kahtlemata palju kirjutas.

Võib-olla segas sisemine takistus, mis väljendus selles, et «kuuldu-nähtu põhjal omandatud muljete kirevus ja raskus», see kogutud rikkus ei mahtunud veel vajalikesse vormidesse: minnes värssidelt üle allegooriale, allegoorialt olukirjeldusele või reisikirjeldusele, olukirjelduselt legendile, legendilt mälestustele oma lapsepõlvest proovis noor kirjanik oma jõudu peaaegu kõigis kirjanduse žanrides.

Ja me ei tea, kui palju ta öösiti pärast palvekirjade, kassatsiooni- ja apellatsioonikaebuste ümberkirjutamist pani paberile ja hävitas ilukirjanduslikke teoseid, uskumata veel ennast, kuid tundes siiski juba, nagu ta hiljem meenutas, «mingisuguse imeliku eneseunustuse kuuma laine tõusu».

Esimene tunnistus Gorki ilukirjanduslikust tegevusest sel perioodil, mis tänapäevani on säilinud, on kirjutatud pool aastat pärast kirjaniku Tiflisist saabumist — 5. aprillil 1893. aastal.

See teos on kirjutatud tolleaegse hariliku koolivihiku kahekümne kaheksale leheküljele ja kannab mõnevõrra raskekaalulist, kuid oma kibeda iroonia poolest iseloomulikku pealkirja:

«Fakte ja mõtteid, mille vastastikuse mõju tõttu närbus kõik parim minu südames».

Need on üksikud mälestused lapsepõlveaastatest, esitatud katkendlikult nagu «mälu tõmmised».

Me leiame neis meile tuttavaid inimesi, tuttavaid sündmusi, kuuleme osalt tuttavaid jutuajamisi.

See kõik on meile tuntud Gorki autobiograafilise jutustuse «Lapsepõlv» kaudu, mille ta kirjutas kakskümmend aastat pärast «Fakte ja mõtteid». Kuid oleks ebaõige pidada teost «Fakte ja mõtteid» nagu mingiks «Lapsepõlve» «esimeseks redaktsiooniks» või «visandiks». Võib isegi öelda, et hilisem jutustus on nende varasemate kirjutiste, tõeliselt kibedate mälestuste ja mõtete lühikese ahela iseloomule täiesti vasturäägiv.

Gorki «Lapsepõlv» ilmus ajajärgul, mida iseloomustas kodanliku kõrra lähenev purunemine sotsialistliku revolutsiooni löökide all. Selle autobiograafilise jutustuse paatose määrab võidu saavutamise ootus väikekodanliku eluviisi «tinaraskete jälkuste» üle, eluviisi üle, kus kopikas täidab päikese aset taevas ja sissetulek on ainukeseks elu eesmärgiks.

Gorki autobiograafiliste tööde paatos seisis maailma ümberkujundava töö üldistamises, mitte aga üksikisikute kujutamises; see oli maksev ka tema jutustuste stiililise külje kohta. Gorki kirjutas, et ta «seadis end sündmuste vaatleja seisukohale, hoidudes seejuures tegutseva jõuna esile tõusmast, et mitte segada jutustusse iseennast kui elust vestlejat».

Varasemates autobiograafilistes kirjutistes aga toimub sündmuste esitamine iseoma saatuse üle otsustamise valguses, millega on seotud suhtumine lapsepõlve solvangutesse kui lahtisesse haava («...ja seda ma ei unusta kunagi, ehkki tahaksin unustada»).

Kõigel sellel on vähe ühist Gorki hilisemate autobiograafiliste jutustustega. Kõigi andmete järgi ei olnud need kirjutised mõeldud trükki andmiseks.

1893. aasta kevadel ei olnud Korolenko veel ajakirja «Russkoje Bogatstvo» toimetuse liige, kuid juba siis tõmbas toimetus teda ajakirja töösse kaasa. Korolenko saatis ajakirjale tema poole pöördunud noorte autorite käsikirju koos oma arvamuste ja soovitustega.

30. mail 1893. aastal ajakirja toimetajale N. K. Mihhailovskile saadetud kirjas üleb Korolenko:

«Siinjuures saadan Teile kelleltki Peškovilt veel kaks luuletust... Seekord on nii luuletused kui ka autor ise palju huvitavamad: see on loomupäraselt andekas, kaheldamatu kirjandusliku talendiga inimene, kes ei ole veel täielikult oma teed leidnud. Juurdelisatud luuletustest on esimene vormilt nõrgem, kuid pilt on läbimõeldud ja luuletuses on kahtlemata poeetilist voolavust. Kaks teist on tähtsusetumad, kuid näivad vormilt laitmatutena... Autor soovib väga kuulda Teie arvamust nende katsetuste kohta. Pealegi unistab ta nende avaldamisest «Russkoje Bogatstvos». Palun Teid, tehke mulle seda meelehead, öelge mõni sõna ja otsustage võimalikult kiiresti.»[41]

Need luuletused on jäänud meile tundmatuks. Mõnesuguse ettekujutuse ühe kohta nendest annab S. D. Protopopov oma mälestustes:

«Kord tõi Korolenko Nižnist «Russkoje Bogatstvo» toimetusse Aleksei Maksimovitši luuletuse. Selles kirjeldati stepis viibivat paljasjalgset. Mihhailovskile luuletus ei meeldinud ja ajakirjas see ei ilmunud, Korolenko aga kiitis, võttis luuletuse, luges selle läbi ja kriipsutas alla sõnad:

Ja mina, hulkur, heidan põlvili...

«See on ju hästi,» ütles Korolenko.»[42]

Protopopov eksis, kui ta arvas, et Korolenko «tõi Nižnist» Gorki luuletuse. Ei ole kahtlust, et see luuletus oli üks neist kolmest, mis Korolenko Mihhailovskile saatis.

Jutuajamine luuletustest ja nende lugemine toimus «Russkoje Bogatstvo» toimetuses 1893. aasta juunikuu lõpul või juulikuu algul, kui Korolenko ja Protopopov Chicagosse ülemaailmsele näitusele minnes läbisõidul Peterburis viibisid.

Sõites Ameerikasse, võttis Korolenko nähtavasti Mihhailovskilt sõna, et ta vastaks noorele autorile kas või nende ühise Nižni tuttava N. F. Annenski kaudu. Mihhailovski täitis selle soovi.

«Väga austatud Nikolai Fjodorovitš,

V. G. Korolenko palus mind Teie kaudu vastata hr. Peškovile tema, Peškovi, luuletuste kohta. Olge nii lahke ja andke talle edasi järgmist. Temalt saadud luuletused on ebaõnnestunud. Esimene on täis tõeliselt poeetilist tunnet, kuid lonkab väga vormi poolest, ülejäänud kaks aga, mis on vormilt enam välja peetud, on sisutud.

Korolenko rääkis mulle, et hr. Peškov on teinud katsetusi ka proosas, ja olgugi et talle, Korolenkole, teada olevad katsetused on ebaõnnestunud, annavad need tunnistust talendist. Kas Te ei saadaks mulle midagi läbivaatamiseks, ainult mitte nende hulgast, mida Korolenko on juba näinud?»[43]

Mihhailovski kordas Korolenko arvamust Gorki värsside kohta, ainult palju teravamal kujul. Korolenko märkuse «kaks teist on tähtsusetumad» asemel nimetab ta luuletusi otsekohe sisututeks. Kuid Mihhailovski nimetas ju 90-ndail aastail kirjanduses «sisutuks» ja «sihituks» kõike, mis ei mahtunud liberaalsete narodnikute programmi raamesse.

Ei ole teada, kas Gorki andis Mihhailovskile midagi «läbivaatamiseks», kuid on teada, et kolm jutustust ta kas saatis või andis oma sõbra N. Z. Vassiljevi kaudu üle Moskva ajalehele «Russkije Vedomosti».

5. augustil 1893. aastal ilmus «Russkije Vedomostis» Gorki jutustus «Jemeljan Piljai».

Jemeljan Piljai ja jutustaja longivad teenistust otsides Odessast välja tööliste onnide juurde.

Paljasjalgne Piljai räägib:

«Ei jää midagi muud üle, kui minna soola kärutama. Kibe on see neetud töö, aga tuleb minna, sest pagan seda teab, muidu võid sedasi veel nälga surra.»

Selles jutustuses on paljasjalgset esmakordselt vene kirjanduses näidatud unistajana ja mõnusa jutuvestjana.

Ta oli norgu jäänud vaid sellepärast, et oli väga näljane, või nagu ta oma seltsimehele ütleb, — «terve nädal ei vea meil».

«Mis on mu elu,» räägib Piljai. «Koera elu. Pole kuuti ega leivakoorikut — hullem kui koera elu. Olen ma inimene? Ei, vennas, mitte inimene, vaid ussikesest ja metsloomast hullem! Kes suudab mind mõista? Keegi ei suuda! Aga kui ma tean, et inimesed võivad hästi elada, siis — miks ei peaks minagi hästi elama? Ah? Kurat võtku teid saatanaid!»

See on Gorki esimene trükis ilmunud realistlik jutustus. 1893. aasta kevadel ja suvel paneb Gorki elus hämmastama üks joon: tema elutingimused olid väga rasked, sest ta oli võlgu paljudele inimestele, kuid vaatamata kõigile hädadele oli ta suure loomingulise tõusu seisukorras.

Ei ole kahtlust, et terve rea juttude kallal, mis said hiljem tuntuks kogu maailmale, töötas Gorki just nimelt sel ajajärgul ja need kuulusid tollesse, nagu ta ise väljendas, «igasuguste kirjutiste hunnikusse», mille kirjanik kavatses juba lähemal sügisel, vastu 1893.—1894. aasta talve «kõikidesse toimetustesse» laiali saata.

Selle kohta, kuidas Gorki samal ajal hakkas Kaasani ajalehe «Volžski Vestnik» kaastööliseks, ei ole meil andmeid. Tema kirjades ei ole juttu mitte mingisugustest sidemetest selle lehega.

Arvatavasti juulis, pärast «Russkije Vedomosti» kahekuulist vaikimist, kui Gorki oli kaotanud lootuse sealt vastust saada, saatis ta ülejäänud jutustused, mis olid mõeldud Moskva ajalehe jaoks, «Volžski Vestniku» toimetusse.

Oma mälestustes Korolenkost räägib Gorki, kui kergesti «Volžski Vestnik» avaldas tema jutustused. Kuid terve rida eksimusi neis mälestustes lubab ka selles üksikasjas kahelda.

Ja on väga võimalik, et just nimelt «Jemeljan Piljai» ilmumine «Russkije Vedomostis», tolleaegsete provintsiaajalehtede toimetuste jaoks üsna mõjukas ajalehes, kiirendas Gorki jutustuste ilmumist ka «Volžski Vestnikus».

«Jemeljan Piljai» avaldati «Russkije Vedomostis» 5. augustil 1893. aastal, ja 18. augustist alates hakkasid Gorki jutustused ilmuma «Volžski Vestnikus».

Nende hulgas ilmus 4. septembril ka hiljem tunnustust leidnud «allegooria» — «Siisikesest, kes valetas, ja rähnist, kes armastas tõtt».

Ja nüüd, kui Gorki 1893. aasta sügisel, pärast tema jutustuste ilmumist «Volžski Vestnikus» läks Korolenko juurde, kes oli jõudnud tagasi Ameerika-reisilt, võttis see teda, Gorki mälestuste järgi, vastu järgmiste heakskiitvate sõnadega:

«Aga meie just lugesime teie jutustust «Siisikesest» — no näete, hakatigi trükis avaldama, soovin õnne! Tuleb välja, et olete kangekaelne, kirjutate aina allegooriat. Mis sellest, — ka allegooria on väärt, kui see on teravmeelne, ja kangekaelsus ei ole halb omadus.»

Minnes pärast pikemat jutuajamist Gorkit saatma, soovis Korolenko talle uuesti edu.

«<<Te arvate siis, et ma võin kirjutada?» küsisin ma.

«Muidugi!» hüüatas ta mõnevõrra imestunult. «Te ju kirjutategi juba, avaldate trükis, — mida siis veel? Kui tahate nõu küsida, tooge käsikirjad, peame aru...».»

Kui Kaljužnõi näitas Gorkile kätte tema tee, siis sai Korolenkost tema tähelepanelik juhtija sellel teel. Ta avaldas mõju igale Gorki jutustusele, mis kohalikes ajalehtedes ilmus.

Gorki meenutas, et Korolenko nõuanded ja näpunäited olid alati lühikesed, lihtsad, kuid need olid just sellised näpunäited, mida ta vajas... «Te kirjutate väga omapäraselt,» rääkis Korolenko Gorkile, «mitte kõik ei ole veel ladus, konarusteta, kuid ometi on huvitav» (15, 32—35).

Seda huvi ei ilmutanud aga kutselised toimetajad, ja käsikirjad, nagu Gorki ühes oma kirjas märgib, «läksid toimetustes lihtsalt «kaduma»».

Nižni Novgorodi sandarmivalitsus jätkas salaja Gorki silmaspidamist.

«1894. aastal ta elas Nižni Novgorodis, jätkates läbikäimist poliitiliselt mitteusaldatavate isikutega,» märgitakse politseidepartemangu teadaandes Gorki kohta.

Ei ole kahtlust, et Gorki puutus kokku Nižni Novgorodi marksistlike ringidega.

1894. aasta algul saabus Nižni Novgorodi Lenin ja luges marksistlikus ringis ette narodnik Vorontsovi raamatu «Kapitalismi saatus Venemaal» vastu suunatud referaadi. Gorki referaadi lugemisel ei viibinud ja Leninit ei näinud, kuid kahtlemata avaldasid need ideed kirjanikuni jõudes mõju tema maailmamõistmisele.

Sel ajal lahkus Gorki asjaajaja teenistuskohalt, mistõttu tal jäi rohkem vaba aega kirjanduslikuks tegevuseks. Ta kirjutas kohalikus ajalehes jutustusi, kaks kopikat rida, ja följetonina avaldatud jutustuse «Hädavares Pavel». Korolenko jälgis tähelepanelikult tema tööd. Nii tegi ta Gorkile etteheiteid selle eest, et viimane ei näidanud talle käsikirjas jutustust «Vanaisa Arhip ja Ljonka» — see jutustus oleks Korolenko arvates võinud ilmuda ajakirjas.

Eriti meeldejääv oli Gorkile pikk jutuajamine 1894. aastal, ühel suvehommikul, kui nad pärast unetut ööd Nižni Novgorodi lähedal põldude vahel jalutasid. Korolenko rääkis palju ja põhjalikult Gorki jutustustest, osutades sellele, et

ta kirjutab kiirustades, ülepeakaela, et tihti võib tema jutustustes märgata viimistlematust, ebaselgust.

«Teate mis,» ütles ta lõpuks, «proovige kirjutada midagi suuremat, ajakirja jaoks. On aeg seda teha. Teie töö avaldatakse ajakirjas ja ma loodan, et hakkate endasse suhtuma palju tõsisemalt.»

Koju tulnud, asus Gorki kohe töö juurde. Süžeeks võttis ta juhtumuse, millest jutustas Odessa paljasjalgne, tema voodinaaber Nikolajevi linnahaiglas.

Jutustus sai pealkirjaks «Tšelkašš».

Lugenud käsikirja läbi, õnnitles Korolenko Gorkit kogu südamest:

«Te kirjutasite sugugi mitte halva asja. Isegi otse hea jutustuse! Ühest tervikust tehtud... Te olete võimeline looma karaktereid, inimesed räägivad ja tegutsevad teil iseenesest, oma olemuse tõttu, teie oskate mitte segada nende mõttekäiku, tunnete kulgu, mitte igaüks ei tule sellega toime! Aga kõige parem on see, et te hindate inimest sellisena, nagu ta on. Ma ju rääkisin teile, et olete realist!»

Kuid mõelnud veidi, lisas naeratades:

«Kuid samal ajal ka romantik!...»

Sel ajal oli Korolenko juba tihedamalt seotud ajakirja «Russkoje Bogatstvo» toimetuse tööga.

««Tšelkaši» me avaldame «Russkoje Bogatstvos»,» rääkis ta Gorkile, «ja veel esimesel kohal, see on teatav esiletõstmine ja au» (15, 41—42).

Ei ole teada, kas käsikirja saatis Korolenko ise, või tegi seda Gorki, viidates Korolenkole, kuid N. K. Mihhailovskilt, kes juhtis ajakirja tööd, sai Gorki järgmise kirja:

«Aulik härra,

Te saatsite oma «Tšelkaši» avaldamiseks, ja minu arvamust selle kohta võib-olla üldse ei soovi teada. Kuid ma ei saa jutustuse mõningaid iseärasusi silmas pidades vastata lihtsalt «jaa» või «ei» ning seepärast luban endale peatuda sellel pikemalt.

Jutustuse mõte on suurepärane ja ta kujutaks endast kogukat ideelist ning kunstilist materjali, kui Te pööraksite tähelepanu alljärgnevale.

Jutustus on kohati väga venitatud, mida saab kõrvaldada puhtmehhaaniliselt, sest esineb palju kordamisi. Tunduvalt raskem on see, et jutustus kannatab tõsielust eemaldumise all. Tšelkaši enda eemaldumine on mõistetav, tema, rahvus-

vahelise linna kihavast elust lihvitud paljasjalgne peabki selline olema. Kuid Gavrilat ma endale ette kujutada ei oska, ma ei mõtle tema psühholoogiat — see on arusaadav, — vaid teda kui igapäevast inimest. Vene inimene käis Kubanis heinateol. Kuskohast? Seda loomulikku küsimust ei esita talle Tšelkašš ja ka ta ise kogu oma jutukuse juures ei räägi sellest. Kuivõrd ma aru saan, ei ole see tõsielu seisukohalt õige ega tule seejuures kasuks ka faabulale: kus õppis Gavrila selliselt käsitlema aere ja rooli merel? Kurski või Orjoli talumees seda ei oska. Elulisena, «igapäevasena» ei tundu ka kogu Gavrila kõne. Tšelkašš võib rääkida «vabadusest» ja seejuures peaaegu samasuguses keeles, nagu mina ja Teie räägime, kuid Gavrilale on selline keel täiesti sobimatu. Mulle näib, et kui te heidate pilgu oma jutustusele sellest seisukohast, siis näete isegi, et see nõuab tõsiseid parandusi.

Mina Teie asemel pöörduksin Korolenko poole, kes varsti kavatseb Peterburisse sõita, ja paluksin teda käsikirjast pliiatsiga üle käia (selleks on vaja Korolenko taolist kunstnikku). Kui ta võtab selle töö enda peale, õnnitlen ma juba ette «Russkoje Bogatstvot» toreda jutustuse ilmumise puhul.»[44]

Kirja mõte on selge: Mihhailovski, kes saatis jutustuse tagasi, leiab, et selle «mõte on suurepärane» ja teos *kujutaks* endast kogukat ideelist ning kunstilist materjali, *kui* tehtaks nõutavad «tõsised parandused». Ta soovitab Gorkile pöörduda abi saamiseks Korolenko poole.

«Kui ta võtab selle töö enda peale, õnnitlen ma juba ette «Russkoje Bogatstvot» toreda jutustuse ilmumise puhul.» Ka selle otsitult armastusväärse fraasi mõte on selge: jutustus võib ajakirjas ilmuda ainult tingimusel, kui Korolenko seda redigeerib.

Mihhailovski lootis, et Korolenko, kui ta asub jutustuse kallale, parandab Gavrilat narodniklik-liberaalses suunas.

Oma vastuses Mihhailovskile Gorki tänab teda jutustusele osutatud tähelepanu eest ja lisab: «Ma arvan, et parandusi, mille vajadusele minu visandis Te osutasite, on kerge teha ja et need seda eriti ei muuda» (28, 7—8).

See läks lahku Mihhailovski arvamusest, kes lootis, et Korolenko muudab Gavrila kuju. Gorki kiri pidi teda mõnevõrra ärritama.

13. detsembril 1894. aastal kirjutas Korolenko Mihhailovskile:

«Saadan «Tšelkaši» parandatud kujul... Kui tore oleks see avaldada lähemates väljaannetes. Jutustus on hea, autor aga haige ja kannatab puudust.»[45]

«Tšelkaši» esialgne käsikiri ei ole säilinud, ja me ei tea öelda, mida jutustuses parandati ning kas selles vastavalt Mihhailovski näpunäidetele midagi muudeti.

Aleksei Maksimovitš jutustas oma kirjas: «... mulle näib, et Korolenko *ei parandanud* «Tšelkašši», vaid ainult andis mulle nõu välja jätta stseen, kus Tšelkašš vaatleb uulitsapoiste mängu, mida ma ka tegin.»

Tähelepanu väärib veel see, et Mihhailovski ainukest konkreetset näpunäidet vajadusele täpsustada küsimus, kust Gavrila pärit on, ei täidetud, olgugi et seda täita oli lihtsamast lihtsam.

Loomulikult viib see asjaolu mõttele, et ka teisi palju keerulisemaid muudatusi ei tehtud ja et selles võis Gorki leida Korolenkolt täielikku toetust.

Kuid parandusi tehti, nagu sellest räägib Korolenko kiri. Milliseid siis? Need puudutasid kahtlemata mõningaid venitamisi (nagu näiteks uulitsapoiste mäng), mis olid üldiselt omased noorele Gorkile ja mida ta hilisematel aastatel nii haruldase stiili- ja keeletundmisega kõrvaldas, tihendades oma teostes meisterlikult dialooge ja kirjeldusi.

Oma kirja selles osas oli Mihhailovskil tõenäoliselt õigus. Kuid võib arvata, et Korolenko piirdus ka siin vaid nõuannetega, jättes lugupidamisest noore autori vastu viimasele võimaluse juhinduda iseoma hinnanguist.

Sellele mõttele viib lihtne asjaolu — Korolenkolt Mihhailovskile saadetud kirja kuupäev: *13. detsember.*

Oma kirjas soovitas Mihhailovski Gorkil pöörduda Korolenko poole, «kes varsti kavatseb Peterburisse sõita». Näis endastmõistetavana, et Korolenko ise toob siis jutustuse käsikirja kaasa, olles eelnevalt kui kunstnik teinud sellesse Mihhailovski arvates hädavajalikud parandused.

Kuid Korolenko saatis käsikirja alles siis, kui ta oli Peterburist *tagasi tulnud.* Tagasi tuli ta aga *12. detsembril.* Just tema äraoleku ajal võiski Gorki teha käsikirja viimased muudatused, andes selle siis Korolenkole kas tema saabumise päeval või järgmisel, kui see saadeti edasi «Russkoje Bogatstvo» toimetusse.

Ja et on teada, millise põhjalikkuse ja vastutustundega Korolenko kui toimetaja võõraste käsikirjade kallal töötas,

näib uskumatuna, et ta (kui kunstnik!) oleks Gorki jutustust uuesti redigeerinud päeva või isegi mõne tunni jooksul.

Kuidas see ka ei oleks olnud, kuid 13. detsembril 1894. aastal kirjutas Korolenko Mihhailovskile «Tšelkaši» kohta: «Kui tore oleks see avaldada lähemais väljaannetes. Jutustus on hea...»

Alles 19. aprillil 1895. aastal, see on neli kuud hiljem, teatas Mihhailovski Korolenkole kirja teel jutustuse saatusest: ««Tšelkašš» on plaanitud juunikuu väljaandesse.»

Võib muidugi oletada, et oli mõnesuguseid redaktsioonilisi kaalutlusi, mis sundisid jutustuse trükkimise peaaegu poole aasta võrra edasi lükkama, kuid siiski torkab silma Mihhailovski ja Korolenko erinev suhtumine «Tšelkašisse».

Ei ole kahtlust, et Mihhailovski tunnustas jutustuse teatavat väärtust («mõte on suurepärane»), kuid ei ole ka kahtlust, et ta jäi selle vastu külmaks, ei olnud sellega rahul, ei võtnud kui «oma asja» ajakirja jaoks.

Ja on võimalik ning täiel määral usutav, et kui «Tšelkašš» sellisel kujul ajakirja lehekülgedel siiski ilmus, oli see Korolenko teene.

«Tšelkašš» avaldati trükis, kui Gorki juba ammugi elas ja töötas Samaaras.

2

Ajaleht «Samarskaja Gazeta» oli asutatud 1880-ndail aastail. Asutajaks oli keegi I. P. Novikov.

Kui eruhusaar, duuma liige, trükikoja omanik, kirjastaja, linnateatri direktor, antreprenöör ja näitleja oli ta populaarseks isikuks linnas. Kõige rohkem köitis Novikovi teater. Teater oli ka põhjuseks, miks ta oma mitmekülgses tegevuses igati pankrotti jäi.

Jõudis kord ka «Samarskaja Gazeta» kätte. 1894. aastal ostis selle noor kommersant S. I. Kosterin.

Neil aastail hakkas seoses ühiskondliku elu tõusuga kogu maal ja ajalehtede arvu suurenemisega provintsides kõrvuti «Gubernskije Vedomosti» taoliste lehekestega suuremates keskustes ilmuma ka selliseid, mille omanikud ja kaastöölised püüdsid neile anda enam või vähem püsiva liberaalse suuna. Mõistagi, et oma poliitiliste vaadete ja kohaliku tsensuuri loa piires.

Sellise muudatuse tegi uue peremehe-väljaandja ajal läbi ka «Samarskaja Gazeta».

Ümberkujundatud ajalehe sekretäriks ja tegelikuks toimetajaks sai N. P. Ašešov — ajakirjanik, kes oli pealinnast poliitilise «mitteusaldatavuse» pärast välja saadetud. Asunud elama Samaarasse, võttis ta käsile «Samarskaja Gazeta» reorganiseerimise.

Korolenko autoriteet oli Volga-äärsetes ajakirjanduslikes ringkondades väga suur ja Ašešov saatis talle kirja ettepanekuga teha kaastööd ning palvega anda nõu.

Korolenko kasutas kirja selleks, et mõjutada Gorkit vahetama oma ebakorrapärane ja virelev elu Nižnis kutsetöö vastu Samaaras.

Pärast Korolenko järeleandmatuid veenmisi nõustus Gorki Samaarasse üle kolima.

Memuaristide väidete kohaselt sõitis M. Gorki Samaarasse 1895. aasta kevadel. Aleksei Maksimovitš, uskudes neid, kirjutas, et ta saabus Samaarasse «arvatavasti 1895. aasta aprillis; loigud tänavail olid veel jääs».

Tegelikult aga oli lugu nii: Nižni Novgorodi kuberner Baranov teatas Moskva politseiülemale, et 1889. aasta 15. novembrist saadik salajase järelevalve all olev Aleksei Maksimovitš Peškov sõidab 20. veebruaril Moskvasse, kust kavatseb edasi sõita Samaarasse[47].

Gorki lahkus Nižni Novgorodist 20. veebruaril, sõitis läbi Moskva, 23. veebruaril oli Samaaras ja juba 24. veebruaril hakkas tööle.

Aleksei Maksimovitš tunnistas talle 1934. aastal näidatud 25. veebruarist pärineva rubriigi «Ülevaated ja märkmed» omaks. Ja veebruari lõpp (vana kalendri järgi) langeb kokku ajaga, kui «loigud tänavail olid veel jääs».

J. S. Ivanova, kes sel ajal teenis ajalehe «Samarskaja Gazeta» kontoris, jutustab esimesest kohtumisest Gorkiga nõnda:

«Ma tulin ükskord tööle, astusin toimetuse tuppa ja nägin, et laua taga istub ajalehe kohale kummardunud inimene, aga kes — seda ei näinud: kogu nägu oli juustega varjatud. Sisenedes ma lõin ukse paugatades kinni, mille peale ta hüppas püsti, heitis juuksed tagasi ja jäi mind üksisilmi vahtima... Ma isegi ehmusin: väljanägemine oli tal kahvatu ja kõhn nagu pärast haigust, ühesõnaga — mitte hea. Siis taipasin — see on Gorki. Silmitsesin teda: üsna noor, habet veel ei ole, must tužurka seljas — kehvalt riides... Ta pandi ajalehtede väljalõigete peale, maksti selle eest

50 rubla kuus, belletristika puhul aga 2,5 kopikat rea eest...»[48]

«Ajalehtede väljalõikeile,» nagu J. S. Ivanova rubriiki «Ülevaated ja märkmed» nimetab, pandi algus 25. veebruaril kirjutisega ajaloolasest Abulhazi-Bajadur-khaanist, kes kirjeldas ühe tatari suguharu elu.

Viide Bajadur-khaanile oli ajalehes «Samarskaja Gazeta» ootamatu. Meile aga näitab see, et Gorki tegeles mongolite ajalooga. Kirjas Korolenkole palub ta teatada, kust võiks saada andmeid mongolite ajaloo kohta peale Bajadur-khaani ja lisab: «Väga huvitavad on need mongolid».

Enne Samaarasse saabumist tegi Gorki juba aastat poolteist kaastööd Volga-äärsetele lehtedele eranditult kui belletrist.

Kuid 1895. aastal, «Samarskaja Gazeta» toimetusse tööle asumise esimesest päevast alates sai temast elukutseline publitsist, kes oli iga päev kohustatud rubriigis «Ülevaated ja märkmed» andma ajakirjanduse, peaasjalikult provintsiajakirjanduse ülevaate.

See rubriik koosnes ajalehetsitaatidest, mis olid omavahel seotud seda osakonda juhatava isiku kommentaaridega.

Grupeerides fakte vene tegelikkusest, andis ajaleht lugejale midagi kitsa ülevaate taolist riigi siseelust.

Gorki näol tuli ajalehe toimetusse ka uus, seal veel seninägematu följetonist. Andes ajakirjanduse ülevaateid kogu Venemaa ulatuses, tõi Gorki esile metsikuid fakte piiramatust omavolist, ekspluateerimisest, tööliste loomalikust kohtlemisest, naiste peksmisest ja muid selliseid vene tegelikkuse süngeid nähtusi ning kommenteeris neid varjamatu vihkamisega.

Juba esimeses Samaarast Korolenkole saadetud kirjas palub Gorki temalt näpunäiteid ja nõuandeid:

«Ma koostan ajalehes rubriiki «Ülevaated ja märkmed». Öelge, mida Te arvate sellest, kuidas ma fakti tõlgendan? Fakti enese väärtusest? Toonist?» (28, 9).

Gorki arvamuse järgi peaks ajaleht, nagu ta Korolenkole kirjutas, «haamrina mööda tühje peakolusid» taguma.

«Samarskaja Gazeta» populaarsusele väikekodanlike vaadetega inimeste hulgas aitas kaasa kogenud ajakirjanik S. Gussev (Slovo-Glagol), kes kergelt ja sundimatult — «liberaalselt» — vestles lugejatega oma igapäevases följetonis «Muuseas».

Kui Slovo-Glagol Samaarast ära sõitis, läks tema följeton «Muuseas» Gorkile üle. Ja siis, 1895. aasta 14. juulil, ilmubki esmakordselt allkiri *Jegudiil Hlamida.*

Mida pidas Jegudiil Hlamida följetonisti ülesandeks?

Rääkida Samaara igapäevases ja ühiskondlikus elus esinevatest negatiivsetest nähtustest, näidata töötajate ekspluateerimist, paljastada mõjukate isikute omakasupüüdlikke huvisid ja linna peameeste kodanikutunde puudumist, või, nagu ta ühes oma följetonis kirjutab, «avastada meie vaimupimeduse ja harimatuse metsistunud tihnikuis mitmesuguseid lollusi ja... piitsutada neid õigesti ning tabavalt» (23, 12).

Jegudiil Hlamida mõistis, et kõik need pahed on kapitalistliku korra sünnitised, kuid tal ei olnud võimalik sellest avalikult rääkida.

Mitte asjata ei nimetanud Gorki Jegudiil Hlamida tegevust «tänamatuks tööks».

Kohustus iga päev esineda tsensuuri pliiatsi all, kohustus välja otsida teema, mille tsensuur läbi laseks, tegid selle töö «tänamatuks».

Kuid Jegudiil Hlamidal oli millest kirjutada.

Samaara oli umbes neljakümne aasta jooksul kasvanud väikesest kümne-viieteistkümne tuhande elanikuga maakonnalinnakesest suureks linnaks, kus 90-ndail aastail oli juba üle saja tuhande elaniku.

Tol ajal oli linna niivõrd kiire kasvamine erakordne nähtus ja Samaarat hakati kutsuma «vene Chicagoks».

Nimetatud kasv on seletatav sellega, et rikastunud kulakud ja töösturid hakkasid enda kätte haarama Samaara ümbruskonna kõige rikkamaid stepialasid, kasvatades seal karja ja ostes talupoegadelt nisu kokku. Nisu, nahad ja rasv veeti Samaara sadamasse ning linna asus massiliselt elama töölisi.

Samaarasse hakkas kerkima ülitoredaid villasid, äärelinnades aga paiknesid kaupmeeste heaks töötavate inimeste kitsad hurtsikud.

Kord tegi Jegudiil Hlamida ettepaneku:

«Samaarasse jõe kaldale tuleks üles panna samasugune silt, nagu see on Žiguli tehase juures, ja sellele kirjutada:

> Rändaja, kes sa Samaaras kultuuri kohata tahad,
> otseteed tagasi pöördu — seepoolest on vilets see linn.
> Huvitab teda vaid kari, — mis maksavad liha ja nahad,
> aga mis kõrgemaid eesmärke teenib — see võõras on siin.

Linna valitses väike rühm miljonäre: veskiomanikke, viljakaupmehi, kariloomadega kaubitsejaid, kelle valduses olid tohutud, paari tuhande tiinu suurused maa-alad. Need endised karjakaupmehed, lihaülesostjad ja rikastunud kulakud ei olnud küll haritud, kuid hoidsid linna oma käpa all, moodustades linnavolikogu ja -valitsuse.

«...Volikogus ajab kõiki asju «tema auväärsus», — ja teeb seda väga vapralt, kui küsimuse all on tema kasud,» kirjutas Gorki, «aga kui jutt on linna kasudest, siis... siis ajab asju sama vapralt, kuid samuti oma kasuks» (23, 109).

Linna peameeste ees orjameelselt lömitavate linnavalitsuse liikmete vargus; lõputult kaua kestvad volikogu komisjonid küsimustes, mille lahendamine ei olnud «tema auväärsusele» kasulik; miljonäride võlad, kes ei tahtnud tasuda riigimakse, ja komöödiat meenutav kohtumõistmine nende üle; lõpuks pamflett linnapea kohta — need olid Jegudiil Hlamida följetonide teemad, millega ta Samaara nimekat kaupmeeskonda piitsutas.

Rühma miljonäride kõrval pesitsesid linnas väiksemad kaupmehed, Troitski turu omanikud. Poeruumide pimendamine selleks, et müüa kõlbmatut kaupa, kaupmeeste toored meelelahutused ja äriteenijate orjameelsus, mustus ning koletu ekspluateerimine «toiduainetetööstuse ettevõtetes» — kõigest sellest jutustavad Jegudiil Hlamida vihased read.

Kõige rohkem följetone on aga pühendatud filistritele. Nendeks on igavusest ja tühisest elust ogaraks läinud Samaara väikekodanlased, kes lahutavad oma meelt sellega, et viskavad aknast kasse möödaminejaile pähe, kes rikuvad korda neid viieteistkümne kopika eest vedavas hoburaudteevagunis, jne.

Sajast tuhandest Samaara elanikust oli kirjaoskajaid kuni kaheksa tuhat, kuid väikekodanlaste-filistrite haritus, nagu see selgub Gorki Paskarello nime all ilmunud följetonidest, ei parandanud följetonisti olukorda.

Need följetonid ilmusid 1895. aasta juunis ja kandsid pealkirja «Mõni päev provintsiajalehe toimetajana».

Groteskse satiiri taga võib aimata 90-ndate aastate provintsiajalehe toimetuse töö iseärasusi.

Följetonides jutustatakse, et toimetuses võtavad uut toimetajat vastu raevukalt pealekäivad inimesed, kes kõike paljastavad, samuti inimesed, kes paljastuste vastu protesteerivad, kes kõike ümber lükkavad, tülitsevad, ähvardusi saadavad, nõutuks jäänud toimetaja kaelal istuvad.

Nii püüdsid väikekodanlased ühendada ajakirjanduse ülesandeid oma tumedate ja väiklaste tegude soosimisega, ähvardades seejuures selgesõnaliselt füüsilise arveteõiendamisega.

Jegudiil Hlamida kallaletungid filisterlikule, tegevusetusest ja igavusest sisutule eluviisile, pidulikele visiitidele, keelepeksule ja väikekodanlikule hallusele olid rohkearvulised.

Õnnitledes lugejaid uue aasta puhul, kasutas Jegudiil Hlamida juhust, et väljendada traditsiooni kohaselt oma soove lugejatele, ja need soovid kujunesid pamfletiks väikekodanlaste vastu.

Nii kujutas Jegudiil Hlamida oma fõljetonides järjekindlalt Samaara elu, sealset olustikku ja ühiskondlikke tavasid. Kuid sotsiaalse elu peamine külg oli tema jaoks suletud.

Samaaras oli suuri tehaseid, ja kuuldused tööliste rahutustest pealinnas ning keskrajoonides jõudsid siia küllalt selgesti.

Aga niipea kui Jegudiil Hlamida proovis kirjutada tõsisemast, oma fõljetonide kesksest teemast, võttis tsensor, kirjaniku oma sõnade järgi, «tema kirjutisest ribid välja», ja sellest sai «mingisugune erinevate, omavahel halvasti seostatud sõnade paks ja mõttetu puder»[49].

See oli täiel määral «tänamatu» töö.

Mõnikord murdis Jegudiil Hlamida tsensori pihtide vahelt läbi, kasutades sellist keelt ja selliseid kujundeid, mida tsensor ei mõistnud ja laskis läbi.

Näiteks kirjutas Jegudiil Hlamida:

«Me istusime aias pingil... Meie kohal rippus okste roheline kate ja päikesekiired, tungides sellest läbi, heitsid murule rohelisi valguslaike...

Tibatillukesed mitmesugusé kuju ja värvusega mardikad askeldasid rohus, roomasid, kadusid, ilmusid uuesti päevavalgele; sipelgad tassisid midagi oma tugevate lõugade vahel...

Imepisikesed putukad püüdsid kõigest väest «üha paremini» korraldada oma lühikest elu...

Mulle tuli pähe lõbus ja arvan, et teravmeelne mõte:

«Kas ka meil ei tuleks igavuse tõttu mardikate, sipelgate ja teiste mikroskoopiliste putukate eeskujul hakata oma elu «üha paremini» korraldama.»[50]»

Nii rääkis Jegudiil Hlamida revolutsioonilisest pöördest

ja nende inimeste pulbitsevast tegevusest, kes püüdsid elu «üha paremini» korraldada.

Ta otsis kirglikult ja visalt arusaajat ning osavõtlikku lugejat.

Mõni päev pärast mardikatest ja sipelgatest jutustava följetoni avaldamist proovis Jegudiil Hlamida avalikult tsensuuri vastu välja astuda. Rääkides oma tunnete ja moraali avaldamisest väikekodanlaste kohta, kirjutas ta:

«Sellel teel lamab punane komistuskivi, viimase ümber aga kasvavad mitmesugused okastaimed.

Neist arusaadavana ja täpsena lugejani läbi jõuda õnnestub följetonistil harva, ja olgugi et enamus väikekodanlasi peab ennast häbistavalt ja naeruväärselt ülal, — kuid...

Ja «kuid» isegi mitte ainult komaga, vaid hüüumärgiga — «kuid»!...

Ma tean, et on väga palju inimesi, keda on vaja iga päev avalikult trükisõna kaudu piitsutada, — kuid!» (23, 20—21).

Väikekodanlaste tunded ja moraal — need on ekspluataatorite ning riisujate tunded ja moraal. Jegudiil Hlamida nimetab neid meelega tagasihoidlikult «väikekodanlasteks».

Tsensor-tšinovnik ei mõistnud vihjet «punasele komistuskivile» (tsensori punane pliiats) ja pidas seda nähtavasti lihtsalt följetonistlikuks absurdsuseks, sest kui autor kirjutas sellest avalikumalt, tõmbas ta lihtsalt maha, nagu juhtus Paskarello satiiriliste följetonidega:

«Minu ees lebasid punastes vorpides veerud ja mulle näis, et need olid veriseks pekstud» (2, 62).

Tsensor tõmbas maha kõik, mis nii või teisiti puudutas teenistusaadlit või riigiasutusi. Ta tegi seda instruktsiooni kohaselt. Keelatud oli kirjutada tööliskü̈simusest, eriti streikide põhjusest Peterburis.

Kuid laste tööst ei olnud keelatud kirjutada, mida Jegudiil Hlamida ka kasutas.

Väga vihased följetonid olid suunatud trükikoja omaniku Grani vastu, kes peksis läbi poisikese, ja vabrikant Lebedevi vastu, kelle süü läbi poisike sai kehavigastuse.

Lebedev kirjutas «õienduse», milles ta kandis ülemusele ette, et Hlamida «õhutab vabrikuomaniku ja teenistujate vahel antagonismi», ning nimetades Hlamidat «haigusttekitavaks batsilliks ajakirjanduse terves organismis» pöördus abi saamiseks ajalehe väljaandja kaupmees Kosterini poole, kes peaks «elule lähemal seisma kui Hlamida» (23, 39).

On arusaadav, mida Lebedevi väljenduse kohaselt tähendas «elule lähemal seista».

Jegudiil Hlamida avaldas Lebedevi «õienduse» ja lubas uuesti tema vabrikus valitsevast korrast jutustada.

Kuid seda ta teha ei saanud. Üheaegselt «õiendusega» saatis Lebedev siseministrile kaebuse.

27. oktoobril 1895. aastal teatas ajakirjanduse peavalitsuse ülem Lebedevile, et tsensorit on «administratiivkorras karistatud»[51].

Kuid veel enne tsensori «administratiivkorras karistamist», 19. oktoobril, ilmus Jegudiil Hlamida följeton, milles jutustati, et valtsveskite omanikud, vaatamata nii pakilisele ajale veskite käikulaskmiseks ja sellele, et need olid tööga üle kuhjatud, vähendasid oma tööliste palka kolme rubla võrra kuus.

Põhjuse selleks andsid külm ja navigatsioonihooaja lõppemine, mistõttu töölisel polnud kusagile minna.

«Kaupmees saab sellest aru.

Ta ootab, kuni läheb veelgi külmemaks, ja võtab veel oma kolm rubla maha.

Ta ei ole lihtsalt peremees, vaid ühtlasi kogu kaasaegse majandusliku olukorra peremees.

Ja tema, saades sellest suurepäraselt aru, tormab ülepeakaela oma ideaali poole, sellise olukorra poole, kui tema heaks töötataks hoopis tasuta.

Mis siis? Jumal temaga!

Asjatundjad inimesed aga räägivad, et tema edusammud viivad teda hukkumisele vastu» (23, 43).

Veskiomanikud följetoni vastu ei protesteerinud, sest nad ei lugenud ajalehti. Tsensor nähtavasti ei saanud följetoni lõpust aru. See-eest aga pööras sellele tähelepanu ajakirjanduse peavalitsus.

10. novembril saatis peavalitsuse ülem Samaara kubernerile teate, milles nõudis «korraldust, et tulevikus ei lubataks kohalikesse perioodilistesse väljaannetesse artikleid, mis võiksid tekitada töölistes vaenu peremeeste vastu»[52].

Nimetatud följeton oli M. Gorki täiesti avalikuks tunnistuseks selle kohta, et kaupmeeste klass hukkub.

Võimaluse puudumisest rääkida tõtt kirjutas Jegudiil Hlamida järgmist:

«Tuttav tuli minu poole ja ütles otsekohe: «Kohalik ajakirjandus ei vasta oma ülesannetele...»

Õieti öelda tean ma väga hästi, et ei vasta, ja tean ka

põhjusi, mistõttu see ajakirjanduse mittevastavus oma ülesannetele vene elus on tekkinud ning mis seda toetavad.

Näete, asi on selles, et elulistes küsimustes asjatundlike inimeste arvates on kord elus palju vajalikum kui tõde, õiglus ja muud sellised asjad, milleta me ju elame!»

Ekspluataatorliku ühiskonna «kord» on vastandatud «tõele» ja «õiglusele». «Korda» hoidvad ja «tõde» jälitavad tsensorid teevad ajakirjanduse komberdavaks, «kidakeelseks».

«Ajakirjandusele on omane tendents viia ellu tõde ja selle kalduvuse tõttu ta ongi kidakeelne ning läheb nõrgema vastupanu teed.»

Seega tunnistas Jegudiil Hlamida, et ta on läinud «nõrgema vastupanu» teed.

Kuid ometi ei olnud kusagil tolleaegses vene legaalses kirjanduses, tolleaegsete vene ajakirjanike hulgas leida nii püsivat, nii visa tööliste huvide eest seisjat, kes oleks võtnud endale kohustuseks viia ellu tõde.

Ta paljastas kaupmehi, kes nöörisid talupoegi, raudteede administratsiooni, kes südametult pettis alamaid ametnikke, poodnikke, kes patriarhaalsel viisil ekspluateerisid oma selle, jne.

Jegudiil Hlamida kinnitas visalt, et linn on kohustatud andma peavarju teenistust otsivatele majateenijatele, kes praegu peavad tööandjaid oodates ligunema vihma käes või kannatama külma; astus välja linnavalitsuse nördima paneva kavatsuse vastu saata kehvikud linna territooriumilt välja; võitles Samaara rahajõmmidega, kes ekspluateerisid kõiki oma huvides.

Peaaegu ainukeseks följetoniks, mis kujutas sümpaatset pilti, oli följeton trükkalite seltsi peo kohta.

Selle seltsi tegevusest võttis Gorki aktiivselt osa. Detsembris organiseeris ta ladujate lastele ja trükikoja väikestele töölistele toimetuse ruumis jõulupuu.

Följetonis ta kirjutas:

«Neljapäeval Strukovi aias toimunud trükkalite seltsi peol ei olnud eriti palju «tõelist publikut», kuid see-eest võttis sellest osa palju originaalseid, kärarikkaid ja lõbusaid, määrdunud ning räbaldunud väikesi inimesi, mistõttu selle meeldiva seltsi poolt korraldatud õhtu kujunes meelepäraseks ja südamlikuks.

Need olid poisikesed trükikodadest, trükimasina kasvandikud, mitte millegi poolest silma paistvad trükisõna juures

töötajad, kelle lõbusatest sädemetest aja jooksul võib-olla süttib suur leek...» (23, 23).

Jegudiil Hlamida ei unustanud ka siin rääkida tulevikust, «suurest leegist», mis süttib nende «mitte millegi poolest silma paistvate trükisõna juures töötajate» lõbusaist sädemeist.

1931. aastal kirjutas Gorki Samaara ladujale G. P. Borissovile:

«Raskeid, segaseid aegu elasime me koos Samaaras üle ja võimatu oli siis ette kujutada, et töölisklassi energia nii võimsalt ja võidukalt avaldub, nagu ta nüüd avaldus» (30, 213).

Ja siis «raskel, segasel ajal» Samaaras kutsuski Gorki revolutsiooni «suure leegi» juurde.

Muinasjutt «Vana aasta» ajalehe «Samarskaja Gazeta» uusaastanumbris räägib tsensori pilgu eest varjatult saabuva revolutsiooni ootusest.

Vana aasta juurde tulid kõik inimloomuse Omadused: tulid Silmakirjalikkus ja Alandlikkus, Auahnus ja Rumalus, tuli ka Meeleheide — «ja kõik kummardasid tema ees aupaklikult, sest ta oli sel ajal au sees».

Viimasena tuli Tõde. Kartlik ja rõhutud nagu alati, läks ta nurka ja jäi sinna üksinda istuma.

Parajasti siis, kui Vana aasta inimloomuse Omadustega jumalaga jättis, ilmus Igaviku käskjalg ja ütles:

«...Milleks endistele inimestele Uus aasta?... Uut aastat ei tule enne, kui inimesed muutuvad uueks. Nendega jääb see, kes juba oli — las ta vahetab oma surilina nooruki rõivaste vastu ja elab... Ja kuni inimesed ei uuenda oma mõtteid ning tundeid, jääd sa nende juurde...»

Selline oli Gorki uusaastatervitus lugejaile ja selline oli tema üleskutse noorele põlvkonnale — «uuendada oma mõtteid ja tundeid».

Gorki kui följetonist paljastas kapitalistlikke suhteid Samaaras ja kaitses töötajate huve. Samal ajal töötas ta intensiivselt ilukirjanduslike teoste kallal, mis olid pühendatud klassiühiskonna revolutsioonilisele analüüsimisele.

Ajalehes «Samarskaja Gazeta» avaldatud Gorki jutustuste hulgas olid sellised tuntud ilukirjanduslikud tööd, nagu «Väljaviimine», «Palgiparvedel», «Lugu raamatulukkudega», «Kord sügisel», «Minu teekaaslane» ja «Vanaeit Izergil».

5. märtsil 1895. aastal aga ilmus trükis Gorki teos

«Musta mere ääres». See oli kuulus «Laul Kotkast». «Lauluga», mis oli kutseks valguse ja vabaduse juurde, pöördus autor vahetult revolutsiooniliste tööliste poole, kes olid isevalitsuse ja kapitalistlike jõudude rõhumise vastasrinnas.

See kangelaslikele vabaduse eest võitlejatele pühendatud ülev hümn sai varsti kõigi meie maa ausate inimeste võitlushüüdeks. «Laulu Kotkast» võitlusloosungid kasvatasid üles 1905. aasta töölisnoorsoo. Kõige silmapaistvamad kohad «Laulust» — «kes loodud roomama, lendu tõusta see maast ei suuda», «vaprate meeletus — kiitus sulle!» — võeti bolševike võitlusproklamatsioonidesse, neid kasutas Lenin.

18. juunil 1941. aastal Kultuuri ja Puhkuse Keskpargi Rohelises Teatris toimunud Gorki mälestusõhtul rääkis J. Jaroslavski sellest, milline tähtsus oli «Laulul Kotkast» 1905. aasta revolutsioonile.

1895. aastal, samal aastal, kui Lenin organiseeris Peterburis Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu, avaldas Gorki Samaara kohalikus ajalehes «Laulu Kotkast» — erakordselt jõulise teose, mis kutsus väsimatule võitlusele. «Meie, tolleaegsest töölisliikumisest osavõtjad, andsime «Laulu Kotkast» välja miljonites eksemplarides.»[53]

Seda paljundati mitmel viisil — trükiti põrandaalustes trükikodades, hektograafidel, kirjutati käsitsi ümber.

Kirjeldataval ajajärgul, 90-ndate aastate keskpaiku mitmekordistas Gorki üksindust ajalehe «Samarskaja Gazeta» toimetuses asjaolu, et ta töötas temale võõras keskkonnas.

Siiski oli ta publitsistina kui ka belletristina võitnud endale «Samarskaja Gazeta» toimetuses aasta jooksul silmapaistva koha ja saanud seal üheks kõige vajalikumaks inimeseks.

1896. aastal sai ta ajalehe «Odesskije Novosti» väljaandjalt ettepaneku hakata neile saatma kaastööd Nižnist.

Selleks ajaks oli ka ajaleht «Nižegorodski Listok» «Samarskaja Gazeta» eeskujul reorganiseeritud ja muutunud samuti oma piirkonna levinumaks ajaleheks.

1896. aastal avati Nižni Novgorodis Ülevenemaaline Tööstus- ja Kunstinäitus, ning Gorki kui juba silmapaistev ajakirjanik kutsuti ajalehe «Nižegorodski Listok» toimetusse tööle alalise kaastöölisena, kelle ülesandeks jäi näitusest ülevaate andmine.

Need olid Venemaal enneolematu tööstusliku tõusu aastad. Vabrikutööstuse kasv suurendas nõudmist tööjõu järele, üha enam vaesuv küla aga heitis endast intensiivselt välja vabu, see tähendab liigseid töölisi, kes langesid nüüd kapitalistliku ekspluateerimise alla tööstuses.

Teiste sõnadega, perspektiivid, nagu kapitalistidele näis, olid kõige rõõmustavamad. Venemaa tööstuskapital, mida ergutas rahandusminister S. Witte, tegi ülevenemaalisel näitusel oma ridade ülevaatust.

Teise linna kolimine ja uue ajalehe juurde tööleasumine seadis Gorki kui publitsisti ette uued ülesanded. Laienes teemade ring. Tolm ja mustus tänavail, istungitel tukkuvad kohaliku omavalitsuse liikmed, harimatud kaupmehed — linna peremehed — kõik see jäi tagaplaanile. Nižni Novgorodi elu keskpunktiks oli ülevenemaaline näitus ja see seadis päevakorda rea üldkultuurilise ja üldriikliku tähtsusega küsimusi.

Kaastöölise olukord kubermanguvõimude pihtide vahel oleva liberaalse ajalehe juures ja pealegi veel «korrahoidmise» tugevdatud tingimustes (näitusele oodati tsaari) seadis Gorki publitsistliku temperamendi ette täiesti mõistetava piiri.

Kuid ka neis tingimustes ilmnesid selgelt tema tendentsid ja eelkõige tema viha kaupmeeskonna väikekodanliku eluviisi vastu, mida ta kujutas ikka samasugusena — ürgsena, metsikuna. Mitte mingisugune pidulikkus ega lipud ei suutnud seda metsikust maskeerida.

«Ma saabusin Nižnisse...» kirjutab ta oma esimeses korrespondentsis ajalehele «Odesskije Novosti», «ja mulle, nižninovgorodlasele, kes tunneb linna nagu oma viit sõrme, jättis see oma puhtusega, mis veel aasta tagasi ei olnud talle hoopiski omane, uute ehitustega, puiestikega, juhtmerägastikuga, mis mässib endasse peatänavad, kuhu on rajatud elektriraudtee liin, ja kogu oma korraliku, puhta ja mugava, värske lubjalahu, asfaldi, õlivärvi ja muidugi ka karbolhappe lõhnadesse uppuva füsionoomiaga imeliku mulje.

...Ja tahtmatult meenuvad meie «volgalased», jumalakartlikud, täissöönud, toored «vanausulised»; inimesed, kel on raha jalaga segada, kellele kuuluvad kümned pargased

ja aurikud ning kes oma töölisi võimaluse korral petavad paarikümne kopikaga; inimesed, kes argipäeviti lõhnavad tõkati, higi ja hapukapsa järele ning kes, pannud endile pidulikeks puhkudeks pikahõlmaliste kuubede ja palitute asemel selga «tsiviilkuued», jäävad ka «tsiviilkuubedes» kulakuiks ja kelle juures ka läbi Atkinsoni lõhnaõli peene aroomi on tunda ihnsuse, hapukapsa, higi, nafta ja kõiki teisi tõelistele volgalastele nii iseloomulikke lõhnu.»[54]

Paljastada kõike näilist ja avada asja sisu — sellisele meetodile jäi Gorki truuks ka näituse kirjeldamisel.

Näitust valmistati ette lipitsev-kroonuliku ja marulise hurraa-patriotismi õhkkonnas. Kuid selle peremehed, vene töösturid, said näituse ülesandest hoopis lihtsamini aru; nende kujutluses oli see vaid tohutuks reklaamiks firmale ja kõik nende püüded seisid selles, et karjuvate efektidega varjutada naabrit ning konkurenti.

Nende võimsa fantaasia sünnitiseks oli näiteks kahe arssina jämedustest ja kaheksa arssina pikkustest steariinküünaldest tehtud kolonn... Sellest ei jäänud leidlikkuse poolest maha ka nelja imperaatori *seebist* rinnakujud või kolme värvi — rahvuslipu värvi — *pudelitest* valmistatud imetlusväärne värav.

Muide, vaatepildid nähtavasti rahuldasid publikut.

Ja nii siis Gorki, hakates iga osakonda kirjeldama, tõstis üles küsimuse näituse oskamatust organiseerimisest üldse, sellest, et ei ole näidatud tööprotsesse, sellele aga järgnes otsene üleminek eluoluliste küsimuste ja tööliste ekspluateerimise teema juurde.

Andes ülevaate Siberi mägirajoonide paviljonist, kirjutas Gorki:

«Nii väga tahaks teada, kes, mille abil ja kuidas on toonud maapõuest välja need 10 000 puuda kulda ja andnud riigile 30 aasta jooksul peaaegu 300 000 000 kuldrubla, arvestamata hõbedat ja vaske ning jättes kõrvale kalliskivid. Kes on need head mäehaldjad?... Kuidas nad seda teevad ja kuidas nad ise seejuures elavad?»[55]

«Näidata, kuidas need «mäehaldjad» — töölised — elavad, ei kuulunud hoopiski näituse korraldajate kavasse. Seepärast kasutas näituse kirjeldaja oma initsiatiivil kõikjal, kus sai, neid «lünki» ja jutustas lugejaile isiklikest kogemustest tööliste eluga tutvumisel.

Nobelile kuuluvate Bakuu naftatööstuste paviljon andis talle põhjuse alla kriipsutada, «kuivõrd viletsalt elavad

inimesed sellel naftatööliste tõotatud maal» — tal oli meeles rännak «musta linna» töö otsinguil 1892. aastal.

Kaasanis asuva vendade Krestovnikovide tehase reklaambrošüüris toodud teadaande kohta, milles on juttu töölistele sisustatud haiglast ja magamisruumist, kirjutas ta:

«Ma nägin 1889. aastal haigeid, keda sellest haiglast pärast seda, kui see oli otsustatud lõhnaseebi laoks muuta, välja tõsteti. Ka magamisruum on olemas, selles magavad tõepoolest töölised, magavad ning — kujutage ette! — ei lämbu, olgugi et selleks on tarvitusele võetud kõik abinõud: magamisruum on maani täis igasuguste hapete, roiskuva rasva, kuumenenud nafta, seebi ja ammoniaagi lõhna...»

Alafuzovi nahavabriku kohta, mida ta samuti Kaasani päevilt hästi tundis, jutustas Gorki lugejaile:

«Kõikjal läbipääsematu pori, töölised põevad alatasa mitmesuguseid haigusi, alates kroonilisest bronhiidist, mis on töökodasid täitvate tolmupilvede tagajärg, kuni siberi katkuni, mille põhjustab hügieeni täielik puudumine nahkade töötlemisel. Nahkade karvadest puhastamise ruumis kannatavad kõik töölised silma limaskesta trahhoomi all, mis tihti lõpeb pimedaksjäämisega. Vabrikus ei ole midagi hädavajalikku, ei küllaldaselt õhku töökodades, ei väiksematki haiglat, selle-eest aga on trahvide süsteem imestamapaneva täpsusega välja töötatud.»[56]

Et mõista töö suurust, mida Gorki tegi näituse ajal, on tarvis teada, et suure hulga jutustuste kõrval, mida ta sel perioodil ajalehes avaldas, kirjutas ta veel kolme-nelja kuu jooksul mitukümmend trükipoognat reportaaži, korrespondentse, följetone, olukirjeldusi ja artikleid. Aga et mõista Gorki hingelist seisukorda, tema üksindustunnet, võõrdumist ümbritsevast keskkonnast, tuleb tähelepanelikult lugeda näiteks selliseid kohti tema följetonidest:

«Pärast päeva, mis on mööda saadetud arhitektuuriliselt mitmekesiste näitusehoonete vahel, kirevas värvide kaoses, mitmekarvalises inimmurrus, kes alati tekitab sellist imelikku kära — tuhmi ja tõrksat, rahulolematut, ahnet — kui oled väsimuseni kuulanud valju muusikat, kurdistunud kellade* helinast, tunned, et su aju on risustatud, hing kokku litsutud ja närvid nürinenud. Tahaks ära minna sellest tööstuse riigist, sellest kõikvõimalike harulduste ja imede vallast, minna kusagile kaugele, kuhu ei ulatuks selle kunst-

* Eksponaatkellad, mida agaralt helistati. — *I. G.*

likult loodud maailma kära, kus oleks palju lihtsam, kus ei oleks nii kitsas ja nii palju silma ning hinge lõikuvaid teravaid vastuolusid... Oo, näitusel on muidugi suur tähtsus... kaupmeeste ja vabrikantide jaoks —, kuid ta väsitab inimest... ja... kutsub esile liiga palju kibedaid mõtteid...»

Näitusel paradeeriv ärimeeste ja vabrikantide maailm kutsus Gorkis esile vastikustunde. Kuid samasugust vastikust tundis ta ka kodanliku intelligentsi vastu, suurkapitali teenistuses olevate tegelaste ringi, inseneride, advokaatide, näituse organisaatorite ja ajakirjanike vastu.

V. I. Lenin kirjutas oma raamatus «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?» 1894. aastal:

««Intelligentsi» koosseis paistab silma niisama selgelt kui materiaalsete väärtuste loomisega tegeleva ühiskonna koosseis: kui viimases valitseb ja juhatab kapitalist, siis esimeses on tooniandvaks järjest kiiremini ja kiiremini suurenev karjeristide ja kodanluse palgasulaste jõuk...»*.

Pöördudes korduvalt tagasi selle ühiskonna iseloomustamise juurde, kus «valitseb ja juhatab kapitalist», Gorki nagu ei leiaks küllalt teravaid sõnu selleks, et häbimärgistada tema ebasiirust, silmakirjalikkust, ahnust...

«Näitus on tunduvalt õpetlikum inimelu viletsuste õiglase peegeldajana kui ülevaatena maa tööstustehnilistest saavutustest. Aga muide — sellised jutud muutuvad lugejale igavaks; lugeja otsib ajalehest ennekõike meelelahutust. Tulles seekord vastu tema maitsele, räägin ma meelelahutustest, sest ka need võivad mitte halvemini kui kõik muu illustreerida nõndanimetatud «kultuurse jõugu» elu mõtet, seda, kuidas see jõuk elab. Tegelikult on ta ju kultuurne ainult välimuselt, tema kultuur — see on rätsepate ja kingseppade kultuur, lipsukultuur, seesmiselt aga on ta loomakari nagu iga teinegi jõuk. Need on inimesed, kellel soovide aset täidab iharus.

...Kuid — räägime meelelahutustest lihtsalt, moraliseerimata, sest on ju ükskõik — moraal on kasutu seal, kus seda mitte kellelgi mitte millegagi vastu võtta ei ole.»

Selles ootamatus täienduses ei ole midagi kahemõttelist. See kinnitas liberaalseile ajalehelugejaile, et pamflett käis võrdselt ka nende kohta.

---

* V. I. Lenin. Teosed, 1. kd., lk. 263.

A. M. GORKI JA F. I. ŠALJAPIN
Nižni Novgorod, 1901

A. M. GORKI JA A. P. TŠEHHOV
Krimm, Jalta, 1900—1901

Kui me vaatleme jutustusi, mille kallal Gorki neil aastail töötas, siis peaaegu igaühes neist kohtame samade meeleolude vastukaja.

Näiteks jutustus «Vembumees». Selles on satiiriliselt kujutatud liberaalset lobisejat, provintsiajalehe toimetajat, kes töötab ihnsa kaupmehest kirjastaja juures. Jutustuses «Stepis» on avameelne paljasjalgsete kamp vastandatud silmakirjalikule «korralikule seltskonnale», kus isegi seda, kui haaratakse oma ligimesel kõrist, püütakse teha võimalikult armastusväärselt ja kõiki sel puhul sobivaid viisakusreegleid silmas pidades; jutustuses «Boles» on edasi antud intelligendi jutustus «langenud» tütarlapsest. Teose lõpul tunnistab jutustaja ennast ise «sügavamale... igasuguse iseteadvuse» ja oma üleolekus veendumuse «kuristikku... langenuks».

Veel iseloomulikum on tuntud põgenemine sel ajal kirjutatud jutustuses «Konovalov».

Siin on jutt sellest, et autor ei saa elada kaua «kultuurses ühiskonnas», ilma et ta tahaks «ära minna kuhugi kõigi nende ränkade konventsionaalsuste ja tavadega seaduseks tehtud mürgiste pisivalede sfäärist, haiglase eneseармastuse, ideelise sektantluse, igasuguse ebasiiruse sfäärist — ühesõnaga, kõigest sellest, mis jahendab tundeid ning tühja töö ja vaimu närimisega rikub mõistuse... Kõige parem on minna linnaurgastesse, kus küll kõik on räpane, kuid siiski lihtne ja siiras, või minna rändama mööda kodumaa välju ja maanteid, mis on üpris huvitav, mõjub väga värskendavalt ega nõua mingeid ressursse peale heade, vastupidavate jalgade. Aastat viis tagasi võtsin ma ette just niisuguse rännaku...»

Gorki räägib siin oma Nižnist lahkumisest 1891. aastal, kuid pärast võrdlemist on meil ehk õigus öelda, et siin on juttu ka Gorki Nižnist lahkumisest 1896. aastal.

Ka reas järgnevates jutustustes («Endised inimesed», «Möödakäija», «Seltsimehed», «Igavuse pärast») näeme, kui meeleldi Gorki suundub linnade hurtsikuisse ja «kodumaa teedele», vastandades hurtsikute siiruse, terviklikkuse ja lihtsuse «seltskonna» silmakirjalikkusele ning rafineeritud toorusele.

Juba kuu aega pärast näituse avamist tuli ilmsiks selle täielik läbikukkumine.

Muide, näituse initsiaator S. Witte teatas lõunasöögil, mille eksponendid tema auks korraldasid, et rahvamassi

puudumine näitusel teda ei häiri ja et levinud arvamus «rahvamasside ühiskondlikust tähtsusest» on väär; et kui kogu näituse jooksul viibiks seal riigile kasu tuues kas või ainult kümmekond külastajat-tööstürit, oleks näitus ennast tema silmis juba õigustanud.

Kõik said muidugi aru, et see on halva mängu juures hea näo tegemine: kümmekonna tööstüri pärast ei oleks tasunud kulutada kolmkümmend-nelikümmend miljonit rubla.

Kuid eriti huvitavad olid need väljendused nüüd, pärast nagu külluse sarvest tulnud ülespuhutud sõnu ettevalmistatavast «rahvusliku töö triumfist», «vene tööstuse pidupäevadest» jne.

Kuidas ka ei oleks olnud, ometi hakati otsima süüdlasi ja leiti, et selleks on ajakirjandus, mis ei olevat näituse tähtsust küllaldaselt hinnanud, see aga mõjutanudki külastajate saabumist. Sellega seoses jutustas Gorki naljavormis oma kogemustest nende põhjuste analüüsimisel, miks rahvuslik pidu ei tõmmanud rahvast kaasa.

«Näitust külastanud ja koju tagasipöördunud provintslased, kurvad kantud kulude ja kahjude üle, pahased näitust subsideerinud söötjate-jootjate ahnuse üle, kes nende taskud tühjaks tegid, kiruvad ja vannuvad näitust hoopiski mitte nii nagu ajalehed...

Oh häda! Tmutarakanski ja Tartararõnski* linnas ajalehti ei loeta — ikka veel ei loeta. Sõitiski siis neist linnadest näitusele tema kõrgeausus Sidor Jermolaitš Škurodjorov** ja nägi seal midagi, mis teda hingepõhjani solvas, nimelt: nägi, et ta on ligimese paljaksröövimise kaasaegseis, suurepäraseis võtteis maha jäänud, kaugele, mõistmatult kaugele maha jäänud. See kurvastas teda niivõrd sügavalt, et ta näitusel peale iseoma rumaluse ja nürimeelsuse, peale selle, et tema, Škurodjorov, kasutab ligimese tüssamisel mitte kusagile kõlbavaid, vananenud, liiga jämedaid võtteid, midagi ei näinud.

Ja oma kurvastuses sõimab ta näitust Tartararõnski linna väikekodanlaste ees ja need, kuulanud tema hingestatud kõnet, ei sõida, mitte mingi hinna eest ei sõida vaatama seda kultuuritriumfi ja rahvuspidu.»[57]

---

* Gorki kasutab siin vene rahvaloomingust pärinevaid satiirilisi kohanimesid, millele eesti keeles vastavad umbes mõisted Pärapõrgu ja Kilpla. — *Tõlkija.*

** Škurodjorov — eesti keeles Nahanülgija. — *Tõlkija.*

Seda, et följetonis kujutatud Škurodjorov oli tõepoolest üks tüüpilisi näituse külastajaid ja et Gorki teda oma kirjanikupilguga väga tähelepanelikult vaatles, näitavad ka Aleksei Maksimovitši hilisemad mälestused. 1930. aastal ta kirjutab:

«Ma meenutan seda, mis oli 34 aastat tagasi, kuid näen täiesti selgelt enda ees Pihkva, Vjatka, Siberi ja igasuguste teiste kubermangude ja piirkondade peremeeste habetunud nägusid. Ma näen neid masinate osakonnas. Nad on imestunud — selles ei ole kahtlust, kuid nad ei ole rahul — see on ka selge... Teadmata milleks on masinate osakonda paigutatud saksa trükimasin. Sellel kavatseti vist trükkida näituse väljaandeid. Terava habemega halastamatult lõbusate roostevärviliste silmadega ja rahutute kätega kuivetanud vanataat ütleb muiates:

«Mihukese kuradi on valmis tagunud! Milleks teda vaja?» Osakonna juhataja seletab: «Et ajalehti trükkida.» — «Ajalehti? Seda rämpsu? Mis ta hinnaks ka on?» Kuulnud summat, kohendas vanamees mütsi peas, vaatas ümberolijaid ja, nähes arusaavaid naeratusi, ütles: «Näed kuhu meie maksud topitakse — ajalehtedesse! Oh sa...» Tal ei jätkunud julgust, ta pigistas huuled kokku ja läks uute saabaste kriuksudes eemale, tema järel aga venisid ta mõttekaaslased.

Sellele grupile tehti ettepanek tõusta õhku kinniseotaval õhupallil. «Tänan,» ütles vana ja küsis: «Ja kui see põis valla päästa, kas ta saab jumalani üles lennata? Ei saa? Noh mida's taevas kõlkuda nagu julk jääaugus?»

Käies näitusel, kohtasin ma peaaegu iga kord niisugust «peremeeste» mõttetegevuse ja meeleolu organiseerijat nagu see vanamees. («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 460—461.)

Selline oli keskmise näitusekülastaja tüüp. Võib arvata, et vaatamata rahandusministri heatahtlikkusele, kes oli valmis leppima kümmekonna teda huvitanud tööstusega, ei kuulunud see tema arvestusse.

Mis puutub ülejäänud «rahvasse», siis seda ei olnud, ehkki ei saa öelda, et tema eest poleks «hoolitsetud».

Keegi A. Porohhovštšikov, ajalehe «Russkaja Žizn» väljaandja ja mitmesuguste teostamatute projektide koostaja, inimene, kes väsimatult hankis mingisuguseid toetusi ja abirahasid, oli nende summadega rajanud tulekindlate ehituste osakonna, eesmärgiga näidata, et hädavajalik on igal

aastal sütttiv puust ja õlgedest Venemaa ümber ehitada tulekindlast savist tehtud Venemaaks.

Kavas oli ka vastavate «salkade» moodustamine, kes, saanud «saviehituse» alal väljaõppe, pidid minema Venemaad uueks muutma, — teiste sõnadega, kogu see «savist tehtud patriotism», nagu ütles Korolenko, lõhnas tublisti šarlataansuse järele.

Esialgu aga olid saviehitused välja pandud selleks, et neid rahvale tutvustada.

«Kuid rahvast ei ole ju näitusel,» kirjutas selle kohta Gorki. «Publikut muidugi on — kuid kas see publik on siis «rahvas»? Rahvas on, nagu alati, seotud oma kohustustega ja tal ei ole vene tööstuse peo külastamiseks raha ega aega.»

Viimase korrespondentsi paigutas Gorki ajalehte pärast näituse sulgemist pealkirja all «Viimne lugu» ühes koomilise epigraafiga: «Suri minu muusa».

Kujutanud allegooriliselt näituse saatust ja toonud esile selle vähese edu põhjused, lõpetab ta nõnda: «Nüüd, meie näituse lõpu puhul, on täiesti kohane küsida vanakeselt: «Milleks sa üldse elasid, keda oled sa maa peal õnnelikuks teinud?»»

«Ja võime kindlad olla,» kirjutas Gorki, «et vanake, kui ta oskaks öelda kas või paar sõnagi, vastaks obeliski kõigutades: «Ei tea, vennas. Ülemuse asi, mu kullakesed!»»[58]

Gorkile endale andis näitus muidugi väga palju. See, mida ta siin nägi ja kuulis, jäi talle meelde kogu eluajaks. Ja olustikupildid näituselt, inimesed, kes siin olid, muutusid eredateks kujudeks paljudes tema teostes, eriti romaanis «Klim Samgini elu».

TEINE OSA

1

Varsti lahkus Gorki Nižnist. Tööga ülekoormatus näituse ajal kutsus esile juba Samaaras alanud tuberkuloosiprotsessi ägenemise.

1896. aasta oktoobri algul jäi Gorki voodisse ja elas kolme kuu jooksul üle haiguse järsu ägenemise, mis teda tol ajal ravinud arsti V. Zolotnitski sõnade järgi ähvardas lõppeda surmaga.

Alles jaanuaris, saanud Kirjandusfondist laenu, sõitis Gorki Krimmi, kus doktor Aleksin ta jalule pani.

Tuntud kirjandusteadlane ja bibliograaf S. Vengerov, kes oli kuulnud uuest kirjanikust, läkitas talle «kriitilis-biograafilise sõnaraamatu» ringkirja palvega saata oma elulugu ja teosed.

Gorki, kes oli juba kahekümne jutustuse autor, mis eraldi väljaandena trükituna tõid talle esimese kuulsuse, vastas:

«Senini ei ole ma kirjutanud veel ühtegi teost, mis mind oleks rahuldanud, ja sellepärast ma neid ka alal ei hoia — ergo*: saata ei saa. Näib, et minu elus pole tähelepanuväärseid sündmusi olnud, aga muide, ma ei kujuta endale hästi ette, mida nende sõnade all õieti tuleks mõista» (23, 272).

1897. aasta kevadel asus Gorki elama Poltaava kubermangu Manuilovka külasse ja siin, vabana tähtajalisest ajalehetööst, kirjutas ta jutustusi ning asutas külateatri.

Asutades Manuilovkas talupoegade teatri, ilmutas Gorki hiilgavaid organisaatori- ja propagandistivõimeid, esines režissöörina ja näitlejana.

1897. aasta detsembris kirjutas ta vastuseks V. S. Miroljubovi kutsele osa võtta ajakirja «Žurnal dlja Vsehh» tööst:

* Järelikult (lad. k.).

«Kirjutan Teile maameeste teatrist, mille ma asutasin Malorossias*...» (28, 20).

Kahjuks ei viinud Aleksei Maksimovitš seda kavatsust täide. Teater töötas kogu 1897. aasta suve, kuid andmeid sellest on jäänud erakordselt vähe. On ainult teada, millised näidendid lavastati. Üksikasjalisemaid andmeid on meil ainult viimasest lavastusest — «Martõn Boruljast».

«Martõn Borulja» on ukraina dramaturgi I. K. Karpenko-Karõi näidend. See etendus 1. oktoobril, ja Aleksei Maksimovitš kirjutas sellest oma naisele, Jekaterina Pavlovnale, kes sel ajal oli Manuilovkast ära sõitnud.

Karpenko-Karõi satiiriline näidend oli oma sisu ja paljastava tendentsi poolest demokraatlik ning Gorki kasutas seda, et propageerida teatrit kui rahva kooli.

Talupoeg Hrisanf Moroz, üks osatäitjaid, meenutab Gorki vestlusi:

««Aga poisid, öelge, kumb on rumalam — Omelko või Martõn Borulja?» küsis Aleksei Maksimovitš kord etenduse ettevalmistamise päevil talupoegadelt.

«Omelko,» vastatakse.

Tema aga hakkab veel enam naerma:

«Ee-ei, poisid, Martõn Borulja on rumalam. Olgugi et ta on rikas ja trügib aadlike hulka.»»[1]

Nii selgitas Gorki talupoegadele näidendi sisu, osutades selles esitatud Martõn Borulja naeruväärsetele külgedele ja sotsiaalse ebavõrdsuse teemale.

Gorki «maameeste teatrisse» kogunes pealtvaatajaid kõigist ümberkaudsetest asulatest ja küladest. Kohalikud võimud olid rahutud, et poliitilise järelevalve all olev Peškov selliseid etendusi korraldab.

Sellega on seletatav ka intsident «Martõn Borulja» etenduse ajal. Kui kõik olid teatrisse kogunenud, tulid pristav Zgura ja urjadnik Boiko publikut laiali ajama. Pristavile esitati Poltaava kuberneri poolt näitemängu takistamatuks lavastamiseks välja antud dokument, mille hankis semstvoarsti naine A. A. Orlovskaja, kohaliku mõisaproua vürstinna N. A. Širinskaja-Šihmatova tütar, kelle juures Gorki elas.

---

* Malorossia — Ukraina nimetus tsaristliku Venemaa ametlikes dokumentides ja aadellik-kodanlikus historiograafias. — *Toim.*

Pristav proovis pealtvaatajaid ikkagi laiali ajada, kuid saal oli rahvast niivõrd täis, et tal see ei õnnestunud. Talupojad ei olnud nõus laiali minema ja näitemäng algas.

«Etendus läks hiilgavalt ja hiilgava skandaaliga...» kirjutas Gorki J. P. Peškovale. «Rahvast oli murdu, naerdi nii et saal rõkkas... Pagan võtaks, hästi mängisid!»

Muide, mitte kõik ei olnud etendusest vaimustatud. «Martõn Borulja» Gorki tõlgenduses oli suunatud seisuslike eelarvamuste, aristokraatse upsakuse ja suursugususele trügimise vastu. Isegi mõisaproua Širinskaja-Šihmatova muutis järsult oma suhtumist Gorkisse.

«Täna hommikul...» teatas Gorki samas kirjas, «ta vaevalt noogutas mulle, ja mina peaaegu et ei oleks tervitanud teda selle eest...»

Nii sai Gorki sõbraks ukraina talupoegadega. Ta kasvatas lühikese aja jooksul üles terve trupi, juhtis seda poliitiliselt ja äratas kogu ümbruskonnas huvi teatri vastu.

Gorki avastas talupoegade keskel vastuvaidlematult andekaid näitlejaid. Nende hulgast oli Jakov Borodin niivõrd andekas, et järgmisel aastal Manuilovkasse saabunud I. K. Karpenko-Karõi päris pisarsilmil püüdis Borodini veenda tema truppi astuma, kuid see ei lasknud ennast näitlejakuulsusest ahvatleda ja jäi külasse.

Kui Gorki 1897. aasta oktoobris Manuilovkast ära sõitis, korraldasid talupojad — näitlejad ja teatrikülastajad — talle küla teemajas piduliku ja südamliku lõunasöögi ning sõitsid kõik viisteist versta eemal asuvasse Galeštšino jaama Gorkit saatma.

Talve algul elas Gorki Tveri kubermangus oma sõbra, Kuvšinovi kirjutuspaberi vabriku laborandi N. Z. Vassiljevi juures, jaanuaris aga kolis ära Nižnisse.

1898. aasta oli Gorki elus tähtsaks aastaks. Siis ilmusid tema teosed esmakordselt omaette väljaandena — kahes köites, kummaski kümme jutustust.

Nende raamatute kirjastamine polnud sugugi nii lihtne. Mitmed kirjastajad ütlesid sellest ettepanekust lihtsalt ära, tolleaegne tuntud kirjastaja O. N. Popova aga teatas otsekohe, et tema firmale ei ole sünnis välja anda jutustusi, mis on ilmunud följetonidena provintsiajalehtedes.

Nimetatud raamatute väljaandmiseks organiseeriti uus kirjastus — kaks algajat kirjastajat, Dorovatovski ja Tšarušnikov, võtsid sellise ettevõttega seotud riski endile.

Kuid nähtavasti polnud ka nemad selles väga kindlad, kuidas lugejaskond uue autori jutustused vastu võtab, sest Gorkile tehti ettepanek kirjutada eessõna, milles ta sellise ebatavalise materjali ilmumist põhjendaks.

Gorki säilinud vastusest on näha, et autor mõistis kirjastajate soovi, kuid oli selle täitmisega kimpus.

«Olen kurb, et ma ei suuda eessõna kirjutada, kuid — ei suuda. Proovisin, kuid kord tuleb see välja selline, nagu näitaksin ma kellelegi rusikaid ja kutsuksin teda kaklema. Teine kord jälle — nagu oleksin midagi halba teinud ja paluksin nüüd pisarsilmil andeks. Ja tundes, et see kõik ei sobi, loobusin ma sellest tööst.»[2]

On teada, millise edu osaliseks said need kaks väikest köidet, mis ilmusid pealkirja all «Lühijutud ja jutustused». Nende ilmumine kujunes sündmuseks mitte ainult kirjandusajaloos, vaid ka 90-ndate aastate revolutsioonilise liikumise tõusu ajaloos.

Gorki jutustuste inimesed olid vene kirjanduses seninägematud. Kogu oma igapäevase elu viletsuse juures nõudsid nad juba oma olemasoluga, oma protesti visadusega lepitamatult endale kohta elus. Autor ei seadnud endale ülesandeks kujutada «alandatuid ja solvatuid» selleks, et kutsuda kodanlikus ühiskonnas esile humaanseid tundeid. Mitte armu ei nõudnud autor neile «langenuile», mitte kaastunnet ega abi «ühiskonna» heldekäelistelt.

Kõik aadellikus, liberaalses kodanlikus ja osalt ka narodniklikus kirjanduses loodud kujutlused vene «väiksema venna» «alandlikkusest» ja «kannatlikkusest» läksid pärast Gorki jutustuste ilmumist ajalukku.

Ülistatud «jumaliku sädeme» asemel, mida nimetatud suundade literaadid rõhutute ja ekspluateeritute hingest nii hoolikalt otsisid, et õigustada humaanset suhtumist neisse, avaldus siin lugejate ees jämedavõitu, vabadustarmastav ja paindumatu protestivaim, nende inimeste meeleolu, kes mitte kuidagi ei nõustunud alandliku ja vagase allumisega elu peremeestele.

Ei tule mõista, nagu oleks Gorki kogu seda töötatööliste, maata talupoegade ja puruvaeste kaltsakate massi, kes töö ja leiva otsingutel ühest maanurgast teise hulkus, protesteerivate inimestena kujutanud. Ta võttis selle süttiva materjali hulgast andekamad ja koloriitsemad kujud ning tegi nad rõhutud masside meeleolude väljendajaiks.

Nendes jutustustes rajab Gorki uue loomingulise meetodi.

Jutustusi läbiv realism koos revolutsioonilise romantismiga tekitas viha ja vastuhakku õhutava mulje.

Liberaalne ja narodniklik kriitika ei tabanud nende jutustuste tuuma. Kriitika nägi maalilisi räbalaid paljasjalgsete seljas, kuid ei näinud kõige tähtsamat — inimese väärikust, kes isegi päris sotsiaalse elu põhjas ei alistu teda rõhuvate jõudude kogusummale. Kriitika ei näinud protesti, mis oli suunatud kulakule, kaupmehele, töösturile, kapitalistile tehtava ränga orjatöö vastu.

Seejuures rääkis niisuguse töö pilt, nagu on kujutatud näiteks jutustuses «Tšelkašš», juba ise autori tunnetest ja mõtetest.

«Graniit, raud, puit, sadama sillutis, laevad ja inimesed — kõigest hoovab Mercuriusele pühendatud kirgliku hümni võimsaid helisid...

Auru all seisvad rasked laevamürakad vilistavad, susistavad, ohkavad sügavalt, ja igas nende poolt tekitatud helis tundub pilkavat põlastust hallide, tolmuste inimkujude vastu, kes ronivad mööda laevatekke, täites sügavaid lastiruume oma orjatöö-saadustega...

Kära masendas, tolm ärritas söörmeid ja pimestas silmi, kuumus küpsetas ja kurnas ihu ning kõik ümberringi näis olevat pinevil, kannatust kaotamas, valmis välja purskuma mingi tohutu katastroofina, plahvatusena, mille järel värskeks muutunud õhus oleks olnud vaba ja kerge hingata...»

Tõsi küll, revolutsiooni, plahvatust, on kujutatud veel ähmastes, kõige üldisemates joontes, kuid seda on kujutatud kui igatsust uute, juba tõeliselt inimlike eluvormide järele, kus ei ole inimese rõhumist inimese poolt, ei ole orjust, vaesust ega vägivalda.

Gorki avalikult protesteerivad kangelased olid ekspluateeritavate masside alles algava tõusu peegelduseks, masside, kes kogusid neil aastail endasse süttiva energia võimsa potentsiaali.

Gorki ilmumine ja kuulsus lõi epohhi vene kirjanduses ja vene kultuuris oma uue kodumaatundega, oma kirgliku kutsega võitlusele kodumaa õnne eest, millest tema raamatud olid läbi imbunud.

Luuletaja Aleksander Blok kirjutas hiljem, et kui on olemas see piiritult suur, «mida me oleme harjunud ühendama *Vene* nimetuse alla, siis tuleb selle väljendajaks väga suurel määral pidada Gorkit».

Juba Gorki esimestes raamatutes oli see uus, omapärane

Vene koloriitsete, eredate kujudega esile toodud: «Vembumees» — julge laduja, kes paneb lobiseja toimetaja juhtkirja õiged sõnad; hulkur Tšelkašš — temperamentne, tuline, avara hingega inimene, kelle sünge, lootusetult kadumaläinud elu ei kustutanud temas ei vihkamise raevu ega üllameelsuse õilsaid puhanguid; parvetaja Silan — võimas, kirglik, tormakas, elu järele janunev, vägilasjõuga inimene; pagar Konovalov — virtuoos oma töös, hella südamega inimene, kes on armunud maasse, valmis seda otsast otsani «läbi käima», et imetleda selle seninägematut ilu.

Ja kõigis Gorki teostes vene laul justkui avardab jutustuse raame, tõstab selle lüürikat, ning Vene avarused elavad neis laia ahvatleva kaugusena.

Gorki varasemate teoste kangelased on peamiselt paljasjalgsed. Need ei ole «ajaloolised tegelased». Kuid ka nemad on täis viha ja vastuhakumeelt. Just see gorkilik sotsiaalse rõhumise vastu võitlemise paatos tõi talle demokraatliku lugejaskonna seas kõige laiema populaarsuse.

Kaks oma tähelepanuväärsemat jutustust — «Konovalov» ja «Endised inimesed» — avaldas Gorki ajakirjas «Novoje Slovo».

1897. aasta detsembris otsustasid neli tsaari ministrit sulgeda ajakirja «Novoje Slovo». Ministrite nõupidamise žurnaalis on kirjutatud:

«Teadusliku sisuga artiklites tutvustatakse järjekindlalt K. Marxi ja F. Engelsi õpetust; ilukirjanduslikus osas loovutatakse esikoht sellistele teostele, mis toovad esile klassivõitlust ja töötava inimese viletsat olukorda. Eriti selgesti on seda teemat käsitletud Gorki (Peškovi pseudonüüm) meisterlikes jutustustes «Konovalov» ja «Endised inimesed».»[3]

On loomulik, et sellise kuulsuse juures tõhustasid oma tähelepanu kirjanikule ka politsei järelevalveorganid.

Ja feodaal-politseiliku impeeriumi kaitsjad asusid uuesti ning palju põhjalikumalt Gorki isiksust kindlaks tegema.

Tiflisis Afanasjevi (Gorki korterikaaslane 1892. aastal) juures läbiotsimisel leiti foto «vene kostüümis mehega»; mille tagaküljele oli kirjutatud: «Mälestuseks kallile Fedja Afanasjevile Maksimõtšilt».

Ja kuigi Fedja Afanasjev kinnitas, et ta ei tea vene kostüümis mehe perekonnanime, ei olnud selle kindlakstegemine Tiflisi sandarmitele kuigi raske.

Teiste Afanasjevi «süüasjaga» seotud andmete hulgas, mille põhjal teda süüdistati illegaalse kirjanduse levitamises, teatati politseidepartemangule tunnistajate seletuste põhjal ka Peškovi kohta:

«See on väga kahtlane inimene: paljulugenud, osav kirjamees ja peaaegu kogu Venemaa läbi käinud (suuremalt osalt jalgsi); Tiflisis viibis ta ilma kindla tegevuseta umbes aasta ja sõitis siis kuhugi ära.»

Asjaolu, et Peškovi Tiflisi saabumine ja tema ärasõit sealt «oli salapärane», aga samuti kõigi tunnistajate seletused Afanasjevi «süüasja» kohta, mis kinnitasid, et Peškov on poliitiliselt mitteusaldatav, õhutasid Tiflisi sandarmeid erakorralisi abinõusid tarvitusele võtma.

Nižnisse saadeti telegraafi teel käsk Gorki «läbi otsida, arreteerida ja tapikorras Tiflisi edasi toimetada».

11. mail 1898. aastal toodi Gorki koos «kinnipitseeritud asitõendite pakiga» (üle viiesaja kirja, artikli jms.) Tiflisi ning suleti Metehhi vangla üksikkongi.

Nähtavasti samal ajal olid «asitõenditena» politsei käes ka kaks kõidet Gorki jutustusi, ning Kaljužnõi kutsuti ülekuulamisele.

On teadmata, kui kaua Gorki vangistusaeg ja tema ülekuulamiste protseduur oleks kestnud (Afanasjevi «süüasja» aeti juba terve aasta), kui sandarmite jõhkrus ei oleks endale tõmmanud avalikkuse tähelepanu.

«Lühijuttude ja jutustuste» ilmumisega oli Gorki laialdaselt populaarseks muutunud, ning Peterburi kirjanduslikes ringides saadi tema arreteerimisest ja «edasitoimetamisest» varsti teada.

Politseidepartemang, pahandatuna selle üle, et tema agendid liiga agaraks muutusid, saatis neile järelepärimise: mis tingis Gorki tapikorras Tiflisi edasitoimetamise ja mispärast ei võinud teda arreteerida ning üle kuulata Nižnis.

Tuli seletust anda. Neis seletustes motiveeriti arreteerimist ja arreteeritu tapikorras edasitoimetamise vajadust lihtsameelselt ja küüniliselt — esiteks olevat kujunenud olukorda arvestades Tiflisis «mugavam» üle kuulata; teiseks avaldati kartust, «et Peškov läheb kusagile ära, sest juurdluse põhjal oli teada saadud tema kalduvusest ühest kohast teise rännata».

Kõige ebameeldivam oli sandarmitele see asjaolu, et Gorki ülekuulamine ei andnud mingeid tulemusi.

Tõsi küll, leidus tunnistaja, kes kinnitas, et ta oli 1892. aastal Peškoviga kohtudes «üllatunud (!) tema ilmsest poliitilisest mitteusaldatavusest», «et Peškov oli kahtlemata asjaosaline töölispropagandas, sest ta rääkis sageli, palju ja teravalt tööliste ekspluateerimisest», kuid kõik see kuulus minevikku ja siduda Gorki «süüasja» Afanasjevi hilisema põrandaaluse organisatsiooniga politseil ei õnnestunud.

Ta vabastati Metehhi vanglast 29. mail.

Tõendeid Gorki süüdistamiseks Tiflisis toimepandud juurdluse põhjal ei olnud, samuti ei leitud tema paberite «kinnipitseeritud pakis», nagu sandarmid ette kandsid, mitte midagi «kuritegelikku» ega isegi «laiduväärset».

Seda rohkem sisendas selle «tsunftimehe» kuju, kes tolleks ajaks oli üle Venemaa tuntuks saanud, niivõrd tugevat rahutust, et ta anti nüüd politsei «erilise järelevalve» alla.

See tähendas, et Gorki võis nüüd ühest kohast teise sõita ainult vastava sandarmivalitsuse eriloal, pidi liikuma kinnitatud marsruudi järgi «õiguseta peatuda, kus see ka ei oleks, välja arvatud haiguse või mingisuguste ületamatute takistuste puhul», olles kohustatud peatustest ja kohalesaabumisest kohalikule politseile teatama.

2

Tiflisist sõitis Gorki Samaarasse kumõssravile, sealt aga pöördus 1898. aasta augustis tagasi Nižnisse. Talve kavatses ta pühendada suurele tööle.

«Publiku suhtumine minu töödesse,» kirjutas ta S. P. Dorovatovskile, «kinnitab minu usku sellesse, et ma võib-olla tõepoolest suudan kirjutada korraliku teose. See teos, millele ma panen suuri lootusi... on mul juba käsil, ja talvel jätkan ma seda» (28, 23—24).

See teos, mis sai pealkirjaks «Fomaa Gordejev», andis lugejaile avara pildi elust suures kaupmeeste linnas, mille peremehed ei ütelnud ära kriminaalsetest kuritegudest ja samal ajal trügisid poliitilise võimu juurde.

Oma hilisemates kommentaarides sellele jutustusele meenutab Gorki, rääkides «peremeeste» psühholoogiast:

«Kõige rohkem teadmisi peremeestest andis mulle 1896. aasta. Sel aastal oli Nižni Novgorodis ülevenemaaline näitus ja toimus kaubandus-tööstuslik kongress... Ma nägin seal suurtööstuse esindajaid kogu Venemaalt, kuulasin

nende ägedaid vaidlusi «agraaridega». Mitte kõik neis kõnedes polnud mulle arusaadav, kuid ma tundsin peamist: need on peiud, kes olid armunud rikkasse Venemaasse, kosisid teda ja teadsid, et ta tuleb lahutada Nikolai Romanovist» («Kirjandusest» ERK, 1960, lk. 459).

Viibides näitusel ja kaubandus-tööstuslikul kongressil, pani Gorki tähele, kui tugev ja elujõuline on kaubandus-tööstuslik klass.

Kuid ta märkas ka muud: kaupmeeste ja töösturite perekondades sagenesid poegade ja tütarde enesetapmised, perekonnast ärajooksmised. Juhtus ka, et äkiline isa ise kihutas sõnakuulmatud kodust minema, ja pahatihti muutusid pojad parandamatuteks joomariteks, «murdusid lahti» elust.

Sellised faktid vilksatasid neil aastail tihti ajalehe sündmuste- ja kohtukroonikas. Kuid oli vaja Gorkile omast kunstnikusilma, et määrata selle klassi haiguse diagnoos, avastada, et ta läheb vastu paratamatule hääbumisele.

80—90-ndate aastate kaupmeeskonnast kirjutasid paljud — Boborõkin, Mamin-Sibirjak, Leskov, — ja kõik nad kritiseerisid kaupmehi, kuid teatava heasüdamlikkusega, mõnikord aga, nagu väikekodanlik kirjanik Boborõkin, suhtusid kapitalismisse koguni sõbralikult kui progressiivsesse nähtusse vene elus. Ja mitte keegi tolleaegset elu kujutavaist kirjanikest, isegi Mamin-Sibirjak ja Gleb Uspenski ei märganud tööliisklassis tõhusat jõudu, kodanluse lepitamatut vaenlast.

Ainult Gorki kirjutas oma «Fomaa Gordejevi» tõelise klassiolemuse paljastamise vaimus, avastades juba tol ajal — kodanluse klassi suurima õitsengu perioodil — selle sisemise mõranemise ja mandumise protsessi.

Gorki juhtis tähelepanu kapitalisti «töö» parasiitlikule iseloomule. Ta näitas, kuidas seda inimlikus ja loomingulises tähenduses mõttetut ning loomuvastast tööd hakkavad vihkama isegi üksikud kodanluse klassi esindajad, kui nad, nagu Fomaa Gordejev, pole veel võõrdunud tõeliselt inimlikest nõuetest ega ole kaotanud võimet kriitiliselt suhtuda ümbritsevasse tegelikkusesse.

Jutustuses «Fomaa Gordejev» näitas Gorki kapitalismi arenguteed Venemaal. Kõrvuti Anani Štšuroviga, ürgse, kiskjaliku peremehega, on teoses noored «euroopastunud» kaupmehed Tarass Majakin ja Afrikan Smolin. Kuid keskseks kujuks on Jakov Majakin, kogu kaupmeeskonna juht.

Majakin on väga värvikas kuju. Kõievabriku omanikuna on ta juba võimeline mõtlema mitte ainult oma asjadest, vaid esineb klassi kaitsjana ja propagandistina, ta on poliitiline juht.

Majakini-taolistest said hiljem mustasajaliste eestvedajad. Ühes oma kirjas ütleb Gorki: «Fomaaga ma varjasin Majakinit, ja tsensuur ei puudutanud teda.»

Hiljem kujutab Gorki näidendis «Vaenlased», teostes «Ema» ja «Artamonovite ettevõte» ning näidendis «Jegor Bulõtšov» selle klassi hukkumise käiku, näitab ka töölist kui teadlikku, ägedat ja lepitamatut kodanluse vaenlast.

Nüüd aga, XIX sajandi lõpul, kapitalistide klassi täieliku võimsuse perioodil, näitas ta esmakordselt selle kõdunemise tunnuseid.

«Fomaa Gordejev» ilmus 1899. aasta jooksul Peterburi ajakirjas «Žizn».

Iseseisev väljaanne oli pühendatud Tšehhovile, kellega Gorki tutvus kohe pärast oma esimeste kogutud teoste ilmumist. Saates need Tšehhovile, kirjutas ta:

«Õieti öelda — ma tahtsin Teile avaldada siirast, palavat armastust, mida ma Teie vastu tunnen juba oma varasemaist noorusaastaist alates... Kui palju imetoredaid hetki ma Teie raamatuid lugedes üle elasin, kui palju kordi ma nende juures nutsin, sain tigedaks nagu hunt püünistes, ja naersin kaua läbi pisarate» (28, 92).

Teises kirjas jutustas Gorki Tšehhovile:

«Ma ei tea, kuidas avaldada oma austust Teie vastu, ei leia sõnu, ja — uskuge! — ma olen siiras» (28, 52).

Gorki austas Tšehhovit kui väikekodanliku labase elu paljastajat, millest ta ka ise oli palju kirjutanud. Kuid Tšehhov ei läinud kaugemale argielu, jõuetu ja abitu intelligentsi paljastamisest.

Gorki aga ei rahuldunud sellega. 1900. aastal kirjutas ta Tšehhovile:

«Eks ole tõsi, et on saabunud aeg, millal vajatakse kangelaslikkust: kõik soovivad midagi erutavat, rabavat, sellist, teate, mis ei sarnaneks elule, vaid oleks sellest kõrgem, parem, ilusam» (28, 113).

1899. aasta lõpuks kasvas Gorki kuulsus erakordselt. Pealinnas korraldati tema auks kirjandusõhtuid, temast peeti loenguid, kirjutati ja trükiti brošüüre.

Kui rändnäitusele toodi Gorki portree, mille loojaks oli Repin, muutus see näituse «naelaks». Külastajad, eriti noo-

A. M. GORKI, M. N. JERMOLOVA, L. V. SREDIN
JA A. N. ALEKSIN

Krimm, 1901

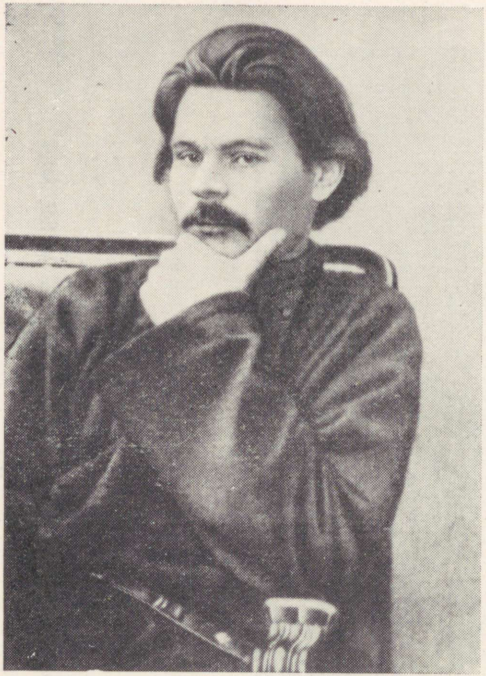

A. M. GORKI
Moskva, 1903

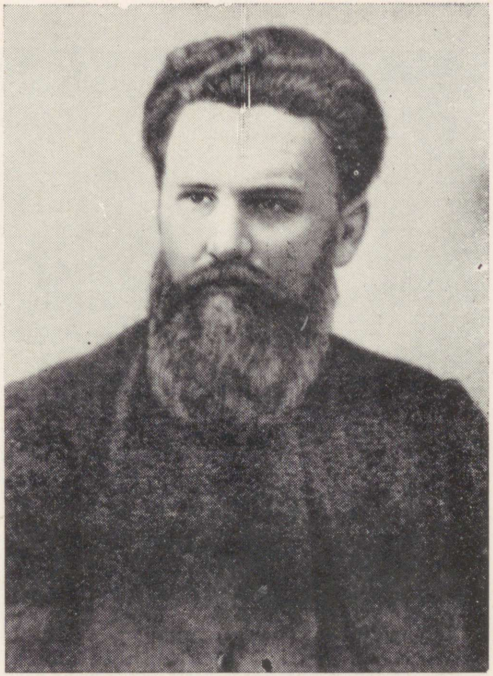

V. G. KOROLENKO

red, jäid ahne tähelepanuga uue kirjaniku näojooni silmitsema.

Nižnis arendas Gorki laialdast kultuurihariduslikku ja poliitilist tegevust. Tema Nižni Novgorodi korter kujunes neid aastaid mäletava V. Desnitski sõnade järgi «keskuseks, kuhu tulid kokku kõik linna ühiskondliku, kultuuri- ja kunstielu niidid».

Gorki organiseerib õppevahendite kogumist vaeste lastele, kutsub üles annetama raha tasuta liuvälja ehitamiseks, hoolitseb paljasjalgsete ühiselamu ehitamise eest, korraldab Nižni Novgorodi mudilastele iga-aastasi suuri «jõuluõhtuid», kus tuhanded lapsed saavad riietusesemeid ja muid kingitusi. Tõmmates sellesse tegevusse oskuslikult kaasa kohalikke ühiskondlikke jõude, organiseerib ta linna kõige vaesemale elanikkonnale praktilist abi.

Side «kohalike jõududega» ei piirdunud muidugi mitte ainult sellise tööga. Gorki võttis vahetult osa sotsiaaldemokraatliku töölispartei Nižni Novgorodi ja Sormovo organisatsiooni tööst. Politsei ja sandarmid püüdsid kõigest väest avastada tema sidemeid revolutsioonilise tööga Nižnis ja keskuses.

«Järelevalvet,» kirjutab oma mälestustes V. Desnitski, «peeti kõige mitmesugusemal viisil. Politseinikud sõid teda aupaklikult silmadega; vahvad sandarmid, ümberriietatud ja täielikus vormis, valvasid iga kirjaniku liigutust... visad nuhid proovisid mitmesuguste ettekäänete all tungida isegi kirjaniku eluruumidesse.»

Kuid kõigest sellest oli vähe kasu.

«Vaesed nuhid ei saanud mingisugust selgust nende hoole all oleva korteri külastajate lõputus vooris, ei osanud eraldada sandarmite seisukohalt ebahuvitavate inimeste hulgast väärt külalisi, «paadunuid, et tähelepanelikumalt jälgida ja uurida just neid».»[4]

Nižnis elades loob Gorki tihedad sidemed revolutsioonilise noorsooga, Sormovo töölistega ja Sormovo ning Nižni parteiorganisatsiooniga.

«Revolutsiooniline liikumine Nižnis, mis täielikult soikus pärast näitust,» kannab politseidepartemangu direktorile ette ohrankatöötaja Ratajev, «pulbitseb nüüd jälle, ja kõik, mis Nižnis on revolutsioonilist, hingab ja elab ainult Gorki varal.»[5]

Suuri raskusi tekitas impeeriumi kaitsjaile see, et Gorki sidus oma avaliku ühiskondliku tegevuse, mida polnud või-

malik ära keelata, revolutsioonilise liikumise mitmekesise ja laialdase abistamisega.

Sellest kannab politseidepartemangule selgesõnaliselt ette provokaator Gurovitš, kes oli ohranka agendiks revolutsioonilise intelligentsi ringides.

Ta teatab, et Gorki «võtab osa mitmesugustest revolutsioonilistest organisatsioonidest, kusjuures, vältides ise aktiivselt esinemist, püüab ikkagi luua soodsaid tingimusi taoliste organisatsioonide eksisteerimiseks. Peškov seob edukalt legaalse töö (osavõtmine toimetustest, ühingutest jne.) põrandaaluse tegevusega ja nõnda muutub igasugune legaalne töö revolutsiooniliseks».

Nii käis Gorki laialdaselt läbi Nižni revolutsiooniliste elementidega, pidades samal ajal silmas konspiratsiooni.

1900. aastal hakkas Lenin pärast asumiselt tagasipöördumist organiseerima ülevenemaalist illegaalset marksistlikku ajalehte, mis sai nimeks «Iskra». Juunis saabus Lenin Nižni Novgorodi sealsete marksistidega «Iskra» toetamise suhtes kokku leppima. Gorki toetas palavalt seda ettevõtet, kuigi ta konspiratsiooni tõttu ei saanud Leniniga kohtuda. V. A. Desnitski sõnade järgi andis Gorki tema kaudu «Iskra» organiseerimiseks viissada rubla.

1900. aasta detsembris hakkas «Iskra» välismaal ilmuma, ja sellest ajast alates hankis Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Nižni Novgorodi komitee liige I. P. Ladõžnikov Gorkile regulaarselt «Iskra» numbreid.

1901. aasta jaanuaris kirjutas Gorki K. P. Pjatnitskile:

«Uut aastat võtsin ma suurepäraselt vastu, elavahingeliste, kehaliselt tervete, reipalt meelestatud inimeste suures seltskonnas. Nad on selle kindel tagatis, et uus ajastu kujuneb tõeliseks vaimse uuenemise ajastuks... Kõik nad hukkuvad teel, vaevalt küll kellelegi neist naeratab õnn, paljud saavad tunda suuri piinu, — palju inimesi hukkub, kuid veel rohkem sünnitab neid maa, ja lõppude lõpuks pääsevad võimule ilu, õiglus, võidavad inimese parimad püüdlused.»[6]

1899. aastal anti välja «ajutised määrused», millega nähti ette üliõpilaste soldatiks andmine «hulgana koos toimepandud korrarikkumiste eest», see tähendab demonstratsioonidest ja muudest massilistest üritustest osavõtmise eest.

1900. aasta detsembris rakendati neid määrusi esmakordselt: Kiievis anti miitingust osavõtmise pärast soldatiks sada kaheksakümmend kolm üliõpilast.

Artiklis «183 üliõpilase soldatiks andmine», mis trükiti «Iskra» teises numbris, kirjutas V. I. Lenin:

«See on kõrvalops vene avalikule arvamusele... Ja ärgu jäägu valitsuse avalik teadaanne üliõpilaste karistamise kohta avaliku vastuseta rahva poolt!»*

Gorki kirjutas tuttavatele kirjanikele Moskvasse (kirjad on säilinud politsei arhiivides):

«On vaja Kiievi üliõpilaste kaitseks välja astuda. Tuleb koostada petitsioon ajutiste määruste tühistamiseks. Anun teid: hoolitsege selle eest. Mõned linnad juba alustasid.»

Ja teises kirjas:

«Meeleolu on mul nagu tigedal penil, kes on läbi pekstud ja ketti pandud... Anda üliõpilasi soldatiks — see on alatus, jõhker kuritegu isikuvabaduse vastu, võimuahnete kelmide idiootlik abinõu.»[7]

Seoses Nižni Novgorodi — Sormovo komitee revolutsiooniliste ülesannetega (üheks ülesandeks oli mimeograafi hankimine lendlehtede trükkimiseks Sormovo töölistele) sõitis Gorki veebruaris Peterburi.

Üliõpilasrahutused, mis pärast valitsuse poolt «ajutiste määruste» kasutuselevõtmist tugevnesid, viisid 4. märtsil 1901. aastal Peterburis, Kaasani peakiriku juures väljakul toimunud suure demonstratsioonini, mis lõppes sellest osavõtnute massilise tapmisega.

Vastuseks valitsuse valelikule teadaandele 4. märtsi sündmustest ilmus lendleht pealkirjaga «Valitsuse teadaande ümberlükkamine», milles paljastati kaitsetute inimeste juba varem otsustatud ja läbimõeldud tapmise organiseerimine. Politseidepartemang kinnitas, et «ümberlükkamise» autoriks oli Gorki.

Peale selle tegi politseidepartemang kindlaks, et Gorki «andis 2000 rubla parteitööks ja niisama palju ka üliõpilaste agitatsioonifondi». Õnnestus kindlaks teha (sama provokaatori Gurovitši kaudu) ka teised illegaalsed sidemed.

12. märtsil 1901. aastal saatis Peterburi politseidepartemang Nižni Novgorodi sandarmitele šifreeritud telegrammi:

«Teile tuntud Aleksei Peškov, s. o. Gorki, ja keegi Petrov, Nižni Novgorodi linna elanik, ajakirja «Žizn» kaastööline ning Gorki sõber, muretsesid siin Sormovo töölistele üleskutsete trükkimiseks mimeograafi. Mimeograaf saadeti ära transpordikontori kaudu 10. märtsil aadressil: Petšorka, Kol-

* V. I. Lenin. Teosed, 4. kd., lk. 374, 376.

bergi apteek, Veera Nikolajevna. Suvatsege mimeograafi kohalesaabumise üle sisse seada hoolikas salajane valve ja teda* arreteerimata ettevaatlikult selgusele jõuda, kuhu see viiakse ning võtta see koht valve alla.»

Politseidepartemangule oli väga tähtis korraldada Gorki «süüasi» enam-vähem õigel kujul, sellepärast anti täiendavalt veel järgmised direktiivid:

«... Läbiotsimise ja arreteerimise toimepanekuks oodata parajat momenti. Kõige soovitavam oleks võtta mimeograaf koos isikutega just kavatsetavate üleskutsete paljundamise momendil... asjaosaliste grupp tuleb likvideerida otsekohe pärast esimese üleskutse ilmumist...»[8].

Juhtus siiski nii, et Nižni Novgorodi agentidel ei õnnestunud sattuda mimeograafi jälgedele, ja ehkki Gorki koos grupi seltsimeestega arreteeriti, teatasid Nižni Novgorodi sandarmid politseidepartemangule, et «mitte midagi ilmselt kuritegelikku ei avastatud».

Lasta käiku Peterburi süütõendid — see oleks olnud võrdne hinnatud provokaatori läbikukkumisega ja oleks andnud käest võimaluse teha suuri paljastusi.

Seega siis, võttes Gorki eeluurimise alla ja esitades tema vastu koodeksi järgi ränga süüdistuse — «mäss kõrgema võimu vastu», ei olnud ohrankal käes talle vajalikke fakte.

Jäi üle vaid üks tee — venitada juurdlust ja Gorki vanglashoidmist. Kuid ka viimasest tuli loobuda.

Vanglas ägenes Gorkil uuesti tuberkuloosiprotsess. Sõprade hoolitsuse ja avalikkuse surve tulemusena õnnestus saavutada seda, et arstide komisjon vaatas haige läbi ning tuli üksmeelsele otsusele:

«... Tema edaspidine vahi all viibimine on hädaohtlik mitte ainult tervisele, vaid ka elule.»[9]

Pärast kuuajalist vangistust lasti Gorki vabaks, kuid pandi koduse aresti alla.

«Minu korteri kööki pandi istuma politseinik, esikusse — teine, ja tänavale võisin ma minna ainult ühe saatel nendest» (15, 208).

Sellised olid tsaarivalitsuse poolt välja mõeldud ja Gorki suhtes kasutusele võetud «kuritegudest hoidmise ja nende vältimise» küllaltki kurioossed abinõud.

Jutustus «Kolm inimest», mis avaldati trükis 1901. aastal, suurendas Gorki populaarsust revolutsioonilistes ringkonda-

---

* Gorkit. — *Tõlkija.*

des. Kolm noort inimest — Ilja Lunev, Pavel Gratšov, Jakov Filimonov — otsivad endale kohta elus, tahavad igaüks omamoodi edasi jõuda.

Ilja Lunev tahab «puhta elu» juurde läbi murda kas või kuriteo abil, ja tema viha «elu peremeeste» vastu lõpeb tormilise puhanguga, mille tagajärjel ta ise hukkub.

Jakov Filimonov unistab kloostrist, aga selle asemel satub kõrtsi ja töötab oma ekspluataatorist isa juures.

Ja ainult Pavel Gratšovist, kes lähenes poliitilistele väljasaadetutele, Sonja sotsialistlikule ringile, sai tööline. Ta luuletab värsse, mis avaldatakse kohalikus ajalehes ja mis lõpevad nõnda:

Näen selgelt, kes on vaenlane
ja tunnen, et ma sõbra leidsin!...

Gorki näitas oma jutustusega, et kapitalism on töölise vaenlane.

Oma kirjas K. P. Pjatnitskile kirjutab ta:

«Lugesin nüüdsama läbi «Kolm inimest». Teate, see on hea raamat, oma ülearusest pikkusest, kordamistest ja paljudest muudest puudustest hoolimata hea raamat! Seda lugedes mõtlesin kurvastusega, et kui oleksin võinud niisuguse raamatu läbi lugeda viisteist aastat tagasi, siis oleks see mind vabastanud paljudest piinavatest mõtetest, mis olid niisama rasked kui ülearused» (28, 204).

1901. aasta septembris andis siseminister «enne Peškovi süüasja lõplikku lahendamist» korralduse «panna ta Nižni Novgorodi kuberneri äranägemise järgi kusagile kubermangu politsei avaliku järelevalve alla».

Selliseks kohaks osutus maakonnalinn Arzamass, kuhu Gorki pidigi saadetama. Aga et ta tervis oli endiselt väga halb, siis tehti väljasõidu tähtaja määramiseks politseiülemale kohustuseks perioodiliselt kontrollida vahialuse tervislikku seisukorda «valitsuse arsti kaudu».

Lõppude lõpuks õnnestus Gorkil hankida luba enne Arzamassi asumisele saatmist veeta mõned kuud politsei järelevalve all Krimmis ravil.

Talle lubati 1902. aasta 15. aprillini Jalta maakonda, kuid mitte Jaltasse elama asuda.

Teated kõigist muudatustest, mis puudutasid Gorkit, tungisid ajakirjandusse, levisid nii pealinna kui ka provintsiaajalehtedes, ja juba sellelgi oli käärimist tekitav tähtsus.

Kuid eriti ärevil ja rahutu oli Nižni Novgorodi noorsugu, kelle read olid revolutsioonilise liikumise pärast pealinnast väljasaadetud üliõpilaste arvel tunduvalt täienenud.

Noorsoo tormilisest meeleolust räägib suurepäraselt Nižnis hektograafil valmistatud ja Moskvas levitatud üleskutse:

«Homme, 8. novembril kell 8 hommikul saabub postirongiga Moskvasse Maksim Gorki, kes on teel Krimmi. Nižnist eemaldatakse ta administratiivkorras, see tähendab vägivaldselt ja ebaseaduslikult. Kogu Nižni on erutatud sellest uuest vägivallatarvitamisest armastatud poeedi kallal — poeedi kallal, kes ülistas võitlust vabaduse eest ja laulis vaprate meeletusest. 3. novembril korraldati Gorkile üliõpilaste õhtul marulisi ovatsioone, 5. novembril toimus bankett, kuhu kogunes ligikaudu 130 inimest kohaliku intelligentsi, siia väljasaadetud naiskursuslaste ja üliõpilaste hulgast, loeti ette suurepäraselt koostatud auaadress, mis oli kaetud rohkete allkirjadega, ja peeti üldise vaimustuse saatel vabalt julgeid, väljakutsuvaid kõnesid. Homme korraldatakse kirjanikule demonstratiivne ärasaatmine, mille puhul kõik ühiskonnakihid ühise avaliku protesti lipu alla kogunevad. Ei tea, millega see lõpeb, võib-olla surutakse meid maha, kuid me teeme mis suudame. Nüüd me pöördume Moskva õppiva noorsoo ja kogu Moskva avalikkuse poole palvega ühineda meie protestiga, laiendada seda ja püüda korraldada samasuguseid demonstratiivseid kohtumisi kõigis linnades, kust Gorki läbi sõidab. Seekord sõidab ta Harkovi kaudu Krimmi. Kujunegu siis inimese isikuvabaduse eest võitleja teekond võitja triumfikäiguks ja vastaku avalikkus valitsuse väljakutsele veel kord julge ja avaliku protestiga. Las kogu mõtlev Venemaa näitab, et ta on juba arenenud ja küllalt tugev selleks, et toorest jõudu kartmata oma õiguste eest võidelda. Edasi, seltsimehed, meie ees on suur ja tume jõud, kuid juba lööb punetama vabaduse ja uue elu koit!

Nižninovgorodlased.

Levitage kiiresti!»[10]

Banketil, mida mainiti lendlehes, luges Gorki ette oma uue jutustuse «Kirjanikust, kes oli upsakaks läinud». Ta häbistas selles liberaalseid intelligente, kes «otsivad» vanas hoones, mis on läbi imbunud «nende inimeste verest, keda ta on lõmaks litsunud, ... sooja pesa, vagusat ja mugavat elu». See hoone «vabiseb vanadusnõtrusest, on haaratud peatse

hävimise eelaimusest ja ootab hirmuga tõuget, et mürinal kokku variseda», sest «õige pea tulevad teistsugused inimesed, julged, ausad ja tugevad inimesed, õige pea!...».

Nižni Novgorodi revolutsiooniline noorsugu korraldas Gorkile suurejoonelise teelesaatmise.

Tõsi küll, nad eksisid arvestuses, et «kõik ühiskonnakihid» nendega ühinevad. Liberaalne intelligents, kes banketil esines keerutavate kõnedega, tänavale ei läinud.

Kuid Gorkist vaimustatud noored organiseerisid vaksali juures demonstratsiooni laulude, loosungite ja lendlehtede pildumisega, pärast Gorki ärasõitu aga suundusid kesklinna ja korraldasid peatänaval välkmiitingu.

See oli esimene poliitiline demonstratsioon Nižnis, ja vaatamata sellele, et ametivõimudele oli juba küllaltki hästi teada, kui suur on Gorki tähtsus, ei oodanud politsei siiski niisugust protestijõudu: suurem osa politseiametnikest, nagu jutustas Aleksei Maksimovitš, palvetas sel ajal kirikus — oli politsei patrooni peaingel Mihhaili nimepäeva eelõhtu.

Polnud Nižni Novgorodi noorte süü, et demonstratsioon ei kandunud üle Moskvasse.

Ametivõimud, kes olid õppinud Nižni kogemustest, osutusid edaspidi ettenägelikumateks.

Mõned verstad enne Moskvat, Moskva-Rogožskaja jaamas teatati Gorkile ootamatult, et «loa puudumise tõttu ei saa teda pealinna piiridesse lasta». Gorki arreteeriti ja saadeti ringiga Podolski jaama.

Moskvas, Kurski vaksalis kogunesid samal ajal demonstrandid. Oodanud ära kaks hommikust rongi ja leidmata neis Gorkit, said nad teada, et vagun, milles sõitis Gorki, haagiti lahti Moskva-Rogožskaja jaamas.

Pärast seda suundusid kõik Rogožskajasse, kuid Gorkit sealt ei leitud. Ta oli selleks ajaks juba Podolskisse saadetud.

Nagu Gorki jutustab, oli Jekaterina Pavlovna Peškova kõige selle pealtnägijaks.

«Naine oli seks ajaks Rogožskaja kõrtsi viidud ja ta ootas seal Moskva rongi. Kõrtsis istudes nägi ta, kuidas Rogožskajasse tuli suur hulk demonstrante... Nad käratsesid ja saanud teada, et mind kusagile ära viidi, pöördusid tagasi Moskvasse, seejärel aga pudenes kõigist hoovidest välja hulk politseinikke ja järgnes neile.»

Seega siis kohkusid tsaarivõimud, kes arreteerisid üle Venemaa kuulsaks saanud kirjaniku, niivõrd, et ei lubanud tema sissesõitu Moskvasse.

Kuid demonstratsioonid Gorki läbisõidul jätkusid.

Gorki jutustab sellest oma kirjas V. A. Possele:

«Igas jaamas on massiliselt sandarmeid ja politseinikke. Harkovis tehti mulle ettepanek mitte väljuda vagunist. Ma väljusin siiski. Vaksal on tühi. Politseinikke — terve hulk. Vaksaliesisel suur murd üliõpilasi ja rahvast, keda politsei läbi ei lase. Hüüded, kisa, räägitakse, et keegi on arreteeritud. Rong hakkab liikuma. Kell on üks öösel, on pime. Ja äkki kuuleme meie Pjatnitskiga, seistes vaguniplatvormil, oma pea kohal pimeduses võimsat, mahlakat, sõjakat möirgamist. Tuli välja, et raudsild, mis üle jaamahoovi käis, oli rahvast täis, nad karjusid, lehvitasid mütsidega — see oli hea, kulla sõber! Kõrgel rongi kohal sild, ja sellised tormilised, sõbralikud, südid hüüded.

Kõike seda jutustan ma sulle, seltsimees, mitte Gorki ülistamiseks sinu silmis, vaid selle meeleolu tunnistusena, millega ikka enam imbub läbi parim osa vene rahvast» (28, 197—198).

Iseloomustades olukorda maal ja revolutsioonilise liikumise tõusu, kirjutas V. I. Lenin:

«Nižni Novgorodis põhjustas väikese, kuid hästi õnnestunud demonstratsiooni 7. novembril Maksim Gorki saatmine. Euroopaliku kuulsusega kirjaniku, kelle ainsaks relvaks oli vaba sõna, nagu seda õieti väljendas Nižni Novgorodi demonstratsioonil oraator, saadab isevalitsus tema kodulinnast kohtuta ja juurdluseta välja. Baši-bozukid süüdistavad teda selles, et ta avaldab meile halba mõju, — ütles oraator kõigi vene inimeste nimel, kelles leidub veel kübetki valguse ja vabaduse poole püüdmist, — meie aga kinnitame, et see oli hea mõju.»*

Selle mõju kõige tugevamaks faktoriks oli 1901. aasta aprillis ajakirjas «Žizn» avaldatud Gorki «Laul Tormilinnust».

Algul kuulus «Laul» jutustusse «Kevademeloodiad», kus linnud räägivad vabadusest ja siisike laulab seltsimeestele kusagilt kuuldud «Laulu Tormilinnust».

Tsensuur keelas jutustuse trükkimise küll ära, kuid oma lühinägelikkuses ja rumaluses lubas avaldada «Laulu».

«Laulu Tormilinnust» võtsid Gorki lugejate hulgad vastu kui revolutsioonilise tõusu manifesti, milles ennustatakse

* V. I. Lenin. Teosed, 5. kd., lk. 286.

«tormi», kutsutakse üles avalikule kangelaslikule revolutsioonilisele võitlusele.

«Laulu Tormilinnust» trükiti igas linnas hektograafidel, kirjutusmasinatel, kirjutati käsitsi ringi, loeti ette noorsooja töölisringide õhtutel. See oli revolutsiooni kuulutajaks.

3

Sel ajal kui Gorki Krimmis oli, valiti ta Teaduste Akadeemia auliikmeks. Politseidepartemang võttis valimise fakti vastu meelepahaga:

«On võetud uurimise alla tööliste keskel revolutsioonilise propaganda tegemise pärast ja seisab politsei erilise järelevalve all. Ühed alandavad, teised ülendavad.»

Otsekohe koostati üksikasjaline kokkuvõte Gorki jälitamise tulemustest kaheteistkümne aasta jooksul, alates 1889. aastast ja lõpetades viimase, kõige tõsisema «süüasjaga».

Kokkuvõte kanti ette siseministrile ja selle kaudu tsaarile. Viimane andis «kõigevägevama käratusena» käskkirja selle kohta, et tema käsu järgi «Gorki valimised tühistatakse».

Kuid rahvahariduse minister Vannovski andis tsaarile nõu, et oleks parem teatada, nagu oleks akadeemia ise Gorki valimised tühistanud.

Mõne päeva pärast kuulutati «Valitsuse Teatajas» *akadeemia enda nimel* Gorki valimised kehtetuks. Akadeemia vaikis, võttes «süü» enda peale.

Ärapahandatuna sellisest tsaarivalitsuse omavolist ja ametnike vaikivast alandlikkusest, viisid akadeemia auliikmed A. P. Tšehhov ja V. G. Korolenko oma diplomid akadeemiasse tagasi.

«Akadeemiline» intsident sai avalikkusele teatavaks. See äratas veel suuremat sümpaatiat Gorki vastu ja ajas maa demokraatlikud elemendid ärevile.

XX sajandi algaastad olid revolutsiooni ajaloo seisukohalt täis tohutu tähtsusega sündmusi. 1900. aasta detsembris ilmus Lenini poolt organiseeritud ajalehe «Iskra» esimene number.

Hakkas tõusma torm, mille kuulutajaks oli juba üle maailma kuulsaks saanud kirjanik Maksim Gorki. Tema «Laul Tormilinnust» sai revolutsiooni manifestiks, ajastu kunstiliseks ja poliitiliseks dokumendiks.

Oma artiklis «Tormi eel» kasutab Lenin selles esinevaid ja massidele laialdaselt tuntud kujusid.

Neilsamul aastail kõlab jällegi Gorki revolutsiooniline sõna, seekord lavalt.

Ühes 1928. aastal peetud kõnes rääkis Aleksei Maksimovitš, et kogu elu jooksul on teda kirjanduses köitnud kaks kangelast: üks kangelane — uue elu ehitaja, maailma ümberkorraldamise eest võitleja, ja teine «kangelane» — väikekodanlane, kes maailma ümberkorraldamise eest peetava võitluse ajal unistas sellest, et ehitada endale maja aiaga, kus ta pühade ajal võiks segamatult pirukaid süüa.

Juba Gorki esimeses lavateoses, näidendis «Väikekodanlased» (1901), on esile toodud kaks kangelast — Pjotr Bessemjonov ja masinist Nil.

Gorki ütles Tšehhovi kohta, et tema näidendeid võiks nimetada lüürilisteks komöödiateks. Neis on pooleldi kahetsust, pooleldi kaastunnet inimeste vastu, kes ei ole märganud, kuidas elu möödus, õnn kaduma läks jne.

Gorki näidendi «Väikekodanlased» kohta võib aga öelda, et see on poliitiline komöödia. Pjotr Bessemjonov on kujutatud sellise sarkasmiga, mida me Tšehhovi näidendeis ei kohta.

1901. aastal toimusid üliõpilasnoorsoo rahutused, suleti ülikoole, üliõpilasi anti massiliselt soldatiteks, mis tekitas Gorkis raevu. Just sel ajal võtabki ta näidendi üheks tegelaseks üliõpilase, kes juhuslikult revolutsioonilisse liikumisse sattus ja ajutiselt ülikoolist välja heideti, kusjuures seda on kujutatud kalendaarse täpsusega.

Näidendi algul räägitakse: «Pühadeni aga on veel kaua aega... November... Detsember...» Tähendab, tegevus toimub oktoobris. 1901. aasta mais olid rahutuste tagajärjel suured arreteerimised, millal muide ka Gorki ise arreteeriti.

Bessemjonov on ülikoolist välja heidetud ja elab kuni oktoobrikuuni tegevusetult isamajas.

See on otse elust võetud. Tolleaegne teatrikülastaja võis laval näha sama aasta sündmusi.

Kodanlik kriitika, mis oli harjunud analüüsima vaid perekondlikke konflikte käsitlevaid näidendeid, suhtus ka näidendisse «Väikekodanlased» tavaliselt: isade ja laste võitlus, perekondlikud lahkhelid, konflikt. Siin aga oli perekondlik ühtsus, sest isa ja poeg Bessemjonovid — see oli üks ja sama.

Tšehhov kirjutas, et Pjotr on oma isast targem ja kavalam ning sellepärast ka kahjulikum.

Isa on avalik kelm ja väikekodanlane, poeg aga maskeeritud väikekodanlane, kes kasutab intelligentsi kultuursete vahendite kogu arsenali, et tungida kallale inimestele, kes maailma ümber korraldavad.

See «väikekodanlane, kes oli pool tundi kodanik», ei erine palju oma isast, majaomanikust ja kulakust. Võib-olla ainult «asetab mööbli ümber» tema majas, nagu räägib üks näidendi tegelane.

Kõik see oli kahekeelsele ja selgrootule intelligentsile tugevaks löögiks.

Päris konflikt areneb Bessemjonovi ja Nili vahel.

Tšehhov hindas väga Nili kui «uut inimest».

«... See on kangelaslik peaosa,» kirjutas ta, «ja vastab täiesti Stanislavski talendile.»[11]

Nil on tõepoolest uus kangelane vene kirjanduses. See kangelane on täis energiat ja optimismi. Kirjas Stanislavskile ütles Gorki:

«*Nil* on inimene, kes rahulikult usub oma jõusse ja õigusesse korraldada elu ja kõik selle tavad ümber tema, Nili, arusaamise järgi» (28, 219).

Vene kirjanduses oli korduvalt kujutatud kangelasi, kes võitlesid parema tuleviku eest, kuid kõik need kangelased olid üksikisikud, kelle võitlus lõppes lüüasaamisega.

Nili kujus on vene kirjanduses esmakordselt antud kangelane, kes toetub ülestõusva klassi jõule, ja sellepärast ta ongi nii kindel oma õigsuses ja jõus. See oli Venemaa töölisklassi jõu ilmne peegeldamine.

Võimude valvsus Gorki suhtes oli niivõrd suur, et algul oli näidend «Väikekodanlased» täielikult keelatud, seejärel aga lubati Moskva Kunstiteatrile ainult neljaks abonementetenduseks. Näidendi «Väikekodanlased» esietendus pidi toimuma teatri külalisetendusena Peterburis.

Siseminister Sipjagin kirjutas Moskva kindralkubernerile, suurvürst Sergei Romanovile:

«Kuigi näidendist «Väikekodanlased» on välja kärbitud kõik tsensuuri arvates sobimatud kohad ja väljendid, siiski, võttes arvesse Gorki suurt populaarsust publiku teatud ringkondades ja eriti noorsoo hulgas, aga samuti nimetatud kirjaniku suunda, pean ma vajalikuks saata mainitud näidendi peaproovile ajakirjanduse peavalitsuse ülema vürst N. V. Šahhovski. Kas Teie imperaatorlik kõrgus ei suvatseks

samade kaalutluste põhjal määrata näidendi «Väikekodanlased» peaproovile ka erilise isiku, kes võiks Teile ette kanda lavalisest muljest, mida Gorki esimene dramaturgiline katsetus avaldab? Niimoodi avaneb võimalus vältida üksikute kohtade või väljendite avalikkuse ette toomist, mis lugedes küll negatiivset muljet ei jäta, kuid mis laval esitatuna võivad esile kutsuda ebasoovitava käitumise . . .»[12]

Asi on selles, et tsaarivõime tegi rahutuks Gorki näidendi esitamise fakt ise, kartus, et seoses meelepahaga, mille kutsus esile Gorki akadeemiasse valimise «tühistamine», korraldatakse etenduse ajal tema auks demonstratsioon, mida Sipjagin nimetas «ebasoovitavaks käitumiseks». See andis ka põhjust näidendi, eriti Nili kõne halastamatuks kärpimiseks.

Teadaanne Gorki valimiste tühistamisest avaldati 12. märtsil 1902. aastal, Moskva Kunstiteatri peaproov toimus aga 19. märtsil.

«Kõik tuusad ütlesid,» kirjutab O. L. Knipper A. P. Tšehhovile, «et näidend lubatakse esitada, kui Kleigels* tagab, et ei tule skandaale. Kuidas siis seda saab tagada? Senini pole midagi teada.»[13]

«Kõik tuusad» O. L. Knipperi sõnade järgi — need olid ministrid Svjatopolk-Mirski, Witte, Vorontsov-Daškov ja teised kõrgemad aukandjad, kes peaproovil viibisid.

«Peaproovile Panajevi teatrisse,» meenutab K. S. Stanislavski, «sõitis kokku kogu «valitsev» Peterburi, alates suurvürstidest ja ministritest. Teatrisse ja selle ümbruskonda olid paigutatud tugevdatud politseisalgad; teatri ees väljakul sõitsid ringi ratsasandarmid.»[14]

Nii kartis tsaarivalitsus rahva armastust oma kirjaniku vastu.

Viimaks anti luba, kuid nelja abonementetenduse ajaks, kui esitati näidendit «Väikekodanlased», pandi teatriteenrite asemele kardavoid, et mitte lasta teatrisse ebasoovitavaid isikuid ja et jälgida publiku meeleolu.

Vaatamata tsensuuri toorusele ja etenduste sagedasele ärakeelamisele lavastati näidendit «Väikekodanlased» paljudes linnades ja kõikjal äratas see suurt huvi.

1902. aasta märtsis kirjutas V. I. Lenin «Iskra» toimetuse ettekandes VSDTP komiteede nõupidamisele (konverentsile):

---

* Kleigels — Peterburi linnaülem. — *I. G.*

«Praktilise võitlusvahendina soovitab konverents eriti boikottide organiseerimist, manifestatsioonide korraldamist teatrites jne., kuid samuti ka organiseeritud massidemonstratsioone.»*

«Väikekodanlased» oli esimeseks näidendiks, mis kutsus pealtvaatajaid üles avalikele väljaastumistele. Nii toimuski Rostovis Doni ääres näidendi «Väikekodanlased» etendusel 1902. aasta novembris suur manifestatsioon. Belostokis korraldati näidendi «Väikekodanlased» etenduse ajal, nagu sellest kirjutas ajaleht «Iskra», demonstratsioon:

«Karjuti «maha isevalitsus, omavoli... elagu vabadus!» Loobiti samasuguste pealkirjadega kaarte. Kardavoid hakkasid paljastatud mõõkadega peksma kuhu juhtus. Toimus kokkupõrge... Siis kandus demonstratsioon tänavale. Valitses üldine ärevus. Raevunud politsei hakkas tulistama... Kutsuti välja sõjaväeosad, kõik kauplused suleti (kell 6 õhtul). Üks tööline sai surma, on ka haavatuid. Arreteeritud kuni 30 inimest... Demonstratsioon kestis 4 tundi ja haaras kõiki tänavaid. Ärevus linnas oli tohutu. Kõikidest vabrikutest hakkas kokku voolama kaigastega relvastatud töölisi» (6, 548).

Ka teistes linnades kaasnesid näidendi «Väikekodanlased» etendustega demonstratsioonid.

Pärast Krimmis viibimist veetis Gorki terve 1902. aasta suve Arzamassis asumisel, kus ta töötas oma teise näidendi «Põhjas» kallal.

Saatnud kirjaniku Arzamassi, unisesse ja vaiksesse linnakesse, lootis tsaarivalitsus, et saab kogu tema tegevust kontrollida. Kuid Gorki oskas ka politseiniku juuresolekul, kes tema akna all seisis, oma revolutsioonilisi sidemeid säilitada ja organiseeris VSDTP Nižni Novgorodi komitee jaoks Arzamassi maakonnas isegi põrandaaluse trükikoja.

Politseidepartemang, kellel otsesed süütõendid Gorki vastu puudusid, ei riskinud kuulsat kirjanikku kohtulikule vastutusele võtta ja oli poolteise aasta pärast sunnitud üldsuse survel mimeograafiga seotud «süüasja» pooleli jätma.

Gorki sai «süüasja» katkestamisest teada augustikuu keskpaiku, sõitis sama kuu lõpul Nižnisse ja 5. septembril luges Moskva Kunstiteatri trupile ette oma näidendi. See avaldas näitlejatele tohutut muljet.

1902. aasta 18. detsembril toimus Gorki uue näidendi

* V. I. Lenin. Teosed, 6. kd., lk. 86.

«Põhjas» esietendus, millel oli pealtvaatajate hulgas erakordne menu. Ülima inimliku viletsuse, meeleheite ja õigusetuse kõrvutamine Inimese ja tema õiguste vapra kaitsmisega — kõik see tekitas tugeva mulje, pani pealtvaatajad saalis tormiliselt kaasa elama.

See oli tolleaegsel laval ennenägematu maailm, ja Gorki näidendi geniaalsus seisis just selles, et elu «põhjas» oli nagu ümberpööratud peegelpilt tollest maailmast, kust need inimesed olid välja tõugatud.

«Vana ühiskond,» kirjutas V. I. Lenin, «oli rajatud sellisele põhimõttele, et emb-kumb, kas sina riisud teist või teine riisub sind, kas sina töötad teisele või tema sinule, kas sa oled orjapidaja või oled ori.»*

Eluga «põhjas» paljastab Gorki kõik tolle korra suhted, mis eksisteerib seal üleval, pinnal, kus riisud sina või riisutakse sind.

Sellesse ellu «põhjas» viis Gorki kõnelused inimesest ja tema õigustest, sellest, et sõna «inimene» juba ise kõlab uhkelt ja on täis kõige sügavamat mõtet.

«Nagu võis oodata,» jutustab V. I. Nemirovitš-Dantšenko, «keelas tsensuur täielikult näidendi «Põhjas». Tuli sõita Peterburi, kaitsta peaaegu iga fraasi, südant kõvaks tehes järele anda, ja lõppude lõpuks saime loa ainuüksi Kunstiteatri jaoks. Reast vestlustest tolleaegse ajakirjanduse peavalitsuse ülema professor Zvereviga jäi mulle mulje, et näidendi «Põhjas» lavaletoomiseks anti luba ainult sellepärast, et võimud ootasid selle täielikku läbikukkumist.»[15]

See arvestus aga ei osutunud õigeks. Märganud seda, rakendas valitsus kõik jõud, et lokaliseerida näidendi edu. Otsustavalt keelati selle lavastamine teistes teatrites. Kuid edu oli siiski niivõrd ulatuslik ja võimas, et viis reaktsioonilised peamehed raevu.

Monarhistlik ajakiri «Russki Vestnik» näiteks pöördus otsekohe kodanliku publiku poole palvega võtta mõistus pähe ja oma klassipõhimõtteid ning klassi-«kõlblust» mitte unustada:

«Ei saa haletsuseta suhtuda neisse inimestesse, kes pöörases eneseteadvuses, unustades oma põhimõtted ja oma usu, kipuvad oma kõlblusetuses nagu Rooma rahvahulgad keisrite ajastul kõige uue poole ja plaksutavad meeletule haisule, porile, liiderlikkusele, revolutsiooni jutlustami-

* V. I. Lenin. Teosed, 31. kd., lk. 262.

sele... samal ajal kui paljasjalgsete ataman Gorki Maksim ise suletõmmetega nagu kangilöökidega lammutab pinda, millel see ühiskond seisab. Milline kahjulik kirjanik! Millised armetud, pimedad austajad — lugejad ja pealtvaatajad!»

Niivõrd hirmutatud olid pärisorjuse pooldajad ja mustasajalised!

Läänes oli Gorki laialt tuntud juba 1899. aastal, kui tema jutustuste tõlked hakkasid Euroopa keeltes ilmuma. 1901. aastaks kasvas see kuulsus sedavõrd, et näiteks Saksamaal konkureerisid kuus kirjastusfirmat, kes Gorki teoseid paralleelselt välja andsid. Selline nähtus oli haruldane isegi tolleaegse Euroopa turu jaoks.

Ent kui suur tema populaarsus 1901.—1902. aastal ka ei olnud, ometi oli see vaid selle tohutu menu ennustajaks, mille saavutas esiteks Berliinis, seejärel aga lühikese aja jooksul kõigis Euroopa maades lavastatud näidend «Põhjas».

Venemaal aga külastasid revolutsioonilised töölised ja üliõpilased rohkearvuliselt teatreid, kui neis etendus Gorki näidend. Moskvas oli näidend esimese hooaja kahe kuu jooksul viiskümmend korda laval, Kunstiteatri külalisetenduste ajal Peterburis kaksteist korda täiskiilutud saalile, ja alati hämmastamapaneva eduga.

Juba lavaleilmumise esimestest päevadest alates tõusis näidend «Põhjas» vene kirjandusteoste hulgas esikohale oma revolutsioonilise mõju poolest ühiskonnale ja selle tormi ettevalmistamisel, mis puhkes 1905. aastal.

1902. aasta viis Gorki veel tihedamatesse sidemetesse revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatidega, kelle häälekandjaks oli V. I. Lenini poolt juhitav ajaleht «Iskra».

Politseidepartemangu toimikutes on säilinud välismaale saatmiseks mõeldud, kuid tabatud kiri, milles teatati Gorki ja partei esindajate kohtumise tulemustest Moskvas, kus Gorki viibis läbisõidul Peterburi 1902. aasta oktoobris.

Kirjas teatati:

«Meie kohtumine oli peaaegu ametliku iseloomuga... Mul oli äärmiselt rõõmustav teada saada, et tema sümpaatia kuulub ainult meile... Ainukeseks ajaleheks, mis väärib austust, on sisukas ja huvitav, peab ta «Iskrat», ja meie organisatsiooni loeb ta kõige tugevamaks ning soliidsemaks. Tahab väga lähemalt tutvuda meie suunaga, kõigi meie väljaannetega ja meie praktilise tööga, ning kuna tema süm-

paatia on meie poolel, siis tahab ta meid aidata, kuidas suudab; kõigepealt muidugi rahaga, siis aga tegi isegi ettepaneku, kas me ei usaldaks talle mõne ülesande selles linnas, kuhu ta sõidab... Ta hakkab meile igal aastal andma 5000 rubla. Sellest võib kaks tuhat saada juba novembris, nii et võite seda tol ajal täielikult arvestada. Kuid see miinimum võib kasvada palju suuremaks... Ta soovis väga meid tagasiteel veel kord näha.»[16]

1902. aastal kirjutas V. I. Lenin vastuseks iskralaste teatele Gorkiga läbirääkimiste tulemustest:

«Kõik, mis te teatate Gorkist, on väga meeldiv... Paluge Gorkit kirjutada meie lehele...»[17]

30. juulil 1903. aastal alustas tööd VSDTP II kongress. Kongressi ettevalmistamisel etendas otsustavat osa ajaleht «Iskra», mille organiseerijaks oli Lenin.

II kongressi ajalooline tähtsus seisneb selles, et see lõi leninliku «Iskra» poolt väljatöötatud ja esitatud alustel tõeliselt marksistliku partei Venemaal.

4

1900. aastast alates hakkas Gorki teoseid kirjastama kirjanduslik ühing «Znanije», ja varsti astus sellesse ühingusse ka Gorki ise.

Astunud kirjanduslikku ühingusse, hakkas Gorki energiliselt koguma enda ümber demokraatlikult meelestatud kirjanikke. Tema kirjavahetus K. P. Pjatnitskiga muutus neil aastail eriti elavaks. Kus ta ka ei olnud — Nižnis, Jaltas, Arzamassis, Moskvas või Sestroretskis, — kõikjal lebas tema laual virn käsikirju, ja ta saatis Pjatnitskile juhtnööre, mida ühe või teise autoriga ette võtta.

1903. aastal organiseeris Gorki «Znanije» kirjandusliku kogumiku, neli raamatut aastas, tõmmates sellesse töösse kaasa realistliku suunaga kirjanikke — L. Andrejevi, I. Bunini, A. Serafimovitši, V. Veressajevi, S. Gussev-Orenburgski, A. Kuprini, N. Garin-Mihhailovski, N. Telešovi, E. Tširikovi, S. Skitaletsi.

Sellele tegevusele — demokraatliku kirjanduse organiseerimisele — osutas Gorki suurt tähelepanu ja pidas seda üheks kehtiva korra vastu võitlemise vormiks.

Liberaalset, dekadentlikku ja selgrootut kirjandust põlgas ta täielikult.

«Znanije» liikmele kirjanik S. Jeleonskile, kelle teoseid Gorki tihti karmilt kritiseeris, kirjutas ta:

«Kellele ja milleks Te kirjutate? Selle küsimuse üle on Teil vaja tõsiselt järele mõelda. Teil on vaja aru saada, et kõige parem, väärtuslikum ja samal ajal kõige tähelepanelikum ja karmim lugeja meie päevil on kirjaoskaja tööline, kirjaoskaja talumees-demokraat. See lugeja otsib raamatust kõigepealt vastuseid oma sotsiaalsetele ja moraalsetele kahtlustustele, tema peamine püüdlus on vabadus selle sõna kõige laiemas tähenduses; paljut ähmaselt mõistes, tundes, et teda rõhub meie elu valelikkus, tahab ta sellest valelikkusest selget pilti saada ja seda endalt ära heita... Andestage minu teravus — tõde on alati ebameeldiv, kuid ta on alati vajalik, seda enam kirjanduses, sest kirjandus on ju tõe valdkond» (28, 321—323).

Kui aga ilmus demokraatlik progressiivne teos, rõõmustas Gorki selle nagu oma isikliku edu üle. Nii võttis ta vastu L. Andrejevi «Vassili Fiveiski elu», S. Gussev-Orenburgski «Tulekul», S. Juškevitši «Juudid». Ta aitas silmapaistvaimatel kirjanikel oma töödes täiuslikkust saavutada. Enne «Kahevõitluse» ilmumist kuuendas kogumikus kirjutas talle Kuprin:

«Nüüd viimaks, kui kõik on juba lõppenud, võin ma öelda, et kõik julge ja tormakas minu jutustuses kuulub Teile. Kui Te vaid teaksite, kui palju ma Teilt õppisin ja kui tänulik ma Teile selle eest olen.»[18]

Saabus 1904. aasta. Lähenevate revolutsiooniliste tormide õhkkonnas muutus Gorki nimi reaktsionääridele üha enam vihatuks. Iga tema uut teost võeti vastu sõimu ja laimuga.

Ka valitsus tugevdas näidendi «Põhjas» tagakiusamist, eriti seoses sellega, et teosele omistati Gribojedovi preemia. Revolutsioonilistes ühiskonnakihtides aga tõusis Gorki nimi iga uue teosega üha kõrgemale.

Kaug-Idas oli tsaarivalitsus laskunud veristesse avantüüridesse. Viimaseid päevi pidas vastu Port Artur. Selle langemisega kaasnes rida raskeid äpardusi, mis enneolematu jõuga paljastasid politseilik-isevalitsusliku korra roiskumist ja alatust.

Erutatud kodanlus saatis oma ilukõnelejad semstvo- ja linnategelaste kongressidele, jagas ohtrasti liberaalset loba ning ootas juhust, et haarata endale tükikese võimu.

Gorki astus kodanluse vastu välja terava kriitikaga. Ta kutsus üles võitluses valitsusega kasutama otsustavaid

vahendeid. Rääkides ühel koosolekul kavatsetavast demonstratsioonist, ütles ta:

«Kui 28. novembril toimub tänaval demonstratsioon, siis ei tule lasta ennast nuutidega peksta ega maha tallata. On vaja käiku panna revolvrid, pistodad ja hambad, et aga tekitada võimalikult suurt segadust politsei hulgas, kes seisab kaasaegse politseiliku valitsuse kaitsel. Vastasel korral ei ole tänavademonstratsioonidel mingit tähtsust.»[19]

Neil päevil (1904. aasta novembris) lavastati V. F. Komissarževskaja teatris Gorki näidend «Suvitajad».

Oma näidendis tõstis Gorki publitsistliku teravusega üles küsimuse: millest mõtleb ja mida teeb neil päevil «maa sool» — intelligents.

Gorki paljastas kodanliku intelligentsi silmakirjalikkust ja ahnust, tema ükskõiksust kodumaa saatuse vastu, paljastas teda advokaat Bassovi, insener Suslovi ja Zamõslovi kujudes, kes on hingesuguluses kaupmeeste ja tšinovnikutega, inimestega, «kellele kogu maa on nagu hundile mets ja härjale karjamaa vaid kohaks, kus võib õgida» (28, 345).

Kodanliku intelligentsi, näiteks advokaatide tõelist palet on ka varem vene kirjanduses näidatud (Štšedrin, Dostojevski, L. Tolstoi), kuid mitte kunagi enne näidendit «Suvitajad» pole kodanlaste grupi keskele asetatud kirjanikku, kuulsat kirjanikku.

Šalimovi kujus mõistis Gorki juba aegsasti ette hukka paljusid literaate, kes unustasid oma endise «liberalismi» ja oma «rahvaarmastuse» ning laimasid alatult revolutsiooni pärast selle lüüasaamist.

Kuid oli ka «Suvitajate» kaasaegseid, keda pealtvaataja Šalimoviga kergesti samastada võis. Nende hulgas olid Struve, Berdjajev, Merežkovski, Sologub ja isegi Leonid Andrejev.

1904. aasta septembris kirjutas Gorki Solovjov-Andrejevitšile tema raamatu kohta saadetud kirjas Andrejevist:

«Kas ei ole tema loomingus kartust elu ees ja selles kartuses kirjanduslikku atavismi? Kas Te ei näe tema kiindumuses «juhusesse» mingisugust mõtete ähmi, mehisuse puudumist neis? Väikekodanlikku kartust elu ees, seda üht väikekodanlaste vaimse majapidamise abinõu?»

Gorki kujutas Šalimovis väikekodanlasest kirjaniku tõelist olemust. Šalimov on tähelepanuväärne üldistus. See oli löök vaenlasele, kes veel arenes, kelle tulevik seisis alles ees.

Ja paljastus oli niivõrd jõuline, et see väljakutse läks juba

esimesel etendusel märki nii hästi kui üldse võimalik. Tolle aja «esietenduspublik» võttis näidendi vastu sisistamise ja vilega.

Arvatavasti esmakordselt teatri ajaloos tuli näidendi autor, nagu ajalehes kirjutati, välja mitte aplausi, vaid ... vile peale.

«Esimene etendus,» kirjutas Gorki J. P. Peškovale, «oli ilusaim päev minu elus, vaat mida ma ütlen sulle, mu sõber! Mitte kunagi ma ei ole tundnud ja vaevalt ma ka kunagi tunnen sellisel määral ja sellise sügavusega oma jõudu, oma tähtsust elus, kui sel momendil, seistes pärast kolmandat vaatust päris näitelava äärel, üleni haaratud metsikust rõõmust, painutamata pead «publiku» ees ja olles valmis igaks meeletuseks, kui vaid keegi oleks mulle vilistanud» (28, 333).

Ja peab ütlema, et Gorki põlguseväljendus publikule, «suvitajatele» oli suure ühiskondliku tähtsusega. Tõeline intelligents, demokraatlik noorsugu, mõistis hästi ühiskondlike jõudude paigutust ja väljendas aktiivselt ning tormiliselt oma jäägitut sümpaatiat autorile, võttis teda vastu vaimustatud ovatsioonidega.

Mis puutub aga liberaalsesse ajakirjandusse, siis see püüdis energiliselt, võib isegi öelda raevukalt, laimuga veenda lugejaid selles, et Gorkile pole arusaadavad «vaimuotsingud», «igatsus isikliku täiuslikkuse järele», mida omavad ainult tõelised «vaimuaristokraadid», et sotsiaalsete küsimuste lahendamine ei seisne rahvamasside jõukuses, vaid «jumaliku tõe takistamatus tunnetamises» jne. jne.

Võib öelda, et kõik süüdistused, mis Gorkile kodanliku intelligentsi leerist kaela puistati, olid nende hääleks, keda Gorki hiljem Samgini kujus kehastas.

Näidend «Suvitajad» oli esimeseks tugevaks löögiks sellele valede, põiklevuse ja silmakirjalikkuse psühholoogiale, sellele maskeeritud vaenlasele, kes end «intelligentsuse» ja «vaimuaristokraatlusega» varjas, endas lepitamatut vaenu demokraatia ja revolutsiooni vastu kandis ja ainult ühte ihaldas: sooja kohakest kodanliku ühiskonna ladvikus, isiklikku rahu ja takistamatut võimalust kõhtu täis süüa.

«Suvitajad» oli näidend, mis suurendas veelgi liberaalse ajakirjanduse ägedust.

Mitte asjata ei kirjutanud Gorki juba 1902. aasta juunis Arzamassis, kus ta näidendit alustas: «Nii väga tahaks kinkida «igaühele midagi» ...»

Samal ajal kirjutas ta K. P. Pjatnitskile:

«Ma tunnen, et õhus heljub uus maailmatunnetus, demokraatlik maailmatunnetus, aga seda kinni püüda ma ei suuda, ei oska. Aga see heljub ja küpseb.»[20]

Seda demokraatlikku maailmatunnetust näitas Gorki oma tegelastes — Maria Lvovnas ja Vlassis. Vlass on nooruk, Bassovi asjaajaja. Üks ajaleht kirjutas ägedalt: «Täna karjub laval ainult üks Vlass, homme hakkavad elus karjuma tuhanded Vlassid.» Selles aga Gorki ülesanne seisneski: ühe Vlassiga näidata tuhandeid tuleviku Vlasse.

Gorkil olid kõik eeldused lugeda oma järjekordne ülesanne täidetuks.

Samal ajal tekkis kavatsus organiseerida uus teater ja liita see Komissarževskaja trupiga Gorki juhtimisel.

1904. aasta detsembris ilmus juba teadaanne uue ettevõtte kohta.

Kuid selle suure poliitilise tähtsusega teatri organiseerimistöö katkestasid uued sündmused.

TEINE PEATÜKK

1

Kuuldused ettevalmistatavast tööliste rongkäigust Talvepalee juurde erutasid Peterburi juba 6. jaanuarist alates.

3. jaanuaril algas streik Peterburi suurimas tööstusettevõttes — Putilovi tehases. Liikumine aina kasvas. Streik hakkas muutuma üldiseks. Tsaarivalitsus otsustas liikumise maha suruda relvade abil. Oli teada, et 9. jaanuaril lähevad töölised tsaari juurde palvega rahuldada nende nõudmised.

8. jaanuari õhtul, kui ei olnud enam kahtlust, et sõjaväeline juhtkond valmistab ette verevalamist tänavail, otsustas grupp ajalehe «Naši Dni» toimetusse kogunenud ühiskonnategelasi läkitada ministrite juurde saatkonna, et teha katset veenda neid tööliste rongkäigu rahulikus iseloomus ja vajaduses viia tänavailt ära sõjaväeosad. Selles saatkonnas oli ka Gorki.

Meenutades hiljem S. Witte külastamist, kirjutas ta:

«Mäletan vaid, et kui ta aukartustäratavalt ütles: «Valitsevate ringkondade arvamus läheb täielikult lahku teie omast, härrased...», tundsin selles fraasis midagi jõhkrat, iroonilist ja katkestasin teda jämedalt:

«Me teemegi teile ettepaneku teatada valitsevatele ringkondadele, et kui homme toimub verevalamine, maksavad nad selle eest kallist hinda.»

Ta kõõritas hetkeks minu poole ja jätkas sõnadetolmu puistamist...»[21]

Relvastamata tööliste massiline tapmine oli tsaari satraapide poolt juba ette otsustatud ja see toimuski 9. jaanuaril, sellest ajast kuulsal Verisel pühapäeval. Kuid mõnedes rajoonides ehitasid töölised barrikaade, heiskasid punased lipud ja osutasid mõrtsukatele vastupanu.

Lenin kirjutas nende sündmuste puhul ajalehes «Vperjod»:

«Töölisklass, kes oli kaua kodanlikust opositsioonilisest liikumisest näiliselt eemal seisnud, tõstis oma häält... Majanduslikud nõudmised asenduvad poliitiliste nõudmistega. Streik muutub üldiseks ja viib ennekuulmatult kolossaalse demonstratsioonini; tsaarinime prestiiž variseb igaveseks kokku. Algab ülestõus. Jõud on jõu vastas. Keeb tänavvõitlus, ehitatakse barrikaade, kõmisevad kogupaugud ja mürisevad suurtükid... Igaüks peab olema valmis täitma oma revolutsionääri ja sotsiaaldemokraadi kohust.»*

Gorki oli sel päeval paigus, kus toimusid verised sündmused.

Ta meenutas seda nõnda:

«1905. aasta 9. jaanuaril olin ma hommikust saadik tänavatel, nägin, kuidas inimesi mõõkadega raiuti ja tulistati, nägin «juhi» ja «päevakangelase» Gaponi haletsemisväärset, rusutud kuju... Kõik oli õudne, kõik masendas sel neetud, kuid õpetlikul päeval» (17, 96).

Vapustatuna tapmisstseenidest, pöördus Gorki tagasi koju ja kirjutas kohe läkituse avalikkusele ministrite külastamiseks ning neile teate edasiandmiseks valitud saatkonna nimel.

Läkituses kriipsutati alla asjaolu, et saatkond teatas siseministrile tööliste rahulikest kavatsustest, ja et seda rahulikkust kinnitasid ka sündmused ise, ning järelikult ei saa toimunut nimetada teisiti kui «paljude vene kodanike ettekavatsetud ja mõttetuks tapmiseks».

«Aga et Nikolai Teisele oli teatavaks tehtud töölisliikumise iseloom ja tema endiste, nüüd soldatite poolt süütult tapetud alamate rahuarmastavad kavatsused, ja teades seda, ta laskis nende kallal vägivalda tarvitada, siis me süüdistame teda rahulike inimeste tapmises, kes mitte millegagi ei kutsunud esile selliste abinõude tarvituselevõtmist.

Koos sellega me teatame, et taoline kord on väljakannatamatu, ja kutsume kõiki Venemaa kodanikke üles viivitamatule, visale ja üksmeelsele võitlusele isevalitsuse vastu» (23, 335—336).

Õhtul esineb Gorki Vaba Majandusliku Seltsi ruumes kõnega, milles ta räägib Vene revolutsiooni algusest. Samas organiseerib ta ka annetuste kogumise 9. jaanuaril kannatadasaanutele ja nende perekonnaliikmetele. Annetuste kogumiseks antakse välja Gorki allkirjaga lehed.

---

* V. I. Lenin. Teosed, 8. kd., lk. 52.

Jutustanud kirjas J. P. Peškovale üksikasjaliselt Verise pühapäeva sündmustest, lõpetab Gorki selle kirjelduse tähendusrikaste sõnadega:

«Niisiis — algas Vene revolutsioon, mu sõber, mille puhul ma sind siiralt ja tõsiselt õnnitlen. Tapetud — ka need ei masenda — antakse ju ajaloole uus värv ainult verega.»

Ja lisab siis:

«Ülehomme, s. o. 11-ndal, pean sõitma Riiga — minu sõber M/aria/ F/jodorovna/* on raskesti haige — peritoniit. See ähvardab lõppeda surmaga... Kuid nüüd ei tohi isiklikud mured ja ebaõnnestumised enam tähtsad olla, sest me elame Venemaa ärkamise päevil» (28, 348—349).

Gorki andis lendlehe oma läkitusega saatkonna liikmetele tutvumiseks ja heakskiitmiseks, kuid ööl vastu 11. jaanuari võeti see läbiotsimise ajal ühe juures neist ära.

Läbiotsimine pandi toime kõigi saatkonna liikmete juures, keda süüdistati «ajutise valitsuse» organiseerimises.

Samal päeval arreteeriti Gorki Riias ja toodi 12. jaanuaril Peeter-Pauli kindlusesse, Trubetskoi bastioni üksikkongi, kuhu paigutati eriti raske süüdistusega eeluurimise all viibivad vangid.

Trepov, «üks kogu Venemaa poolt kõige rohkem vihatud tsarismi teenreid,»** kes pärast 9. jaanuari diktaatoriks määrati, taotles grandioosset «süüasja» ja tahtis ühiskonnategelaste saatkonda esitada nagu «revolutsioonilist valitsust».

«Deputatsiooni arreteeritud liikmeile...» kirjutas V. I. Lenin oma artiklis «Trepov mängib peremeest», «esitati kõige totram süüdistus selle kohta, et neil olevat kavatsus organiseerida otsekohe pärast revolutsiooni «Venemaa Ajutine Valitsus». Arusaadav, et see süüdistus langeb iseenesest ära.»

Gorki lükkas kolmel ülekuulamisel kategooriliselt tagasi politsei väljamõeldise tema osavõtu kohta vandeseltslaste komiteest. Kuid ta tunnistas ennast üleskutse projekti autoriks ja võttis kogu vastutuse selle eest isiklikult endale.

Gorki «süüasi» määrati kohtusse arutusele kinniste uste taga.

Eespool tsiteeritud artiklis Lenin kirjutas:

---

* Andrejeva — Moskva Kunstiteatri näitleja — *I. G.*

** V. I. Lenin. Teosed, 8. kd., lk. 110.

«Välismaal on haritud kodanliku seltskonna hulgas alanud energiline kampaania Gorki kasuks ja tsaarile esitatavale palvele tema vabastamiseks on alla kirjutanud paljud silmapaistvad saksa õpetlased ning kirjanikud. Nüüd on nendega ühinenud ka Austria, Prantsusmaa ja Itaalia õpetlased ning literaadid.»*

Vastukajad Gorki arreteerimisele võtsid sellise vormi ja ulatuse, et tsaarivalitsusel oli neid raske ignoreerida.

Teadlased, kirjanikud, saadikud koostasid kirju, mis kaeti loendamatute allkirjadega, paljude maade üldsus organiseeris Gorki kaitseks väljaastumisi, nõudes tema vabastamist.

«Tema looming,» räägiti ühes esinemises, «kutsus kogu maailmas esile austuse vene rahvaluule vaimu vastu, ja kõigist tema teostest õhkub kirglikku kodumaa-armastust. Erinevate maade kõige väljapaistvamate inimeste hääled liituvad üheks hüüdeks: «Vabadus Maksim Gorkile! Andke ta tagasi tööle, kodumaale, tervele maailmale!»

Kuid need armastuseväljendused Gorki ja tema loomingu vastu ei muutnud tsaarivalitsust rahutuks.

Kõigis Venemaa linnades — Nižnis, Nikolajevis, Kišinjovis, Dvinskis, Kiievis, Rostovis Doni ääres, Saraatovis, Odessas, Kaasanis — kõikjal, nagu varem Belostokis, muutusid manifestatsioonid teatrites Gorki näidendite etenduste ajal tavalisteks nähtusteks.

Nižnis esines teatrirõdult tulise kõnega Gorki kaitseks J. M. Sverdlov, kes oli hiljem üks kommunistliku partei silmapaistvamaid tegelasi.

Nikolajevis loobiti Gorki näidendi etenduse ajal proklamatsioone laiali.

Dvinskis suleti teater Gorki auks korraldatud manifestatsiooni tõttu.

Kiievis Solovtsovi teatri rõdult kõlas näidendi «Suvitajad» etenduse ajal, enne teise vaatuse algust, kui elektrivalgus kustus, hüüe: «Elagu Gorki! Elagu vabadus! Maha isevalitsus!» Kiiduavalduste mürina saatel visati parterisse järgmise sisuga proklamatsioone:

«Vabadus Gorkile, inimõiguste eest võitlejale, vabaduse laulikule!

Olgu tervitatud kõik, kes julgelt lähevad võitlusse proletariaadi ürituse, poliitilise vabaduse eest!

---

* V. I. Lenin. Teosed, 8. kd., lk. 111.

Au kangelastele-märtritele, kes langesid võitluses tsarismiga — vene rahva neetud vaenlasega!...»[22]

Saal muutus rahutuks. Politsei nõudmisel langetati eesriie. Valgus lülitati sisse, kuid proklamatsioone enam ei olnud — publik oli need ära korjanud. Proklamatsioonide tagaotsimisel pani politsei toime arreteerimisi.

Kišinjovis, kohalikus teatris, loobiti näidendi «Suvitajad» viimase vaatuse ajal laiali hektograafil paljundatud lendlehti üleskutsega «Maha isevalitsus!».

Sellised manifestatsioonid jätkusid kõigis linnades.

14. veebruaril, pärast kuuajalist vangistust andis sandarmivalitsuse ülem korralduse Gorki vabastamiseks kuni kohtuni, võttes tagatiseks kümme tuhat rubla koos allkirjaga, et ta ei lahku Peterburist.

Kuid ohrankaosakonna ülem nõudis uut aresti, teatades, et ta ei jäta Gorkit ühekski tunniks vabana pealinna tänavatele.

Gorki saadeti ohrankamehe valve all kiiruga Riiga.

15. veebruaril kirjutas ta K. P. Pjatnitskile:

«Jõudsime õnnelikult kohale suure nina ja armilise näoga soliidse inimese kindla valve all, kes meid kuni Riiani saatis. Siin, võõrastemajas, anti meile paar tähelepanelikku naabrit, kes salaja meie käitumise järele valvavad ja endast võimude tarkust kujutavad.»[23]

Nii jälgis ohranka Gorkit, saates teda kõikjal.

Peeter-Pauli kindluses kirjutas Gorki näidendi «Päikese lapsed», mis osaliselt oli nagu Verise pühapäeva vastukajaks. Muidugi ei võimaldanud tsensuuri tingimused kirjanikul 9. jaanuari sündmustest otseselt rääkida. Kuid ühe näidendi tegelase, Liisa, sõnadest, me leiame vihje sündmustele, mille pealtnägijaks oli Gorki:

«Ja minu jalge ees — purustatud peaga nooruk... ta roomab kusagile, mööda põski ja kaela voolab tal veri, ta tõstab näo taeva poole... ma näen tema tuhme silmi, avatud suud ja hambaid, mis on verest punaseks värvunud...»

Need sõnad lavalt pidid pealtvaatajaile meenutama tsarismi hirmsat kuritegu.

Kohtuprotsessi ootel kirjutas Gorki Riiast K. P. Pjatnitskile:

«Kohtust kõrvalehoidmisest ei või juttugi olla, vastupidi, on vaja, et mu üle kohut mõistetaks. Kui nad otsustavad selle totra loo lõpetada administratiivkorras, tõstan ma selle viivitamatult uuesti üles, kuid juba laiemas mastaabis, hele-

damas valguses, ja — ma saavutan kohtumõistmise enda üle, ning Romanovite sugukonna ja nende pooldajate häbistamise.

Kui toimub kohus ja mind süüdi mõistetakse, siis annab see mulle suurepärase võimaluse selgitada kogu Euroopale, mispärast just mina olen «revolutsionäär» ja millised on minu poolt «kehtiva korra vastu toimepandud kuriteo» motiivid, korra vastu, mis lubab Venemaa rahulike ja relvastamata elanike tapmist, kaasa arvatud ka lapsed.»[24]

Valitsus, saades aru kohtuprotsessi ebamugavusest sellise kaebealuse üle isegi suletud uste taga, oli tõsistes raskustes. Kohus, mis oli määratud 3. maile, lükati edasi, siis aga venis «süüasi» pikale ja katkestati 1905. aasta sügise tormiliste sündmuste ajal.

2

Gorki sai juba varasemail aastail suurepäraselt aru Lenini kui poliitilise juhi tähtsusest. Parteitöötaja Zemljatška kirjutas V. I. Leninile ja N. K. Krupskajale 28. detsembril 1904. aastal:

«Ma olen neil päevil väga tihti vestelnud meie belletristiga*, kellelt me raha saame. Ta on lõplikult meie poole üle tulnud ja hoolitseb väga meie heaolu eest. Ta ütles, et suhtub temasse** kui ainulaadsesse poliitilisse juhti . . .»[25].

Gorki avaldas juba siis soovi astuda Leniniga isiklikku kirjavahetusse, ja väga võimalik, et see oleks ka toimunud, kui Gorkit poleks pärast 9. jaanuari arreteeritud.

Samal ajal, veel enne Gorki arreteerimist, tegi V. I. Lenin V. D. Bontš-Brujevitšile ülesandeks Gorkiga Peterburis kohtuda ja temaga läbi rääkida.

V. I. Lenin kirjutas Bontš-Brujevitšile:

«Gorki on teinud ettepaneku organiseerida tema, samuti ka teiste «Znanije» ühingusse kuuluvate kirjanike teoste väljaandmine välismaal eesmärgil, et neist väljaannetest saadavad tulud läheksid meie partei kassasse. Kui viibite Peterburis, katsuge Aleksei Maksimovitšiga kokku saada ja temaga läbi rääkida.»[26]

Parteielu konspiratiivsed tingimused ei võimalda täpselt kindlaks teha summasid, mida Gorki parteile andis. Juhus-

---

* M. Gorkiga. — *I. G.*
** V. I. Leninisse. — *I. G.*

like teadete kaudu tulevad päevavalgele näiteks sellised faktid: Gorki saatis A. A. Bogdanovi kaudu ajalehe «Vperjod» väljaandmiseks Genfi tšeki viiele tuhandele rublale. 11. jaanuaril 1905. aastal kirjutas ta K. P. Pjatnitskile kahe tuhande rubla saatmisest Herman Krassinile. Raha oli määratud revolutsioonilise liikumise vajadusteks.

1905. aasta sügisel, niipea kui see võimalikuks osutus, organiseeriti Gorki kaasabil ja tema materiaalsel toetusel suur ajaleht «Novaja Žizn», mis sai esimeseks legaalseks bolševike häälekandjaks.

Ajalehe esimene number anti välja 27. oktoobril. Pärast seda, kui Lenin oli novembri algul emigratsioonist Peterburisse tagasi tulnud, hakkas ajaleht ilmuma tema otsesel juhtimisel.

«Mitte kunagi,» kirjutas prantsuse ajaleht «L'Humanité», «ei ole sotsialistlike ideede levik olnud nii kiire kui käesoleval ajal Venemaal». «L'Humanité» nimetas ajalehte «Novaja Žizn» «Lenini ja Gorki ajaleheks.»[27]

Ajalehes «Novaja Žizn» avaldas Lenin terve rea oma tähtsamaid artikleid, nende hulgas ka artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus».

Gorki avaldas selles ajalehes publitsistlike artiklite tsükli «Märkmeid väikekodanluse kohta». Paljastades väikekodanlasi kui erilise hingelaadiga inimesi, keda eraomandusele põhinev kodanlik ühiskond on üles kasvatanud, naelutas ta need lohutajad ja lepitajad häbiposti.

«Ma ei tea elu kurjemaid vaenlasi kui nemad. Nad tahavad lepitada piinajat ja piinatavat, tahavad õigustada oma lähedust piinajatele, oma kiretust maailma kannatuste vastu. Nad õpetavad piinatavaid kannatama, nad püüavad neid veenda vägivallale mitte vastu panema, nad püüavad alati tõendada, et jõukate ja vaeste vahelisi suhteid on võimatu muuta, nad tõotavad rahvale töö ja piinade eest hüvitust taevas, ning tundes mõnu ta väljakannatamatult raskest elust maa peal, imevad nagu lehetäid tema elumahla. Suurem osa neist soodustab vägivalda otseselt, väiksem kaudselt — kannatamise, leppimise, andeksandmise ja õigeksmõistmise jutlustamisega...» (23, 354).

Ta tõi «väikekodanliku» kallaku esile ka Dostojevski ja L. Tolstoi publitsistikas.

Lenin meenutas hiljem nii mitugi korda heakskiitvalt neid artikleid.

Liberaal N. Berdjajev, kellest hiljem sai «vehhist» ja

paadunud kontrrevolutsionäär, nimetas ajakirjas «Poljarnaja Zvezda» Gorki «Märkmeid» «huligaansuseks selle sõna kõige tõsisemas ja sügavamas mõttes».

Lenin paigutas artiklisse «Kadettide võit ja töölispartei ülesanded» järgmise joonealuse märkuse:

«Hr. Berdjajev! härrad «Poljarnaja Zvezda» või «Svoboda i Kultura» toimetajad! Siin on teile veel teema pikaks hädakisaks,... see tähendab pikkadeks artikliteks revolutsionääride «huligaansuse» vastu. Räägitakse, et Tolstoi olevat väikekodanlane!! — quelle horreur, nagu ütles daam, kes on igas suhtes meeldiv.»*

Kui Lenin emigratsioonist tagasi saabus, oli Gorki Moskvas. Kuid varsti sõitis ta Peterburisse, ja siin, 27. novembril 1905. aastal kohtus Gorki esmakordselt Leniniga.

Ees seisis kogunemine Keskkomitee istungile. Viimane otsustati korraldada korteris, kus Gorki elas.

See oli istung, kus arutati küsimusi relvastatud ülestõusu ettevalmistamisest, ajalehest «Novaja Žizn» ja bolševistliku ajalehe «Borba» väljaandmisest Moskvas.

V. Desnitski, istungist osavõtja ning Lenini ja Gorki kohtumise pealtnägija, meenutab:

«Gorki jutustas palju Moskva sündmustest ja meeleoludest, Baumani matustest, «mustasajalistest», tööliste ja üliõpilaste relvastumisest, intelligentsi meeleolust, kirjeldas piltlikult tänavastseene. Vladimir Iljitš kuulas väga tähelepanelikult. Eriti huvitasid teda, nagu alati, need peensused, konkreetsed detailid, faktid, sõnad, mis andsid värske ja vahetu mulje tegelikkusest. Siin ta õppis esmakordselt tundma Gorkit kui vestlejat ja esimesest korrast peale hindas tema poolt inimeste ja sündmuste kohta tehtavate tähelepanekute ning järelduste tohutut tähtsust.

«Temalt on vaja õppida, kuidas tuleb vaadata ja kuulata!», rääkis Vladimir Iljitš tihti Gorkist...»[28]

«Novaja Žizn» ilmus viis nädalat tõelises lahinguolukorras. Kahekümne seitsmest ajalehenumbrist konfiskeeriti ja hävitati viisteist. Politsei võttis need ära ajalehemüüjatelt ja isegi inimestelt, kes olid ajalehe ostnud, keelas ajalehtede müügi kioskites ja kauplustes. Ohranka käskkirja alusel takistasid postiasutused ajalehtede saatmist tellijaile, hävitasid ajalehenumbreid, keeldusid vastu võtmast rahasaadetisi ajalehe kontorisse.

---

* V. I. Lenin. Teosed, 10. kd., lk. 222.

Sellele vaatamata ulatus ajalehe «Novaja Žizn» tiraaž kuni kaheksakümne tuhande eksemplarini.

2. detsembril keelati ajaleht täielikult.

Kuid selle viimane number ilmus kokkuleppel ladujate ja trükkijatega 3. detsembril illegaalselt, kutsudes üles «revolutsioonilisele võitlusele isevalitsusega».

Veel enne ajalehe «Novaja Žizn» keelamist, 27. novembrist alates, õnnestus Moskvas Gorki kaasabil hakata välja andma ajalehte «Borba», mis etendas tähtsat osa detsembriülestõusu käigus.

6. detsembril teatas Moskva Tööliste Saadikute Nõukogu, mida juhtisid bolševikud, et 7. detsembril alustatakse poliitilist üldstreiki, eesmärgiga muuta see relvastatud ülestõusuks.

7. detsembril sõitis Gorki kahe töölise saatel, kes olid talle kaitseks antud, Moskvasse.

Moskvast kirjutas ta K. P. Pjatnitskile:

«Niisiis, saabusime kohale, siin aga käib täielik üldstreik. Imestamisväärselt üksmeelselt on siin üles tõusnud kõik vabrikutöölised, käsitöölised ja teenijad... Strastnoi...* juures ehitati barrikaade, käis võitlus. On tapetuid ja haavatuid, kui palju? — ei ole teada. Kuid nähtavasti palju. Kogu väljak on verd täis. Tuletõrjujad pesevad seda.»[29]

Gorki kaasabil toimus võitlussalkade relvastamine. Tema korter oli ülestõusu ajal omamoodi võitluskeskuseks, üheks ülestõusu toetuspunktiks, mida kaitsesid võitlussalgad.**

Olukirjelduses «Mitja Pavlov» jutustab Aleksei Maksimovitš, et Sormovo tööline D. A. Pavlov tõi Peterburist suure karbi paukelavhõbeda kapsleid ja viisteist arssinat süütenööri, mille ta oli oma keha ümber kerinud.

Samasuguseid karpe paukelavhõbeda kapslitega tõid ka teised võitlejad. Gorki korteris õpetasid spetsialistid ülestõusnuid makedoonia pomme valmistama.

---

* Strastnoi klooster asus kohal, kus praegu seisab Puškini mälestussammas. — *I. G.*

** Meenutades gruusia revolutsionääre, kes tema Moskva korterit kaitsesid, kirjutas Gorki 1912. aastal:

«Väga tihti ja südamlikult mõtlen ma teile, kallid seltsimehed. Kas te kõik olete elus ja terved? Minu sõnatu kummardus suure ürituse eest langenutele, terveksjäänuid aga emban tugevasti ja soovin neile kõike head! Mul on kirja teel rõõm suruda mulle tuttavaid tugevaid, ausaid käsi ja täna lõunalauas joon teie terviseks klaasi capri veini» (29, 287).

10. detsembril kirjutas Aleksei Maksimovitš K. P. Pjatnitskile:

«... Praegu tulin väljast. Sandunovi saunade ja Nikolai vaksali juures, Smolenski turul ning Kudrinos käib lahing. Kõva lahing! Müürisevad kahurid — see algas eile kella kolme paiku, jätkus terve öö ja kõmiseb täna vahetpidamata terve päeva... Töölised käituvad suurepäraselt. Otsustage ise: Sadovaja-Karetnajal oli öö jooksul püstitatud 8 barrikaadi... Praegu sain andmed: Nikolai vaksali juures on väljak laipadega üle külvatud, seal on käigus 5 kahurit, 2 kuulipildujat, kuid töölissalgad suudavad ikkagi sõjaväeosadele kaotusi tekitada... Üldse — võitlus käib kogu Moskvas!»[30]

Moskva garnisoni väeosade kõhklemine viis tsaarivõimud raevu. Soldatid korraldasid miitinguid, koosolekuid, kus esitasid oma nõudmisi. Kuid kõige tähtsam, mida soldatid tegid, oli tööliste tulistamisest keeldumine.

Liikumine jäi seisma kogu Moskva raudteesõlmes. Kuid Peterburi ja Moskva vahelist raudteed ei õnnestunud ülestõusnutel läbi lõigata ja valitsus saatis 16. detsembril Peterburist välja Semjonovi polgu koos kahurväega.

Vaenlase üleoleku tõttu relvastuses võttis bolševike Moskva komitee koos Moskva Tööliste Saadikute Nõukoguga vastu otsuse lõpetada 19. detsembril relvastatud ülestõus.

Ülestõusu käigus ilmutasid töölised imetlusväärset kangelaslikkust, näitasid eeskuju Venemaa töölistele, kuidas tuleb võidelda oma vabaduse ja õnne eest.

Proklamatsioonis, mis hektografeeritult käest kätte käis, kirjutas Gorki:

««Proletariaat on võidetud. Revolutsioon on maha surutud,» karjus rõõmuga reaktsiooniline ajakirjandus. Kuid see rõõm oli enneaegne: proletariaat ei ole võidetud, ehkki ta kandis kaotusi. Revolutsioon tugevnes uute lootustega, tema kaadrid kasvasid kolossaalselt... Vene proletariaat läheneb otsustavale võidule, sest ta on ainuke moraalselt tugev, teadlik ja oma tulevikku uskuv klass Venemaal. Ma räägin tõtt ja seda tõde kinnitab kunagi aus ja õiglane ajaloolane.»[31]

Moskva ülestõusu organiseerimise ajal Gorki ei katkestanud oma tegevust publitsistina ja toimetajana.

Ajalehes «Novaja Žizn» alustas ta 16. ja 27. novembril uut artiklite tsüklit «Sel puhul». Bolševistliku ajalehe

«Borba» esimesse numbrisse paigutas ta muinasjutu «Veel kord kuradist», mis kujutas endast pamfletti liberaalse intelligendi Ivan Ivanovitši kohta.

Ajakiri «Župel», millega Gorkil olid tihedad sidemed, avaldas tema jutustuse «Koer».

Trükis ilmumata jutustus «Pealtvaatajad» räägib töölissalgast, kes kangelaslikult võitles ja hukkus.

Ajakirjas «Adskaja Potšta» avaldas ta satiirilisi «Mõtteteri ja printsiipe», kirjutades neile alla vana pseudonüümi Jegudiil Hlamida.

Ajakirjas «Žalo» ilmusid Gorki jutustused «Pildike tõsielust» ja «Hall».

Hall on väikekodanlane, kes rabeleb Punase ja Musta vahel.

«Tema armastab ainult sooja ja mugavat elu, armastab kõhtu täis süüa, ja selle armastuse sunnil võbistab oma hinge nagu näljane lõbunaine oma lodevat keha. Tema on valmis orjalikult teenima igasugust jõudu, kui see ainult kindlustab talle küllase ja rahuliku elu.»

Nii naelutas Gorki häbiposti väikekodanlase — liberaali.

Ajakirjas «Adskaja Potšta» ilmus Gorki jutustus «Tark» — suurepärane pamflett filosoofide-pessimistide ja skeptikute kohta:

««Inimene!» ütles tark üleoleva muigega. «Eksitus on sinu sõnade nimi. Piiratud on inimeste tõetundmine ja nad ei saa teada rohkem kui nad suudavad. Ja kas pole ükskõik, kuidas sa hukka saad — näljasena või küllasena, nagu seda on need, kelle vastu sa suunad oma nii nõrga tarkuse astla? Ja kas pole ükskõik, kuidas sa oma kirstus lamad, kas harimatuna või oma valitsejate mannetute tarkuste külmas surirüüs? Mõtle järele, — kõik see, mis maa peal olemas, ja maakera ise heidetakse unustuse musta kuristikku, surma põhjatusse sügavikku...»

Sõnatult vaatasid töömehed talle silma ning kuulasid liikumatult targa kõnet, ja mida rohkem ta rääkis, seda enam kattis nende nägusid karm jahedus. Lõpuks ütles üks töömees seltsimehele:

«Matvei! Mul käsi valutab, — viruta sina sellele vanale ahvile vastu vahtimist...»

Ja muud ei ühtigi.

...Jah, muidugi, ma olen nõus, tema, see töörahvas, on pisut tahumatu, kuid kas tema on selles süüdi? Pole ju

keegi talle eluilmaski viisakaid kombeid õpetanud». (Teosed, 3. kd., ERK, 1958, lk. 579 ja 586—587.)

Selles lühijutus on suurepäraselt näidatud, kuidas suhtub proletariaat kodanlikku spekulatiivsesse filosoofiasse, mis püüab töölisklassi tema otsestelt ülesannetelt kõrvale juhtida.

Peterburi nädalalehes «Molodaja Rossija» aga trükiti samas numbris, kus ilmus Lenini artikkel «Töölispartei ja tema ülesanded käesolevas olukorras», Gorki artikkel «Moskva sündmuste puhul». Jutustades, mida ta nägi Moskva tänavail, rääkis Gorki sellest, kuidas väikekodanlane töölisele järgneb, kuidas ta silmanähtavalt «revolutsioniseerub».

Lenin kirjutas oma artiklis:

«Moskva kangelaslik proletariaat näitas, et aktiivne võitlus on võimalik, ja tõmbas sellesse hulga selliseid linnaelanikkonna kihte, keda seni peeti poliitiliselt ükskõikseteks, kui mitte reaktsioonilisteks. Aga Moskva sündmused olid ainult selle «voolu» üheks kõige reljeefsemaks väljenduseks, mis on läbi murdnud kõigis Venemaa nurkades.»*

Millist tähtsust omistas Lenin Gorki osavõtule Moskva sündmustest, näitab fakt, et, koostades 1917. aasta jaanuaris endale plaani ettekandeks 1905. aasta revolutsioonist, kirjutas Lenin sinna Gorki nime ja kriipsutas selle alla.

Vene revolutsiooni tähtsusest rääkis suur prantsuse kirjanik Anatole France. Esinedes 1905. aasta detsembris miitingul, ütles ta:

«Vene revolutsioon on ülemaailmne revolutsioon. Ta demonstreeris kogu maailma proletariaadi ees oma võitlusvahendeid ja oma eesmärke, oma võimsust ja oma paratamatust. Ta ähvardab igasugust despotismi, igasugust rõhumist, igasugust inimese ekspluateerimist inimese poolt. Vene revolutsioon on troonid kõikuma löönud... Neeva, Visla ja Volga kallastel — vaat kus otsustatakse uue Euroopa ja tulevase inimkonna saatus.»[32]

Moskva relvastatud ülestõusu kujutas M. Gorki teoses «Klim Samgini elu».

---

* V. I. Lenin. Teosed, 10. kd., lk. 75.

S. G. SKITALETS,
L. N. ANDREJEV,
A. M. GORKI,
N. D. TELEŠOV,
F. I. ŠALJAPIN JA
I. A. BUNIN

A. M. GORKI,
V. V. STASSOV
JA I. J. REPIN
Soome, Kuokkala, 1904

Pärast detsembriülestõusu oleks Gorki kahtlemata arreteeritud ja uuesti kohtuliku uurimise alla võetud. Kuid sel ajal tekkis parteis mõte teha Gorkile ülesandeks sõita Vene revolutsiooni propageerimiseks välismaale ja koguda Ameerikas agiteerimise teel raha bolševike kassasse.

Vladimir Iljitš Lenin omistas sellele sõidule suurt tähtsust, nagu meenutab N. J. Burenin, bolševike lahing-tehnilise grupi liige, kelle partei määras Gorkit saatma.

Samal ajal, 1906. aasta veebruari algul, kohtus Lenin teistkordselt Gorkiga Helsingforsis (Helsingis)[33].

Kogu maailma silmis oli Gorki rahuarmastava vene rahva mõtete väljendajaks, oma vabaduse eest võitleva Venemaa esindajaks, ja bolševike partei usaldas talle, suurele kirjanikule, suurele patrioodile ja revolutsionäärile, selle sõidu, mille eesmärgiks oli kutsuda rahvusvahelist demokraatiat üles toetama Vene revolutsiooni.

Gorki sõitis välismaale Soome kaudu 1906. aasta veebruaris.

Kuid juba jaanuaris saatis ta Euroopa pahempoolsetele lehtedele oma Moskva ülestõusu käsitleva üleskutsetaolise kirja, mis oli Venemaal nagu lendleht käest kätte käinud.

Ajaleht «L'Humanité» avaldas Gorki üleskutse 1906. aasta 21. jaanuari numbris (uue kalendri järgi) koos toimetuse eessõnaga: «Suur vene kirjanik-sotsialist Maksim Gorki saatis «L'Humanité» toimetusele, samal ajal ka «Vorwärtsi», Brüsseli «Le Peuple», Rooma «Avanti» ja tähtsamate sotsialistlike ajalehtede toimetustele järgmise erutava üleskutse, milles pöördutakse kõigi maade tööliste poole.»

Berliinis rääkis Gorki paljudel bankettidel välismaalaste tervitustele vastates revolutsioonist Venemaal ja vajadusest abistada vabaduse eest võitlejaid.

Üleskutses prantsuse töölistele kirjutas ta:

«Ülemaailmse armee esimese väesalgana läks lahingusse vene tööliskiass.

Teile on teada tema võidud ja kaotused, te teate, kui palju jõudu ta kulutas ja veel kulutab, te teate, kui ohtrasti tema veri voolas ja veelgi voolab.

Ta on juba vaenlasele võimsaid lööke andnud, kuid vaenlane on veel tugev, ja venelastel seisab ees palju lahinguid.

Mida rutem puhkeb lähim lahing, seda kiiremini kandub selle kõu üle kogu maailma, ja kui vene tööline võidab, siis

ammutavad kogu Euroopa, kogu maailma töölised sellest võidust innustust ja jõudu, on ühe õppetunni võrra rikkamad...» (23, 394—395).

Gorki rääkis, et Venemaa sammub maailma vabastusliikumise eesotsas ja et vene tööline sammub kogu maailma tööliste esiridades.

Tsaarivalitsus oli sel ajal kohutavas rahanduskriisis, mille Jaapanile kaotatud sõda esile kutsus.

Küsimus, kas valitsus jõuab hoida võimu enda käes ja kas ta suudab uute jõududega revolutsioonilisele liikumisele kallale tormata, oli suurel määral seotud küsimusega, kas Euroopa kodanlus abistab tsaarivalitsust.

Seepärast avaldaski Gorki Euroopas üleskutse: «Ärge andke raha Vene valitsusele!»

«Kui valitsus kaotab rahva usalduse, kuid ei loovuta talle oma võimu, muutub ta ainult poliitiliseks parteiks...

Partei, mis nimetab ennast Vene valitsuseks, võib ikkagi veel toetuda armeele, kuid juba nüüd ei jätku tal raha rahva vastu võitlemiseks. Ja nii ta pöördubki Euroopa poole. Euroopa aga räägib:

«Kõigepealt tahan ma näha, et teil valitseks kord, pärast seda annan ma teile raha...»

Et saada raha, korraldavad Vene võimud kõlvatu rahvaesinduse-komöödia...

Ärge andke mitte krossigi Vene valitsusele! Tal ei ole sidet rahvaga, miljonite südamed on tema juba hukkumisele mõistnud...

Ärge tehke ajaloolist kuritegu, mida keegi pole veel teinud — kuritegu, mis on ühteviisi mõttetu kui ka häbiväärne.

Ärge andke Romanovitele raha tapmiseks...» (23, 382—385).

Agiteerides tsaarivalitsusele laenu andmise vastu, tugines Gorki bolševistlikule hinnangule välislaenude poliitilise tähtsuse kohta. V. I. Lenin kirjutas juba 1905. aasta märtsis, et Euroopa kapital esitab Vene isevalitsusele ultimaatumi, sundides teda tegema järeleandmisi liberaalidele.

«Nad tahavad, et Venemaal oleks mõõdukas ja korralik kodanlik konstitutsiooniline (või näiliselt konstitutsiooniline) kord.»*

Kirjas Anatole France'ile, mis avaldati Prantsusmaal, rääkis Gorki:

---

* V. I. Lenin. Teosed, 8. kd., lk. 242.

«Valimisi Duumasse falsifitseeritakse avalikult ja jultunult — on ju Duuma valitsusele vajalik ainult selleks, et Euroopa annaks talle raha võitluse jätkamiseks rahva vastu» (23, 390).

Ameerika ootas Gorkit suure huviga. Aurikule sõitis kaldalt vastu kaater, mis oli täis kodanlike ajalehtede ajakirjanikke ja reportereid. Suure vene kirjaniku saabumist New Yorki püüdsid nad kujutada kui järjekordset sensatsiooni ajalehtede jaoks, jättes kõrvale poliitilised eesmärgid, mille pärast Gorki selle reisi üle ookeani just ette võttis.

Teisiti võtsid kirjanikku vastu maa demokraatlike jõudude esindajad.

Otsekohe pärast Gorki saabumist algasid New Yorgis, Bostonis, Philadelphias miitingud, kus ta esines.

Juba esimesel miitingul New Yorgis koguti tuhat kakssada dollarit, nagu Gorki oma kirjas L. B. Krassinile teatas.

Kuid Gorki agitatsiooni edu õõnestasid igati Ameerika reaktsioonilise kodanluse agendid, kes tegutsesid liidus tsaarivalitsusega. Kampaaniast Gorki vastu võtsid aktiivselt osa emigratsioonis viibivad sotsialistid-revolutsionäärid.

Juba enne Gorki saabumist püüdsid immigratsioonivalitsuse ametnikud koos Vene saatkonnaga rakendada kirjaniku suhtes Ameerika seadust, mis keelab «anarhistidel» sissesõidu Ühendriikide territooriumile. See neil ei õnnestunud, sest Gorkit oli raske «anarhistiks» tembeldada. Kuid saatkond ei loobunud siiski oma püüdeist.

Gorki kirjutas I. P. Ladõžnikovile:

«Vene saatkond Washingtonis nõuab visalt minu Ameerikast väljasaatmist. Nuhke on siin kohutavalt palju! Saan sugugi mitte halvas vene keeles kirjutatud hoiatuskirju, et mind tapetakse. See annab tunnistust, et mul on ikkagi edu olnud» (28, 427).

Vaenulik agentuur asus Gorkit agaralt ja kõikvõimalike vahenditega kodanlikes ringides kompromiteerima.

J. P. Peškovale kirjutas Gorki:

«Asi seisab selles, et Vene saatkond New Yorgis ostis ära *ühe* siinse küllaltki mõjuka ajalehe, ja see tõstis Ameerika *tänavaajakirjanduses* kära.»

Kodanliku ajakirjanduse tralliga ühinesid ka hotellide omanikud, kes suure kirjaniku välja ajasid. Sellise tagakiusamisega lootsid Ameerika kapitalistid ja Vene saatkond sundida Gorkit ära sõitma.

«Alla ma ei anna. Mind kas saadetakse väevõimuga välja või ma sõidan siit ära võitjana, isegi kui tuleks siin elada kas või aasta... Pole viga! Tatarlane, koer, on tugev ja sitke, ei see murdu ega rebene.»[34]

Gorki käitus mehiselt kapitalistide tagakiusamise ja silmakirjalikkuse õhkkonnas. «Kodanlik ajakirjandus avaldab artikleid, milles püüab inimesi veenda, et ma olen anarhist ja mind on vaja kraedpidi üle ookeani visata» (28, 427).

Jäänud pärast hotellidest väljakihutamist oma kaaslastega ööseks tänavale, tuli Gorkile meelde, et läheduses asus midagi kirjanike klubi taolist, kus ta hiljuti oli noorte literaatide seltskonnas eesotsas vanima kirjaniku Mark Twainiga lõunastanud.

Klubi andis talle peavarju, seal olid korteris mõned algajad kirjanikud.

«Õhtuti kogunesid «klubi» avarasse vestibüüli kamina ette noored kirjanikud, tulid reporterid, ja ma jutustasin neile vene kirjandusest ning revolutsioonist, Moskva ülestõusust... Ajakirjanikud kuulasid, kirjutasid üles, ohkasid ja laususid ilmse kahetsusega:

«See on pagana huvitav, kuid mitte meie ajalehtedele...»»

Gorki küsis, miks nad ei või oma ajalehtedes rääkida tõtt Moskva ülestõusust — «sündmusest, mis iseloomustab võibolla kogu saabuvat uut ajastut». Ajakirjanikud selgitasid Gorkile oma täielikku sõltuvust peremeestest-kapitalistidest ja rääkisid skandaalidejahist hea reklaami või sensatsiooni nimel.

Need vestlused andsid Gorkile põhjust öelda, et ta tunneb päris hästi Ameerika ajakirjanduse töötajaid.

Töölisauditoorium ja Ameerika suurlinnade neegrikvartalite elanikud võtsid Gorkit alati vaimustatult vastu.

Gorki agitaatoritöö ei katkestanud tema tegevust kunstnikuna. Esimest muljet New Yorgist kujutas Gorki olukirjelduses «Kollase Saatana linn», millega algab tema suurepärane publitsistlik süit «Ameerikas».

Ja peab ütlema, et vene ning maailmakirjanduses on Gorki esmakordselt näidanud Ameerika kapitalismi ja Ameerika «kultuuri» kui imperialismi tuge, on näidanud nende ekspluataatorlikku olemust vapustava paljastusjõuga, põlgusega, proletaarlasele omase vihkamisega kapitalismi

esindajate vastu selle ühiskonnakorra kõige kõrgemal arengustaadiumil.

Otse imetlusväärne on Gorki kunstnikupilgu jõud ja teravus, mis nägi välise hiilguse all inimesevihkamist, Ameerika kodanliku kultuuri loomalikku olemust, tema valelikkust ja silmakirjalikkust.

«Tundub, et kuskil linna südamikus tiirleb ihara ulgumise ja kohutava kiirusega suur kamakas Kulda, seda pihustub kõikidele tänavatele peente tolmukübemetena, ja terve päeva püüavad, otsivad, haaravad inimesed neid ahnelt... Kullakamakas on linna süda. Selle tukses on kogu elu, selle mahu kasvus — kogu elu mõte. Selleks kaevavad inimesed päevade kaupa maad, taovad rauda, ehitavad maju, hingavad vabrikute suitsu, imevad ihupooridega mürgitatud, haige õhu saasta... See kuri lummus suigutab nende hinged, muudab inimesed painduvateks tööriistadeks Kollase Saatana käes, maagiks, millest ta väsimatult sulatab Kulda, oma liha ja verd.»

See pamfleti keskne kuju otsekui sümboliseerib kogu kapitalistlikku Ameerikat.

Teises olukirjelduses — «Igavuse riik» — on näidatud pühapäevast lõbustuskohta. Siin jälgib rahvahulk vaatepilte, millel selles linnas on vaid üks eesmärk: õpetada teda maa peal elama vagurana ja kuulekana kapitalistidest peremeeste seadustele...

Olles seotud teiste ülesannetega, ei kirjutanud Gorki sarjas «Ameerika» kõiki kavatsetud olukirjeldusi. Raha kogumine Vene revolutsiooni toetamiseks ei õnnestunud reaktsioonilise kodanluse intriigide tõttu loodetud ulatuses — üldse koguti ligi kümme tuhat dollarit. Kuid Ameerikas viibimise ajal kirjutas Gorki romaani «Ema».

Samuti kirjutas ta seal näidendi «Vaenlased» ja seeria satiirilisi pamflette «Minu intervjuud».

Ühes nendest pamflettidest, pöördudes tagasi Ameerika teema juurde, intervjueerib Gorki miljonäri. Miljonäri kuju kaudu («Üks vabariigi kuningaid») avab Gorki järjekindlalt ja sügava põlgusega Ameerika kapitalimagnaatide ideoloogia.

Me näeme «vabariigi kuningat» ja kuuleme tema avameelseid kõnelusi teadusest, filosoofiast, religioonist, kunstist.

Osutades Ameerika kui dollarimaa üleolekule, räägib miljonär: «Ameeriklased on maakera parimad inimesed.

Neil on kõige rohkem raha. Kellelgi pole nii palju raha kui meil. Sellepärast sõidab varsti kogu maailm meie juurde...»

Dollarist kuni maailma hegemooniani — sellele Ameerika kapitalistide hullumeelsele taotlusele osutas juba Gorki.

Sotsialistidest ei rääkinud miljonär sugugi tagasihoidlikumalt:

«Hea valitsuse puhul ei tohiks sotsialiste olla. Ameerikas neid sünnib. Tähendab, need mehed Washingtonis ei saa mitte päris hästi aru oma ülesannetest. Nad peaksid sotsialistidelt kodanikuõigused ära võtma.»

Nüüd, jälitades Ühendriikide kommunistlikku parteid, püüavad Ameerika kapitalistid tõesti kommunistidelt kodanikuõigused ära võtta.

Neegrite kohta räägib miljonär niisama vabalt:

«Me lintšime neegri, niipea kui kuuleme, et ta on valge naisega elanud. Kohe nöör ümber kaela ja puu otsa... ilma pikema jututa! Me oleme väga karmid, kui asi puutub moraalisse...»

Sellise halastamatu satiiriga naelutas Gorki Ameerika kapitaliste häbiposti.

Kodanlik ajakirjandus, kes ei saavutanud Gorki väljasaatmist, skandaalitses.

«Nüüd hakkasid nad mind ajalehtedes uuesti sõimama,» jutustas Gorki ühes kirjas. «Avaldasin ühes siinses ajakirjas New Yorgi kohta artikli, millele panin pealkirjaks «Kollase Saatana linn». Ei meeldinud... Kollane ajakirjandus raevutseb. Maja väravale, kus ma elan, kleebivad nad üha teravamaid väljendeid minu vastu» (28, 433—435).

1906. aasta mais saabus teade, et tsaarivalitsus oli lõpuks saavutanud Prantsusmaalt nõusoleku laenu saamiseks.

Lenin kirjutas selle kohta:

«...kadetid 1906. a. kevadel *aitasid* valitsusel kaks miljardit franki laenata, mis oli määratud mahalaskmiste läbiviimiseks, väljakohtuile ja karistussalkadele.»*

Gorki vastas sellele pamfletiga, milles ta kõrvutas vene intelligentsi traditsioonilist ettekujutust Prantsusmaast kui vabaduse ja kultuuri kandjast ettekujutusega temast kui vene revolutsiooni kägistajate abistajast.

«Prantsusmaa! See armas sõna kõlas igaühele, kes aus ja julge, kui kirglikult armastatud mõrsja kallis nimi. Kui palju suuri inimesi on sinu minevikus! Sinu lahingud olid

* V. I. Lenin. Teosed, 12. kd., lk. 279.

rahvastele suurimad pidupäevad ja sinu kannatused — suured õppetunnid neile.

Kui palju ilu ja jõudu oli sinu õigluseotsinguis, kui palju ausat verd valasid sa lahingutes vabaduse võidu nimel...

Kullaahnus on sind häbistanud, vahekord pankuritega on demoraliseerinud su ausa hinge, on ta tule üle ujutanud muda ja labasusega...

Suur Prantsusmaa, kes sa kunagi olid maailma kultuurne juht, taipad sa ka oma tegude kogu alatust?

Sinu müüdav käsi sulges ühele tervele maale ajutiselt tee vabaduse ja kultuuri juurde... Sinu kulla läbi voolab uuesti vene rahva veri.

Heitku see veri igavese häbi punase värvi sinu valeliku näo lõtvadele põskedele!...

Võta vastu ka minu vere- ja sapisülitis oma silmadesse!»

Gorki pamflett kutsus prantsuse kodanlikes ajalehtedes esile tõelise protestitormi. Professorid, ajakirjanikud, riigitegelased ruttasid üksteise võidu väljendama oma äärmist pahameelt ja viha revolutsionääri vastu, kes kirjutas niivõrd lugupidamatuid sõnu nende kodumaa kohta.

Olid ju ometi prantslased, nagu nad kirjutasid, Gorki teostest vaimustuses olnud, hoolitsenud selle eest, et ta vanglast vabastataks, armastanud teda, aga tema, Gorki, vastas neile sellise tänamatusega! Üks ajakirjanik isegi kinnitas, et ta maksnud viiskümmend franki tooli eest näidendi «Põhjas» etendusele pääsemiseks.

Kõigile nendele kaebustele vastas Gorki artikliga «Avalik kiri härradele J. Richard'ile, Jules Claretie'le, René Vivianile ja teistele prantsuse ajakirjanikele».

«Ma tutvusin ilukõnepursetega teie tindipottidest, mille kutsus esile minu artikkel Prantsusmaa valitsuse ja rahameeste poolt Nikolai Romanovile Venemaal veriste arveteõienduste, välikohtute ja kõikvõimalike julmuste korraldamiseks antud laenu kohta, ma tutvusin teie vastuväidetega mulle ja — ma ei õnnitle teid!...

Te räägite: «Me kaitsesime Gorkit, kui ta vanglas istus, aga tema...»

«Ma olin sinu vastu hea ja sina pead mulle selle eest tasuma tänulikkusega!» — seda tähendavad teie sõnad. Kuid ma ei tunne tänulikkust ja pean teie headust arusaamatuseks...

Sest oleme ju vaenlased, ja pealegi lepitamatud, ma usun...

Loodan, et need read täiesti täpselt ja alatiseks määravad kindlaks meie suhted» (23, 408—409).

Kuid teises «kirjas», vastuses prantsuse ajaloolasele Aulard'ile selgitab Gorki:

«Te eksite, arvates nähtavasti, et ma tegin etteheite kogu Prantsusmaale. Milleks pidada mind naiivseks. Ma tean, et rahvas mitte kunagi ei vastuta juhtivate klasside ja valitsuse, nende kuuleka teenri poliitika eest...

Ma ütlesin oma sõnad näkku pankade ja rahameeste Prantsusmaale, politseijaoskondade ja ministeeriumide Prantsusmaale, ma sülitasin näkku sellele Prantsusmaale, kes sülitas E. Zola peale, sellele Prantsusmaale, kes hirmust Preisi kuninga ja igasuguste rumaluste jüngri ees kaotas kogu oma rüütellikkuse ja elab nüüd ainult oma rahu ja frankide puutumatuse pärast värisedes.

Vene revolutsioon areneb aeglaselt ja kaua, kuid ta lõpeb rahva võiduga...

Ma olen kindel, et vene rahvas ei tagasta prantsuse pankuritele laenu, mis tema verega juba tasutud on.

Ei tagasta» (23, 407).

KOLMAS PEATÜKK

1

Pärast selliseid esinemisi, pärast seda, kui Gorki korduvalt oli demonstreerinud oma kuuluvust sotsiaaldemokraatlikku bolševike parteisse, oli tagasitee Venemaale tema jaoks muidugi suletud. Ta sõitis Itaaliasse.

Itaallased võtsid Gorkit vastu rõõmsa rahvamurruna tänavail, talle tundmatud inimesed tervitasid teda, surusid ta kätt. Naapolis organiseeriti miiting, kus Gorki auks peeti tervituskõnesid.

Ühes itaalia ajalehes avaldati Gorki lõppsõna sellel miitingul:

«Kui räägitakse minu revolutsioonilisest tegevusest, olen ma erutatud ja kohmetu, sest suures vene revolutsioonilises armees olen ma ju ainult reamees. Ma võtan teie tervitused vastu kui tervitused revolutsioonilisele Venemaale ja tänan teid iseenda, oma kodumaa ja kogu maailma proletariaadi nimel» (23, 456).

Aga kirjas J. K. Malinovskajale kirjutas Gorki:

«Teate, meie kodumaa on suurepärane maa! Just tema mängib nüüd ülemaailmses kontserdis esimest viiulit, mängib seda kaua ja usun, et niisama hästi nagu algas» (28, 444).

Asunud elama Capri saarele, muutus Gorki poliitiliseks emigrandiks.

Reaktsiooni tugevnemine kitsendas veelgi enam tema suhtlemise võimalusi vene lugejaga. Rida teoseid, nagu «9. jaanuar», pamflett «Vene tsaar», «Jutustusest» — agitatsioon soldatite keskel — ja «Patrull», ei saanud üldse Venemaal ilmuda.

Novell «Patrull» on detsembriülestõusu kajastus: pimedad majad, lõkked tänavail ja soldatid-tapjad, kes on hirmunud ega saa aru, mis toimub.

Jutustusest «Tarbetu inimese elu», mis kujutab ohrankaorganite tegevust, lubati trükkida ainult üks kolmandik. Jutustuse alguse põhjal ei saanud lugejad tervest teosest endale isegi ettekujutust.

Näidend «Viimased», milles on kujutatud isevalitsusliku politseirežiimi teenreid, ilmus küll trükis, kuid lavaletoomiseks luba ei antud.

Samuti oli ka näidendi «Vaenlased» esitamine täielikult keelatud.

Oma mälestustes räägib Gorki, et mõnda aega ta ei mõistnud elu sotsiaalsete vastuolude lõpuni arenemise paratamatust. Võime öelda, et näidendis «Vaenlased» on esmakordselt suure tõepärasuse ja selgusega näidatud vene elu lõpuni väljaarenenud vastuolusid.

Esmakordselt näidati vene ja maailmakirjanduses inimesi, kes jõudsid «teadliku, järjekindla, lõpuni mineva, leppimatu võitluseni elu peremeestega». Lõpp «elu peremeeste» humaansusele lootmisele, lõpp talupoegadest «palujate» saatmisele valitsuse juurde, lõpp tööliste palvetele «armuliste» poole, lõpp sellele, mida Lenin nimetas «tolstoiluse ajalooliseks patuks»*.

Siin on lihtsuse poolest klassikaline koht näidendist «Vaenlased» — tööliste Levšini ja Jagodini jutuajamine Nadjaga, tehase ühe direktori õetütrega.

«*Nadja*: Aga onu? ... Kas tema on hea? Või ta ... samuti solvab teid?

Levšin: Ega me seda ütle.

Jagodin (mornilt): Meile on kõik ühesugused, nii valjud kui head ...

Levšin (pehmelt): Vali on peremees ja hea on peremees. Ega haigus inimesi vali ... Teie onuke, preili, on tubli mees. Ainult, et ega meil tema tublidusest kergem ole ...»

Töölised räägivad väga lihtsalt ja täpselt sellest tõest, mida nad on tunda saanud ja üle elanud.

Näidendis on neid kujutatud kollektiivina, kes bolševike partei mõjutusel üha tugevamaks muutub. Töölisi juhib partei poolt saadetud bolševik Sintsov. Kogu näidend on dünaamiline. Esimeses vaatuses tapetakse direktor, töölised tahavad tehast süüdata, kuid Sintsov suunab nende võit-

* V. I. Lenin. Teosed, 16. kd., lk. 326; 15. kd., lk. 184, 185.

luse anarhismi vastu, juhib seda bolševistlikult. Kogu näidendile on omane proletariaadi tugevnev võitlus kapitalistide vastu. Näidend on 1905. aastal toimunud esimese Vene revolutsiooni sündmuste kajastajaks.*

Ühes oma kirjas 1905. aasta lõpul rääkis Gorki:

«Tõde on lihtne. Kõik suur on lihtne. Rahvas on lihtne nagu taevas. Temaga on vaja rääkida heade, kindlate sõnadega...»[35]

Sellisele tõele — lihtsale nagu taevas — on pühendatud Gorki romaan «Ema».

See Venemaa revolutsioonilise töölisliikumise avar pilt on antud mitte ainult nende muljete ning tähelepanekute põhjal, mis Gorki omandas sajandi algul Nižnis ja Sormovos, vaid ka elu sügava tundmaõppimise alusel kogu maal.

Gorki näitab selles romaanis, kuidas reatöölisest noormees Pavel Vlassov järk-järgult kindlaks revolutsionääriks, bolševikuks kasvab, kuidas töölismassid tõusevad, näitab bolševistlikku põrandaalust tegevust, näitab, kuidas tema kaadrid arenevad ja kasvavad. Pärast 1905. aasta revolutsiooni lüüasaamist kirjutatud romaanis «Ema» ennustab Gorki sotsialistliku revolutsiooni peatset võitu Venemaal.

Romaani kesksek kujuks on Vlassovi ema — mehe peksu taluv, usuliste eelarvamuste kütkes lihtne naine. Tema tundlikkus ja hingeline rikkus avalduvad liigutavas hoolitsuses poja eest. Klassiteadlikkus aga ärkab temas tohutu jõuga siis, kui ta näeb, et poeg koos sõpradega arreteeritakse. Hiljem astub ta ise julgelt ja otsustavalt revolutsioonilise bolševistliku võitluse teele ning jätkab poja tööd.

Gorki kui kunstnik leidis 1905. aasta revolutsioonilise võitleja kuju lihtsas vene naises, töölisnaises ja emas, ning see sai maailmakirjanduses üheks kõige tugevamaks kujuks.

1906. aasta sügisel, romaani «Ema» kirjutamise ajal, jutustas Gorki J. P. Peškovale saadetud kirjas ühest hiljem romaanist väljajäänud stseenist:

---

* B. V. Mihhailovski kinnitab oma artiklis «Vaenlaste» kohta («M. Gorki näitekirjandus esimese revolutsiooni ajajärgul», 1951. a., lk. 157—158), et sündmused Morozovite manufaktuurides Orehhovo-Zujevos olid näidendi sündmustele aluseks. Nii tapeti 1905. aasta veebruaris direktor Nazarov, seejärel olid suured streigid, mille ajal töölised nõudsid meister Gorevi vallandamist. Võitluse käigus kasutas direktsioon lokauti, käisid kuuldused, et töölised on tahtnud ketrusvabrikut õhku lasta. Mõningatel etappidel juhtis võitlust sotsiaaldemokraatlik komitee.

«Pärastpoole, kui tema üle ta tegevuse eest kohut mõistetakse, peab ta kõne, milles kirjeldab kogu maailma arenguprotsessi kui *laste* sammumist tõe juurde» (28, 435).

See ema usk *tõe* võidusse on üheks sotsialistliku realismi elemendiks.

13. novembril 1905. aastal kirjutas Lenin ajalehes «Novaja Žizn» artikli «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus», milles ta esitas üleskutse:

«Maha parteitud literaadid! Maha literaadid-üliinimesed! Kirjanduslik tegevus peab saama üldproletaarse ürituse *osaks* ... organiseeritud, plaanipärase, ühendatud sotsiaaldemokraatliku parteitöö koostisosaks.»*

Lenin paljastas rahakotist, äraostmisest sõltuva kodanliku kirjaniku «vabaduse» ja kutsus üles looma tõeliselt vaba, proletariaadiga *avalikult* seotud kirjandust.

«See on vaba kirjandus sellepärast, et ta ei teeni blaseerunud kangelannat, igavust tundvat ja rasvumise all kannatavat «ülemist kümmet tuhandet», vaid miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku.»**

Ei ole raske mõista, et Gorki töö romaani kallal oli vastukajaks Lenini sõnadele.

Romaan «Ema» on tõepoolest kirjutatud proletariaadi jaoks, miljonite töötajate jaoks, «kes moodustavad maa paremiku, tema jõu ja tuleviku».

Pavel Vlassovi algkujuks oli teatud määral tööline P. A. Zalomov, üks Sormovo parteiorganisatsiooni juhte, Nilovna algkujuks aga tema ema, kes töötas organisatsioonis, kandis laiali kirjandust ja täitis teisi vastutusrikkaid ning ohtlikke ülesandeid.

Romaanis kirjeldatud demonstratsiooni algallikaks oli kuulus 1902. aasta maidemonstratsioon Sormovos, olid nende päevade sündmused, kui Gorki Krimmist tagasi pöördudes ja Arzamassi asumisele minnes läbisõidul Nižnis elas.

Gorki võttis aktiivselt osa demonstrantidele kaitse organiseerimisest kohtus. 14. oktoobril 1902. aastal laskis ta 1. mai demonstratsioonist osavõtjate kohtuprotsessi puhul välja lendlehe.

Kuid ajaloolised isikud ja sündmused olid vaid kondi-

---

* V. I. Lenin. Teosed, 10. kd., lk. 27.
** Sealsamas, lk. 30.

kavaks kunstiteose loomisel, millel oli ülemaailmne propagandistlik tähtsus ja mis kehastas vene revolutsionääride kujudes sellist leegitsevat kirglikkust, selliseid kõrgeid moraalseid omadusi, selliseid ennastsalgavaid kangelastegusid, sellist ustavust vabadusele ja kodumaale, et vene töölise lipp, tema võitlused ja vahvus said tollest ajast peale kõrge tunnustuse osaliseks.

Artiklis «Suurvenelaste rahvuslikust uhkusest» kirjutas Lenin:

«Me oleme uhked selle üle ... et suurvene töölisklass lõi 1905. aastal võimsa revolutsioonilise masside partei ... Me oleme tulvil rahvusliku uhkuse tunnet, sest ka suurvene rahvus ... on tõestanud, et ta on suuteline andma inimkonnale suuri eeskujusid võitluses vabaduse ja sotsialismi eest ...»*

See uhkus ongi vene rahva loominguliste jõududena kehastatud Gorki romaani kunstilistes kujudes.

Esmakordselt on vene kirjanduses näidatud töölist kui oma maa tulevast peremeest, kui tema ajaloo loojat.

Kuid romaanis ei ole näidatud mitte ainult töölisi.

Gorki on laialdaselt kujutanud ka talupoegade liikumist, küla kihistumist. Külakehvikud hakkavad tundma, et töölised ei ole nende vaenlased, vaid juhtijad. Talupoeg Rõbin, kes ajutiselt vabrikus töötab, võtab tööliste ideed omaks ja läheb maale revolutsiooni kasuks propagandat tegema. «Rõbineid poos väga palju minister Stolõpin 1907.—1908. aastal, Rõbineist said kodusõja ajal partisanid,» kirjutas Gorki (30, 206).

Rääkides 1909. aastal sellest, et Gorki «on end oma suurte kunstiteostega tugevasti Venemaa ja kogu maailma töölisliikumisega sidunud», mõtles Lenin nende all eelkõige vähe aega enne seda ilmunud romaani «Ema».

Juba pärast esimese kolme «Znanije» kogumiku ilmumist, mis sisaldasid ainult romaani «Ema» esimese osa, pani ajakirjanduse peavalitsuse Peterburi komitee kogumikud keelu alla ja pöördus 1907. aasta 3. augustil kohtupalati prokuröri poole palvega algatada Gorki vastu kohtuasja, süüdistades teda «teose levitamises, mis kutsub raskete kuritegude sooritamisele, tekitab töölistes vaenu elanikkonna varakate klasside vastu, ässitab neid mässule ja mässuliste tegude toimepanemisele».

---

* V. I. Lenin. Teosed, 21. kd., lk. 83.

Seoses sellega avaldati «Sankt-Peterburi Linnavalitsuse Teatajas» kurioosne teadaanne:

«Sankt-Peterburi ringkonnakohtu süüdistuse põhjal kuulutatakse tagaotsitavaks Nižni Novgorodi maalritsunfti meister Aleksei Maksimovitš Peškov (Maksim Gorki), keda süüdistatakse kriminaalkoodeksi §§ 129, 73 ja 132 punktide 1 ja 4 põhjal.»

Teadaanne oli koomiline selle poolest, et «Nižni Novgorodi maalritsunfti meistri» viibimine Capri saarel oli teada kogu maailmale.

Romaani saatust mõjutas nimetatud «süüasja» ülesvõtmine sellega, et järgnevaid «Znanije» kogumikke tublisti kärbiti. Jäeti välja terved stseenid, nagu Rõbini propaganda maal ja tema piinamine politseis, kohus Vlassovi ja tema seltsimeeste üle jne.

Kuid ka kärbitud kujul ei lubatud romaani «Ema» eraldi raamatuna välja anda, — esmakordselt ilmus see Venemaal alles 1917. aastal, pärast isevalitsuse kukutamist.

V. I. Lenin luges romaani läbi juba enne selle trükis ilmumist.

Gorki meenutab kohtumist Leniniga partei V kongressil Londonis ja jutuajamist romaanist «Ema». Lenin «välgutab sõbralikult oma haruldaselt elavaid silmi ja teeb sedamaid juttu minu raamatu «Ema» puudustest. Selgus, et ta oli seda lugenud käsikirjas, mille ta oli võtnud I. P. Ladõžnikovi käest. Ma ütlesin, et ma kiirustasin selle raamatu kirjutamisega, ei jõudnud aga hakata selgitama, miks ma kiirustasin, kui Lenin noogutas nõusolevalt pead ja seletas ise selle põhjuse ära: väga hea, et ma kiirustasin, sest see on vajalik raamat; palju töölisi on revolutsioonilisest liikumisest osa võtnud ebateadlikult, stiihiliselt, nüüd aga loevad nad «Ema» ja sellest on neile suur kasu... Seejärel päris ta asjalikult, kas «Ema» tõlgitakse võõrkeeltesse, kui palju rikkus raamatut Vene ja Ameerika tsensuur. Kui ta aga kuulis, et autor on otsustatud kohtu alla anda, tõmbas ta algul kulmu kipra, heitis siis pea selga, sulges silmad ja hakkas naerma mingit ebatavalist naeru...». (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 481.)

Juba pärast Gorki esinemist ajakirjanduses 1906. aastal muutus Lääne kodanlike ringkondade suhtumine Gorkisse teravalt ja romaani «Ema» ilmumine loomulikult tugevdas seda protsessi. See-eest aga lõi «Ema» ilmumine Gorkile kindla ja laialdase töölisauditooriumi.

A. Lunatšarski sõnade järgi «töölisajakirjandus, peamiselt saksa, aga osalt ka prantsuse ja itaalia oma, haaras sellest teosest kinni ja levitas seda ajalehtede jutulisade või följetonide kujul otse miljonites eksemplarides. «Ema» muutus Euroopa proletariaadi lemmikraamatuks.»

Vene töölislugejast ei maksa rääkidagi. Mõni üksik välismaal väljaantud eksemplar, mis üle piiri pääses, või väljalõiked «Znanije» kogumikest loeti otse räbalateks, need käisid käest kätte nagu väärisasjad.

Romaan muutus tohutut ajaloolist tähtsust omavaks revolutsioonilise propaganda dokumendiks. Eriline tähtsus oli sellel raamatul revolutsiooni mõõna ajal Venemaal: lugeja, keda rõhus Stolõpini reaktsioon, ammutas romaanist uut jõudu, usku võidusse.

Mis puutub intelligentsisse, eriti kirjanikesse, siis nende kallale tormas Gorki raevukana ja maruvihasena. Praegu on raske ette kujutada, millise pöörde tegi vene kodanlik-demokraatlik intelligents pärast esimese revolutsiooni lüüasaamist.

Paljud kirjanikud reetsid oma demokraatlikud põhimõtted.

L. Andrejevi jutustus «Pimedus», Sologubi romaan «Legend tõsielust», Artsõbaševi jutustus «Sanin», Kuprini jutustus «Merehaigus» jne. — kõik see oli raev, milles rõõmu ja innuga sõimati revolutsiooni, ülistati põhimõttetust ja erootikat.

Gorki kirjutas K. P. Pjatnitskile:

«Iga päev toob mingisuguseid üllatusi — Kuprini «Sulamif», «modernistide» luuletused, Leonidi* intervjuu, Izgojevi ja teiste renegaatide artiklid — iga päev tõuseb keegi alasti ja täis mädapaiseid sinu ette... Tahaks karjuda, sellise lurjusega kakelda, tahaks need «ebakindlad psüühikud» jalge all puruks tallata. Näib, et kõik on purjus, aru kaotanud» (29, 57).

Ja kui Pjatnitski Gorki teadmata paigutas kogumikku Kuprini jutustuse «Õpilane», kirjutas Aleksei Maksimovitš talle:

«Ma olen otsustavalt... sellise kirjanduse vastu, mis «teenib» väikekodanlast-filistrit, kes soovib ja nõuab, et Kuprinid, Andrejevid ja teised andekad inimesed puistaksid

* Andrejevi. — *I. G.*

eilse päeva üle igasuguse rämpsuga, et nad päästaksid filistri hirmust homse päeva ees.»

Milline oli Gorki publitsistliku temperamendi jõud, seda on näha tema seletusest oma seisukorra kohta ühes järgmistest kirjadest:

«Nähtavasti areneb mul krooniline närvilisus, minu nahk muutub haiglaselt tundlikuks — kui puudutan Venemaalt saabunud posti, tõmbuvad sõrmed tahtmatult rusikasse ja rinnus väriseb kõik vihast, põlgusest, vältimatu pahateo aimdusest... Asi on selles, et ma armastan vene kirjandust, armastan seda maad ja usun tema vaimsetesse jõududesse. See on suur armastus» (29, 64, 76).

Oma pahameele ja nördimuse kirjanike-renegaatide üle valas Gorki välja terves reas artiklites.

Välismaal elades töötas ta tihedais sidemeis parteiga.

Partei V kongressist Londonis võttis Gorki osa nõuandva hääleõigusega delegaadina-bolševikuna.

Oma mälestustes kirjutas ta Lenini kõnest kongressil järgmist:

«...Ja siis läks Vladimir Iljitš tõtates kõnetooli ja ütles r-tähte kõristades «tovarištši». Mulle tundus, et ta kõneleb halvasti, kuid mõne hetke pärast olin ma nagu kõik teisedki tema kõne võimuses. Esimest korda kuulsin ma, et kõige keerulisemaist poliitikaküsimustest võib rääkida nii lihtsalt...

Tema väljasirutatud ja pisut ülespoole tõstetud käsi, tema kämmal, mis otsekui kaalus hindavalt iga sõna ja hajutas vaenlaste fraase, asendades neid mõjukate seisukohtade ning väidetega, et töölisklassil on õigus minna ja et ta peab minema omaenda teed mööda, mitte aga lonkima kuskil taga või koguni kõrvuti liberaalse kodanlusega, — see kõik oli enneolematu ja kõlas Lenini suus hoopiski mitte tema mõttena, vaid tõesti nagu ajaloo tahtel». (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 487.)

Jõudnud tagasi Caprile, kirjutas Gorki I. P. Ladõžnikovile:

«Kongress andis mulle kohutavalt palju! Hulk segast sai selgeks, menševismi psühholoogia on arusaadav ja imestamisväärselt õpetlik» (29, 20).

Kohtumised kongressil panid aluse M. Gorki ja V. I. Lenini tihedale lähenemisele.

«Ma ei mäleta,» kirjutab N. K. Krupskaja, «kas Iljitš Gorkiga enne Londoni kongressi kohtus, kuid alates Lon-

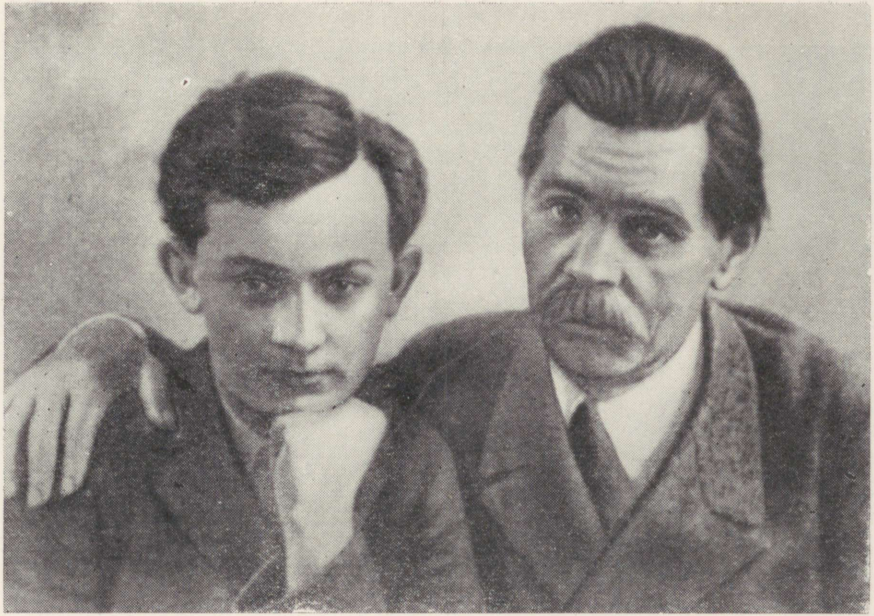

ALEKSEI MAKSIMOVITS
GORKI
JA MAKSIM PEŠKOV
Pariis, 1912

V. I. LENIN JA A. M. GORKI KOMINTERNI II KONGRESSIL

Petrograd, 1920

doni kongressist, millest ka Gorki osa võttis, säras Iljitši nägu ja pehmenesid silmad alati, kui ta Gorkist rääkis.»[36]

2

Kuni 1907. aasta lõpuni juhtis Lenin parteitööd Venemaal viibides. Ta elas Peterburi lähedal, Soomes. Tsaari nuhid otsisid teda. Suures ohus, mööda jääd liikudes, õnnestus Leninil 1907. aasta detsembris jälle üle piiri emigratsiooni minna.

Genfi saabumisel leidis Lenin eest Gorki kirja, milles teda tungivalt Capri saarele kutsuti.

«Teie kiri rõõmustas mind väga,» vastas Lenin, «tõepoolest, tore oleks sõita Caprile! Tingimata näppan millalgi aega, et sõita Teie juurde. Kuid praegu on see kahjuks võimatu. Siia sõitsime ülesandega ajaleht käima panna: tuua «Proletari» Soomest siia üle. Veel ei ole lõplikult otsustatud, kas valime Genfi või mõne teise linna. Igal juhul on vaja rutata ja askeldamist on palju, et asi uues kohas sisse seada.»*

Samal ajal tekkis ka mõte, et Gorki võiks pidevalt kaastööd teha bolševike häälekandjale — ajalehele «Proletari».

1908. aasta 2. veebruaril kirjutas Lenin Genfist Gorkile: «Teid paneme kaastööliseks. Kirjutage paari sõnaga, kas Te saaksite anda midagi esimeste numbrite jaoks (kas selles vaimus nagu *«Novaja Žiznis»* ilmunud *märkmed väikekodanluse kohta* või katkendeid jutustustest, mida Te kirjutate, jne.).»**

Lunatšarskile aga, kes siis Capril elas, kirjutas Lenin suurepärase kirja, mis näitab, kui kõrgelt ta Gorki tööd partei heaks hindas ja kui tähelepanelikult, kui suure leninliku hoolitsusega ta samal ajal tema kirjanikutöösse suhtus.

«Teie projekt *«Proletari»* ilukirjandusliku osakonna kohta ja selle usaldamine A. M-tši kätte on suurepärane ja rõõmustab mind väga. Ma just unistasingi sellest, et *kirjanduskriitika* osakond muuta *«Proletaris»* alaliseks ja anda see A. M-tši hoolde. Kuid ma *kartsin*, hirmsasti kartsin otseselt seda ettepanekut teha, sest ma *ei tunne* A. M-tši töö iseloomu (ja töökalduvusi). Kui inimesel on käsil tõsine

* V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 333.
** Sealsamas, lk. 338.

suur töö, kui selle juurest pisiasjade, ajalehe, publitsistika juurde kiskumine seda tööd kahjustab, — siis oleks rumalus ja kuritegu teda segada ja eemale kiskuda!»*

Kuid Gorki kaastöö ajalehele «Proletari» jäi siiski ära ja seda peamiselt tekkinud filosoofiliste lahkhelide tagajärjel. Mõningad parteilised literaadid (A. Bogdanov, A. Lunatšarski ja teised) kaldusid kõrvale teaduslikust dialektilisest materialismist ja läksid üle filosoofilise ideälismi pinnale.

Gorki saatis «Proletari» toimetusse artikli, mis just seda teemat puudutas.

Lenin, kes oli täielikult uue filosoofilise voolu vastu, jäi arvamuse juurde, et «Proletari» kui bolševistliku fraktsiooni häälekandja peab ajutiselt nendes küsimustes neutraalsuse säilitama ja eraldama filosoofilised vaidlused parteitööst.

Nimetatud põhjusel ta oligi Gorki sellesisuliste artiklite ajalehte «Proletari» paigutamise vastu.

«Oma fraktsioonitööd,» kirjutas ta Gorkile, «peame jätkama endist viisi üksmeelselt: seda poliitikat, mida me algusest lõpuni teostasime revolutsiooni ajal, pole meist keegi kahetsenud. Tähendab, meie kohus on kaitsta seda partei ees ja kaitsta seda lõpuni. Teha me võime seda ainult kõik üheskoos ja peame seda tegema *«Proletaris»* ning kogu parteitöös.»**

Kuid ühtsust polnud võimalik säilitada ka praktilises parteitöös; bogdanovlaste lahtiütlemine bolševismist kajastus ka taktika küsimustes. Bogdanovi mõttekaaslased nõudsid sotsiaaldemokraatlike saadikute Riigiduumast ärakutsumist ja ainult illegaalsele tegevusele üleminekut, kuna Lenin rajas bolševismi taktika legaalse ja illegaalse töö otstarbekale ühendamisele.

Samal ajal asusid Bogdanov, Lunatšarski ja teised Gorki vahetul kaasabil organiseerima Capril kooli, kus Venemaalt saadetud kohalikest parteiorganisatsioonidest valitud töölised saaksid ettevalmistuse kvalifitseeritud parteitööks.

Sellise «parteiülikooli» organiseerimise idee kiitis palavalt heaks Venemaalt saabunud N. J. Vilonov («Mihhail»).

«Vilonov,» kirjutas Gorki, «oli tööline, bolševik; ta oli mitu korda vanglas istunud; pärast 1906. aastat, kusagil Uraalis, peksid vangivalvurid ta läbi, viskasid siis kartse-

---

* V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 343.

** Sealsamas, lk. 354.

risse ja valasid tema palja, haavu täis keha tugeva soolveega üle. Kaheksa päeva ligunes ta soolvees, lamades porisel ja külmal asfaldil; see murdis ta vägeva tervise» (17, 83).

Vaevalt Capril mõnevõrra paranenud, asus väsimatu organisaator Vilonov kooli looma ja sõitis ise illegaalselt Venemaale tööliste järele.

Ta lõpetas kuulajate värbamise, kes olid välja valitud parteiorganisatsioonidest üle kogu Venemaa, 1909. aasta suveks, ja kohe algas ka õppetöö.

Kuna kooli lektoriteks olid suuremalt osalt «otzovistid» või neile kaasatundjad, siis loomulikult muutus kool uue fraktsiooni propagandistlikuks ja organisatsiooniliseks keskuseks.

Sellepärast oli «Proletari» laiendatud toimetuse nõupidamise teiste resolutsioonide hulgas ka Lenini poolt esitatud resolutsioon «Välismaal NN-s organiseeritavast parteikoolist».

Resolutsioonis rõhutati, et «bolševistlik fraktsioon ei saa selle kooli eest mingit vastutust kanda».

Koolis tekkis lõhenemine. Kuulajate hulgas moodustus leninlaste grupp, kes pärast Lenini põhjendatud keeldumist sõita Caprile loenguid pidama, asus ise teele Lenini juurde Pariisi, kuhu viimane oli selleks ajaks Genfist üle kolinud. Gorki nõusolekul sõitis selle grupiga koos Lenini juurde ka Vilonov.

Gorki, kellele olid võõrad Bogdanovi pooldajate kitsad fraktsioonilised eesmärgid ja kes koolile ennekõike kui bolševike ühisele ettevõttele vaatas, elas tekkinud lahkhelid raskelt üle.

Pärast Pariisi sõitnud Vilonoviga kohtumist 16. novembril 1909. aastal kirjutas Lenin tema jutustuse otseste muljete all samal päeval Gorkile südamliku ja julgustava kirja: «Ma olin kogu aeg täiesti veendunud, et Teie ja sm. Mihhail olete uue fraktsiooni kõige kindlamad fraktsionäärid, kellega mul oleks mõttetu püüda sõbralikult kõnelda. Täna nägin sm. Mihhaili esimest korda, puhusin temaga sõbralikult juttu niihästi tööst kui ka Teist ja nägin, et olin rängalt eksinud... Ma pidasin kooli *ainult* uue fraktsiooni keskuseks. Osutus, et see pole õige — mitte selles mõttes, et ta uue fraktsiooni keskus ei ole (kool oli selleks keskuseks ja on seda praegugi), vaid selles mõttes, et see ei ole kõik, et see ei ole kogu tõde. Subjektiivselt tegid mõned ini-

mesed koolist niisuguse keskuse, objektiivselt ta oli seda, aga peale selle ammutas kool tõelisest tööliselust tõelisi eesrindlikke töölisi. Tuli välja nii, et peale vana ja uue fraktsiooni vastuolu tekkis Capril vastuolu sotsiaaldemokraatliku intelligentsi ühe osa ja tööliste-venelaste vahel, kes juhivad sotsiaaldemokraatia, *maksku mis maksab* ja mis ka ei juhtuks, õigele teele, juhivad õigele teele, hoolimata kõigist välismaistest jagelemistest ja tülidest, «lugudest» jne. jne...

Mihhaili sõnadest näen ma, kallis A. M., et Teil on praegu väga raske. Töölisliikumist ja sotsiaaldemokraatiat tuli Teil näha kohe sellest küljest, niisugustes avaldumisvormides, niisugusel kujul, mis on nõrgausulisi intelligente Venemaa ja Lääne-Euroopa ajaloos juba korduvalt viinud töölisliikumise ja sotsiaaldemokraatia suhtes meeleheitele. Olen veendunud, et Teiega seda ei juhtu, ja pärast jutuajamist Mihhailiga tahaksin ma suruda tugevasti Teie kätt. Oma kunstnikuandega olete Te toonud Venemaa — ja mitte ainult Venemaa — töölisliikumisele nii tohutut kasu, Te toote veel nii palju kasu, et Te ei tohi mitte mingil juhul lasta enda üle võimust võtta süngel meeleolul, mida kutsuvad esile välismaise võitluse episoodid. Tuleb ette olukordi, kus töölisliikumise elu paratamatult tekitab seda välismaist võitlust ja lõhenemisi ning ringide tülisid ja kaklusi, — sugugi mitte sellepärast, et töölisliikumine oleks sisemiselt nõrk või sotsiaaldemokraatia sisemiselt ekslik, vaid sellepärast, et need elemendid, kellest töölisklassil tuleb oma partei luua, on liiga erinevad ning mitmesuguse kaliibriga. Kuid ta loob selle igal juhul, loob Venemaal suurepärase revolutsioonilise sotsiaaldemokraatia, loob kiiremini kui see äraneetud emigrantliku olukorra vaatevinklist vahel näib, loob kindlamini kui võiks arvata, otsustades mõnede väliste tundemärkide ja üksikute episoodide järgi.»*

Samal ajal tekitas Bogdanovi ja tema grupi bolševistlikust fraktsioonist eemaldumine kodanlikus ajakirjanduses palju keelepeksu, iseäranis bolševike Gorkisse suhtumise ja tema parteist väljaheitmise kohta.

Ajaleht «Proletari» vastas sellele 11. detsembril 1909. aastal spetsiaalse artikliga «Kodanliku ajakirjanduse muinasjutt Gorki väljaheitmisest», mille autoriks oli Lenin. Artikli lõpp osutas keelepeksukampaania eesmärgile:

---

* V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 363—364.

«Kodanlikud parteid *tahavad*, et Gorki lahkuks sotsiaaldemokraatlikust parteist. Kodanlikud ajalehed poevad nahast välja, et õhutada lahkhelisid sotsiaaldemokraatlikus parteis ja kujutada neid moonutatud kujul.

Asjata pingutavad kodanlikud ajalehed. Liiga tugevasti on seltsimees Gorki oma suurte kunstiteostega sidunud end Venemaa ja kogu maailma töölisliikumisega, et vastata neile teisiti kui põlgusega.»*

Kui Lenin 1908. aasta aprillis Capril viibis, oli Gorkil juba valmis kirjutatud (kuid mitte veel avaldatud) jutustus «Pihtimus», millega autor ka ilukirjanduse valdkonnas Bogdanovi, Bazarovi ja Lunatšarski filosoofilistele tendentsidele teatud poolehoidu väljendas. Jutustuses kajastusid «jumalaehitajate» ideed sellisel kujul, nagu Lunatšarski neid oma publitsistlikes töödes esitas.

Pärast seda ei olnud poolteise aasta jooksul Gorki ja Lenini vahel kirjavahetust, kuni Lenin 16. novembril 1909. aastal, olles teada saanud, et Gorki on rõhutud meeleolus pärast kooli lagunemist Capril, talle julgustava kirja kirjutas.

Ka järgmises kirjas selgitas Lenin Gorkile bogdanovlaste «surnud taktikat», taktikat, «mis näeb ette 1905.—1906. aasta revolutsiooniliste *sõnade* säilitamist (konserveeritult), selle asemel et kasutada revolutsioonilist *meetodit* uues, teistsuguses olukorras, muutunud ajastul, mis nõuab teistsuguseid vahendeid ja teistsuguseid organiseerimisvorme . . .»**

Need Lenini kirjad mõjutasid otsustavalt Gorki sidemeid «otzovistidega», lõid nende suhetesse nähtavasti tõelise mõra.

27. märtsil 1910. aastal kirjutas Lenin Vilonovile:

«Gorkiga kirjavahetust ei ole. Oleme kuulnud, et ta olevat Bogdanovis pettunud ja olevat aru saanud, kui võlts on Bogdanovi käitumine. On Teil teateid Caprilt?»***

Kuid just samal ajal alustas Gorki Leniniga uuesti sõbralikku kirjavahetust.

Tema kiri märtsi lõpust või aprilli algusest ei ole säilinud, kuid otsustades selle järgi, et Lenin oma vastuses annab täpsemaid seletusi parteiküsimustes, võib järeldada, et

---

* V. I. Lenin. Teosed, 16. kd., lk. 91.
** V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 366.
*** Sealsamas, lk. 374.

Gorki kirjutas Leninile just eesmärgiga saada selle kohta seletusi algallikast.

See oli Gorkile ajaks, millal ta eluliselt ja paratamatult Lenini juhtimist vajades talle uuesti lähenes.

3

1. augustil 1910. aastal kirjutas Lenin emale:

«Saadan Naapolist palju tervitusi. Saabusin siia aurikul Marseille'st: odav ja meeldiv. Sõitsin nagu mööda Volgat. Siit lähen väheks ajaks Caprile.»*

Gorki meenutab Leninit Capril kui suurepärast seltsimeest, lõbusat inimest elava ja väsimatu huviga kõige vastu maailmas. Need päevad olid nende vahel tihedate ja sõbralike suhete uuendamise ajaks.

«Ta oskas ühesuguse õhinaga ... õngitseda kalu, kõndida mööda Capri kiviseid, lõuna päikesest kuumaks köetud teeradu, imetleda leetpõõsa kuldseid õisi ja kalameeste räpaseid lapsi. Õhtul aga, kuulates kõnelusi Venemaast ja vene külast, ohkas ta kadedalt:

«Vähe tunnen ma Venemaad. Simbirsk, Kaasan, Peterburi, asumispaigad — ja ongi peaaegu kõik!»» (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 504).

Kuid erilist huvi pakuvad meile Capril toimunud vestlused kirjanduslik-ideoloogilistel teemadel. Nende vestluste iseloomu kohta on vaid katkendlikke andmeid.

22. novembril 1910. aastal kirjutas Lenin Gorkile:

«Kui me suvel vestlesime ja kui ma Teile jutustasin, et mul oli Teile juba peaaegu valmis kirjutatud kurb ja tusane kiri *«Pihtimuse»* kohta, kuid ma ei saatnud seda ära lõhenemise pärast, mis tol ajal algas mahhistidega, siis Te vastasite: *«asjata* ei saatnud».»**

Hiljem, osutades Gorki väljenduste segasusele seoses tema artikliga Dostojevskist, kirjutas Lenin:

«Jumala, jumalikkuse ja kõigega, mis sellega seoses on, tuleb Teil välja vasturääkivus, — minu meelest seesama, millele ma juhtisin tähelepanu meie vestlustes meie viimase kohtumise ajal Capril: Teie ütlesite lahti (või tegite,

---

* В. И. Ленин, Соч., 37. kd., lk. 385.

** V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 393.

nagu ütleksite lahti) «vperjodlastest», märkamata «vperjodluse» ideelisi aluseid.»*

Lenin näitab, et Gorki segastes väljendustes on «Pihtimuse» järelkajasid, jutustuse järelkajasid, mida Gorki ise vestluses Capril heaks ei kiitnud.

Tähtsat täiendavat materjali vestluste kohta Capril annab Gorki kiri N. K. Krupskajale 16. mail 1930. aastal:

«Vesteldes minuga Capril tolle aja kirjandusest, imetabavalt iseloomustades meie põlvkonna kirjanikke, halastamatult ja kergesti nende olemust paljastades, osutas ta ka mõningatele olulistele puudustele minu jutustustes ja tegi siis etteheite: «Asjata killustate oma kogemusi väikesteks jutustusteks, teil on aeg talletada need ühte raamatusse, mingisse suurde romaani.» Ma ütlesin, et minu unistuseks on kirjutada ühe perekonna ajalugu, mis hõlmaks 100 aastat, alates 1813. aastast, ajast, kui Moskvat hakati uuesti üles ehitama, ning lõpetades kaasajaga. Perekonna esiisaks on talupoeg, kubjas, kellele mõisnik on andnud priiuse tema kangelastegude eest 1812. aastal. Sellest perekonnast põlvnevad ametnikud, papid, vabrikandid, petraševskilased, netšaajevlased, seitsmekümnendate-kaheksakümnendate aastate tegelased. Ta kuulas mind väga tähelepanelikult, esitas küsimusi ja lausus siis: «Suurepärane teema, raske muidugi, ja nõuab tohutult palju aega. Arvan, et te tulete sellega toime, kuid ma ei näe, millega te selle lõpetate? Lõppu ju tegelikkus ei anna. Ei, seda on vaja kirjutada pärast revolutsiooni, nüüd aga oleks vaja midagi «Ema» taolist.»»[37]

Lenin ei soovita Gorkile asuda ajaloolise süžee kallale, millest Gorki jutustas, ja annab nõu luua midagi poliitiliselt aktuaalset — «midagi «Ema» taolist».

Nüüd me teame, et see kavatsus isegi oma kõige otsesemas tähenduses — jätkata vahetult romaani «Ema» — valdas paljude aastate jooksul Gorki loomingulisi mõtteid.

1907. aastal kirjutas Aleksei Maksimovitš I. P. Ladõžnikovile:

«Koostasin romaani plaani: «Pavel Vlassov» — kolmes osas: Pagendus. Tööl. Revolutsioon» (29, 14).

Samast romaanist kirjutas ta V. Desnitskile:

«...Mul olid Zalomovi kirjad asumiselt, ta kirjanduslikud katsetused, olin tuttav mõlema partei töölistega ja Gaponi

---

* V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 93. «Mahhistide» ja «vperjodlaste» all mõtleb Lenin Bogdanovi rühma.

tähtsamate pooldajatega: Petrovi, Inokovi, Tšeremohhini ja Kareliniga, mul oli muljeid Londoni kongressist, kuid kõigest sellest ei piisanud. «Suvi», «Mordvalanna», «Romantik», «Saška», — kõiki neid võib pidada «Poja» visandeiks...»[38]

Emigratsioon lahutas Gorki materjalist; ja kui «vperjodlastele» oli tööliste-parteilaste kooli asutamine Capril võimaluseks luua uue fraktsiooni organisatsiooniline keskus, siis Gorkile oli see eeskätt Venemaalt saabunud töölistega suhtlemise, talle vajaliku materjali tundmaõppimise abinõuks.

Sellele töölistega suhtlemise võimalusele osutas ka Lenin, kui ta, teatades tööliste oletatavast saabumisest Venemaalt, Gorkit Poroninisse kutsus:

«Pärast Londonit ja kooli Capril näeksite uuesti töölisi.»*

Gorkil ei õnnestunud siiski koguda materjali selle teema jaoks, mida Lenin talle soovitas.

Töölistega, keda «vperjodlased» uuesti Bologna kooli kogusid, ei olnud Gorkil samuti sidet. Kui Amfiteatrov Gorkile oma suhetest Bogdanoviga kirjutas, vastas Gorki:

«... Kirjutada ma talle ei saa, sest keeldusin juba ammu igasugustest vahekordadest ja suhetest temaga. Ja üleüldse nendega. Kuid töölistega on mul suhted, ehkki ma kooli ei sõida, millest neile juba teatasin, näidates ära põhjuse: ma ei taha kohtuda mulle ebameeldivate inimestega.» (29, 145).

Lenini kirjadest on näha, et Gorkil oli tol ajal palju muret mahukama bolševistliku ajakirja organiseerimisega. 14. novembril 1910. aastal küsis Lenin temalt kirja teel:

«Kas töö edeneb hästi? Kas ajakirjast, millest rääkisime suvel, saab asja?»**

Mahukama bolševistliku ajakirja organiseerimiseks puudusid aga vahendid ja kirjastamisvõimalused, kuid igasuguse liidu menševismi kalduvate ja nõndanimetatud «radikaalsete», tegelikult aga kodanlik-liberaalsete elementidega lükkas Lenin otsustavalt tagasi.

Gorkil oli Leniniga kirjastuse ja ajakirja organiseerimise asjus spetsiaalne kohtumine.

Pärast pikemat vestlust leppis Gorki kokku, et astub päev hiljem Lenini juurde sisse, kuid ilmad olid halvad, ta hak-

---

* V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 71.
** V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 391.

kas õhtul rohkesti verd köhima ja sõitis juba järgmisel päeval ära.

Seda, et see kohtumine toimus 1911. aasta kevadel Pariisis, on näha Lenini kirjadest.

«Kallis A. M.,» kirjutas Lenin aprilli teisel poolel. «Kuidas tervis on? M. F. kirjutas, et *tagasi jõudes oli Teil köha* jne. Loodan, et olete paranenud.»*

Kust saabus Gorki tagasi? On täiesti loomulik arvata, et ta saabus tagasi Pariisist, kus viibis Lenin.

Mai lõpul kirjutas Lenin Pariisist:

«Meie ühinemine Martovi-taoliste menševikega on *absoluutselt* lootusetu, nagu ma Teile *siin* juba rääkisin.»**

Bolševistliku kirjastuse ja mahukama ajakirja organiseerimine ei läinud korda.

Gorki oli sunnitud oma töid avaldama «Znanije» kogumikes, kuigi ta nägi, et kirjastaja K. P. Pjatnitski ei olnud võimeline neile võitlevat suunda andma. Kogumikes on trükitud tema jutustused provintsi-Venemaast — «Okurovi linnake» ja «Matvei Kožemjakin».

«Okurovi linnake» on raamat väikekodanlusest kui ühiskonna kihist. «... Väikekodanlast,» rääkis Gorki Capri kooli loengutes, «võib nimetada väikeseks röövloomaks, kellele kõik on ükspuha ja kes, olles paratamatult karm individualist, elus peale enda ja oma eesmärkide mitte midagi ei näe.»[39]

Okurovi linna elu on kujutatud 1905. aastal, kui revolutsioonilised sündmused sinna kandusid ja vaikse ning unise linnakese tormiseks muutsid. Okurovi sõjakale väikekodanlasele Vavila Burmistrovile oli «vabadus» võrdne huligaansusega. Provintsi-Majakinid, jõukad väikekodanlased Kulugurov ja Bazunov, ässitavad Burmistrovit välja astuma tormise linnakese vastu ja viivad selle väljaastumise täide löömingu ga.

Gorki näitas, kuidas reaktsioonilisest väikekodanlusest mustasajalisus tekib, kuidas väikekodanlikud tardunud provintsipesad revolutsioonile oma eluviisi püsivuse vastandavad.

Sellest ajast alates sai «okurovlus» vana Venemaad aheldava tardunud jõu üldnimeks.

---

* V. I. Lenin. Teosed, 36. kd., lk. 139. Meie kursiiv. — *I. G.*

** V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 404. Meie kursiiv. — *I. G.*

1909. aasta oli revolutsioonilise liikumise suurima mõõna aastaks pärast esimest Vene revolutsiooni. Kuid juba järgmise aasta novembris kirjutas Lenin seoses üliõpilaste ja tööliste demonstratsioonidega artikli «Kas mitte pöörde algus?», osutades esimestele «demokraatliku tõusu» tunnustele.

«Proletariaat alustas,» kirjutas ta oma järgmises artiklis «Meeleavalduste algus». «Demokraatlik noorsugu jätkab. Vene rahvas ärkab uuele võitlusele, sammub vastu uuele revolutsioonile.»*

Samal aastal õnnestus bolševikel hakata välja andma nädalalehte «Zvezda», esimest legaalset bolševistlikku ajalehte pärast 1907. aastat. See avaldas töölistele tohutut mõju, organiseeris neid enda ümber.

Oma lühiajalise olemasolu jooksul konfiskeeriti ja trahviti ajalehte «Zvezda» mitu korda. Seepärast ilmus ta vaheaegadega. Gorki paigutas ajalehte «Zvezda» rea «muinasjutte» tsüklist «Muinasjutud Itaaliast». Lenin kirjutas talle: «Olen nii väga rõõmus, et Teie abistate *«Zvezdad»*. Meil on temaga pagana raske — nii sise- ja välisraskused kui ka rahalised raskused on tohutud — kuid seni oleme siiski vastu pidanud.»

Järgmises kirjas Lenin kirjutas:

«Zvezda» ilmub edasi kas nädalalehena *või kopikalise päevalehena***. Suurepäraste «Muinasjuttudega» Te aitasite nii väga *«Zvezdad»* ja see rõõmustas mind ülimal määral...»

Lenin teeb Gorkile ettepaneku kirjutada «mailendleht» («Tuletage meelde vanu aegu — mäletate 1905. aastat...») ja pöördub sel puhul tagasi «Muinasjuttude» juurde:

«Hea oleks, kui saaks *revolutsioonilise* proklamatsiooni «Zvezda» «Muinasjuttude» laadis.»***

Gorki muinasjuttudel, mida Vladimir Iljitš Lenin nimetas «suurepärasteks», on Anderseni epigraaf: «Pole olemas paremaid muinasjutte kui need, mis elu ise loob.»

Naapoli trammitöötajate streik, kui rahvahulk rööpmetele viskus ja vaguneid läbi ei lasknud; streikijate laste eest hoolitsemine Genuas; emad — kõikevõitva elu allikas,

---

* V. I. Lenin. Teosed, 16. kd., lk. 330.

** Lenin mõtles siin päevalehte hinnaga üks kopikas numbri eest. — *I. G.*

*** V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 1, 2.

nende lapsed — sotsialistid, Itaalia töötavad inimesed, kes tunnevad tõde lõhna järgi, sest tõde lõhnab ju alati tööliste higist — see on nimetatud muinasjuttude ainestikuks.

«... Päikese all voolab elav, pidulik-kirev inimjõgi, lõbus kära saadab ta voolamist, lapsed kilkavad ja naeravad. Muidugi mõista pole kõigil kerge ja lõbus, kindlasti ahistab paljusid südameid tume kurbus ja paljud mõistused on käristatud vasturääkivustest, kuid — me kõik läheme vabadusele vastu, vabadusele vastu!

Ja mida üksmeelsemalt, seda kiiremini me läheme edasi!»

«Muinasjutud» kutsusid töölistes esile südidust, tugevdasid nende usku oma jõusse, veendumust peatsesse võitu elu tumedate jõudude üle.

Gorki panigi oma «Muinasjutud» paberile töölislugejat arvestades. Valmistudes neid eraldi välja andma, kirjutas ta:

«Pean neid «muinasjutte» vene tööliste jaoks üsna heaks lugemismaterjaliks ja tahaksin vene väljaande koostada eriti hoolikalt, mida ma suve jooksul ka teen» (27, 233).

1908., 1909., 1910. aasta kontrrevolutsioon, mille eesotsas oli Stolõpin, rõhus karmilt talupoegi ja töölisi. Revolutsionääride jälitamine, Stolõpini reaktsioon oma võllaste ja sunnitööga püüdis kustutada isegi mälestusi 1905. aastast.

Gorki vastas sellele niisuguste paljastavate teostega, nagu «Tarbetu inimese elu», «Viimased», «Vassa Železnova», «Okurovi linnake» ja «Matvei Kožemjakin».

Ja juba 1910. aastal kirjutab Gorki näidendi «Veidrikud», kus ta paneb kirjanik Mastakovi suhu järgmised sõnad:

«Ma olen kole rõõmus, et ma elan, et mu ümber kõmiseb ja pulbitseb Venemaa, niisugune armas, tore maa... vilksatab neid naljakaid, hingele hirmus lähedasi vene inimeste lõustu... lapsed on kuidagi erilised — oled märganud?... Hirmus meeldiv on elada, Leena, ausõna! Ühed tuled kustuvad, kuid juba on süttinud teised... tahaks kirjutada värsse, poeeme, tahaks rääkida puhtaid, südamlikke sõnu... ning inimestele silma pilgutada: «Pole viga, vennad! Elame veel!»

«Ühed tuled kustuvad, kuid juba on süttinud teised...» — need sõnad, mida kirjanik Mastakov näidendis lausub, räägivad selgesti möödunud 1905. aasta revolutsioonist ja selle eelseisvast tõusust.

Need lavalt öeldud sõnad pidid kuulajaile meenutama maal valitsevat olukorda.

Lenin nägi käärimise algust 1910. aasta suvistes streikides ja sellele järgnenud demonstratsioonides.

«Juba võitluse esimene algus näitas meile jälle,» kirjutas Lenin, «et on elus need jõud, kes 1905. aastal kõigutasid tsaarivõimu ja kes ta selles tulevases revolutsioonis purustavad.»*

4

1911. aasta oli Leninile menševike, otzovistide ja likvidaatorite vastu ning bolševike partei laiendamise ja tugevdamise eest peetava visa võitluse aastaks. See võitlus toimus nüüd töölisliikumise uue tõusu tingimustes. Lenin kirjutas:

«Kõik bolševikud peavad praegu liituma tihedamalt, tugevdama oma fraktsiooni, määrama täpsemalt ja selgemini selle fraktsiooni praktilise joone... koondama laialipillatud jõude ja astuma võitlusse VSDT Partei eest, mis on puhastatud nendest, kes kannavad kodanluse mõju proletariaadi hulka.»**

Tsarismi hirmus tagakiusamine kutsus esile osa parteiorganisatsioonide lagunemise, mida sedamaid kasutasid menševikud, kes pooldasid illegaalse partei likvideerimist. Lenini ja tema ümber koondunud bolševike võitlus kaitses parteid ja säilitas tema põhilise kaadri.

1912. aasta jaanuaris õnnestus peaaegu kõigist Venemaa rajoonidest kutsuda esindajad Prahasse konverentsile, kus bolševikud lõplikult iseseisvaks parteiks formeerusid.

Lenin kirjutas Gorkile Praha konverentsi tulemustest:

«Likvidaatorlike lurjuste kiuste läks lõpuks korda uuesti ellu äratada partei ja tema Keskkomitee. Loodan, et rõõmustate selle üle koos meiega.»***

Tulistamine Leena jõel 1912. aasta aprillis kutsus üle kogu maa esile proletariaadi vihapuhangu, sellele aga järgnesid grandioossed maistreigid, mis näitasid, et streigiliikumise algus on 1912. aastal niisama ulatuslik, kui see oli 1905. aastal.

V. I. Lenin kirjutas Aleksei Maksimovitšile:

«Venemaal aga on *revolutsiooniline* tõus, mitte mingisugune teine, vaid just revolutsiooniline.»****

---

* V. I. Lenin. Teosed, 16. kd., lk. 330.
** V. I. Lenin. Teosed, 17. kd., lk. 183.
*** V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 1.
**** V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 26.

22. aprillil (uue kalendri järgi 5. mail) 1912. aastal hakkas ilmuma bolševike päevaleht «Pravda», mis etendas erakordselt tähtsat osa töölismasside organiseerimisel imperialistliku sõja ja 1917. aasta revolutsiooni eelõhtul.

Kirjas Leninile 1913. aasta jaanuaris ütles Gorki, et ta kogus raha Moskva bolševistliku ajalehe jaoks ja hoolitseb selle eest, et «Pravda» jutulisana antaks välja kogumikud uusima kirjandusega.

Gorki paigutas ajalehte «Pravda» oma jutustusi, katkendeid jutustustest ja «Muinasjutte Itaaliast». Kuid ta ei loobunud unistamast mahukamast bolševistlikust ajakirjast, kus oleks saanud oma suuremaid teoseid avaldada, et neid siis mitte võõrastes väljaannetes trükkida.

Vastuseks Aleksei Maksimovitši meeldetuletusele ajakirja kohta kirjutas V. I. Lenin:

«Me *pidime* alustama illegaalsest ja «Pravdast». Kuid me ei taha sellele *peatuma jääda*. Ja sellepärast, kui Te juba ütlesite, et «meil peaks nüüd juba olema oma ajakiri,» siis lubage Teilt nende sõnade eest vastust nõuda: *kas* koostada praegu raha hankimise plaan nii- ja niisuguse programmiga, nii- ja niisuguse toimetusega, nii- ja niisuguse kaastööliste koosseisuga mahuka ajakirja jaoks, või hakata sama plaani kohaselt laiendama *«Prosveštšenijet»*. Õigem aga oleks mitte *kas* — *või*, vaid *nii* — *kui ka*.»*

«Prosveštšenije» oli legaalne bolševistlik ajakiri, mis senini koosnes ainult ühiskondlik-poliitilistest ja majanduslikest artiklitest. Gorki nõustus ajakirja sisse viima belletristikaosakonna ja võttis selle toimetamise enda peale.

Lenin vastas Gorkile:

«Mind ja meid kõiki siin rõõmustas ülimal määral, et Teie *hakkate tegelema* «Prosveštšenijega». Aga mina — tunnistan üles — juba mõtlesin: niipea kui kirjutan meie väikesest ajakirjast või ajakirjakesest, on A. M-l tahtmine otsas. Kahetsen sügavasti niisuguste mõtete pärast.»**

«Nüüd on Gorki väga energiliselt asunud «Prosveštšenijet» abistama ja ta muudab selle mahukaks ajakirjaks,» teatab Lenin oma kirjas N. G. Poletajevile.***

Kuid Lenini ja Gorki unistus ei saanud teoks nii vahendite puudumise kui ka selle tõttu, et 1914. aasta sõda sulges

---

* V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 48.
** Sealsamas, lk. 57.
*** «Ленинский сборник» XXV, lk. 330.

ajakirja. Gorki juhtis agaralt ajakirja belletristikaosakonda kuni selle sulgemiseni ja toetas energilise osavõtuga ka ajalehte «Pravda».

«Venemaa saab maakera kõige demokraatlikumaks maaks!» — nii väljendas Gorki oma usku Venemaa tulevikku, vene rahva tulevikku.

Ja emigratsiooniaastail, Stolõpini reaktsiooni aastail ta propageeris seda usku nii ilukirjanduslikes teostes, publitsistikas, kirjades kui kogu oma töös.

«Rahvas peituvad kõik alged, tema jõus kõik võimalused...» — räägib novellis «Soldatid» julge propagandist Veera.

Ja propagandist Fjodor Djadin vastab samanimelises jutustuses küsimusele, kas ta ei ole vanausuline:

«Kogu rahvas on vanausuline! Juba ammust ajast usub ta kõigutamatult tõe jõusse — ma räägin töörahvast, kes on kõigele alguse pannud ja kõik sünnitanud... Mis tuleb rahvast, tema suurtest tegudest ja piinadest, see on juba võitmatu! Jäädav! See läheb lõpuni...»

Igas Gorki teoses väljendus ühel või teisel kujul see palav usk vene rahva võimsaisse, ehkki õige aja saabumiseni varjatud jõududesse.

Pärast 1905.—1906. aastat oli suurem osa «Znanije» kirjanikke eri maanurkadesse laiali läinud, mõned aga olid revolutsiooni ja demokraatia suhtes vaenulikule positsioonile asunud. Töölisklassi tõus, värske tuulepuhang mõjus ka neile. Pärast lahkuminekut Gorkist kirjutas L. Andrejev talle avameelsuse hetkel 12. augustil 1911. aastal:

«Kui sa praegu Venemaal elaksid, etendaksid sa laokil oleva vene kirjanduse jaoks sama osa nagu tookord «Znanije» kogumike puhul; sa koguksid jälle rahvast... Ja see, et sa praegu välismaal oled, on otse parandamatu õnnetus.»[40]

Nii hindas L. Andrejev Gorki kui kirjanduse organisaatori ja innustaja jõudu.

Pärast suurepäraseid teoseid «Okurovi linnake» ja «Matvei Kožemjakin» kirjutas Gorki terve tsükli jutustusi, millele ta hiljem andis üldise pealkirja «Mööda Venemaad». Nendes jutustustes, nagu oma varasemateski raamatutes, tõstis ta uuesti üles reisiteema, ja seekord veelgi suurema loomingulise jõuga.

Tungides sügavale vene inimese psüühikasse ja näidates, mis pidurdab kõigi tema rikkalike loominguliste võimete

avaldumist, kirjeldab Gorki ka ulatuslikult vene loodust, nii vaimustavat ja innustavat.

Selle tsükli ühes jutustuses «Sõidetakse...», mis ilmus ajakirjas «Prosveštšenije» pealkirja all «Puhtast südamest», on kujutatud kalurite tagasipöördumist Kaspialt kodukohta, Volga ülemjooksule.

Kuunari tekil seljaga vastu masti toetudes istub vägilase kasvu noormees, tema kõrval on noor naine — kalarappija, ümberringi terve, otsekui valatud, tugev, kuumadest tuultest põlenu'd ja kibedast mereveest läbisooldunud rahvas.

See pilt kalureist, rahulikust vene jõust, vene viljarikkast maast on edasi antud niivõrd eredalt ja võimsa maalilisusega, et seda võib pidada üheks parimaks maailmakirjanduses.

Juba sajandi algul kirjutas Gorki värssides poeemi, mille kangelaseks oli bõliina vägilane Vassili Buslajev.

Bõliinas lauldi temast:

Pani teda ta ema lihane,
pani õppima tähtede veerimist,
see tarkus talle hästi pähe jäi.
Siis pani teda sulgegi vedama,
ja seegi tarkus talle selgeks sai.
Siis pani teda laulu õppima,
ka laul tuli kasuks Vassilile.

Gorkit kütkestas väga selle vene vägilase loomingulise jõu motiiv. Tema poeemis Buslajev unistab tööst, mis kaunistaks maad nagu pruuti, kaunistaks teda smaragdina.

Oh, oleks mul rohkem seda rammukest!
Tuliselt hingaksin — lume ma sulataksin,
ümber maailma käiksin, üles ta künnaksin,
igavesti käiksin ja linnu ma linnutaksin,
kirikuid ehitaksin ning aedu istutaksin!

Pole raske mõista, et see oli Gorki salajane unistus loova töö ülemaailmsest tähtsusest ja vene rahva osast selles.

«Pole venepärasemat vägilast,» kirjutas Aleksei Maksimovitš Vassili Buslajevi kohta Konstantin Fedinile, «armastas mees maad, tegi tema peal tempe, kuid ka tublit tööd!»

Palju aastaid unistas Gorki sellest, et innustada kedagi vene heliloojatest kirjutama ooperi Vassili Buslajevist ja et Buslajevi osas oleks geniaalne vene laulja Šaljapin.

«F. Šaljapin on sümboolne isik,» kirjutas ta. «Temataolised inimesed kerkivad esile selleks, et meile kõigile meelde tuletada: näe kui tugev, ilus ja andekas on vene rahvas! Siin on inimene, liha tema lihast, kes omaenda jõul on läbinud elu okkalised kitsasteed, et uhkelt astuda ühte ritta maailma parimate inimestega, et laulda kõigile inimestele Venemaast, näidata kõigile, kuivõrd andekas, suur ja võluv on ta oma sisemuselt ja sügavuselt. Venemaad on vaja armastada, ta on seda väärt, ta on rikas suurte jõudude ja hurmava ilu poolest.»[41]

Ja Gorki usk oma rahva suurtesse jõududesse sai toitu mitte raamatuallikaist, mitte abstraktsetest, muutumatutest mõtetest, vaid igapäevaseist tähelepanekuist. Tema silmad olid suurepärase nägemisvõimega ja tema elukogemused hämmastavad.

Ühes oma Capri perioodi kirjadest märkis ta:

«Me elame ju maal, kus sada miljonit suurepärase ajuga täidetud inimpead ei ole veel õppinud selle aju jõudu kasutama, kus see suurepärane aju alles üsna vähe hõõgub. Ja kujutage ette — ta süttib, lööb lõkkele, hakkab sädelema! Sest see on ju paratamatu!» (29, 103).

NELJAS PEATÜKK

1

1913. aastal kuulutati Venemaal «Romanovite valitsemise kolmesaja aasta juubeli» puhul välja amnestia. Poliitilistest puudutas amnestia ainult neid isikuid, kes olid süüdi mõistetud või kohtu alla antud trükisõnas väljaastumise pärast.

Tsaari «manifesti» läbi lugenud, kirjutas Lenin Gorkile: «Literaatide amnestia näib olevat täielik. Teie peaksite tegema katset tagasi tulla — *püüdes enne muidugi välja selgitada, kas Teid ei oota mingi nurjatus «kooli» jne. pärast.* Arvatavasti ei saa selle eest vastutusele võtta...

Revolutsioonilisele kirjanikule aga tähendab võimalus hulkuda mööda Venemaad (mööda uut Venemaad) võimalust hiljem sada korda rohkem lüüa Romanoveid ja Ko-d...»*

Samal ajal avaldasid ka Piiteri töölised, kes olid koondunud ajalehe «Pravda» ümber, «Avaliku kirja Maksim Gorkile», milles nad kutsusid teda kodumaale tagasi.

«Me oleme sügavalt veendunud, et suhtlemine oma rahvaga, kokkupuutumine sünnimaaga annab Teie loomingule võimsa tõuke. Töölisklassi sisemuses küpsevad jõud aga kujunevad Teie töö jaoks vajalike materjalide ammendamatuks allikaks.»[42]

Kuid Gorki tagasipöördumist takistas kaua aega tuberkuloosi ägenemine, mida Gorki põdes alates 1896. aastast ja mis sel perioodil, 1913. aasta sügisel, võttis äärmiselt ohtliku kuju.

«See, mis Te oma haiguse kohta kirjutate,» vastas talle Lenin 1913. aasta septembris, «erutab mind hirmsasti...

---

* V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 61.

Teie aga pärast Caprit talvel — Venemaale???? Ma kardan hirmsasti, et see kahjustab tervist ja õõnestab Teie töövõimet. Kas selles Itaalias ongi *esmaklassilisi* arste??»*

Lenini kartused osutusid asjatuteks. Gorkit raviv arst I. Manuhhin kasutas uut, tema poolt avastatud tuberkuloosi ravimise meetodit, ja protsess peatati.

Kuid haigus ei katkestanud Gorki loomingut. Sel aastal alustas ta oma suurte autobiograafiliste jutustuste kirjutamist.

Me nägime, et juba 1893. aastal kirjutas Gorki märkmeid oma lapsepõlvest. Kuid neis esimestes autobiograafilistes märkmetes oli kogu sündmustik esitatud arutlusena oma isiklikust saatusest.

Nüüd loobus ta sellest. Jutustada mitte endast, vaid elust, pannes ennast pealtvaatajaks — see mõte oli autori teadvuses kahtlemata püsinud kõik kakskümmend aastat.

Vastuseks kirjastaja K. P. Pjatnitski palvele saata talle oma autobiograafia, kirjutas Gorki 1900. aastal:

«Autobiograafia on mulle vajalik kui materjal ühe jutustuse jaoks ja sellele, mis kahjuks trükitud on, ei saa ma midagi rohkemat lisada.»

Ja juba 1906. aastal Ameerikas, kui Gorki töötas romaani «Ema» kallal, kirjutas ta I. P. Ladõžnikovile:

«Mul on väga palju mitmesuguseid kirjanduslikke plaane ja muide, kavatsen käsile võtta autobiograafia — ameeriklased annavad selle eest hulga raha, räägitakse, et mitte vähem kui 100 tuhat dollarit.»[43]

Raha meenutamine on seotud Aleksei Maksimovitši hoolitsusega bolševike partei eest, kellele vahendite kogumiseks Gorki oligi Ameerikasse sõitnud.

Kuid ei olnud saabunud veel aeg autobiograafia kirjutamiseks sellisel kujul, nagu see oli kavatsetud.

M. Gorki ennetas suurte teoste juurde asumist alati väiksemate jutustustega.

Aleksei Maksimovitš kinnitas, et «kirjutama tuleb õppida just väikestest jutustustest, need õpetavad autorit sõnu kokku hoidma, tihedamalt kirjutama» (26, 233).

Seda reeglit rakendas Gorki ka enda puhul, mida kinnitas käesolev juhtum. «Lapsepõlvele» eelnes jutustuste kogu «Möödakäija märkmed».

Siinjuures ei olnud asi mitte ainult kõrges meisterlikku-

* V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 78.

ses, tulevase teose «tiheduses», vaid autobiograafilise materjali omapärases töötlemises.

Nii isikustas Gorki ennast oma esimeses seda tüüpi jutustuses «Juhtumus Makari elust», mis on kirjutatud 1912. aasta veebruaris-märtsis, kellegi Makarina — jälgi personifitseerimisest on säilinud ka jutustustes «Jääminek», «Gubin» ja «Peremees» — ning alles siis asus ta autobiograafia juurde selle täpsemas mõistes.

1887. aastal oli Gorki elus sündmus, mida ta järgnevatel aastatel häbitundega meenutas.

Raamatus «Minu ülikoolid» räägib Gorki, missugust tähtsust omas tema elus jutustus «Juhtumus Makari elust»:

«Detsembrikuus otsustasin end tappa. Katsusin selle otsuse motiivi kirjeldada jutustuses «Juhtumus Makari elust». Kuid see ei õnnestunud — jutustus sai kohmakas, ebameeldiv, ja selles puudus sisemine tõde... Faktid on õiged, kuid nende valgustajaks nagu poleks mina ja jutustus nagu ei käsitleks üldse mind. Kui mitte kõnelda teose kirjanduslikust väärtusest, sisaldab see minu jaoks midagi meeldivat, — otsekui oleksin ma astunud iseendast üle.»

Gorki võttis oma minevikust kõige rängema episoodi ja tegi selle kõigile teatavaks, — «astus endast üle».

Niivõrd keeruline oli jutustuse «Lapsepõlv» kirjutamisele asumine.

«Lapsepõlv» hakkas esmakordselt ilmuma ajalehes «Russkoje Slovo» alates 25. augustist 1913. aastal.

Kuid Gorki tööde plaanis seisis see nähtavasti reaalselt juba 1912. aasta lõpul, jutustuse «Peremees» kirjutamise perioodil, kui Aleksei Maksimovitš ajakirja «Sovremennik» toimetajale E. Ljatskile kirjutas:

«Sügiseks annan suure teose.»

Lahkuminekud «Sovremennikuga» ideelis-organisatsioonilistes küsimustes sundisid Gorkit jutustuse üle andma «Russkoje Slovole».

Kokkulepe selle kohta sõlmiti ajalehe väljaandja I. D. Sõtiniga, kes 1913. aasta suvel Caprile Gorki juurde läbi rääkima sõitis.

Hoolikus, millega Gorki «Lapsepõlve» kallal töötas, ilmneb kõige paremini tema kirjas «Russkoje Slovo» toimetajale F. I. Blagovile:

«Palun mind väga vabandada, et ma ei saada käsikirja! Asi seisab selles, et ma tunnen end halvasti ja ei suuda «R. S.» jaoks alustatud jutustust lõpetada. Kardan seda

haiguse tõttu rikkuda, viia sellesse midagi ebatervet, nagu see tahtmatult võib juhtuda.»

On huvitav, et neljanda peatüki ärasaatmisel tekkis autoril kahtlus jutustuse või «autobiograafiliste olukirjelduste», nagu ta neid kirjades nimetas, pealkirja õigsuses.

Septembris kirjutas ta Blagovile:

«Saadan olukirjelduste IV peatüki; neile oleks pidanud panema pealkirjaks «Vanaema», aga mitte «Lapsepõlv». Kas Te ei nõustuks pealkirja muutma?»

Gorki kujutas Akulina Ivanovna Kaširinat — loomu poolest rikast, armuküllast, kuid oma moraalis sirgjoonelist ja ranget vene inimest sellise armastuse ja avarusega, et isegi kõhkles, kas mitte nimetada jutustust «Vanaemaks».

Kuid pärast veel ühe peatüki ärasaatmist kirjutas Gorki: «Mõtlesin järele ja leian, et tülitasin Teid asjata, pealkirja ei ole vaja muuta. Jätamegi nii — «Lapsepõlv».»[44]

Pärast «Russkoje Slovos» ilmumist tehti «Lapsepõlves» vaid mõned tähtsusetud lühendamised, kuid üldiselt jäi jutustus selliseks, nagu ta ajalehes ilmus, mis annab tunnistust suurest tähelepanust, millega autor jutustuse juures töötas.

Mis on siis üllatavat «Lapsepõlves» — selles maailmakirjanduse suurteoses? Inimesed riidlevad, kaklevad, peksavad üksteist sandiks, kuid miks on siis «Lapsepõlv» kõigele sellele vaatamata ikkagi nii elurõõmus, täis elujõulist, elujaatavat energiat?

«Mitte ainult selle poolest pole meie elu imetlemisväärne, et siin igasuguse elajaliku närususe kiht on nii sigitav ja rammus, vaid ka selle poolest, et ere, terve, loov jõud tungib läbi selle kihi ikkagi võidukalt esile, et idanevad headus ja inimlikkus, äratades vankumatut lootust meie kunagiseks uuestisünniks heledale ja inimlikule elule.»

See ei ole mitte ainult Gorki ennustus — see on tema jutustuse alus, millele kogu teos on ehitatud.

Ka enne Gorkit on vene kirjanduses mõned kirjanikud, nagu S. Aksakov, L. Tolstoi, V. Korolenko loonud teoseid oma lapsepõlvest.

Kuid nii Aksakovil kui ka Tolstoil möödub «lapsepõlv» perekonnas, ja kõik on keskendatud kangelase isiklikele läbielamistele, peategelase rõõmudele ja muredele.

Isegi Korolenko, kes tunduvalt laiemalt kujutab oma kaasaega, märgib teosele «Lugu minu kaasaegsest» kirjutatud eessõnas:

«Ma ei kirjuta mitte minu päevade ajalugu, vaid ainult ühe inimese elust neil päevil, ja ma tahaksin, et lugeja tutvuks eelnevalt selle prismaga, milles see peegeldus... Need üleskirjutised ei ole biograafia, sest ma ei hoolitsenud eriti biograafiliste andmete täiuslikkuse eest; see pole pihtimus, sest ma ei usu avaliku pihtimuse võimalusse ega kasulikkusesse; see pole portree, sest raske on maalida oma portreed nõnda, et võiks kindel olla selle sarnasuses.»[45]

Gorki ees ei seisnud sellist küsimust — mitte biograafiat, mitte pihtimust, mitte portreed ei anna ta oma jutustustes. Gorki kirjutas ajalugu, mille tunnistajaks ta oli. Jutustuse keskpunktis ei ole mitte tema oma saatus, vaid vene rahva ajalugu ja see, kuidas viimane peegeldus tema perekonnas ja inimestes, keda ta kohtas.

Ja siis, kui Gorki kirjeldab oma ema peksmise võigast stseeni, räägib ta:

«Neid vene metsiku elu tinaraskeid jäledusi meenutades küsin endalt puhuti: kas neist maksabki kõnelda? Ning vastan endale uuesti veendunult: maksab, sest see on visa hingega alatu tõde, mis veel tänini pole surnud. See on tõde, mida peab juurteni tundma, et seda siis kogu juurtega mälestusest, inimhingest, kogu meie rõhuvast ja häbistavast elust välja kiskuda.

Ning on veel teine, positiivsemgi põhjus, mis mind sunnib kirjeldama neid jõledusi. Kuigi need on tülgastavad, kuigi need rõhuvad meid ja purustavad hulgaliselt kauneid inimhingi, on vene inimene oma hingelt siiski veel niivõrd noor ja terve, et ta suudab neist jõledustest võitu saada — ja saabki.»

See Gorki otsene publitsistlik mõtteavaldus summeerib kunstilise tõe. Kirjanik kujutab nende aastate elu tõetruult ja kõigi vastuoludega.

Oma ettekandes I üleliidulisel kirjanike kongressil rääkis Gorki:

«Looming on see mälutegevuse pinge aste, kus mälu töö kiirus võtab teadmiste, muljete tagavarast kõige esileküündivamad ja iseloomulikumad faktid, pildid, detailid ja paneb need kõige täpsemaisse, üldarusaadavaisse sõnadesse.»

Jutustus «Lapsepõlv» on Gorki üks kõige täiuslikumaid teoseid. Niisuguseid teoseid pidas ta vääriliseks kandma «loomingu» kõrget nime.

Jutustuse «Lapsepõlv» proletaarne sisu on otseses sõltuvuses Gorki tihedatest sidemetest Leniniga neil revolut-

sioonilise tõusu aastail. Mustlaspoiss, noor tööline Kaširini juures, Gorki isa Maksim Savvatijevitš ja vanaema oleksid võinud vene ajaloo teisel perioodil saada romaani «Ema» kangelasteks.

2

1913. aasta detsembrikuu lõpul, pärast jutustuse «Lapsepõlv» lõpetamist, lahkus Gorki Caprilt ja sõitis kodumaale. Tema saabumine oli politseidepartemangule täielikuks ootamatuseks. I. P. Ladõžnikov jutustas, et ta vahetas Gorki passi ringi vene konsulaadis Naapolis, kusjuures konsul arvas, et Gorki tingimata arreteeritakse.

Kuid valitsus oli hämmeldunud, ta ei teadnud, kuidas toimida kuulsa kirjanikuga, kes oli tagaotsitav: kas arreteerida, läbi otsida, tõmmata reasse «süüasjadesse», mis ei olnud tema emigratsioonis viibimise tõttu veel lahendatud ja ei kuulunud ilmselt ka amnesteerimisele.

Pealegi juhtus veel nii, et Gorki saabumist märgati alles siis, kui ta juba Peterburisse jõudis.

Politseidepartemangu toimikutest loeme:

«Ühiskondliku julgeoleku ja korra kaitse osakonna ülem S.-Peterburis teatas, et möödunud aasta detsembri 31. kuupäeval on temale alluvad agendid võtnud jälgimise alla arvatavasti Veržbolovo jaamast rongiga saabunud Teile tuntud emigrandi, Nižni Novgorodi tsunftitöölise Aleksei Maksimov Peškovi.»

See ohranka silmis skandaalne lugu, et Gorki tundsid nuhid juhuslikult ära alles Peterburi vaksalis, sundis politseidepartemangu piirisandarmitelt ärritatult järele pärima:

«Kas teile teatati, ja kui teatati, siis millal ja kellele, sellise väljapaistva revolutsioonilise tegelase tagasipöördumisest impeeriumi piiridesse, nagu seda on Aleksei Peškov?»

Arreteerida Gorkit ei juletud, küll aga võeti uuesti üles vana «süüasi» «Ema» autorsuse pärast. Kuid see «süüasi» venis väga pikale ja lõppes samuti mitte millegagi.

Valitsuse segadusse sattumine oli ka arusaadav, sest Gorki saabumine kutsus esile rohkearvulisi tervitusi ja õnnitlusi, milles tema tagasipöördumise fakti järeleandmatult seoti revolutsioonilise liikumise uue tõusuga kogu maal.

«Demokraatia võttis mind lahkelt ja liigutavalt vastu,» kirjutas Aleksei Maksimovitš Amfiteatrovile. «Ainuüksi Moskva õnnitles üle 70 korra. Siin on pagareid, sukakudu-

jaid, veevärgitöölisi ja isegi «maamehi — talupoegi Novotoržoki maakonnast». Ma olen väga liigutatud» (29, 320).

Ohtralt saabus tervitusi trükitööliste ametiühingult, ajakirjandus- ja kirjandustegelaste ühingult, erinevatest linnadest, Tarussast, Novgorodist, Jakutskist, Nižni Novgorodi ringidelt, väljasaadetutelt Rõbinskoje külast, ajalehtede ja ajakirjade toimetustelt, ning seda voolu ei suutnud summutada mustasajaliste ajakirjanduse vihased hüüded.

«Nüüd Te tulite tagasi meie juurde,» kirjutasid Moskva üliõpilased, «tulite parajasti meie kauasest ja piinavast unest virgumise eelõhtul... Tugevneb lootus, et üsna pea saabub kevad, ja tahaks uskuda, et me koos Teiega teda vastu võtame.»

Ühes tervituses töölistelt räägiti:

«Me usume, et Teie kodumaale saabumine ja vaimne töö suurendavad meie jõudu ning aitavad meil, vene proletaarlastel, valitseva pimeduse vihatud iket endilt maha heita.»

End veel haiglasena tundev kirjanik hoidus kõigist avalikest austamistest kõrvale ja asus 1914. aasta veebruaris Peterburi lähedale Mustamäkile elama.

Vaatamata haigusele jätkas Gorki agaralt proletariaadi noorte loominguliste jõudude kogumist.

Juba ammugi pöördusid tema poole kõik, kes tegid algust kirjutamisega. Nii oli see kestnud ka Capri saarel, kuhu talle igast Venemaa servast käsikirju tuli. Ta ei olnud seda hiiglasuurt kirjavahetust unustanud.

Juba 1911. aastal avaldas Gorki ajakirjas «Sovremennõi Mir» artikli «Kirjanikest-iseõppijaist». Selles ta teatas, et aastail 1906.—1910. luges ta läbi enam kui nelisada käsikirja, mis kuulusid «kirjanikele rahva hulgast».

Ta osutas sellele, et valdav enamus autoreid, vastupidi tol ajal trükis ilmuvale patukahetsevale, rõhutud, targutavale ja passiivsele kirjandusele, oli aktiivne ja südi.

Gorki ei pööranud tähelepanu vähesele kirjaoskusele.

«Ma ei räägi andest,» kirjutas ta, «kunstist, vaid tõest, elust, kõige enam aga nendest, kes on teovõimelised ja oskavad armastada igavesti elavat ja üha kasvavat üllast inimsust.»

Tema toimetusel ilmus 1914. aastal esimene proletaarsete kirjanike koguteos. Selle koguteose eessõnas, milles ta tööliste poole pöördus, kirjutas Gorki:

«Kui ajalugu jutustab kogu maailma proletariaadile sellest, mida te olete reaktsiooni kaheksa aasta jooksul läbi

elanud ja teinud, on tööliste maailm hämmastatud teie elulisest tegevusest, teie vaimu reipusest, teie kangelaslikkusest. («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 158.)

Sissejuhatuses I. Morozovi raamatule «Kivirik», mis ilmus 1914. aastal, kirjutas Gorki, et kui post toob halli vihiku, mis on täis kirjutatud harjumatus käes hoitud sulega, tunneb ta suurt rõõmu. «Rõõmu sellepärast, et üha rohkem saadetakse kohmakaid värsse, oskamatult kirjutatud proosat ja et üha tugevamalt, julgemalt kajavad kirjutajate hääled; tunned, kuidas elu madalamates kihtides hakkab inimene tunnetama oma sidemeid maailmaga, kuidas väikeses inimeses kasvab vabadusjanu, püüdlus suure, avara elu poole» (24, 165).

Samal 1914. aastal lõi Gorki sidemed S. P. Podjatševiga, aitas teda materiaalselt ja palus jutustust proletaarsete kirjanike teise koguteose jaoks.

Gorki oli noil aastail täis südidust ja võitlusvaimu. Juba 1913. aastal kirjutas ta: «Keegi ei hakka eitama, et Venemaa kohale kerkivad taas pilved, mis tõotavad suurt tormi ja äikest...» (24, 148).

Ka siin, Peterburis, abistas ta parteid ja tema häälekandjat «Pravdat». 1914. aastal käis üle Peterburi streigilaine. Valitsuse repressioonid tõid tänavaile barrikaade ja kutsusid esile tööliste kokkupõrkeid sõjaväeosadega.

Noil päevil sõitis bolševike poolt Riigiduumasse saadetud A. J. Badajev äärmist ettevaatlikkust silmas pidades Gorki juurde Mustamäkile.*

«Ma läksin Gorki juurde meie parteikeskuste ülesandel. Tema kaasabi ja toetus oli vajalik mitte ainult ajalehele, vaid ka terve rea teiste parteitöö küsimuste lahendamiseks.

Kui me jutuajamise asjaliku osaga lõpule olime jõudnud, puistas Gorki mind üle küsimustega revolutsioonilise liikumise olukorrast, põrandaalusest tööst, meie duumafraktsiooni tegevusest, saadikute-bolševike tööst väljaspool duumat jms. Eriti suurt ja elavat huvi tundis Gorki aga selle vastu, mida tehakse vabrikutes ja tehastes, tööliselu keerises... Ta võttis energiliselt osa nende tööde läbiviimisest, millest me temaga rääkisime, ja abistas nende side-

---

* A. J. Badajev räägib oma mälestustes: «... 1913. aasta suvel sõitsin ma Aleksei Maksimovitši juurde.» Siin on ilmne eksitus: ta sõitis sinna 1914. aasta suvel.

mete loomisel ning vahendite hankimisel, mis olid tol ajal vajalikud töölisparteile, iseäranis ajalehe «Pravda» väljaandmiseks.»[46]

Imperialistliku sõja võttis Gorki vastu suurima meelepahaga ja ta oli selle reaktsioonilise klassiiseloomu üheks kõige ägedamaks paljastajaks.

«Pravda» suleti, hiiglasuure lainena toimusid massilised arreteerimised, tervete salkadena saadeti arreteerituid Siberisse. Ka bolševike fraktsioon arreteeriti ja mõisteti sundasumisele.

Kirjas S. V. Malõševile, «Pravda» asumisele saadetud kaastöölisele, teatas Gorki:

«Õhkkond on üldiselt lämmatav. Mitte kunagi ei ole ma ennast vene elus nii vajalikuna tundnud ja juba ammu ei ole ma tajunud endas sellist erksust, kuid, armas seltsimees, tunnistan üles, aeg-ajalt langevad käed siiski rüppe ja silmade ees läheb mustaks. On väga raske... Kuid üht-teist siiski õnnestub teha. Ja õnnestub peamiselt sellepärast, et Peterburi proletariaat on suurepäraseid inimesi kasvatanud» (29, 337).

Viimane väljend räägib sellest, et Gorki oli proletariaadiga seotud põrandaaluse töö kaudu.*

1915. aasta suvel sõitis Gorki juurde Mustamäkile Majakovski ja luges talle ette oma luuletusi, mis said Aleksei Maksimovitši huvi ja elava heakskiidu osaliseks.

Kui Gorkil õnnestus organiseerida mahukas ajakiri «Letopiss», mille kunstiosakonna töös otsustav sõna temale kuulus, hakkas ta sinna koondama noori jõude. Teiste hulgas tõmbas ta kaasa ka Majakovski ning saavutas nõusoleku avaldada «Letopissis» tema poeem «Sõda ja rahu» — poeedi uus ning tähelepanuväärne imperialistliku sõja vastu suunatud teos. Tsensuur aga tõmbas selle ajakirja korrektuuri lugemisel maha.

Gorki juhtimisel töötavas kirjastuses «Parus» anti välja Majakovski esimene suurem luuletuskogu. Sellega kaitses Gorki Majakovskit kodanliku ajakirjanduse loendamatute ja tigedate kallaletungide eest ning hindas teda kui silmapaistvat poeeti.

---

* «1915. aasta lõpust alates organiseerisid VSDTP Keskkomitee Büroo töötajad A. M. Gorki soovitusel meie korteris Serdobolskaja tänaval, maja 35, korter 4, salakorteri» (M. Pavlova. «Revolutsiooni staabis». «Pravda», 1957., nr. 71).

«Letopiss» asus internatsionalistlikule positsioonile, mis oli järsult vastuseisev liberaalsete ja menševistlike imperialismi teenrite positsioonile.

1916. aastal ilmus ajakirjas jutustuse «Lapsepõlv» järg — «Inimeste seas».

Teises jutustuses on pilt Nižni Novgorodist tunduvalt ulatuslikum. Siin on suure jõu ja kunstimeisterlikkusega kujutatud kaupmehi, ikoonimaalijaid, puuseppi, krohvijaid, paljasjalgseid. Okurovlus inimese elus on võidetav loova tahte ja loova tööga — selline on Gorki autobiograafiliste jutustuste mõte. See vastas täielikult tööliskassi ja kogu demokraatia uue tõusu ajastule.

Ajakiri hakkas ilmuma 1915. aasta lõpul, kuid juba aasta pärast oli nii «Letopiss» kui ka kirjastus «Parus» oma tegevusega teenitult pälvinud kõigi reaktsiooniliste, liberaalsete-kodanlike ja «kaitsesõjalaste» rühmade vihavaenu.

Gorkit rususid sõjast tingitud sünged tunded.

«Inimesed on ära hirmutatud, hirmust tekib üksteise vihkamine, kasvab metsistumine, ikka madalamale langeb austus inimese vastu,» kirjutas ta K. A. Timirjazevile (29, 342).

«Letopissi» paigutati ka K. A. Timirjazevi artikleid, «Parus» aga kavatses välja anda tema tööde kogumikku.

Samal ajal kavatses Gorki kirjastuses «Parus» välja anda raamatuid noorsoole. Sel eesmärgil palus ta Fridtjof Nansenit kirjutada Kolumbuse, Romain Rolland'i — Beethoveni, Herbert Wellsi — Edisoni ja Kliment Arkadjevitš Timirjazevit — Darwini elulugu. Gorki tahtis lastele ja noortele meelde tuletada, et kõigil rahvastel on olnud ja on ka praegu suuri inimesi, õilsaid südameid. «Seda on vaja teha noil julmuse ja metsikuse võidutsemise päevil,» kirjutas ta Romain Rolland'ile.

Samuti kavatses ta välja anda terve sarja brošüüre, mis oleksid paljastanud imperialistliku sõja tõelise mõtte. Nende brošüüride programmi kohta kirjutas Gorki: «... Tuleks koostada süüdistusakt kapitalismi kui selle katastroofi tekitaja vastu, mida maailm üle elab, ja näidata, et kapital oma anarhistliku tegevusega ei suuda endast välja rookida taoliste katastroofide algeid» (24, 173).

Suhtlemine Leniniga toimus sel perioodil tema õe M. Uljanova kaudu, kes venna kirjade ja ülesannetega Gorki juures käis. On säilinud Lenini kiri, milles ta teatab, et saadab Gorkile kirjastuses «Parus» väljaandmiseks oma

raamatu «Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses». Kirjastus avaldas isegi teate selle raamatu kohta, kuid enne revolutsiooni seda välja anda ei jõutud.

1916. aastal saatis Lenin kirjastusse «Parus» veel teise oma raamatu — «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», millest ajakirjas «Letopiss» samuti teatati enne revolutsiooni.

Bolševike partei Keskkomitee esindaja, kes illegaalselt Petrogradis elas ja Gorkilt bolševistlikuks tööks raha sai, jutustas hiljem, et poliitika ja taktika küsimustes ei olnud Aleksei Maksimovitš kuigi kompetentne, ja et töörahvas käis tema juures lihtsalt «südamlikku juttu vestmas», oma valusid ja muresid avaldamas. Ohrankale olid tööliste külaskäigud teada, ja maja lähedal, kus A. M. Gorki elas, oli alaline nuhkide valve.

Dokumendina Gorki kõige äärmuslikumast vihkamisest pakub huvi kellegi «Juvenalise» artikkel, mis ilmus mustasajaliste ajalehes «Golos Russi».

«Juvenalise» sõnade järgi «tuubivad» kõik Gorki väljaanded järgmisi «aksioome»:

«Sõda on vajalik ainult Prantsusmaa, Inglismaa, Venemaa kodanlikele valitsustele ja nende vaenlastele — Saksamaale ja Austriale . . .

Kõigi nende maade proletariaadile pole vaja mingit sõda. Edasi räägitakse rahust sellisel kujul, mis teeb võimatuks isegi nende «mõtete» ligikaudse edasiandmise ajakirjanduses.»

See «häbelik» autor lõpetab oma kirjutise hädakisaga «hukkamõistetavast sõnast», mis «omandab tõeliselt patrioötliku tähtsuse».

Muidugi ei hoolitsenud «Juvenalis» mitte «hukkamõistetava» sõna, vaid hoopis otsustavamate, politseilise iseloomuga abinõude eest.

Ja tõepoolest, artikkel ilmus 1916. aasta 27. novembril, 1. detsembril aga nõudis politseidepartemangu direktor ajakirjanduse peavalitsuselt «Letopissi» kohta iseloomustust ettekandeks siseministrile. Ning kahtlemata oleks politseidepartemang saavutanud «Letopissi» sulgemise, kui Veebruarirevolutsioon poleks seks ajaks politseidepartemangu «sulgenud».

Ajakirja «Letopiss» sõjavastane propaganda paljastas imperialistlike valitsuste, sealhulgas ka tsaarivalitsuse anastuslikke eesmärke. Kodanliku ajakirjanduse maru-«patriotismi» õhkkonnas oli tal tähtis koht selle poolest, et aitas demokraatlikul intelligentsil õigesti aru saada sõja mõttest ja eesmärgist.

See oli ainuke legaalne perioodiline väljaanne, mis paljastas isamaalise šovinismi kogu ringi — mustasajalistest kuni kodanlike liberaalideni ja nende «sotsialistlike» parteide tegelasteni, kapitalismi sabarakkudeni, kellest jäi ajalukku «sotsiaalšovinistide» hüüdnimi.

Kuid Veebruarirevolutsiooni ajal kaotas ajakirja juhtkond pea. Poliitosakonna tegelik toimetaja N. Suhhanov, ajakirjanik «Sovremenniku» juurest, kes pidas end menševikuks-internatsionalistiks, oli kodanliku valitsuse poolt, ja toimetuse liige V. Bazarov, endine «vperjodlane», kirjutas Veebruarirevolutsiooni esimestel päevadel artikli, milles soovitas demokraatia esindajatel kodanlikust valitsusest osa võtta.

Gorki aga, kes juhatas kirjandusosakonda ja paigutas «Letopissi» autobiograafilise jutustuse «Inimeste seas» ning suurepärased lühijutud («Kurjad kollid», «Helehall ja helesinine», «Kuidas laulu loodi», «Raamat», «Linnupatt», «Kerge inimene» ja teised), alistus teda ajakirja juures ümbritsevate literaatide-intelligentide mõjule ning kaotas revolutsioonilise orientatsiooni.

«Gorki on poliitikas alati äärmiselt selgrootu ning laseb end tunnetest ja meeleoludest mõjutada,» kirjutas Lenin A. Šljapnikovile juba 1916. aastal.*

Katkestanud sidemed bolševistliku põrandaaluse tegevusega, kirjutas Gorki pärast Veebruarirevolutsiooni ilmunud esimeses «Letopissi» väljaandes:

«... Ei tohi unustada, et me kõik oleme eilse päeva inimesed ja et maa taassünni suur üritus on nende inimeste kätes, kes on üles kasvatatud mineviku raskete muljete tõttu üksteise umbusaldamise, ligimesest mittelugupidamise ja inetu egoismi vaimus.»[47]

Kuid üksteise vihkamist, metsistumist, inimese mitteaustamist, kõike seda, mida Gorki märkis kirjas K. A. Timirja-

* V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 191.

zevile, nägi ta vaid väikekodanlast-filistrit ja filistrit-intelligenti jälgides.

Üldistades imperialistliku sõja ajal tehtud igapäevaseid tähelepanekuid ja rakendades neid «Venemaa üheksasaja maakonnalinna» väikekodanlaste, kogu vene rahva suhtes, kohkus Gorki, kui raske on vanadesse vene elu tavadesse «uue algeid» sisse viia, — kirjaniku poolt nii suurepäraselt kujutatud «Okurovi linnake» seisis tema kujutluste teel.

«Ei tohi unustada, et me elame poliitiliselt kirjaoskamatute, sotsiaalselt kasvatamata väikekodanlaste paljumiljonilise massi rägastikus», kirjutas Gorki samas artiklis.

Mitte proletaarlaste massid, kes revolutsiooni eel üha enam kasvasid ja tugevnesid ning kelle tähtsust Gorki tol ajal alahindas, vaid kodanluse osa erutas teda. «Kas ta saab aru, et tema töö on edukas ainult siis, kui ta kindlalt ühineb demokraatiaga?...» jne.

Sellisest väikekodanlikust, kergeusklikust suhtumisest oma sotsiaalsesse vaenlasesse olid läbi imbunud Gorki tolle perioodi artiklid.

Lenin raevutses sel ajal ja viskles nagu lõvi puuris, otsides võimalust Venemaale sõiduks. Peaaegu iga päev kirjutas ta «Pravdale» oma «Kirju kaugelt». Neljandas kirjas, pärast seda, kui ta oli lugenud välismaa ajakirjandusest Gorki kirjast, milles viimane kutsus Ajutist Valitsust ja Täidesaatvat Komiteed üles kiiremini rahu sõlmima, kirjutas Lenin:

«Nii antakse edasi M. Gorki kirja.

Tekib kibedustunne, lugedes seda kirja, mis on täiesti läbi imbunud tavalistest filisterlikest eelarvamustest. Nende ridade kirjutajal tuli kohtumiste ajal Gorkiga Capri saarel hoiatada teda ja teha talle etteheiteid tema poliitiliste vigade pärast. Gorki pareeris need etteheited oma jäljendamatult armsa naeratuse ja otsekohese avaldusega: «Tean, et olen halb marksist. Ja siis, meie kõik, kunstnikud, oleme veidi seda laadi inimesed, kes ei vastuta oma tegude eest.» Ei ole kerge sellele vastu vaielda.

Pole kahtlust, et Gorki on määratu suur kunstiline talent, kes on toonud ja toob palju kasu ülemaailmsele proletaarsele liikumisele.

Kuid miks segab Gorki ennast poliitikasse?

Minu arvates väljendab Gorki kiri mitte ainult väikekodanluse, vaid ka osa selle mõju all olevate tööliste äärmiselt levinud eelarvamusi. *Kõik* meie partei jõud, kõik

teadlike tööliste pingutused peavad olema suunatud visale, järeleandmatule, igakülgsele võitlusele nende eelarvamuste vastu.»*

Selles artiklis, mis kandis pealkirja «Kuidas saavutada rahu?», selgitas Lenin, et ainult proletariaat ja kehvtalurahvas võivad saavutada «tõesti demokraatliku, tõesti ausa rahu», kui nad haaravad endi kätte riigivõimu, kuid kodanlik Ajutine Valitsus, olles oma olemuselt imperialistlik, ei saa sõlmida mitte mingisugust teist rahu peale imperialistliku.

«Pöörduda selle valitsuse poole ettepanekuga sõlmida demokraatlik rahu on niisama hea kui pöörduda lõbumajapidajate poole vooruse jutlustamisega.»**

Me nägime, kui raskelt kannatas Gorki aastail 1908—1909, ühtede reetmise ja renegaatluse, teiste hirmu ja peataoleku olukorras vene sotsiaaldemokraatide fraktsioonidesse ja gruppidesse jagunemise all, mis näis talle partei jõudude nõrgenemisena, ja kuidas Lenin, kes kõikumatult uskus töölisklassi potentsiaalsetesse jõududesse, Gorkile kirjutas, et vene töölisklass «loob selle igal juhul, loob Venemaal suurepärase revolutsioonilise sotsiaaldemokraatia, loob kiiremini, kui see äraneetud emigrantliku olukorra vaatevinklist vahel näib, loob kindlamini, kui võiks arvata, otsustades mõnede väliste tundemärkide ja üksikute episoodide järgi».

Vene proletariaadi potentsiaalsete jõudude erinevas hinnangus pärast ränki reaktsiooniaastaid seisneski Gorki ja leninliku õpetuse vahel 1917. aastal tekkinud lahkhelide põhjus.

Stolõpini reaktsiooni rasketel aastatel uskus Lenin kindlalt vene proletariaadi revolutsioonilistesse jõududesse ega kartnud üha kasvavaid raskusi. Kui ta kaks kuud enne Veebruarirevolutsiooni esines šveitsi töölisnoorte ees ettekandega esimesest revolutsioonist, rääkis ta streigiliikumise ulatuse kohta Venemaal 1905. aastal järgmist:

«Kuid see näitab, kui suur võib olla proletariaadi uinuv energia. See kõneleb sellest, et revolutsiooni ajajärgul, — ütlen seda ilma igasuguse liialduseta, Vene ajaloo kõige täpsemate andmete põhjal, — proletariaat *võib* arendada *sada korda* suuremat võitlusenergiat kui tavalisel rahulikul ajal. See kõneleb sellest, et kuni 1905. aastani inimkond ei

* V. I. Lenin. Teosed, 23. kd., lk. 318—319.
** Sealsamas, lk. 319.

teadnud veel, kui suur, kui grandioosne võib olla ja ongi proletariaadi jõudude pinge, kui asi seisab selles, et võidelda tõesti suurte eesmärkide eest, et võidelda tõesti revolutsiooniliselt!»*

Gorki alahindas vene proletariaadi jõude tol ajal mitte ainult teadlike tööliste väikekodanlikus reaktsioonilises keskkonnas, «okurovlikus» keskkonnas isoleerimise kartusest. Seda alahindamist sisendas ka hirm küla anarhistliku, stiihilise jõu ees, mis muutus, nagu Gorkile näis, imperialistliku sõja aastail metsikuks.

Hiljem Gorki meenutas:

«Kui Lenin, jõudnud 1917. aastal Venemaale, avaldas oma «teesid», siis mõtlesin ma, et ta ohverdab nende teesidega vene talurahvale poliitiliselt kasvatatud tööliste arvult tühise, kuid kvaliteedilt kangelasliku maleva ja siiralt revolutsioonilise intelligentsi. See Venemaa ainuke aktiivne jõud heidetakse nagu peotäis soola küla magedasse sohu, kus ta jäljetult lahustub ja imendub, ilma et vene rahva hinges, elus ja ajaloos midagi muutuks.» (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 499—500.)

Hinnates selliselt maa poliitiliste ja kultuuriliste jõudude seisukorda, tõstis Gorki esiplaanile vajaduse luua tihe liit eesrindlike tööliste ning teadusliku ja tehnilise intelligentsi vahel. Ta pidas revolutsiooni põhiülesandeks luua ennekõike sellised tingimused, mis kõige paremini soodustaksid haritud jõudude kiireimat kasvu ja teadmiste levikut rahva hulgas.

Sel eesmärgil organiseeris ta rea ühinguid: Positiivsete Teaduste Arendamise ja Levitamise Vaba Assotsiatsiooni, Sotsiaalse Kasvatuse Liiga, ühingu «Kultuur ja Vabadus» jne.

Selsamal eesmärgil agiteerib ta ka ajalehes «Novaja Žizn» avaldatud artiklites «viivitamatu, plaanipärase, igakülgse ja visa» kultuurharidustöö kui kõige õigema tee eest olemasoleva sotsiaalse kriisi tingimustes.

Isegi kuulsatel 1917. aasta juulipäevadel, mida Lenin nimetas «kogu revolutsiooni pöördepunktiks»**, kirjutas Gorki «masside tumedatest instinktidest» ja rahvast, kes «peab olema karastatud ja orjusest puhastatud» kultuuritulega.

---

* V. I. Lenin. Teosed, 23. kd., lk. 229—230.
** V. I. Lenin. Teosed, 25. kd., lk. 290.

«Jälle kultuur?» küsib Gorki ja vastab:

«Jah, jälle kultuur. Ma ei tea midagi muud, mis meie maad hukkumisest päästa võiks.»[48]

Need olid väikekodanluse ja osa vähearenenud tööliste «äärmiselt levinud eelarvamused». Selline oli tee, millele Gorki kutsus.

«Kuid miks segab Gorki ennast poliitikasse?» küsis Lenin vihaselt poliitilise võitluse otsustava teravnemise perioodil.

Bolševike partei eesotsas Leniniga pidas töölisklassi kogu edaspidise sotsiaalse ja kultuurilise arengu ainukeseks teeks ning eelduseks riigivõimu üleminekut revolutsioonilise proletariaadi ja kehvtalurahva kätte.

Oma silmapaistvas võitlusartiklis «Kas bolševikud suudavad riigivõimu enda käes hoida?», mille ta kirjutas umbes kuu aega enne Oktoobrirevolutsiooni, pühendas Lenin suurel määral poleemikale ajalehe «Novaja Žizn» poolehoidjatega kui revolutsiooni reeturitega, sest viimased väitsid, et «vaenulike jõudude surve pühib proletariaadi diktatuuri minema».

Lenin kasutas seda poleemikat selleks, et purustada ajalehe «Novaja Žizn» poolehoidjate argumendid ning kinnitada partei ja rahvahulkade usku proletaarse revolutsiooni jõudude kasvusse.

«Kapitalistide vastupanu jõudu oleme me juba näinud, kogu rahvas on näinud, sest kapitalistid on teadlikumad kui teised klassid ja taipasid otsekohe nõukogude tähtsust, pingutasid otsekohe *kogu oma jõudu* viimse võimaluseni, lasksid käiku kõik võimaliku, ei valinud vahendeid, läksid vale ja laimu ennekuulmatute võtete peale välja, sõjaväeliste vandenõudeni, *et nõukogusid õõnestada,* neid nulliks muuta, neid prostitueerida (menševike ja esseeride abil), neid lorikogudeks muuta, talupoegi ja töölisi kuust kuusse kõige tühisemate sõnakõlksude ja revolutsiooni mängimisega väsitada.

Kuid proletaarlaste ja kehvtalupoegade vastupanu jõudu *ei ole me veel näinud,* sest see jõud ajab end oma täies pikkuses sirgu alles siis, kui võim on proletariaadi käes, kui kümned miljonid inimesed, keda rõhus viletsus ja kapitalistlik orjus, näevad kogemuste najal, *tunnevad,* et võim riigis on läinud rõhutud klasside kätte, et võim aitab kehvikuil võidelda mõisnike ja kapitalistide vastu, *murrab* nende vastupanu. *Alles* siis võime näha, missugused kapitalistidele vastupanu avaldamise äraarvamatud jõud pei-

A. M. GORKI PESEB DANTE BÜSTI
VILLA «MASSA» AIAS

Itaalia, Sorrento, 1924

A. M. GORKI KURJAŽI KOLOONIA KASVANDIKE HULGAS PÕLLUTÖÖDEL

Harkov, Kurjaž, 1928

A. M. GORKI OMA LAPSELASTE MARFA JA DARJA PEŠKOVAGA

Itaalia, Sorrento, 1932

tuvad rahvas, alles siis tuleb ilmsiks see, mida Engels nimetab «varjatud sotsialismiks», alles siis tõuseb iga *kümne tuhande* töölisklassi võimu avaliku või varjatud vaenlase kohta, kes avaldavad aktiivset või passiivset vastupanu, *miljon* uut võitlejat, kes seni poliitiliselt uinusid, kes virelesid viletsuse ja meeleheite piinades, kes olid kaotanud usu sellesse, et ka nemad on inimesed, et ka neil on õigus elule . . .»*

Nii kirjutas Lenin, suure sotsialistliku revolutsiooni kuulutaja, innustaja ja organisaator.

25. oktoobril (7. novembril) 1917. aastal algas maailma ajaloos uus ajastu.

* V. I. Lenin. Teosed, 26. kd., lk. 101—102.

KOLMAS OSA

ESIMENE PEATÜKK

1

Aktiivsed osavõtjad bolševistlikust põrandaalusest tegevusest Petrogradis jutustasid, et 1917. aasta revolutsiooni eelõhtul aitas Gorki parteitööle suuresti kaasa. Tema kaudu said bolševike partei Keskkomitee esindajad teateid valitsevaist ringkondadest, aga samuti ka demokraatliku intelligentsi tööst, muredest ja mõtetest, keda Aleksei Maksimovitš püüdis revolutsioonilisse, tsaarivõimuvastasesse töösse kaasa tõmmata.

Gorki korter Kronvergi prospektil (nüüd Maksim Gorki prospekt) oli keskuseks, omamoodi informatsioonipunktiks, kuhu valgusid kokku kõik teated revolutsioonilisest liikumisest.

Kuid pärast Veebruarirevolutsiooni ja monarhia kukutamist hakkas teadustajate koosseis ning informatsiooni iseloom järk-järgult muutuma. Bolševikud tulid põranda alt välja avalikule võitlusele, Gorki ümber aga kogunes üha rohkem intelligente-filistreid, kes olid bolševistliku liikumise ulatusest ehmunud.

Pärast oktoobripööret aga kujunes Gorki korter kaebuste ja halisemise keskuseks. Vargus, röövimine, omakohtud ja veinikeldrite rüüstamised — iga külastaja rääkis ühe või teise juhtumi oma versiooni. Aleksei Maksimovitš võttis kõike seda kitsalt, perspektiivitult, puhta kullana. «Kasvab julmus tänavail,» kirjutas ta, «ja süü selle eest langeb töölisklassi peale, sest paratamatult ju öeldakse, et «tööliste valitsus vallandas tänavamassi elajalikud instinktid».»

Ta püsis oma varem kindlakskujunenud arvamuse juures: on tarvis mõista, et 1905. aastal oli proletariaat nii arvuliselt kui ka omadustelt tugevam kui nüüd, 1917. aastal, ja et tööstus ei olnud siis nii laostunud; tõeliste proletaarlaste

asemele, kellest sõda kümneid tuhandeid hävitas, valgus vabrikutesse ja tehastesse hulgana maapoisse; neid tuleb pidevalt kasvatada, mis nõuab viivitamatut ja visa kultuuri-, haridus- ning revolutsioonilist tööd.

Gorki avaldab talle saadetud kirju spekulantide kohta maal, jutustab agraarrahutustest, mille tõttu hävivad kultuuriväärtused (raamatukogud) mõisates, vargusest tuntud näitleja M. N. Jermolajeva juures, sellest, et Feodossias kauplevad sõdurid inimestega: veavad Kaukaasiast türklannasid, armeenlannasid, kurdlannasid ja müüvad neid kakskümmend viis rubla tükk. Kõik need paanilised kuuldused, mida kodanlus levitas, võtsid Gorki käes artiklite kuju. Iga rüüstamise, varguse, spekulatsioonijuhtumi või pogrommi eest tegi ta vastutavaks nõukogude võimu.

Paneb imestama, kuidas Gorki ei näinud bolševike hiiglaslikku tööd, kes esimestel kuudel elanikkonna mahajäänud kihtides eriti visalt anarhiaga võitlesid.

Siin on üldtuntud faktid, mis ajalehtedes ära toodi: Lenini dekreet marodööride ja spekulantide kohta; tema kõne III ülevenemaalisel nõukogude kongressil, kus Lenin rääkis sellest, et sulid, paljasjalgsed ja saboteerijad kujutavad endast üht kodanluse poolt äraostetud jõuku, kes tööliste valitsusele vastupanu avaldab. Petrogradi nõukogus esinedes rääkis ta, et spekulante ja rüüstajaid tuleb kohelda resoluutselt — kohapeal maha lasta. Artiklis «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded» kirjutas Lenin vana ühiskonna laostuvatest kihtidest, kes ei suuda teha muud kui suurendada kuritegusid, huligaansust, äraostmist, spekulatsiooni ja igasugust korralagedust. «Et sellest jagu saada on vaja aega ja *on vaja raudset kätt.*»* Kodanliku ekspluateerimise restaureerimine, nagu kirjutas Lenin, ähvardab meid täna «väikekodanliku lodevuse ja anarhismi stiihia,... selle stiihia poolt proletaarsele distsiplineeritusele teostatavate argipäevaste, tühiste, aga see-eest rohkearvuliste pealetungide ja kallaletungide näol. Selle väikekodanliku anarhia stiihia me peame võitma, ja me võidame selle»**.

Gorki ei näinud, et vene rahva hulkades toimus suurim tõus. Isegi viimastes kolkakülades võtsid talupojad endale maad ja näitasid loomingulist initsiatiivi, töölised haarasid

---

* V. I. Lenin. Teosed, 27. kd., lk. 236.
** Sealsamas, lk. 243.

igal pool enda kätte tehased ja vabrikud, kõikjal ja iga päev tekkisid uued organisatsioonid.

III ülevenemaalisel nõukogude kongressil rääkis Lenin: «Ja neile, kes ütlevad, et me pole midagi ära teinud, et me oleme kogu aja veetnud tegevusetuses, et nõukogude võimu valitsemine pole kandnud mingit vilja, neile võime me selle peale ainult vastata: heitke pilk sügavale töötava rahva hulkadesse, laiadesse rahvahulkadesse, seal keeb organisatsiooniline, loominguline töö, seal kihab uuenev, revolutsiooni poolt pühitsetud elu.»*

Gorki kõige teravamad väljaastumised bolševike vastu kuuluvad esimestesse kuudesse pärast Oktoobrirevolutsiooni, sellesse aega, kui ohjeldamatu jõuk laastas palee keldreid, pani toime kallaletunge ja röövimisi. Ta kriipsutas eriti tugevalt alla kõiki negatiivseid nähtusi ja ei näinud ega tahtnud näha põhilist, kõige tähtsamat — proletaarse revolutsiooni võimsaid loovaid jõude. Ta nägi vaid üht: kultuuriväärtuste hävitamist, ühiskondliku vara rüüstamist, väikeomaniku egoismipuhanguid ja, nagu ta kirjutas, «üldist metsistumist».

Artiklis «Prohvetlikud sõnad», kus on ära toodud Engelsi tsitaat 1887. aastast tulevase maailmasõja ja selle tagajärgede kohta, milleks on «nälg, taudid, nii vägede kui rahvahulkade üldine metsistumine, mille on esile kutsunud terav puudus,» kirjutas Lenin:

«Kui lihtsalt ja selgelt teeb Engels selle vaieldamatu järelduse, mis on ilmne igaühele, kes on kas või pisutki võimeline järele mõtlema palju aastaid kestva raske, piinarikka sõja objektiivsete tagajärgede üle. Ja kui hämmastavalt rumalad on need rohkearvulised «sotsiaaldemokraadid» ja häda-«sotsialistid», kes ei taha või ei oska süveneda sellesse ülilihtsasse mõttesse.

Kas on mõeldav palju aastaid kestev sõda ilma nii vägede kui ka rahvahulkade *metsistumiseta*? Muidugi mitte.»

Lenin võrdles revolutsiooni kõige rängemate sünnitusvaludega, niisuguse aktiga, «mis muudab naise vaevatud, piinatud, valust meeletuks, veriseks, poolsurnud lihatombuks». Kuid «kes sel põhjusel loobuks armastusest ja lastesünnitamisest»? küsib Lenin. «Marx ja Engels ... kõnele-

* V. I. Lenin. Teosed, 26. kd., lk. 438.

sid alati kapitalismilt sotsialismile üleminekuga paratamatult seotud *pikaajalistest sünnitusvaludest.*»*

Gorkile ei võinud jääda märkamatuks, et Lenini artikkel oli suunatud ka tema vastu. Uue maailma sünd, mis sai teoks läbi nende sünnitusvalude, sundis teda revolutsiooni traagilisi sündmusi tähelepanelikumalt vaatlema.

Juba enne Lenini artiklit kirjutas ta:

«Pori ja rämps on päikesepaistelisel päeval alati silmatorkavam, kuid sageli juhtub, et me keskendame liiga pingsalt oma tähelepanu faktidele, mis on lepitamatult vaenujalal kõige uue poole püüdvaga, ja ei näegi enam päikesekiiri ja nagu ei tunnegi enam nende elustavat jõudu... Nüüd võtab kogu vene rahvas osa oma elu kujundamisest — see on suure tähtsusega sündmus ja siit tuleb lähtuda kõige selle hea ja halva hindamisel, mis meid piinab ja rõõmustab.»

Gorki avaldas selle artikli 17. mail 1918. aastal ja varsti pärast seda lõpetas oma materjalide avaldamise ajalehes «Novaja Žizn».

V. D. Bontš-Brujevitši sõnade järgi ootas Lenin Gorkit Moskvasse. 31. juulil saatis Bontš-Brujevitš Gorkile telegrammi: «Olin täna Teil, Teie kodused ootasid Teid ja olid imestunud, et Te ei saabunud.** Vladimir Iljitš, tulnud tagasi Kremlisse, ootas Teid samuti täna.»

Juhtus nõnda, et Gorki kohtus Leniniga alles pärast seda, kui terrorist Kaplan oli Leninit haavanud.

Lenini elu kallale kippumine vapustas Gorkit. See näitas talle vastupanu kogu teravust ja raevutsevat tigedust, millest parteil tuli oma võitluses jagu saada. Selle kuriteo tõttu rahvast haaranud ennenägematu meelepaha, armastus ja ustavus Lenini ning põlgus ja viha tema vaenlaste vastu näitasid Gorkile, kuivõrd sügavalt on Lenini ideed, bolševike ideed rahvamassidesse tunginud.

Oma mälestustes Leninist jutustab Gorki:

«Meie kohtumine oli väga sõbralik, kuid endastmõistetavalt vaatasid lahke Iljitši läbitungivad, kõikenägevad silmad minu kui «eksinu» peale ilmse kahetsustundega.» (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 505.)

---

* V. I. Lenin. Teosed, 27. kd., lk. 459, 460.

** Gorki abikaasal J. P. Peškoval oli Moskvas korter, kus ta elas koos poja M. A. Peškoviga. — *I. G.*

Sellest kohtumisest on jäänud lehekülg Gorki mälestusi, mis on läbi imbunud tema loomupärasest subjektivismist. Kohtumise objektiivseid üksikasju ei ole meil teada. Võib vaid öelda, et ammuste sõprade kohtumine oli väga erutav — Gorkis oli veel umbusku bolševike üritusse, Lenin tundis kahetsust Gorki ekslemiste üle ning rõõmu, et ta nüüd jätab maha oma totra poliitika ja toob veel «ülemaailmsele proletaarsele liikumisele palju kasu».

Lenini vestlus Gorkiga oli nähtavasti sügavalt meeldejääv. Me teame, et Lenin oli «kasvataja» selle sõna kõige paremas mõttes. Me teame, et tema kirjad Gorkile kujutavad endast tema ideede jõule allutamise mõttes kindla ja range kasvatuse näidiseid. Mitte asjata ei räägi Gorki oma mälestustes: «Lenini suhtumine minusse oli range õpetaja ja heasüdamliku ning hoolitseva sõbra suhtumine.» (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 519.) Selline oli nähtavasti ka nende vestlus tollel kohtumisel.

Lenin tundis Gorkit hästi ja teadis, et kõik tema teravused ajalehes «Novaja Žizn» on tühised võrreldes sellega, et ta kannab endas proletaarse kunstniku suurt talenti.

Ühes oma hilisematest märkmetest räägib Gorki: «... Sellest päevast peale, kui V. I-le nurjatult elu kallale kiputi, tundsin ma ennast uuesti bolševikuna» (29, 625).

Vaevalt see küll nii oli. Kuid et Gorki oli taas Leninist võlutud nagu Londonis sotsiaaldemokraatide V kongressil, Capril ja Pariisis, selles ei ole kahtlust.

Vestluse tulemuseks oli see, et Gorki hakkas aktiivselt tööle. Ta asus maa kõige suuremaid intellektuaalseid jõude nõukogulikule ülesehitustööle kaasa tõmbama, kõrgemate õppeasutuste tööd taastama, laiadele töölishulkadele kirjandust välja andma, maa kultuuriväärtusi säilitama, õpetlaste ja kirjanike elu-olu korraldama — asus sellele tööle, mida ta tegi kolm aastat, kuni ärasõiduni välismaale, ja mis jättis nõukogude kultuuriajalukku kustumatud jäljed.

Eraldi kirjas Leninile osutab Gorki vajadusele hakata välja andma informatsioonilist ajakirja, mis tegeleks kõige selle kokkuvõtmisega ja selgitamisega, mida nõukogude võimu ühe aasta jooksul on tehtud. See mõte sai hiljem teoks ajakirja «Naši Dostiženija» näol.

Juba enne seda piirasid Gorkit revolutsiooni tõttu vihale aetud inimesed, kes ei olnud rahul isegi nende artiklitega, mis Gorki ajalehes «Novaja Žižn» avaldas — on säilinud hulk raevukaid kirju. Nüüd aga muutusid kallaletungid

hoopis vihasemaks. «Bolševikule Maksim Gorkile» — nii on adresseeritud üks nendest kirjadest. «Kuivõrd sina maksim gorki seesamane Peškov oled reetur — Venemaa äraandja aga reeturid tuleb tõmmata võllasse siis saadan sulle reeturile silmuse mida kasuta kui jätkub kodanikujulgust, tea et oled neetud, ei aita sind ka Saksa rahad. Jumala ja rahva kohus lasub raskelt su kohal.»

Juurde oli tõepoolest lisatud silmus ja — allkiri: «Rahva valust lõhkeva südame hüüe».

«Meile oled sa vene rahva Kain, Juudas ja Pilaatus,» kirjutas emigratsioonis viibiv kirjanik Tširikov, kirjutas arvatavasti ikka sellesama rahva nimel.

Kuid kohe saabusid ka teistsugused vastukajad. Piiteri tööline Naumov kirjutas Gorkile rindelt, Kuuenda armee staabist:

«Kallis Aleksei Maksimovitš, suurima rõõmuga lugesin ma täna läbi artikli selle kohta, et Te olete astunud nõukogude võimu kindlustamise eest võitlevate tööliste ridadesse. Te olete palavalt armastatud kirjanik. Kaua, vaikselt ja salaja valutasin ma Teie pärast südant ja nüüd ei suuda väljendada oma rõõmu. Mind Te ei tunne, nagu ei tunne tuhandeid teisi minutaolisi, kuid see pole tähtis.»

Maalt kulakluse vastu peetava võitluse rindelt aga kirjutas talle tööline, endine sormovlane Dmitri Pavlov, Gorki võitluskaaslane Moskva ülestõusu organiseerimise ja 1916. aasta põrandaaluse töö päevilt. Gorki kirjutas temast suurepärase lühijutu «Mitja Pavlov».

«Kallis Aleksei Maksimovitš,» kirjutas D. A. Pavlov. «Kõigepealt lubage mul väljendada oma sügavat rõõmu, et Te olete meie oma, et Te olete lõplikult meiega! Siiani aga oli seal, sisemuses kuidagi nagu valus, oli valus sellepärast, et kibekiire töö ajal, kui kõik pingutavad, ei ole Teid meie hulgas. Ma kuidagi nagu ei suutnud taluda seda mõtet, mina, kes ma kümneid aastaid pidasin Teid meile töölistele lähedaseks inimeseks — Sõbraks, Õpetajaks ja kõige tähtsam — Seltsimeheks! Oo, kui palju on Teiega koos nõu peetud, läbi elatud. Kuid hea küll, peaasi, et olete jälle meiega, olete meie oma ja nüüd Te meie juurest juba enam ei lähe, uskuge — ei lähe! Ja asi tahe!»

29. novembril 1918. aastal juhatas Gorki miitingut «Inglismaa ja Venemaa». Oma kõnes sellel miitingul rääkis ta, et «Venemaa töölisvalitsuse loov kultuuritöö, mida tehakse kõige raskemates tingimustes ja mis nõuab kangelaslikku energiapinget, võtab järk-järgult mõõtmed ja vormid, mis on inimkonna ajaloos enneolematud... Vene revolutsioonitõrvikut, mis valgustab kogu maailma, hoiab tugevasti Vladimir Lenin».

Kuu aega hiljem juhatas Gorki esimest internatsionaalset miitingut. Seda päeva, 19. detsembrit, nimetas Gorki «vene proletariaadi pidupäevaks», «Vene revolutsiooni suurpäevaks». «Niivõrd tähtsad ei ole mitte need kõned, mitte nii uued ja eredad need sõnad, mida ütlesid vene rahvale mitmesuguste Euroopa ja Aasia riikide ning rahvuste esindajad, kuivõrd tähtis ja paljuütlev on see leegitsev usaldus töölis-Venemaa vastu, tema ajaloolise osa sügav mõistmine, mida väljendasid kakskümmend kolm kõnelejat» (24, 187—193).

Pärast seda avaldas ta ajakirjas «Kommunistitšeski Internatsional» rea artikleid. Nendes artiklites kajastuvad nii tema endised «rahutukstegevad mõtted» vana maailma raskest vaimsest pärandist, mis mürgitab töötavaid masse värdjaliku ja passiivse suhtumisega töösse, kui ka see uus, mis tuli nüüd Gorki ellu — vaimustus vene proletariaadile omase revolutsioonilise energia üle, proletariaadi üle, kes oma liikumisega pani alguse üleeuroopalikule sotsiaalsele revolutsioonile ja kes on leidnud vastukaja proletariaadi vennalikes salkades Läänes. Ja peaaegu iga tema artikkel oli samal ajal üleskutseks rahvusvahelistele revolutsioonilistele jõududele ja rahvusvahelisele intelligentsile mõista Venemaal toimuvaid sündmusi.

«On tarvis mõista,» kirjutas ta artiklis «Eile ja täna», «et tänases tolmus, poris ja purustuste kaoses on juba alanud suur töö inimese vabastamiseks mineviku tugevast, raudsest ämblikuvõrgust, et eilne kurjus elab koos eilsete inimestega oma viimaseid tunde.

Juhtus nii, et rahvaste eesotsas lähevad otsustavasse lahingusse õigluse võidu eest palju vähem kogenud ja nõrgemad võitlejad — vene inimesed, majanduslikult ja kultuuriliselt mahajäänud maa inimesed, oma mineviku poolt teistest palju rohkem piinatud inimesed. Veel eile pidas

kogu maailm neid poolmetslasteks, täna aga lähevad nad, olles peaaegu nälja kätte lõppemas, leegitseva südamega ja mehiselt nagu vanad, kogenud võitlejad võidule või surma. Aus süda ei kõhkle, aus mõte ei tunne kiusatust järele anda, aus käsi ei väsi töötamast, kuni süda veel tuksub. Vene tööline usub, et tema südamevennad ei lase revolutsiooni Venemaal lämmatada, ei luba kõigel sellel ellu ärgata, mis on surmavalt haavatud ja hinge heitmas...»

1919. aasta oli proletaarse revolutsiooni jõududele kõige pingerikkamaks aastaks. Vaevalt olid Krasnovi jõugud lõunasse tagasi löödud, kui Siberisse ja Volgale ilmus tohutu armeega Koltšak. Purustanud Koltšaki ja tõrjunud selle Siberisse, pidi Punaarmee kõik oma jõud rakendama võitluseks Denikiniga, kes tungis Venemaa keskossa. Üheaegselt sellega alustasid valgekaartlased läänest sõjakäiku Petrogradi peale, kusjuures nad tulid oma teise pealetungiga otse linnani. Arhangelskist tungisid peale interventide väed.

Lenin — Kaitsenõukogu esimees — ilmutas väsimatut energiat. Ta andis korraldusi kõigile rinnetele ja uskus kõikumatult maa revolutsioonilistesse jõududesse.

Esinedes raudteelaste konverentsil, rääkis ta:

«Ialgi ei võideta seda rahvast, kelle töölised ja talupojad on oma enamuses mõistnud, ära tundnud ja näinud, et nad kaitsevad omaenda võimu, nõukogude võimu — töörahva võimu, et nad kaitsevad seda üritust, mille võit kindlustab neile ja nende lastele võimaluse kasutada kõiki kultuuri hüvesid, kogu inimtöö loomingut.»*

Gorki, kes elas ja töötas 1919. aastal Petrogradis, töös-tuse laostumise, nälja ja tööliste kurnatuse olukorras, sai tunda nende tingimuste kogu raskust. Ta rääkis ja kirjutas neist Leninile, kirjutas revolutsiooni proletaarse baasi kindlusetusest. Uuesti tekkis tal kartus, et küla, maamees revolutsioonis võimust võtab.

Lenin mõistis, et kui Gorki jääb Petrogradi ja jätkab kultuuriväärtuste kaitsmist, kultuurilist ülesehitustööd, ei näe ta revolutsiooni tõelist ulatust, vaid ümbritseva intelligentsi kaebused teevad ta hulluks.

Lenin tahtis Gorki Petrogradist ära tuua ja tegi talle ettepaneku sõita agitatsioonilaeval «Krasnaja Zvezda» mööda Volgat. Kui Gorki kategooriliselt ära ütles, tegi

---

* V. I. Lenin. Teosed, 29. kd., lk. 292.

Lenin talle ettepaneku Gorkisse* sõita: «... ma sõidan tihti paariks päevaks maale, kus võin Teid suurepäraselt majutada nii lühemaks kui ka pikemaks ajaks... Väike õhuvahetus kuluks Teile tõesti ära.»**

Gorki aga jäi kangekaelselt edasi Petrogradi.

Siis kirjutas Lenin 31. detsembril 1919. aastal vastuseks Gorki kirjale, et Petrograd on üks kõige haigemaid kohti viimasel ajal, et tema elanikud on kõige rohkem läbi teinud, töölised on kõige rohkem oma parimaid jõude ära andnud, nälg on suur, sõjaline oht samuti, et see on koht, mida vihaselt ründavad välisvaenlased ja kus toimub äge võitlus vandenõude vastu...

«Nagu Teie kõnelustes, nii on ka Teie kirjas hulk haiglasi muljeid, mis viivad Teid haiglaste järeldusteni... Te olete võtnud endalt võimaluse teha seda, mis oleks rahuldanud kunstnikku, — Piiteris on võimalik töötada poliitikul, kuid Teie ei ole poliitik. Täna — asjatult lõhutud aknad, homme — paugud ja hädakisa vanglast, seejärel Piiterisse jäänud äärmiselt väsinud mittetööliste jutukatked, siis miljon muljet intelligentsilt, pealinna intelligentsilt, kes on ilma pealinnata, siis sajad kaebused solvatutelt...»***

Lenin loeb üles kõik, mida Gorki nähtavasti oli väljendanud oma jutuajamistes temaga ja oma kirjades, kusjuures loeb nii, et kõik see omandab toimuvate hiiglaslike sündmustega võrreldes oma mastaabi ja mõõted. «Ei uut sõjaväes, ei uut külas ega uut vabrikus Te siin kui kunstnik vaadelda ja tundma õppida *ei saa.*»**** Lenin vaatas kogu maad ja nägi piirituid raskusi, kuid ühtlasi nägi ka kõike seda uut, mis maal sündis ja iga päev uusi saavutusi tõi.

Gorki see-eest, elades Petrogradis, nägi epideemiat, nälga, spekulatsiooni, korralagedust, purustatud aknaid, lõhutud masinaid ja muud sellesarnast.

Lenin kirjutas, et uue elu ehitamist võib näha ainult tööliste, talupoegade ja soldatite keskel elades, Petrogradis ei näe ta midagi peale endise pealinna elu, peale «pealinna intelligentsi ägeda viha». Seda silmas pidades soovitas

---

* Koht Moskva lähedal, kus V. I. Lenin oma viimaseil eluaastail töötas ja puhkas. Praegune nimetus Gorki Leninskije. — *Tõlkija.*

** V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 356.

*** V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 359.

**** Sealsamas.

Lenin Gorkile visalt «muuta radikaalselt oma olukorda, nii keskkonda kui elukohta».

Gorki ei «muutnud elukohta», kuidas Lenin teda ka ei veennud, kuid Lenini kirja otsekohesed ja purustavad argumendid tegid oma töö. Ajakirja «Kommunistitšeski Internatsional» kaheteistkümnendas numbris avaldas Gorki artikli, milles väljendus tema suhtumine Leninisse kui vene ja kogu maailma revolutsiooniliste jõudude koondajasse.

«Ta ei ole mitte ainult inimene,» kirjutas Gorki, «kellele ajalugu on pannud tohutu ülesande — pöörata viimseni ringi see kirju, saamatust ja laiskust täis inimsipelgapesa, mida nimetatakse Venemaaks, — tema tahe on väsimatu taraan, mille hoobid panevad võimsalt vappuma Lääne monumentaalselt ehitatud kapitalistlikud riigid ja Ida tuhandeid aastaid liikumatult püsinud jõleda despootia rahnud.»[1]

Sel perioodil Gorki ei loobunud küll arvamusest, et Oktoobrirevolutsioon oli «hiiglaslik katse» muuta sotsialismiõpetus tegelikkuseks, et see oli ülemaailmse tähtsusega sotsiaalne «eksperiment». Kuid samal ajal ei saa jääda märkamatuks, et sõnad «kirjust, saamatust ja laiskust täis inimsipelgapesast» rääkisid Gorki kui «okurovi linnakeste» asjatundja kõhklustest, nende «linnakeste», mille ringipööramise ülesande oli ajalugu pannud Lenini hiiglaslikule tahtele. Gorki ei mõistnud, et Okurovid on möödunud epohh, et Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon pani liikvele kogu maa.

On huvitav märkida, et üheaegselt Gorki artikliga ilmus ka Lenini brošüür ««Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis», milles on ajaloo liikumapanevatele jõududele antud teine, leninlik, hinnang:

«Ajalugu üldse ja ka revolutsioonide ajalugu on alati sisurikkam, mitmekesisem, mitmekülgsem, elavam, «keerulisem», kui seda kujutlevad kõige paremad parteid, kõige eesrindlikumate klasside kõige teadlikumad avangardid. See on ka arusaadav, sest kõige paremad avangardid väljendavad kümnete tuhandete teadvust, tahet, kirge, fantaasiat, revolutsiooni aga teostab kõigi inimvõimete erilise tõusu ja pinge momendil kümnete miljonite teadvus, tahe, kirg, fantaasia, keda üles piitsutab kõige teravam klasside võitlus.»*

Kui Gorki hiljem ühes kirjas meenutas oma «lahkarvamusi» Leniniga, märkis ta:

---

* V. I. Lenin. Teosed, 31. kd., lk. 74.

«Nende «lahkarvamuste» tähendus on minu arvates õige sügav ja võiks olla mõningate filosoofiliste mõtiskluste teemaks, sest lihtsas «empiirilises» tegelikkuse tundmises olin ma arvatavasti temast «kogenum», kuid tuli välja, et tema — «teoreetik» — tundis vene tegelikkust mõõtmatult sügavamalt ja paremini...» (30, 301).

1920. aasta juulis sõitis Lenin Petrogradi. 19. juulil toimus Tauria palees Kommunistliku Internatsionaali II kongressi esimene istung. Lenin esines siin ettekandega rahvusvahelisest olukorrast. Ta võeti vastu tormilise kestva ovatsiooniga. Samasugune ovatsioon saatis teda ka pärast esinemist.

K. Fedin, kes siis oli ajakirjanik, kirjutab oma mälestustes:

«Oli kohutavalt kitsas, lämmatavas rahvamurrus püüdsid sajad inimesed pääseda ettepoole, et teda lähemalt näha, ja kogu aeg, kui liiguti kuluaarides, ümmarguses saalis või vestibüülis, oli ta rahvamurrust ümbritsetud.» Kui jõuti õue ja tunglemine lõppes, nägi K. Fedin Gorkit. «Gorki seisis samba kõrval, Leninist tagapool, kaabuta ja tema päikesekiirtest üleujutatud pea paistis kaugele... Ma nägin Gorki näos uusi jooni, milliseid ei mäletanud eelmistest kohtumistest. Ta oli nähtavasti sügavalt erutatud ja püüdis sellest üle saada, ning see muutis tema pilgu karmiks, alati elavad põsekortsud liikumatuiks. Ta näis mulle väga võimukana, ja kogu tema nägu otsekui väljendas seda järeleandmatust, mis äsja Lenini kõnes kõlas ja millest oli täidetud kogu kongress.»[2]

See Gorki kohtumine Leniniga tegi lõpu lahkhelidele nende suhetes 1918.—1920. aastal.

3

Gorki sõitis tihti Moskvasse, Nõukogude Venemaa uude pealinna, Lenini juurde.

Küsimused, millega ta vahetult Lenini poole pöördus, olid mitmesuguse iseloomuga. Oma harilike kultuuritööalaste asjaajamiste kõrval tõstis ta üles küsimusi, mis puudutasid leiutamist, teadlaste loomingulist tööd, ekspertiisikomisjoni loomist, võitlust laste kuritegevusega. Gorki õhutas dekreedi väljaandmist valgete emigrantide varanduse konfiskeerimise kohta, et säilitada kultuuriväärtused, toetas Õpet-

laste Maja asutamist, Ermitaaži reevakueerimist, teaduslike tööde väljaandmist, Pulkovo observatooriumi abistamist jne., jne.

«Neil päevil, kui Gorki Vladimir Iljitši juurde tuli, valdas kõiki meid, tema sekretariaadi töötajaid, tohutu rõõmutunne. Selle rõõmu kutsus esile Vladimir Iljitši täiesti omamoodi ülev meeleolu, mis ka meile üle kandus, tema kärsitu ootamine, tema suur, silmanähtav armastus Gorki kui lähedase sõbra vastu, kui inimese vastu, kes annab kogu oma tohutu talendi proletaarse revolutsiooni üritusele.»

Nii kirjutas M. Gljasser, Lenini sekretariaadi töötaja.[3]

Iseloomustav on Lenini resolutsioon ühel õpetlaste abistamise kohta käival dokumendil:

«Seltsimehed! Palun Teid väga kõigil neil juhtudel, kui sm. Gorki taolistes küsimustes Teie poole pöördub, osutada talle *igakülgset* abi, kui aga peaks ette tulema mingisuguseid takistusi, arusaamatusi või vastuväiteid, mitte jätta mulle teatamata, milles need seisavad.»[4]

Ei ole kahtlust, et mitmed asjaolud, mille pärast Gorki Lenini poole pöördus, ei ole talle endale meelde jäänud ja neist vaikib ka ajalugu. Nii näiteks ilmneb, et Gorki oli Lenini juures eestkostjaks Idamaade Uurimise Instituudi asjus. Sellest annab tunnistust tema vastus instituudi direktorile:

«...Olen Idamaade Uurimise Instituudi poolt saadetud ootamatu ja vaevalt küll teenitud tervituse üle väga liigutatud.

Arusaadavalt ei arva ma, et minu osa instituudi loomisel on olnud nii «suur», nagu te räägite. Teie oletus, et ma ehk olen tolle fakti unustanud, on täiesti õige. Ma tõepoolest ei mäleta, et kirjutasin Vladimir Iljitšile Ida kohta.

Neil raskeil aastail ma tülitasin teda liialt tihti mitmesuguste «asjade» pärast — hüdroturba, defektiivsete laste, aeroplaanide tulistamise reguleerimise aparaadi jne. pärast; võrratu Iljitš nimetas minu projekte ilmtingimata «belletristikaks ja romantikaks». Pilutas oma armsaid, teravaid ja kavalaid silmi, naeratas ning küsis: «Hm-hm, jälle belletristika?»

Kuid mõnikord muiates ta juba teadis, et see ei ole «belletristika». Tal oli otse imetlusväärne võime konkretiseerida, võime «vaimusilma ees» näha ideid juba elus kehastatuina.[5]

Leniniga kohtudes rääkis Gorki sageli oma tähelepanekutest Piiteris. Nii kaebas ta 1920. aasta suvel Gorkis viibides

A. M. GORKI, V. I. KATSALOV JA K. S. STANISLAVSKI

Moskva, 1928

A. M. GORKI AJALEHE «IZVESTIJA» TOIMETUSE HOONE KATUSEL

Moskva, 1928

Iljitšile, et Piiteri töölised, kes kütteks puumaju lõhuvad, purustavad ka aknaraamid, löövad klaasid katki, rikuvad asjata katuseplekki, aga kodus endil katused jooksevad läbi, aknad on vineeriga kinni löödud jne. Lenin ei vastanud midagi, aga Gorki mõtles: «Tüütan teda pisiasjadega.»

«Pärast teed aga läksime jalutama ja siis ta ütles mulle: «Asjata arvate, et ma ei pea pisiasju tähtsaks, ja pealegi ei ole see töö alahindamine, millest Te räägite, pisiasi, ei, sugugi mitte pisiasi: me oleme vaesed inimesed ja peame iga puuhalu ning krossi väärtusest aru saama. Palju on lõhutud ja seepärast tuleb väga hoida kõike seda, mis on alles jäänud ja mis majanduse taastamiseks vaja läheb . . .» Ta rääkis sel teemal üpris kaua ja ma olin imestunud, kui palju ta «pisiasju» näeb ja kui hämmastamapanevalt kiiresti tema mõte tähtsusetutelt igapäevastelt pisiasjadelt kõige ulatuslikumatele üldistustele üle läheb.»[6]

Ilmselt nende vestluste tagajärjeks oli see, et ajalehtedes «Petrogradskaja Pravda» ja «Krasnaja Gazeta» ilmus seeria Gorki artikleid pealkirja all «Vestlusi tööst», milles räägiti esemete mõttetust ja rumalast hävitamisest, mis on «nii poliitiline kui ka sotsiaalne kuritegu»[7].

Kui VK(b)P IX kongress otsustas korraldada 1. mail ülevenemaalise laupäevaku, avaldas Gorki «Pravdas» artikli «Tee õnnele». Selles ta kirjutas:

«Kusagil pimedais urkais püüavad ämblikud paigata võrku, mille revolutsioonikeeris puruks rebis. Meie aga peame teadma ja oskama tunda, et meie raskel, pealtnäha igapäevasel tööl on kogu maailma jaoks kõige sügavam tähtsus, et iga mõistlik ja aus jõupingutus, mis on suunatud võitlusele laostumisega, omab nüüd enneolematult hiiglasliku mõtte, suurima tähtsuse» (24, 213).

Aleksei Maksimovitš ei väsinud kordamast, et «tee õnnele» rajatakse visa tööga, ja nagu ta oma kõnes võitlusest kirjaoskamatusega rääkis — meil on tarvis teada, mille poolest me oleme rikkad, mille poolest vaesed, millised on meie väärtused ja puudused.

Gorki kõige tähelepanuväärsemaks riikliku tähtsusega kultuuriürituseks neil aastail oli kirjastuse «Maailmakirjandus» loomine. Gorki oli seadnud endale eesmärgiks teha nõukogude lugejale uues, kontrollitud tõlkes, koos artiklite ja kommentaaridega kättesaadavaks kogu Lääne ja Ida klassikaline kirjandus. Ta koondas kirjastuse ümber parimaid kirjanikke, teadlasi ja tõlkijaid. «Maailmakirjanduse»

raamatud ilmusid vahetpidamata seni, kuni Gorkil tuli välismaale sõita.

K. I. Tšukovski jutustab oma mälestustes sellest, kuidas akadeemikuist ja professoreist, kõige väljapaistvamaist kirjanikest ja tõlkijaist koosnev kolleegium töötas:

«Me tegime seda tööd Gorki juhtimise all mitu aastat, ja siin tutvusin ma esmakordselt Gorki selliste iseloomujoontega, millest ma tolle ajani aimatagi ei teadnud.

Ilmnes, et ta tunneb suurepäraselt väliskirjandust. Nii mõnigi lugeja lausus piikavalt: «Proletaarlane, ei oska ühtegi keelt, aga juhatab õpetlaste kolleegiumi!» Kuid proletaarlane osutus nii mõnestki professorist haritumaks. Kellest meil tema juuresolekul ka juttu ei tulnud: Hawthorne'ist, Wordsworth'ist, Chamissost või Ludwig Tieckist, kõigi töödest rääkis ta nii, nagu oleks neid kogu eluaeg uurinud, ehkki sageli hääldas nende nimesid nižninovgorodi-päraselt. Näiteks nimetatakse tema juuresolekul mingi vähetuntud prantslase nime, kellest keegi kunagi pole kuulnud, meie vaikime ja oleme segaduses, Gorki aga räägib asjatundlikult:

«Sellel autoril on nii- ja niisugused teosed. See on nõrgavõitu, aga vaat see (siinjuures tõmbub ta nägu naerule) on imehea, väga tugev asi.»[8]

Gorki eruditsiooni tõstavad esile paljud inimesed, kellega ta kokku puutus. Kord tõi K. Fedin talle kingituseks Armeenia patriarhi Narses Klaenski raamatukese, mis oli välja antud Veneetsias. Selles oli ühe ja sama teksti tõlge kahekümne neljas keeles.

«Gorki takseeris seda veidrat haruldust,» kirjutab Fedin, «ja mul oli hea meel, kuid juba samal silmapilgul unustasin ma oma rahulolu, sest selle tõrjus kõrvale hämmastus... Gorki ütles:

«Jah, oli selline. Tõenäoliselt kaheteistkümnendal sajandil. Tal oli veel teine nimi. Kui ma ei eksi — Šnorgali. Ta ei olnud mitte ainult teoloog, vaid ka poeet... Aga et Veneetsias välja antud — see on arusaadav. Kas te olete kuulnud sealsest armeenia kolooniast?...

Ja ta hakkas rääkima Veneetsia armeenlastest nii, nagu oleks just äsja valmistunud lugema kursust Armeenia ajaloo kohta.»[9]

Kellega Gorki ka ei oleks vestelnud: arheoloogiga, geograafiga, maadeuurijaga — ikka tulid ilmsiks tema tohutud teadmised, mis kaasvestleja imestama panid. Meenuvad

tema juhtimisel toimunud istungid raamatusarja «Poeedi raamatukogu» asjus, tema eruditsioon vene kultuuripärandi valdkonnas.

Ta võttis osa Petrogradi teatriosakonna tööst, organiseeris Suure Draamateatri kunstiliselt kõrge repertuaariga. «Meie ajal,» rääkis Gorki, «on vaja kangelaslikku teatrit». Samal ajal kirjutas ta komöödiateatri jaoks näidendi «Töömurdja Slovotekov»* — esimese satiirilise teose nõukogude dramaturgias.

1919. a. märtsis toimus partei VIII kongress, mille resolutsioonid kutsusid üles võitlema bürokratismiga. «Selle pahe vastu on vaja viivitamatult alustada otsustavat võitlust.»[10]

«Töömurdja Slovotekov» oli Gorki vastuseks sellele üleskutsele. Slovotekov on lobamokk, kelle sõnamulinasse upuvad kõik linna ja revolutsioonilise korra vajadused. Tema kõne kubiseb sõnadest: organiseerimine, kollegiaalsus, kontsentreerimine, utiliseerimine, ökonoomika jne., kuid mingisugust abi elanikkond Slovotekovilt ei saa. Kõlavad sõnad ja ei mingisuguseid tegusid — selline on näidendi teema.

Propageerides tööd tuli Gorki mõttele luua instseneeringute tsükkel kõigi rahvaste kultuuriajaloost. Artiklis «Kultuuriajaloo instseneering» kirjutas ta:

«Et kasvatada massi-inimeses teistsugust, palju teadlikumat suhtumist iseendasse, oma töösse, selleks on vaja talle võimalust mööda näidata kogu järkjärgulist protsessi, mille jooksul inimkond omandas oma võimed, näidata, kuidas tekkisid ja arenesid tema vaimsed nõuded, kuidas ta pikkamööda, kuid järjekindlalt sai jagu oma loomalikest instinktidest ja õppis valitsema looduse stiihilist energiat...»[11]

Aleksei Maksimovitš tegi vahetpidamata kultuurharidustööd, hoidumata seejuures kõrvale ükskõik millisest igapäevasest asjatoimetusest: pidas loenguid Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioonis ja isegi militsionääride kirjandusringis.

«Te küsite, kuidas ma elan,» kirjutab ta Herbert Wellsile. «Töötan väga palju rahvahariduse alal, kuid midagi ei kirjuta» (29, 393).

See ei olnud aga hoopiski nõnda. Tööst vabadel tundidel kirjutas Gorki jutustust «Kaasani elu», millele ta hiljem

* Slovotekov — sõnadetegija. — *Tõlkija.*

pani nimeks «Minu ülikoolid» (jutustuse «Inimeste seas» järg), ja andis välja raamatu «Mälestusi Lev Tolstoist».

Raamat Tolstoist on üks paremaid Gorki teoseid. Tohutu kunstilise jõuga on ta välja voolinud geniaalse kirjaniku kuju, näidanud Tolstoid kõigi tema vastuoludega.

Gorki jutustab ühest Leniniga kohtumisest Moskvas. Lenin kurtis:

«Ja lugemiseks pole üldse aega. Alles täna öösel lugesin läbi teie raamatu Tolstoist.»

Naeratades ja silmi vidutades sirutas ta ennast mõnuga tugitoolis ning häält madaldades jätkas kiiresti:

«Eks ole nagu kalju? Milline mehemürakas! See on alles kunstnik! ... Ja teate, mis veel on imestamisväärne? Enne seda krahvi tõelist maameest kirjanduses ei olnudki.» (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 513.)

Gorki meenutab, et oma kohtumistel nad rääkisid sageli kirjandusest: Ivan Volnõist, Majakovskist, Demjan Bednõist, proletaarsest kirjandusest.

1921. aastal toimetas Gorki ajakirja «Krasnaja Nov» — esimese mahukama nõukogude ajakirja kirjanduse ja kunsti osakonda, kuni tema sõit välismaale selle töö katkestas.

18. jaanuaril kirjutas Lenin Lunatšarskile Dali sõnaraamatu kohta:

«Suurepärane asi, kuid see on ju *murdesõnaraamat* ja vananenud. Kas poleks aeg koostada *kaasaegse* vene keele sõnaraamat, näiteks sõnaraamat nende sõnade kohta, mida kasutatakse *praegu* ja mida kasutavad *klassikud*, Puškinist Gorkini.»*

Nii oli Lenin esimene, kes Gorkit vene kirjanduse klassikuks nimetas.

Elu Petrogradis ja pingeline töö mõjusid halvasti Gorki tervisele. Lenin, kes sellest teada sai ja tõsist rahutust tundis, hakkas visalt nõudma, et Gorki sõidaks välismaale ennast ravima.

Ta kirjutas Menžinskile:

«Gorkit on vaja kiiresti abistada, sest see on põhjus, miks ta välismaale ei sõida. Aga ta kõhib verd.»**

9. augustil 1921. aastal kirjutas Lenin Gorkile:

«Ja Teie kõhite verd ega taha sõita! See on ju tõepoolest südametu ja hoolimatu. Euroopas, mõnes heas sanatooriu-

---

* V. I. Lenin. Teosed, 35. kd., lk. 379.
** «Ленинский сборник» XX, lk. 324.

mis Te saate end arstida ja võite kolm korda rohkem ära teha. Tõepoolest... Sõitke välismaale, ravige end terveks. Ärge ajage vastu, palun Teid!» (Teosed, 9. kd., ERK, 1959, lk. 515.)

Gorkil teravnes järsult tuberkuloosne protsess. Peagi sõitis ta välismaale, kavatsedes tagasi tulla 1922. aasta märtsikuu lõpul.

Tegelikult aga kujunes asi nii, et ta ravis end kaks ja pool aastat Saksamaa ning Tšehhoslovakkia sanatooriumides, ning kevadel asus arstide soovituse kohaselt elama Itaaliasse.

Kuid see aeg ei olnud Gorkile kaugeltki rahulikuks puhkuseks. See oli perioodiks, millal ta pühendus intensiivsele loomingulisele tööle.

Leninil oli õigus, kui ta Gorkile kirjutas, et «heas sanatooriumis Te saate end ravida ja võite kolm korda rohkem ära teha».

Gorki kirjutas mõne aasta jooksul seitse uut raamatut: «Minu ülikoolid», «Mälestused», «Jutustusi aastaist 1922—1924», «Märkmeid päevikust», «Artamonovite ettevõte» ja kaks köidet epopöast «Klim Samgini elu».

Jutustus «Minu ülikoolid» on kolmas osa autobiograafilisest triloogiast, mida autor alustas jutustusega «Lapsepõlv» ja «Inimeste seas».

Selles raamatus pöördub Gorki tagasi oma noorusaega. Ta on Kaasanis, tööliseks Kaasani kaupmehe Semjonovi kringlitöökojas, seejärel pagari käealuseks Derenkovi pagariäris.

Siin, Kaasanis, kus ta elas laadijate juures, sai ta esmakordselt aru töö tähtsusest inimese elus.

«Ka tööst kihav elu Volgal meelitas mind oma muusikaga. Meeldivalt joovastab see muusika tänapäevani mu südant. Selgesti püsib mul meeles päev, kui ma esmakordselt töö kangelaslikku luulet tajusin.»

Gorki võtab osa lodja ümberlaadimisest tormis ja vihmas. See stseen on otsekui adresseeritud nõukogude noorsoole, kes pidi ennenägematute jõupingutustega oma riiki ehitama.

Siin kohtub ta vabadustarmastava üliõpilasnoorsooga, kelle kõnedes, nagu talle näis, kõlasid tema «tummad mõtted»; siin katsetab ta ise «teha propagandat» tööst rõhutud ja piinatud kringlitegijate hulgas.

Saabunud Kaasanisse unistusega astuda ülikooli, satub ta hoopis pagariäri keldrisse.

Lenini ees, kes neilsamul aastail Kaasanisse saabus, ei olnud «keiserliku» ülikooli uksed kuigi kaua avatud. 1887. aasta detsembris tekkisid Kaasani ülikoolis rahutused, mille tulemusena üliõpilane Uljanov koos grupi seltsimeestega ülikoolist välja heideti.

Ja juhtus nii, et seda aega käsitlev jutustus, mis ilmus 1923. aastal, oli Lenini jaoks viimane Gorki teos. «...Mäletan,» kirjutab N. K. Krupskaja, «kuidas ta oma viimaseil elupäevil «Minu ülikoole» kuulas.»[12]

Ja veel ühest faktist räägib N. K. Krupskaja oma kirjas Gorkile. Jutt on ajakirjas «Kommunistitšeski Internatsional» ilmunud Gorki artiklist:

«...Ja mulle meenus kõik — ma juba kord kirjutasin Teile sellest, — kuidas Iljitš oma elu viimasel kuul otsis üles raamatu, kus Te temast kirjutasite, ja käskis mul Teie artiklit valjusti ette lugeda. Mul seisab silme ees Iljitši nägu, kuidas ta kuulas ja läbi akna kusagile kaugele vaatas — elust kokkuvõtteid tegi ja Teist mõtles.»[13]

Lenini surm vapustas Gorkit hingepõhjani. Ta sai sellest teada haigena võõrsil viibides. «Lenini surm on mulle isiklikult raskeks löögiks,» kirjutas ta Lenini surmateate saamise puhul.[14]

4. veebruaril 1924. aastal kirjutas ta M. F. Andrejevale: «Sain Sinult väga hea kirja Leninist. Ma kirjutasin temast mälestusi...

Kirjutasin ja valasin pisaraid. Nii ma ei kurvastanud isegi Tolstoi surma puhul. Ja ka praegu — kirjutan, aga käsi väriseb» (29, 420).

Mälestustega Leninist olid läbi põimunud ka kõik tema järgnevad eluaastad. 1930. aastal, lugenud läbi N. K. Krupskaja mälestused Leninist, kirjutas Gorki autorile erutusest, mille need mälestused temas esile kutsusid: «Ja kogu öö ma mõtlesin: milline mõistuse tungal kustus, milline süda lakkas tuksumast!»

TEINE PEATÜKK

1

Gorki laiendas ja süvendas hiljem oma suurepäraseid mälestusi Leninist.

Gorki nimetas Leninit kõige suuremaks juhiks. Tema kui lihtsate ja suurte mõtetega inimene oli Gorki sõnade järgi alati sirgel teel tõe juurde. Ta oli kartmatu mõistusega inimene, ise lihtne ja otsekohene kui tõde, oli enneolematult jõuline revolutsiooni geenius ja uue, sotsialistliku kultuuri rajaja.

Aleksei Maksimovitš ei olnud oma mälestuste esimese redaktsiooniga rahul. «...Ma kirjutasin Vladimir Iljitšist halvasti. Olin tema surmast liialt rusutud ja liialt ruttasin kaebama oma isiklikku valu inimese kaotamise puhul, keda ma väga armastasin.»[15]

Võimalik, et mälestustega Leninist on seotud ka romaani «Artamonovite ettevõte» kirjutamine. Aleksei Maksimovitš asus selle töö juurde vahetult pärast Lenini surma, 1924. aasta kevadel, kui ta Sorrentos elas.

Kui ta 1910. aastal Leninile jutustas romaani süžeest, ühe perekonna ajaloost, mille rajajaks on mõisniku poolt priiks lastud talupoeg, kuulas ja küsitles Lenin teda väga tähelepanelikult ning ütles siis:

«Ma ei näe, millega Te selle lõpetate? Lõppu ju tegelikkus ei anna. Ei, seda on vaja kirjutada pärast revolutsiooni...»[16]

Gorki hakkas romaani kirjutama küll enne revolutsiooni. 1916. aasta «Letopissis» kuulutati välja jutustus «Atamanovid». Kuid «lõppu», millest Lenin rääkis, ei olnud.

Lenini soovi ja oma loomingulise kavatsuse viis Gorki täide alles pärast revolutsiooni. Pealkirja muutmine räägib ilmekalt ka jutustuses tehtud muudatustest.

4. augustil 1925. aastal kirjutas Gorki oma vanale sõbrale A. J. Bogdanovitšile:

«Kirjutasin jutustuse «Artamonovite ettevõte», mille varsti Teile saadan. Mahukas.»[17]

Jutustuses «Artamonovite ettevõte» on ajalooliselt lahti mõtestatud reformijärgse perioodi (alates 60-ndaist aastaist) vene kodanluse kasvu ja languse protsess. Teos lõpeb revolutsiooniga. Selle aja jooksul me näeme vabrikantide Artamonovite kolme põlvkonna ajalugu.

Perekonna rajaja Iljaa Artamonov, laiaõlgne, võimas mees, oli pärisorjuse ajal vürstide Ratskite juures kupjaks, pärast priikslaskmist aga lahkus sealt ja otsustas rajada oma ettevõtte — lõuendivabriku. Selleks ta tuligi Drjomovi linna. Olles riisuja ja koguja, säilitas Iljaa Artamonov ühtlasi oma maameheaastaist pärineva talupojajõu, töötava inimese veel raiskamata energia. See töötava rahva poeg muutus üheks tööstuse ehitamise peameheks.

Taolised talupoegade hulgast põlvnevad tüübid olid Gorki arvates vene kirjanduses kahe silma vahele jäänud. Ta kirjutab, et juba enne pärisorjuse kaotamist oli pärisorjuslik küla «tõstnud oma pimedast keskkonnast välja hulga andekaid tööstuse organiseerijaid: Kokoreve, Gubonineid, Morozoveid, Koltšineid, Žuravljove jne... Tõstes välja selliseid inimesi, talurahvamass justkui demonstreeris sellega jõudu ja andekust, mis peitub temas, massis. Ent aadlikirjandus justkui ei näinud, ei tundnud seda ega kujutanud ajastu kangelasena tahtejõulist, elujanulist, kõige reaalsemat inimest — ehitajat, nöörijat, «peremeest»... («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 301.)

Iljaa Artamonov — üks selliseid ettevõtjaid — on energiline, terve, tugev ja julm.

«Artamonov tõstis oma pika kämbla, pigistades sõrmed rusikasse, nii et nad punetama hakkasid.

«Ma oskan inimesi taltsutada, minu ümber kaua kepsu ei lööda...»»

Oma isandasse, vürst Ratskisse, suhtub ta heatahtliku põlgusega.

«Kadunud vürst Juri luges seitse tuhat raamatut läbi ja sõvenes nõnda nende mõtetesse, et kaotas usu jumalasse. Sõitis kõik riigid läbi, võeti kõigi kuningate poolt vastu, — kuulus mees! Aga — ehitas kalevivabriku, — ei läinud asi... Ning nõnda elaski kogu elu ainult talupoegade kulul.»

Iljaa Artamonovi vennapoeg Aleksei räägib tantsu ajal «kaaslaulus» isandate kohta nõnda:

«Oli isandal Mokeil
oli tükki viis lakeid;
nüüd on härrasmees Mokei
ise samane lakei!»

Pjotr Artamonov, Iljaa poeg, muutub armsast ja lihtsast noormehest omanikuks — kuritegelikuks, purjutavaks ja lodevaks olevuseks.

Pjotri küürakas vend Nikita jätab Artamonovite kuritegeliku, kõlvatu ja toore elu maha ning läheb kloostrisse.

Tihhon Vjalov, Artamonovite kojamees, räägib:

«Minultki võtsite teie, Artamonovid, usu... Ei ole teil jumalat ega kuradit. Pettuseks peate majas jumalakujusid. Aga mis teil on? Pole võimalik mõista. Oleks nagu midagi. Petised. Pettusega elasite.»

Tihhon on nagu Artamonovite kohtunikuks, kellele on teada kõik peremeeste kuriteod ja patud.

«... Meie aadlikirjandus,» kirjutas Gorki ühes oma artiklis, «armastas ja oskas suurepäraselt kujutada talupoega tasase, kannatliku inimesena, kes on armunud mingisse maapealsest kõrgemasse «Kristuse tõesse», millel ei ole paika tõsielus, kuid millest kogu eluaja unistavad maamehed, nagu Turgenevi Kalinõtš jutus «Hor ja Kalinõtš» ja Platon Karatajev Tolstoi «Sõjas ja rahus». Sellise tasase ja kannatliku «jumala tõest» unistajana hakati talupoega kujutama aastat kakskümmend enne pärisorjuse kaotamist...»

Elu tõstis esile vabrikante, laevaehitajaid, ärimehi. Kõik need olid «eilsed maamehed». Kirjandus aga jätkas «armastavalt tasase orja, kohusetruu Polikuška* kujutamist.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 301.)

Tihhon Vjalovi kujus näitas Gorki talupoega, kes Artamonovitele ei andestanud, vaid nende üle hoopis kohut mõistis.

Romain Rolland'i kirjale saadetud vastuses ütles Gorki, et vanale Artamonovile on ta vastu seadnud Tihhon Vjalovi, «romaanis «Sõda ja rahu» esineva Platon Karatajevi teisendkuju» (30, 91).

Jutustuses «Artamonovite ettevõte» näitas Gorki kodan-

* Polikuška — L. Tolstoi samanimelise jutustuse kangelane.

liku tööstuse loomise algust, selle õitsengut ja hukkumist proletaarse revolutsiooni löökide all.

«Tööd jätkub teile, teie lastele ja lastelastele külluses. Kolmesajaks aastaks,» rääkis Iljaa Artamonov, kapitalist liku perekonna rajaja.

Kuid ta eksis. Gorki näitas meisterlikult, kuidas kasvab töölisklass, kuidas töölised räägivad, et «kõik tuleb meie käest, meie oleme peremehed,» kuidas, vaatamata sellele, et «kõik — nii vabrik, inimesed kui ka hobused — töötasid, nagu oleksid nad igaveseks üles keeratud,» muutusid hääled Drjomovi linna töölisagulis järjest rahutumaks, töölised aga, kelle hulgas üha rohkem levis tiisikus, järjest tigedamaks.

Iljaa-noorem näitab isale, Pjotr Artamonovile, riste ja ütleb: «Seal on terve surnuaiatäis vabriku ohvreid.»

Proletaarne revolutsioon tõukas Artamonovid kõrvale ja pillutas nad mööda maad laiali. Teose poliitiline tähtsus seisab selles, et siin on näidatud kapitalismi hukkumise seaduspärasust, paratamatust ja seda ajal, kui uuskodanlikud rühmitused pajatasid kapitalismi restaureerimise võimalusest NSV Liidus. Gorki kummutas oma jutustusega need «ideed» ja pöördudes nõukogude lugeja poole ning näidates Artamonovite «lõppu», täitis hiilgavalt Lenini soovi.

Gorki kui kunstniku loominguline tõus neil aastail oli hämmastav. Juba 1925. aasta kevadel, kohe pärast jutustuse «Artamonovite ettevõte» lõpetamist, rääkis Gorki ühele oma külalistest:

«... Kirjutan, jah! Kirjutan suurt teost. Esimest korda kirjutan midagi «selletaolist» ja ei tea veel, mis sellest välja tuleb.

Kroonika, jah, vast ehk tõepoolest kroonika. Kogu romaani vältel ma näitan, kuidas kujunesid bolševistlikud ideed. Mõtlen sisse võtta mõlemad revolutsioonid ja jõuda välja 1918. aastani.»[18]

Teost vestluse jooksul ei nimetatud, kuid ei ole kahtlust, et kõne all oli romaan, mis hiljem sai pealkirjaks «Klim Samgini elu».

Taaselustanud oma vana, juba Capril tekkinud mõtte kujutada intelligenti, kes eemaldus revolutsioonist pärast selle lüüasaamist 1907.—1908. aastal, realiseeris Gorki selle teema nüüd suurteose vormis, minnes oma esialgsest kavatsusest nähtavasti hoopis kaugemale.

Sellest, kuidas tal tekkis kavatsus kirjutada niisugune teos, rääkis Gorki 1932. aastal toimunud ÜAÜKN kirjastuse toimetusenõukogu laiendatud istungil:

«Selle raamatu kirjutamise kavatsus tekkis mul ammu, pärast esimest, 1905.—1906. aasta revolutsiooni, kui haritlaskond, kes pidas ennast revolutsiooniliseks, — ta võttis tõepoolest mingil määral osa esimese revolutsiooni organiseerimisest, — aastail 1907 ja 1908 hakkas järsult paremale pöörduma... Mul tekkis soov anda niisuguse minu arvates tüüpilise haritlase kuju. Ma tundsin teda isiklikult võrdlemisi suurel arvul ... Teile vististi ei ole vaja meenutada, et haritlaskond, kes elab emigratsioonis, välismaal, laimab Nõukogude Liitu, organiseerib vandenõusid ja üldse teeb alatusi, — see haritlaskond koosneb enamikus Samginidest.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 436.)

Romaan «Klim Samgini elu» annab pildi intellektuaalsest ja sotsiaalsest elust Venemaal viimaste aastakümnete jooksul enne 1917. aasta revolutsiooni. Kuid teos on üles ehitatud nii, et kõik selle ajastu mitmekülgsed ja tormilised sündmused murduvad jutustuse keskse kuju, Klim Samgini, «keskmise väärtusega intelligendi» teadvuse prismas. Ja Gorki on seda teinud suure meisterlikkusega.

See epopöa kujunes tugevaks paljastavaks materjaliks, pamfletiks selle osa intelligentsi vastu, kes oli end sidunud kapitalismiga ja läks seaduspäraselt üle revolutsiooni vaenlaste leeri.

Gorki, kes oli pingelisest loomingulisest tööst haaratud, jäi ka välismaal viibides mõtetega kodumaale. Ta jälgis suurima tähelepanuga nõukogude elu, nõukogude kirjandust ja ajakirjandust ning kuidagi nagu iseenesest kujunes asi nii, et töölis- ja maakirjasaatjad, algajad kirjanikud ning lihtsalt sotsialistliku ülesehitustöö reatöölised saatsid talle kui heale nõuandjale, õpetajale ja sõbrale iga päev kodumaa kõigist paigust kümneid kirju, käsikirju, järelepärimisi, saatsid oma kirjanduslikke katsetusi ja jutustasid oma tööst.

«Talle saadetakse selline hulk käsikirju,» kirjutab D. A. Lutohhin, «mida arvatavasti ei saa ükski toimetus maailmas. Aga kui toimetus kõik mittesobiva viskab paberikorvi või tagastab lakoonilise märkusega «ei sobi», siis Gorki annab igale autorile praktilist nõu.

Eriti tähelepanelik on ta algajate vastu. Siin teeb ta hiig-

laslikke jõupingutusi, et äratada neis peituvat talenti, sisendada julgust, innustada neid tööle iseenda kallal.»[19]

Kirjutati igast Nõukogude Liidu servast, mõnikord kõige fantastilisemal aadressil. Muide, aadressil ei olnudki mingit tähtsust, sest kõik Euroopa postimagistraalid saatsid kirja Sorrentosse ka ainuüksi Gorki nime järgi.

Ühes kirjas 1926. aastast jagab Gorki oma mõtteid selle kirjavahetuse kohta:

«Teinekord loed kirju, milles on alati naer ja pisarad kõrvuti, ja siis tekib selline kojuigatsus, et kui ei oleks romaani (Klim Samgin), sõidaks kas või pärapõrgusse metsikute kuradite juurde.»[20]

Sellise hasardiga kirjutab Gorki oma soovist sõita Venemaale.

Tolleks ajaks oli tema tervis mõnevõrra paranenud, ja, otsustanud kohe pärast romaani lõpetamist Nõukogude Venemaale sõita, kirjutab ta:

«Ma olen inimene, kes igatseb teiste inimeste järele ja, iseenesestki mõista, ma ei hakka kohe pärast Venemaale saabumist tööle, vaid käin ringi, vaatan ja ajan juttu. Tahaksin sõita kõigisse paigusse, mis mulle tuttavad on: Volga äärde, Kaukaasiasse, Ukrainasse, Krimmi, Okaa äärde, käia kõigis endistes aukudes ja lohkudes. Iga kord, kui saad kelleltki noorelt inimeselt, kes alles üht-teist mõistma hakkab, kirja — seda aga juhtub iga päev! —, tunned otsekui põletust, ja kohe tekib soov jooksujalu selle inimese juurde minna. Millised huvitavad inimesed ja kuidas neis kõik keeb ja põleb! Vahva!»[21].

Seda, mille üle Gorki rõõmu tundis, on kerge mõista ka neist katkendlikest väljendeist.

Kodumaal jätkus masside potentsiaalse energia järjest ulatuslikuma vabanemise intensiivne protsess, üha võimsamalt kasvasid loovad, ülesehitavad jõud.

Bolševike partei juhtimisel läksid töölis- ja talurahvahulgad, olles purustanud kodusõjas revolutsiooni vaenlased ja maa tööstuse taastanud, üle rekonstrueerimisperioodi tööülesannete lahendamisele. See kangelasliku tegelikkuse argumentatsioon sundis Gorkit ümber hindama küsimuse küla potentsiaalse energia jõust. «On täiesti võimalik,» kirjutas ta, «et mõne aja pärast öeldakse: «Kümne aasta jooksul, 1917. aasta oktoobrist kuni 1927. aasta oktoobrini, sammus vene küla poolesaja aasta võrra edasi...»» (29, 490).

Ühes oma 1927. aasta artiklis, mis oli pühendatud sotsialismi ehitavale reatöölisele, kirjutas Gorki:

«Minu rõõm ja uhkus on uus vene inimene, uue riigi ehitaja.

Selle väikese, kuid siiski suure inimese poole, kes on laiali pillatud mööda kõiki karukolkaid üle kogu maa, mööda vabrikuid, mööda steppidesse ja Siberi taigasse, Kaukaasia mägedesse ja põhja tundrasse eksinud külasid, — inimese poole, kes mõnikord tunneb ennast väga üksikuna, sest kollektiiv, kelle hulgas ta töötab, ei mõista teda veel täielikult, oma riigi töötaja poole, kes tagasihoidlikult teeb oma tähtsusetuna näivat, kuid tegelikult tohutut ajaloolist tähtsust omavat tööd, — tema poole pöördun ma oma siira tervitusega.

Seltsimees! Tea ja usu, et sa oled kõige vajalikum inimene maa peal. Oma tagasihoidlikku tööd tehes oled sa alustanud tõeliselt uue maailma loomist» (24, 293).

Nii tervitas Gorki töötajaid, kes tegid suurt organiseerimistööd Venemaal, sellel maal, kust kogu «inimestest asustatud maailma» peab voolama ja juba voolab loominguline energia.

Ühes oma kirjas aga teatas Gorki:

«Ma tahan kirjutada raamatu uuest Venemaast. Olen selle jaoks kogunud juba hulga kõige huvitamat materjali... See on väga tõsine töö. Kui ma sellest mõtlen, tõusevad mul erutusest juuksed pealael püsti» (17, 482).

Kuid et iseoma kunstnikusilmaga veenduda, mis kodumaal toimub, selleks oli vaja endal sinna sõita. Juba 1925. aasta augustis kirjutas ta:

«Venemaale sõidan arvatavasti 26. aasta kevadel, kui jõuan selleks ajaks oma raamatu lõpetada.»

Umbes sama aja paiku kirjutas Gorki seoses oma 1890-ndate aastate mälestuste avaldamisega A. J. Bogdanovitšile:

«Neist aastaist ma oleksin võinud kirjutada veel palju, kuid hoidsin end teadlikult tagasi, sest hellitan kavatsust kirjutada midagi kroonika taolist, mis hõlmaks ajavahemikku 80-ndaist aastaist kuni 1918. aastani. Juba kirjutangi. Ei ole ainult kindel, kas õnnestub.»

Neist väljendeist on näha, et Gorki esialgsete kavatsuste järgi pidi «Klim Samgini elu» jääma tunduvalt väiksemate mõõtmetega teoseks.

1925. aasta kevadel lootis ta töö lõpetada «sügiseks»,

augustis aga oli see tähtaeg nihkunud edasi 1926. aasta kevadele. Kavatsedes kirjutada üheköitelise romaani, oli tal plaanis töötada selle kallal veel kaheksa-üheksa kuud. Kuid juba neli kuud hiljem, 1925. aasta detsembris, kirjutas ta V. J. Šiškovile järgmist:

«Millal ma tulen tagasi Venemaale? Siis, kui lõpetan alustatud hiiglasuure romaani. Arvatavasti istun ma selle juures veel mitte vähem kui aasta. Venemaal ma ju töötama ei hakka, vaid hoopis ringi jooksma, nagu Teie seda teete.»

Edaspidi kujunes romaan aga üha mahukamaks. Veel neli kuud hiljem, 1. mail 1926. aastal, kirjutas Aleksei Maksimovitš A. P. Tšapõginile:

«... Kirjutan midagi «hüvastijätvat», üht romaani-kroonikat vene elu neljakümnest aastast. Raamat tuleb suur — mõõdan naelades — ja mul tuleb selle taga istuda umbes poolteist aastat.»

Varsti selgus ka epopöa umbkaudne maht.

7. juulil 1926. aastal teatas Aleksei Maksimovitš oma kirjas käesolevate ridade autorile:

«Uuest teosest on veel vara rääkida. See raamat tuleb kolmeköiteline, kokku 45 poognat. Valmis olen kirjutanud ainult ühe köite.»

Selle väljenduse järgi otsustades oli 1926. aasta suveks valmis kirjutatud viisteist poognat, see tähendab esimene köide tema esialgses mahus.

23. septembril 1926. aastal kirjutas Aleksei Maksimovitš mulle:

«Tervise kohta ei saa midagi head teatada. Parem käsi, pagan teda võtaks, valutab õlast, aga samuti valutab ka pea, mis varem kunagi ei valutanud. Peale selle — bronhiit, sügise kingitus. See segab mind hullupööra. Ma kirjutan ju romaani, teist köidet, ja muud midagi ei saa kirjutada.»

1926. aasta lõpuks — 1927. aasta alguseks oli esimene köide oma lõplikus mahus valmis kirjutatud, kuid Aleksei Maksimovitš kahtles veel mõnda aega köidete piiri määramisel. Esimene köide «triloogiast», nagu Aleksei Maksimovitš tol ajal seda teost ette kujutas, ilmus alles 1927. aasta suvel. Ilmus mahus, mis kaks korda ületas esialgselt kavatsetu. Kuid juba 1927. aasta algusest peale olid käsil ka teise köite materjalid ja see töö kestis kogu 1927. aasta.

Sama aasta 27. detsembril, kui Aleksei Maksimovitš oli saanud kätte Riikliku Kirjastuse poolt väljaantud romaani esimese köite, kirjutas ta naljatades:

««Samgin» on Moskva väljaandes 119 lehekülge paksem kui Berliini omas — kohutav! Teine köide aga on mul käsikirjas esimesest paksem. Lohutan ennast sellega, et «Oblomovis» on 700 lehekülge.»

Teise köite valmimine käsikirjas ei tähendanud veel, et töö selle kallal oli lõppenud. Töö lõpu määras autor täpsemalt 21. veebruaril 1928. aastal mulle saadetud teises samasuguses naljatoonis kirjutatud kirjas:

«Lõpetasin Samgini teise köite. Olen rõõmus. Ei tea, kas ka lugejad rõõmustavad. Peaksin nõu. Muidu aga kirjutan veel ühe köite.»[22]

«Kõige ulatuslikuma romaani» kirjutamine, nagu Aleksei Maksimovitš oma kirjades «Klim Samgini elu» nimetas, takistas Gorkit Nõukogude Liitu tulemast, kuhu ta kavatses sõita juba 1926. aasta kevadel. Oma kirjades mitmesugustele inimestele rõhutas ta korduvalt, et saabub kohe pärast romaani lõpetamist.

«Palju huvitavat on Venemaal ja nii väga tahaks kõike seda näha-katsuda,» kirjutab ta 1926. aastal, «kuid sidusin end romaaniga ja enne kui selle lõpetan, ei näe ma Venemaad» (29, 474).

Kuid 1928. aasta kevadeks lõpetas Gorki alles teise köite ja, suutmata ära oodata endale püstitatud tähtaega, katkestas ta töö romaani kallal ning sõitis 1928. aasta mais kodumaale.

2

Juba Negorelõis, mis oli tol ajal Nõukogude Liidu—Poola piirijaamaks, tervitas kohalik elanikkond Gorkit vaimustusega. Ja kogu teekonna jooksul kuni Moskvani voogasid talle kõikjal vastu palavad tervituselained.

Gorki Moskvasse saabumine, rahvahulk Valgevene-Balti jaama juures väljakul, miiting, üldine juubeldamine — kõik see on jäänud rahva mälestusse suurepärase pidupäevana.

«... Erutatuna vastuvõtu entusiasmist,» kirjutas Aleksei Maksimovitš ajalehes, «ei suuda ma isegi praegu panna sõnadesse oma tundeid. Ma ei tea, kas kunagi ja kusagil on lugejad kirjanikku nii sõbralikult ja niisuguse rõõmuga vastu võtnud. See rõõm hämmastas mind. Ma ei ole ennast täis ja ei arva, et minu töö on nii kõrge hinnangu ära teeninud... Kõige tähtsam ja rõõmustavam selles hämmastamapanevas kohtumises on see, et ma nägin ja tundsin:

Nõukogude Liidu noored jõud oskavad hinnata tööd, oskavad sellest vaimustuda. See aga tähendab, et nad on juba mõistnud, tunnevad selle töö kõige sügavamat internatsionaalset, ülemaailmset tähtsust, milleks nad valmistuvad ja mida nad teevad... Võimatu on seda sõnadega väljendada, kallid seltsimehed!»[23]

Sverdlovi-nimelises ülikoolis, tehases «AMO» ja «Trjohgornaja Manufaktura», Moskva Nõukogu istungil, Moskva Linna Ametiühingute Nõukogu pleenumil, tööliisklubides, Moskva tööliskirjasaatjate juures, Idamaade Töötajate Kommunistlikus Ülikoolis, Punaarmee Keskmajas, ajalehe «Krestjanskaja Gazeta» ja ajakirjade toimetustes, koduloo-uurijate juures, Teadlaste Majas — kõikjal võeti Gorkit vastu kui armastatud kirjanikku.

Ühel koosolekul rääkis Gorki:

«Mulle näib, et ma olen Venemaalt ära olnud mitte kuus aastat, vaid vähemalt kakskümmend. Selle aja jooksul on maa muutunud nooremaks. On mulje, et vana keskel, vanast ümbritsetuna kasvab uus, noor... Vaat, mida ma näen. Noort maad näen. Ja ka mina olen selle aja jooksul nooremaks muutunud.»[24]

Ühel esimestest päevadest pärast oma saabumist käis Gorki Lenini mausoleumis. Pool tundi seisis ta vaikselt oma suure sõbra, Nõukogude riigi asutaja, uue maailma looja kirstu juures...

Ehkki Gorki ütles, et ta pärast saabumist «tööle ei hakka, vaid käib ringi ja vaatleb», oli seda siiski raske uskuda — niivõrd oli ettekujutus temast seotud ettekujutusega tööst.

Ja tõepoolest, esimestest päevadest peale lülitus Gorki igapäevasesse nõukogude kultuuritöösse, kui ainult võib nimetada igapäevaseks seda tohutut initsiatiivi, mille ta nõukogulikule mõttele andis.

Juba kolmandal päeval pärast oma saabumist tegi Gorki Moskva Nõukogu istungil tervitusele vastates ettepaneku luua ajakiri «Naši Dostiženija». Gorki rääkis, et meie maa töötajaile on tingimata vaja peeglit, kus nad näeksid oma saavutusi mitte ainult ühest küljest, vaid igakülgselt, kõigil teaduse, kultuuri ja tootmise aladel.

9. juunil esines Gorki kõnega Moskvas toimunud üleliidulisel toiduainetetööstuse töötajate kongressil.

«Kallid seltsimehed,» rääkis Aleksei Maksimovitš tervitusele vastates. «Ma võiksin teile jutustada, mida ma siin, Moskvas, ja teel siia nägin ning mis mind tegelikult oma

paarkümmend aastat nooremaks muutis. Ma tunnen ennast noorena sellepärast, et sattusin õhkkonda, mis on hämmastamapanevalt täis energiat, tarka ja tublit loomingulist püüet, mida te raskustele vaatamata sellisel enneolematul kujul ellu viite... Maa peal muutub — ja üsna varsti — teoks universaalse õigluse idee. Inimesed saavad vabaks, targaks ja julgeks. Ja teie viite maailma selleni.»[25]

Eriti üllatasid Gorkit kohtumised noorsooga. Ühes koolis, peol pidasid neljateistkümneaastane poiss, pärast teda aga pisut vanem tütarlaps, kõne — poiss kaasajast ja kasvatuse ülesannetest, tütarlaps teaduse tähtsusest.

«Poiss,» kirjutab Gorki, «lausus, võib-olla iseendalegi ootamatult, ennekuulmatud, mind hämmastanud sõnad:

«Meie sõbrad isad ja emad, meie seltsimehed!»

Ta rääkis kui vilunud oraator, vabalt, humoorikalt, isegi ilusti; tütarlaps rääkis elamuslikult, samuti oma sõnadega, teadmiste võitlusest eelarvamuste ja ebausu vastu, «teaduse vägilastest».

«No need kaks on erakordselt andekad,» mõtlesin ma.

Hiljem aga kuulsin ma paljudel koosolekutel kümneid samasuguseid oraatoreid-pioneere» (17, 177).

Gorki viibis mitte ainult igasugustel koosolekutel, ettevõtetes, õppeasutustes, ta kõndis palju ka Moskva tänavail, vestis juttu inimestega, keda ta neil jalutuskäikudel kohtas. Oma sellest Moskva elu vaatlemise viisist kirjutas Gorki 26. juunil N. A. Peškovale:

«Kõndisin mööda tänavat grimeerituna, habemes; see on ainuke võimalus vaadelda, ilma et oleksid pealtvaatajaist ümbritsetud... nägin palju huvitavat ja arvatavasti kasutan veel korduvalt seda võimalust häirimatult vaadelda.»[26]

Tähelepanuväärseks sündmuseks kirjanike ringis oli Gorki osavõtul toimunud suur kirjanike koosolek. Kirjanike hulgas oli neid, keda Gorki oli kirjanduse juurde juhtinud, oli neid, kelle raamatuid ta oli Sorrentos lugenud, oli ka neid, kellest ta veel midagi ei teadnud.

Gorki vaatas neile teraselt näkku. Need olid uue, nõukogude kirjanduse loojad. Gorki rääkis erutuse ja innuga, otsekui soovides edasi anda oma aastakümnete jooksul läbimõeldud suhtumist kirjandusse.

«Ma olen harjunud vaatama kirjandusele kui revolutsioonilisele võitlusvahendile. Iga kord, kui ma räägin kirjandusest, ma otsekui astun lahingusse, olen valmis tülli minema tegelikkusega inimese pärast, kes on mulle kõige kallim,

kõige kõrgem. Meil hakkab kujunema uus kiht inimesi. Need on «kangelaslikud» väikekodanlased, võimelised pealetungiks... See väikekodanluse uus kiht on sisemiselt palju tugevamini organiseeritud kui enne, ta kujutab endast praegu palju ohtlikumat vaenlast, kui oli seda minu nooruspäevil. Kirjandus peab nüüd olema veel palju revolutsioonilisem kui siis, on vaja võidelda, on vaja see tegelikkus ilukirjanduses karmi, terava kriitika alla võtta, kuid kõrvuti sellega tuleb ka kindlaks määrata, üles otsida ja avada uue inimese positiivsed jooned.» Kirjandus peab teda näitama. «Mis viisil? Ma arvan, et on vaja ühendada realism romantikaga. Mitte realist, mitte romantik, vaid realist ja romantik, nagu ühe olevuse kaks palet.»[27]

Varsti pärast oma muljeterohket saabumist asus Gorki energiliselt organiseerima ajakirja «Naši Dostiženija».

Riiklikus Kirjastuses toimunud nõupidamisel rääkis ta: «Teie peate elust esile tooma kõik, mis on uut, fikseerima selle mitte artiklites, vaid elavais faktides, mitte aruteludes selle põhjuse üle, vaid lihtsalt konkreetses ja ühtlasi värvikas vormis teatama faktid... Mida me võime näidata elust? Ma olen siin elanud ainult kaheksa-üheksa päeva, kuid ma olen inimene, kes vene elu hästi tunneb. Ma näen täna, nägin eile, kõik need päevad näen, et elu ümberkorraldamises on mõndagi saavutatud. Inimene on muutunud teiseks.»[28]

Juulis ja augustis reisis Gorki mööda kodumaad. See sõit andis talle elavat materjali ajakirja «Naši Dostiženija» jaoks.

Rubriigi «Mööda Nõukogude Liitu» täitis Gorki ajakirjas numbrist numbrisse.

Ta meenutas minevikku ja vastandas seda tänapäevale. Kunstilises vormis andis ta edasi oma muljeid toimunud muudatuste kohta.

Bakuus meenutab Gorki seda, et ta oli siin 1892. ja 1898. aastal*, maalib süngeid pilte tolleaegsest «sunnitööst» ja jutustab, millistena ta nägi naftatööstusettevõtteid nüüd. «Võib-olla noortele lugejatele ei meeldi, et ma nii sageli pöördun tagasi mineviku juurde? Kuid ma teen seda teadlikult. Mulle näib, et noorsugu ei tunne küllalt hästi mine-

* Aleksei Maksimovitš räägib, et ta oli teist korda Bakuus 1897. aastal. Siin on tema mälestustes eksitus. Bakuud külastas ta 1898. aastal, tulles tagasi Tiflisist pärast vanglast vabanemist. Aleksei Maksimovitš nimetas sageli oma arreteerimise aastana 1897. a., arvatavasti sellepärast, et sandarmitoimikusse oli märgitud 1897. aasta.

vikku, kujutab endale ebaselgelt ette oma isade piinarikast ja kangelaslikku elu, ei tea, millistes tingimustes töötasid isad selle ajani, kui nende organiseeritud laine vana korra ümber lükkas ja purustas.

Ma tean, et minu mälu on «vanakraamiga» üle koormatud, kuid ma ei suuda midagi unustada ja ei peagi vajalikuks unustada. Ma näen väga selgesti enda ees tööstuste kohutavat pori, rohekasmusti naftalompe, tuhandeid naftapritsmetega kaetud ja mürgistatud töölisi, räpaseid lapsi kasarmute katuseil...»

Ja edasi kujutab Gorki selle lootusetu viletsuse taustal naftatööstuste omanike häbitut luksust.

«Raske on ära tunda Bakuud, vähe on temas järele jäänud masendavate majade kaootilisest massist «tatari» linnaosas, mis sarnanes varemete hunnikule pärast maavärisemist.» Gorki kujutab tööstusi üksteise järel sellistena, nagu ta neid praegu näeb, jutustab Bibi-Eibati linnast, «kus inimesed sunnivad merd taganema, et vabastada vee alt naftat sisaldavat maad», räägib tööliskirjasaatjate ja algajate kirjanike koosolekust, kus ta ka Bakuus, nagu kõikjal, veendus noorsoo huvide avaruses ja mitmekesisuses, tema püüdluste jõus ja teadmistejanus.

Tihti kerkis Gorki mälestustes «sellel rikkal maal, kus töölisklass oma võimsust tõestades töötab,» esile Vladimir Iljitši kuju. «Kui ta seda näeks, millist rõõmu ta küll tunneks...» (17, 125—128).

Bakuust sõitis Gorki Tiflisi, Tiflisist Armeeniasse.

Kõigis linnades vestles Aleksei Maksimovitš kirjanikega, propageeris ajakirja «Naši Dostiženija» eesmärki ja tähtsust.

«Seal hakkab peegelduma kogu see määratu kultuuritöö, mida meie maal tehakse,» rääkis ta. «Gruusia, Aserbaidžaan, Armeenia, Ukraina jt. peavad end selles ajakirjas kogu kultuursele maailmale näitama. Peavad näitama uue ülesehitustöö kogu paabeli torni. Ja mina, vana unistaja, arvan, et see kujuneb suurepäraseks.»[29]

Esinedes suurema auditooriumi ees, sisendas Aleksei Maksimovitš kõikjal tulist usku töösse.

Tiflisi Nõukogu pleenumil rääkis ta:

«Kui ma oleksin kriitik ja kirjutaksin raamatut Gorkist, ma ütleksin, et jõud, mis teda selleks muutis, kes ta käesoleval ajal on, on töö sügavalt tunnetatud idee. Ma ütleksin, et Gorki sai selleks, kes ta praegu on, sellepärast et ta

mõistis töö tohutut tähtsust, töö, mis loob kõik väärtused, kõik ilusa ja suure selles maailmas.»[30]

Tulles tagasi mööda Gruusia sõjateed, peatus Aleksei Maksimovitš Vladikavkazis. Miitingul, mis toimus vaksalis, rääkis Gorki:

«Andestage mulle, et ma ilusti, oraatori kombel rääkida ei oska. Kirjutama kuidagiviisi õppisin, aga rääkida ei oska. Ma kuulen sageli teie suust sõna «proletaarlane»... Ma ei näe siin proletaarlasi, näen tõelisi peremehi... Näen, kuidas need peremehed uusi grandioosseid ehitisi loovad, millistele ei ole võrdseid, selliseid ehitisi nagu Dneprostroi...»[31].

Vladikavkazist läks Gorki läbi Põhja-Kaukaasia Tsaritsõnini. Seejärel sõitis Volgat mööda üles Kaasanisse.

«... Kaasan. Nižni Novgorod. Neis linnades elustus niivõrd palju mälestusi, et ma ei hakkagi praegu neist rääkima,» kirjutas Gorki «Naši Dostiženija» esimeses numbris.

Gorki ei leidnud ka edaspidi aega neist linnadest jutustada, kuid mälestuste katkendite kaudu on meil tema sealviibimise kohta üht-teist teada.

Aleksei Maksimovitš saabus Kaasanisse kuumal, päikesepaistelisel päeval. Mootorlaev «Uritski» randus sadamas. Volga kallas, üleni täis rahvast, kajas rõõmsatest tervitushüüetest.

«Juba esimesest kohtumishetkest peale hakkas Gorki meid uurivalt küsitlema,» meenutab tatari kirjanik Kavi Nadžmi. «Ta oli huvitatud uutest raamatutest, nende sisust, kutsus meid üles lahti mõtestama ja kunstiliselt kujutama neid põhjalikke muudatusi, mis elus ja inimeste teadvuses toimuvad.»[32]

Kaasanis koosolekuil rääkis Gorki sellest, mida ta oma sõidust mööda NSV Liitu sai, mida see talle kui pikkadeks aastateks kodumaast eemale kistud ja haiguse tõttu imeilusa, kuid talle tegelikult siiski võõra Itaalia külge aheldatud inimesele uut andis.

Siin, Volga kallastel, tundis ta ennast kodus. Ta oli sünnimaal, kus teda vaimustatult vastu võeti.

«Ma olen tugeva tahtega, sihikindla inimese austaja,» rääkis Gorki. «Inimesed, kellest ma varem võisin ainult unistada, elavad ja töötavad nüüd, teevad suuri tegusid.»

Aleksei Maksimovitš rääkis, et raamatus «Minu ülikoolid» jutustab ta sellest, kuidas ta Kaasanis elas. Tegelikult aga elas ta siin üle palju rohkem kibedaid hetki, kui seda

raamatus näidatud on. Kuid «kõik see isiklik, millele igaüks meist järele annab, kõik see on ju õigupoolest nii tühine selle suure kõrval, mille nimel me nüüd elame».

Aleksei Maksimovitš ütles, et ta tundis Venemaad, tundis vene rahvast, kuid nüüd peab ta neid pikkade aastate jooksul kujunenud arvamusi muutma. «See rahvas, keda ma Nõukogude Liidus näen, on mulle tuttav, kuid ühtlasi ka võõras... Teie tahe ehitab maailma ümber.»[33]

Nižni Novgorodis, linnanõukogu pidulikul istungil, esines Aleksei Maksimovitš kõnega, milles ta tegi kokkuvõtte oma sõidust mööda Nõukogude Liitu.

«Kaheksa tuhande versta pikkuse teekonna kestel Moskvast Jerevanini ja Jerevanist Nižnini... kõigis paigus, kus mul peatuda tuli... tohutu mulje. Selline mulje, et maal on hea, tark peremees, kes suurepäraselt hakkab oma ajaloolist tähtsust mõistma.»

«Krasnoje Sormovosse» sattus Gorki ajal, kui seal vana tehase põhjaliku ümberehitamisega alles algust tehti, ja nägi kurbusega, et tööpingid seisavad tihedalt üksteise kõrval. Kangelaslikud, andekad töölised ehitavad kitsastes ja primitiivsetes töötingimustes kuunareid «peaaegu paljaste kätega».

See-eest aga kiitis Gorki Balahna paberivabrikut kui üht «inimmõistuse suurepärasemat loomingut».

«...Palgid lähevad Volga kalda äärest veest ise sae alla, inimese abita tükeldatuna liiguvad nad trumlisse, kus neid uhutakse veega ja võetakse koor maha, roomavad siis renni mööda edasi sajakonna jala kõrgusele, kukuvad sealt alla ja moodustavad püramiidid. Neist püramiididest suunduvad samuti ise masinasse, mis nad massiks peenendab. Mass voolab teise masinasse, sealt aga laskub juba hiiglasuurte paberirullidena otse kaubarongi platvormile. Kõik see on nii imestamapanevalt lihtsalt ja targasti tehtud, et, kordan veel, sellistest vabrikutest tuleb kirjutada värssides kui inimmõistuse triumfist...»

Oma kõnes töölistele rääkis Gorki, et ta näeb ja mõistab suurepäraselt neid raskusi, millistega meie maa töölisklass kokku põrkas, kui ta sotsialistliku tööstuse esiklapsi lõi. Kuid ta lakkab uskumast nende raskuste olemasolusse, kui näeb vene töölise kõikevõitvat jõudu ja energiat.

Sormovlaste juures miitingul rääkis Gorki, rõhutades seda tohutut tööd, mida Nõukogude Liidus tehakse, tähelepanust ja usaldusest nende inimeste vastu, kes õpetasid

töölisklassi võtma poliitilise võimu maal enda kätte. «Ma räägin parteist. Ma olen parteitu inimene, ei ole kommunist, kuid südametunnistus ei luba mul jätta teile ütlemata, et partei — see on teie aju, teie jõud, teie tõeline juht, selline juht, millist Lääne proletariaadil — tema õnnetuseks ja mureks — veel ei ole.»

«Naši Dostiženija» kolmandas numbris jutustab Gorki Dneprostroist, kus ehitustööd keset plahvatustest puruksrebitud kaljusid, keset kraanasid, millega raudsulundeid raevutseva Dnepri kivisesse põhja paigutati, olid alles alanud. Ja Gorki kirjutab:

«Ma olen tunnistajaks kohtuprotsessis vana ja uue vahel. Ma annan oma ülestunnistused ajaloo kohtule töötava noorsoo palge ees, kes vähe teab neetud minevikust ja seepärast sageli ei suuda õigesti hinnata olevikku, ei tunne seda küllalt hästi.»[34]

Ja nii kirjutabki Gorki numbrist numbrisse oma «ülestunnistusi».

Harkovi lähedal, Kurjažis, viibis Gorki mõni päev endiste kodutute laste hulgas, keda siin kasvatas andekas pedagoog ja kirjanik A. S. Makarenko.

«Need päevad olid kõige õnnelikumad nii minu kui ka laste elus. Muide, ma pidasin Aleksei Maksimovitši mitte enda, vaid kolonistide külaliseks, ja seepärast püüdsin, et ta suhtlemine kolonistidega oleks tihe ja südamlik,» meenutas A. S. Makarenko[35].

Gorki oli juba mitu aastat noorte kolonistidega kirjavahetuses, jälgis, kuidas nende õigekeelsus, grammatika vähehaaval muutus, kasvas nende sotsiaalne teadlikkus, avardus tegelikkuse tunnetamine, kuidas väikestest anarhistidest, hulkuritest, vargapoistest, noortest prostituutidest korralikud töötavad inimesed kasvasid.

Nüüd tegid nad Gorkile, nagu ta ise ütles, «toreda kingi» — kakssada kaheksakümmend neli inimest kirjutasid ja kinkisid talle oma eluloo.

Gorki toob ära A. S. Makarenko eessõna neile elulugudele:

«Kui ma sajandat elulugu trükkisin, mõistsin, et ma loen kõige vapustavamat raamatut, mida mul kunagi on tulnud lugeda ... Iga rea juures ma tunnen, et need jutustused ei pretendeeri sellele, et kelleski kaastunnet äratada, ei pretendeeri mingisugusele efektile, vaid et see on väikese, üksindusse tõugatud inimese lihtne, siiras jutustus, kes ei ole

enam harjunud arvestama kellegi kaastunnet, kes on harjunud tundma ainult vaenulikku stiihiat ja harjunud selles olukorras mitte pead kaotama» (17, 167—168).

See, et Gorki nägi kodutuid, jäi talle tema oma sõnade järgi üheks kõige sügavamaks elamuseks kogu edaspidises elus.

Gorki matk 1928. aastal mööda kodumaad jättis talle tohutu mulje. Sorrentos luges ta küll nõukogude ajakirjandust, kaasa arvatud suuretiraažilised vabrikulehed, jälgis kõike, mida Nõukogude Liidus tehakse, sai kümneid kirju töölis- ja maakirjasaatjailt, kes talle kui kunstnikule teinekord hoopis konkreetsemat ja tõhusamat materjali andsid. Kuid kodumaale saabumine erutas teda siiski sügavalt, muutis kõige tulisemad unistused veendumuseks, näitas talle uut inimest võitluses oma õnne eest.

Gorki sõit kodumaale ja tema publitsistika kutsusid emigrantlikus ning välismaa kapitalistlikus ajakirjanduses esile sõimuvalingu.

1928. aastal ilmus juhtivas prantsuse ajalehes «Le Temps» valge emigrandi A. Levinsoni artikkel. Seepeale saatis vasakpoolse orientatsiooniga ajakiri «Europe» Gorkile kirja, milles avaldas pahameelt kallalekippumiste üle ja palus kirjutada vastuse.

«Tänan Teid südamest,» vastas Gorki, «Teie sõbraliku suhtumise eest minusse, mis Teie kirjas nii suurepäraselt väljendub.

Hr. A. Levinsoni artiklis ma ei leia midagi solvavat enda kohta. Ta kordab mulle ammugi tuntud emigrantide ajakirjanduse väidet, et ma olen end «Saatanale» andnud. Selle kohta ma võin öelda ainult niipalju: kui Saatan on olemas ja kui ta mind ära ahvatles, siis ei ole see arvatavasti mingi auahnuse või enesearmastuse «väike paharett», vaid Abaddon, kes on andetu ja inimeste suhtes ükskõikse looja vastu mässu tõstnud. Ainult ma arvan, et ei maksa rääkida Saatanast, kui inimesed on välja mõtelnud ja kaitsevad midagi ääretult hullemat kui põrgu — kaasaegset häbistavat riigikorda. Kas ma lähen «bolševikega», kes eitavad vabadust? Jah, ma lähen nendega, sest ma olen ausate tööinimeste vabaduse poolt, kuid parasiitide ja lobisejate vabaduse vastu... Bolševikega ma vaidlesin ja olin vaenujalal 1918. aastal, kui mulle näis, et neil ei ole jõudu haarata kaasa talurahvast, kes sõja tõttu oli anarhiasse laskunud, ja temaga kokkupõrkel hukutavad töölispartei. See-

järel ma veendusin, et eksin, nüüd aga olen täiesti veendunud, et vene rahvas, vaatamata kõigi Euroopa valitsuste vaenule tema vastu ja selle vaenuga esilekutsutud majanduslikele raskustele, on astunud oma uuestisünni ajastusse.»*

Nii vastas Gorki Lääne avalikule arvamusele.

3

Järgneval, 1929. aastal suundus Gorki põhja poole, Kemisse, Solovki saarele ja edasi Murmanskisse ning Hibiini mägedesse.

Solovki on saar, mille loodust iseloomustavad kahvatud värvivarjundid — järsult erinevad Gorki silmale tuttavatest lõunamaistest eredatest toonidest. Saarele lähenemisel paistavad silma rohelised metsarüüs kingud ja kinkude taustal kloostri kreml. Lähedalt vaadatuna näib kreml, Gorki sõnade järgi, muinasjutuvägilase kätetööna — selle seinad ja tornid on ehitatud hiiglasuurtest mitmevärvilistest kaljurahnudest.

Gorki viibis kasarmus, vestles kurjategijatega, noortega, nägi mitmesuguseid tüüpe ja meenutas inimesi oma nooruspäevilt.

«... Enamus neist kutsub esile üsna kindla veendumuse selles, et nad on mõistnud peamist: nõnda, nagu nemad elasid, ei tohi elada» (17, 215).

Gorki vaatles inimesi, kes, istunud ära oma vangistusaja, olid jäänud saarele ja töötasid nüüd väsimatult, otse armunutena oma tegevusse. Selline oli saare põllumajanduse ja katsejaama juhataja. Tema unistuseks oli külvata saarele kolmsada hektarit külmakindlat nisu, ta aretas kurke, kasvatas roose, õppis tundma taimekahjureid. Ta näitas hobusekasvandust, tervet karja suuri toredaid veiseid, sigalat, kus peekonit kasvatati, piimamajandust. Samasugune oli hõbeja sinirebase- ning sooblikasvanduse juhataja. Kasvandus kujutas endast tervet linna, mitu traattõkete rida oli ära jaotatud «tänavate» abil, puurides asusid majakesed paljude käikude ja väljapääsudega, mis meenutasid urgusid, ja loomale tuttav «sisustus» — puud ja oksarisu. Ta oli

* М. Горький. Избранные сочинения, ГИХЛ, М.—Л., 1932, I kd., lk. 92—93.

osanud kodustada isegi sellise umbuskliku ja tigeda olevuse nagu rebane: see ronis peremehele põlvedele, õlale, võttis tema käest toitu ja ei peitnud, ei ajanud urgu oma poegi, kui inimesed ta puurile lähenesid. Sellised olid ka teised töötajad. Nende inimeste kohta ütles Gorki hästi: «Nad teevad suurt tööd, nende tegevus väärib kõige tõsisemat tähelepanu ja igakülgset abi» (17, 217).

Edasi viis Gorki tee Murmanskisse.

Olukirjelduses «Maailma äärel» jutustab ta uue linna sünnist, annab elavalt tunda selle loova töö tähtsust, selle riikliku ülesehitustöö ulatust, mida siin «maailma äärel» tehakse.

«Maanurk elustub,» lõpetab Gorki oma olukirjelduse. «Kõik elustub meie maal. Kahju ainult, et me teame kõigest sellest ääretult ja häbiväärselt vähe, palju vähem, kui meil tuleks teada» (17, 247).

Murmanskis kohtus Gorki noorsooga, tulevaste ajakirjanikega. Vestlus nendega on säilinud ühe kohtumisest osavõtja mälestustes[36]. Gorki rääkis sellest, millele tuleb ennekõike tähelepanu pöörata. Ta osutas nõrkadele kohtadele, millest ei saa mööda minna, vaid millele on tingimata vaja omistada ühiskondlikku tähtsust, kutsus julgelt kritiseerima puudusi. Eriti peatus Gorki oskusel näha, tähele panna kõige uue jooni ja toetada neid.

Ei ole raske märgata, et Gorki nõuanded noortele ajakirjanikele olid tema enda programmiks.

«Tahaks veel ja veel töötada. Pärast oma romaani kolmanda köite lõpetamist hakkan ma arvatavasti tegelema ajakirjandusega, et veel enam läheneda elule ja peaasjalikult — noorsoole.»[37]

See 1928. aastast pärinev kiri näitab, et Gorki, lõpetamata romaani, unistas ajakirjandusest. Ja ta ei piirdunud unistamisega, vaid koostas varsti uue raamatu — olukirjelduste seeria «Mööda Nõukogude Liitu».

Need olukirjeldused olid Nõukogude Liidus 1928. aastaks saavutatud edusammude tunnistajaiks. Ja mitte ainult selles ei olnud asi, et tööde mehhaniseerimine, tööstuste tehniline varustamine oli võimaldanud NSV Liidul teha seitsmepenikoormasamme, vaid selles, et inimene oli muutunud teiseks, saanud oma riigi tõeliseks peremeheks. Ja Gorki rõhutab seda, tuletab meelde vajadust kasvatada inimene rõhutud tööorjast või ükskõikse suhtumisega käsi-

töölisest «vabaks ja aktiivseks kunstnikuks, kes loob uut kultuuri».

Gorki kirjutab, et ta mõtted rändavad kogu aeg kaugesse minevikku ja minevik on talle oleviku suurepäraseks mõõdupuuks.

Vaikus Aznefti naftatööstustes — juba sellest üksinda piisab, et eraldada uusi tööstusettevõtteid vanadest, täis müra ja vilinat, mida Gorki unustada ei suutnud.

Elades kodutute laste keskel, meenutab ta Nižni Novgorodis asunud alaealiste kurjategijate kolooniat, kus andekad lapsed hukkusid. «Nende laste kurb saatus — see on üks kõige süngemaid plekke minu mälestustes» (17, 154).

Olukirjeldustes vaheldub otsene kirjeldamine jutuajamistega laeval, külateel, arutlustega kodanlikust teadusest, rahvaluule ajaloost, ja kõigel sellel on üks eesmärk — rõhutada inimtahte ja töö imettegevat jõudu.

Ühe oma teekaaslase, Zaporožjest pärineva seltsimehe kohta ütles Gorki: «Ta on arvatavasti üks neist «kaugelenägijaist», kes suurepäraselt näevad, kuivõrd raske on tee tulevikku, kuid keda need raskused ei kohuta.»

Gorki, nagu tema kaaslanegi, nägi, et tee tulevikku on täis raskusi, et sellel teel «laiub isikliku heaolu soo». «On märgata, et nii mõnedki isad juba vajuvad sellesse sohu, annavad end vabatahtlikult vangi väikekodanlusele, kelle vastu nad nii ennastsalgavalt ja kangelaslikult võitlesid.»

Viibides Dneprogessi ehitusel, nägi ta, kuidas hiiglasuurt kaljut puruks lasti. See oigas mõned korrad tumedalt, võpatas ja mattus valgetesse pilvedesse. Kui pilved hajusid, oli kalju muutunud laiemaks, madalamaks, kuid üldine kuju ei olnud palju muutunud — õhku ei olnud lennanud ühtki kivikest.

Insener, kes Gorkit saatis, seletas, et seda ei olevatki vaja. Nii kulub kogu plahvatuse jõud kivimi sisemiseks purustamiseks, õhkulaskmine aga loobiks selle laiali ega jätaks midagi alles.

Ja Gorki kirjutab:

«Mulle meeldis väga selline ökonoomne purustamismeetod. Oleks imetore, kui selle tehnika valdkonnast sotsioloogia valdkonda üle tuua võiks. Aga muidu näiteks majanduslikult purustatud väikekodanlus on plahvatuse lõhkejõust laiali paisatud ja kasvab üsna silmanähtavalt uuesti sisse meie tegelikkusesse» (17, 187).

Selline on Gorki olukirjelduste publitsistlik teravus.

Kunstilisteks aitab neid ajakirjanduslikke olukirjeldusi nende üldise ülesehituse kõrval muuta veel hulk koloriitseid detaile: vaade mäelt öisele Bakuule ja selle võrdlemine Naapoliga, sassuuni armeenlaste tantsud Jerevanis, pildid vanast Kurskist, kesköö-päike Murmanskis, vaade Dneprile, peatus Kemi ja Murmanski vahelises metsas ning vestlus lõkke ääres, jää liikumise kujutamine, selle mõõtmatu raskus, kivi praksumine ja krigin, mida tohutu jäälaviin enda all purustades ja ümaraks tahudes veeretab.

On säilinud ülesvõte 1929. aastast. Gorki, saabunud põhjast tagasi Leningradi, jutustab talle iseloomulike žestidega oma teekonnast Kirovile, kes teda tähelepanelikult kuulab.

Ajakirja «Naši Dostiženija» toimetajana luges Gorki tohutul hulgal materjale, pidas autoritega kirjavahetust, tellis kaastööd.

«Iga päev on omad toimetused, mis sa teed,» kirjutas ta käesolevate ridade autorile. «Ma olen end alati tundnud selle päeva inimesena. Ja nii ma siis nüüd istun ja loen hommikust hilisööni materjale ajakirja «Naši Dostiženija» jaoks. Isegi unetuse olen saavutanud.»

Ta sai arvutul hulgal kirju lugejailt. Need kirjad tõstsid suuresti Aleksei Maksimovitši meeleolu. «Sorteerides kirju, millega Venemaa mind üle puistab,» kirjutas ta, «kadestan ma seda inimest, kes minu arhiivis tuhnima hakkab.»[38]

Tuhandete kirjade hulgas, mida Gorki sai, oli ka vaenulikult meelestatud inimeste kirju. Kõigile neile «korrespondentidele» vastas Gorki artikliga «NSV Liidu «mehhaanilistele kodanikele»».

Halastamatult, hävitava põlgusega neid tööliste ees paljastades lõpetab Gorki oma artikli:

«Inimestele on vaja teistsugust tegelikkust, mitte sellist, milles nad on harjunud elama. Ma näen, et uue tegelikkuse loomise protsess areneb meil, Nõukogude Liidus, imestamapaneva kiirusega, näen, kui toredasti, loovalt voolab ellu uus energia — töölisklassi energia, ja ma usun selle võidusse.

Usun, sest et tean» (24, 441).

Gorki tundis paremini kui keegi teine tsaristlikul Venemaal valitsenud rõhumist, mida ta ise kogu raskuses oma õlul kandma pidi, tundis rahval lasunud alatust ja survet.

Kes siis veel, kui mitte Gorki, võis seda teada? Ja seda teadmist püüdis ta edasi anda noorsoole, püüdis talle sisen-

dada leppimatust mineviku suhtes, õpetada vihkama väikekodanlust kui kapitalismi igandit.

Üheaegselt tööga ajakirja «Naši Dostiženija» toimetuses asutas Gorki ajakirjad «Za Rubežom», «Literaturnaja Utšoba» ja «SSSR na Stroike» ning juhtis nende tööd, pani aluse raamatusarjadele «XIX sajandi noore inimese ajalugu», «Poeedi raamatukogu» ja «Suurmeeste elulugusid».

Viimase sarja eest hoolitses Gorki eriti. Ta toimetas käsikirju ja kirjutas:

«Elulugusid on vaja välja anda iseenesestki mõista mitte aasta ega kaks, vaid niikaua, kuni on välja joonistatud kõigi tähtsamate kultuuritegelaste kujud.»

Tema initsiatiivil tekkisid sellised suurt tähtsust omavad väljaanded, nagu «Vabrikute ja tehaste ajalugu» ning «Kodusõja ajalugu»; ta lõi kaasa, osutas abi kõigile seda vajavaile üldkultuurilise tähtsusega üritustele, rääkimata juba sellisest Aleksei Maksimovitšile südamelähedasest tegevusest, nagu seda oli algajate kirjanike abistamine ja nõukogude kirjanduse juhtimine. Kas puutus asi ühingu «Maha kirjaoskamatus» töösse, polaaraasta organiseerimisse, kodutute kolooniasse, Üleliidulise Eksperimentaal-Meditsiinilise Instituudi organiseerimisse või kümnetesse teistesse riikliku tähtsusega kultuurilistesse ülesannetesse — kõikjal aitas ta oma initsiatiiviga või oma julgustava ning tõsise osavõtuga kaasa.

Tema huvide ja teadmiste mitmekülgsus, tema mõtete ja initsiatiivi sädelus olid tõepoolest hämmastamapanevad.

Gorki oli tõeline, erakordse töövõimega toimetaja. Ta ei lugenud mitte ainult seda, mis oli murtud või osakondade juhatajate poolt ette valmistatud, nagu seda teevad tänapäeva toimetajad, vaid luges ise läbi kõik ajakirjale või raamatusarjale esitatud käsikirjad, ise parandas, ise kirjutas autoritele, ise tõmbas neid ajakirja töösse kaasa. Ta pani oma energiaga tööle ka kõik teised toimetuse kolleegiumi liikmed.

Kolm-neli ajakirja ja niisama palju raamatusarju — see räägib Gorki tohutust toimetajatööst, mis sulas ühte tema üldise organisatsioonilise, publitsistliku ja ilukirjandusliku tegevusega.

Kahjuks lakkasid peaaegu kõik Gorki initsiatiivil asutatud kirjanduslik-poliitilised väljaanded, välja arvatud raamatu-

sarjad «Poeedi raamatukogu» ja «Suurmeeste elulugusid», pärast tema surma ilmumast.

«Vabrikute ja tehaste ajalugu». 10. oktoobril 1931. aastal kiitis ÜK(b)P Keskkomitee Gorki ettepaneku heaks. Riikliku Kirjastuskeskuse koosseisu moodustati uus kirjastus — «Tehaste ajalugu», mille üheks peamiseks juhtijaks oli Gorki. Peatoimetus otsustas aastail 1932—1933 välja anda kakskümmend kuus raamatut. Tehastes organiseeriti toimetuse kolleegiumid.

Ilmusid «Tehaste ajaloo» kogumikud, milles avaldati Gorki ja teiste juhtivate töötajate artikleid. Esimese eraldi raamatuna ilmus «Stalingradi Traktoritehase inimesed», seejärel N. P. Pajalini raamat «Lenini-nimeline Tehas» (endine Semjannikovi tehas), siis «Lugusid Võssokaja mäest», — Võssokogorski rauamaagikaevanduse tööliste jutustused, «Valge mere — Balti mere kanal» ja teised. Toimetusse saadeti veel «Ižorski tehase ajalugu» ja «Moskva—Kaasani raudtee ajalugu». Kogumikes avaldati peatükke «Kolpino tehase ajaloost», «Moskva Instrumenditehasest» ja «Tehase «Sirp ja Vasar» ajaloost».

Gorki kirjutas: «...Ma õnnitlen palavalt töölisautoreid suure, raske ja üpris vastutusrikka töö suurepärase, väga eduka alguse puhul. Selle tööga kinnitab proletariaat veel kord rõõmustavat ja uhkust tekitavat veendumust, et tema loovad jõud on mitmekesised ja ammendamatud.»[39] Gorki kirjutas, et seal, kus tehase ajaloo koostamist on võetud kui massilist poliitilist tööd, annab see töölisklassi uute kihtide kasvatamisel kaugeleulatuvaid tagajärgi. Tehaste ajalugu on eelkõige tööliste klassiteadvuse arengu ajalugu — töölisklassi ajaloolise osa ja oma revolutsioonilise tegevuse õiguse mõistmise ajalugu.

See suure riikliku kultuurilise ja poliitilise tähtsusega üritus soikus. Ilmus veel raamat «Metrooehitajate jutustused», mille organiseeris grupp kirjanikke, kuid üldiselt jäi töö raamatuseeria «Tehaste ajalugu» juures pärast Gorki surma unarusse. Käesoleval ajal kostab uuesti hääli Gorki algatuse taaselustamiseks, kusjuures on teada, et mõnedes tehastes on töö «Tehaste ajaloo» loomiseks juba alanud[40].

«Kodusõja ajalugu». Juba 1930. aastal kirjutas Gorki artikli «Rahvas peab tundma oma ajalugu». Selles artiklis ütles ta: «Kodusõja ajalugu — see on töölisklassis kehastunud suure tõe võidulepääsu ajalugu. Seda ajalugu

peab tundma iga kultuurirevolutsiooni rindel võitleja, iga uue maailma ehitaja» (25, 276).

Organiseeriti toimetus, kuhu kuulus grupp väljapaistvaid poliitikategelasi. Kuid esimene köide ilmus alles 1935., teine aga 1942. aastal, kusjuures viimane lõpeb Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni sündmustega.

Tänapäeval taaselustub ka see Gorki algatus. NLKP Keskkomitee juures asuva Marksismi-Leninismi Instituudi kodusõja ajaloo sektori juhataja professor S. F. Naida teatas, et nüüd on suhteliselt lühikese ajaga kirjutatud «Kodusõja ajaloo» kolmas, neljas ja viies köide. «Sündmuste edasiandmisel on peetud silmas seda, et ajalugu oleks kirjutatud tõepärasena, moonutusteta, mida isikukultus esile kutsus»[41]. Need moonutused andsid end eriti tunda teises köites (1942).

Ja veel üks «ajalugu» oli Gorkil kavas, nimelt «Küla ajalugu». Kuid ta jõudis vaid kutsuda oma korterisse seltsimehed selle ettepaneku arutamiseks ning kirjutada kaks artiklit.

Ajakirjade hulgas, mis Gorki asutas ja mida ta juhtis, oli ka ajakiri «Kolhoznik». Nagu ajakiri «Naši Dostiženija», nii paistis ka see silma selle poolest, et Aleksei Maksimovitš üheaegselt redigeerimisega siin pidevalt enda kirjutatud materjale avaldas.

Küla uute kaadrite kasvatamine, uue kolhoositalurahva kasvatamine oli, nagu Gorki ütles, üheks kõige tähtsamaks ülesandeks. Ta abistas igati ajalehte «Krestjanskaja Gazeta» ja andis enamarenenud maaelanikkonna jaoks spetsiaalse lugemismaterjalina ajakirja «Kolhoznik».

Ta paigutas sinna rea esmaklassilisi jutustusi endisest külast, et kolhoosnikud võiksid mõõdunut tänapäevaga võrrelda. Samuti kui ajakirjas «Naši Dostiženija», esineb Aleksei Maksimovitš ka siin tunnistajana «ajaloo kohtu ees». Ta jutustab inimestest, «keda ränk võitlus leivatüki pärast üksteisega vaenujalale viis, jutustab südantängistavast talupoegade peksmisest kuberneri käsul («Eksekutsioon»), semstvoülema kohtust talupoegade üle («Kotkas»), Krasnuhha külast, kus «kolmekümne seitsmest talumajapidamisest oli üheksateist võlgadesse langenud, üheksateistkümnest viis aga täiesti laostunud,» kus vaesed perekonnad, kes jõukate juures tööl käisid, vaeva nägid, näljas ja vihavaenus elasid («Härg»).

On tekkinud mõte ka seda ajakirja uuesti välja andma

hakata. Sellest kirjutab A. Žavoronkov («Literaturnaja Gazeta», 1957. a., nr. 31):

«On saabunud aeg pöörduda tagasi A. M. Gorki suurepärase idee juurde ja hakata uuesti välja andma kirjanduslik-poliitilist ja populaarteaduslikku ajakirja «Kolhoznik». Näib, et uuesti väljaantav ajakiri võib mitte ainult endise ajakirja «Kolhoznik» paremaid traditsioone jätkata, vaid leiab ka ajakirjandusliku loomingu uusi originaalseid vorme...»

Nii taaselustuvad tänapäeval Gorki ideed.

4

«Selle öö vaikus, mis aitab vaimul tööpäeva mitmesugustest, ehkki tühistest muredest puhata, otsekui sosistab südamele suurte ja väikeste inimeste ülemaailmse töö pidulikku muusikat, uue ajaloo imeilusat laulu — laulu, mida nii julgelt alustas minu kodumaa töötav rahvas» (24, 354).

Nii kirjutas Gorki juba Itaalias, enne Nõukogude Liitu saabumist.

Ta sai nõukogude ajalehti, alates keskajalehtedest kuni vabrikuajalehtedeni, sai töölis-, maa- ja sõjaväekirjasaatjailt kuni kolmkümmend kirja päevas ja jälgis tähelepanelikult, heakskiidu ja vaimustusega oma kodumaa töötajate elu.

Sõit mööda Nõukogude Liitu süvendas seda Gorki meeleolu.

Ta ei sulgenud silmi vene tööliste elus esinevate puuduste ees, alles hiljuti kehtinud kapitalistliku korra igandite ees.

Ta kirjutas, et töölised ja talupojad «elavad võitluses iseoma ebakultuursuse ja harimatusega, tugevasti lihasse ja verre kasvanud igapäevaste halbade harjumustega, mida nad on kodanluselt pärinud, millega neid neetud orjastav maailm on nakatanud».

Üheaegselt sellega teadis ta kindlalt, et on saavutatud kõige tähtsam: töötav rahvas on suurepäraselt aru saanud teadmiste murdumatust jõust, vaba töö jõust ja, mõistnud seda, ta õpib «hästi töötama, uut moodi elama».

Gorki arvates hämmastub tulevane Vene revolutsiooni ajaloo kirjutaja selle üle, mida töölisklass on kümne aasta jooksul teinud.

«Vladimir Lenin,» kirjutas Gorki, «oli inimene, kes uskus, ja ta uskus kõikumatult sellepärast, et ta teadis... Ta nägi, tundis enda ümber tuhandeid uue ajaloo loojaid — töölisklassi eesrindlikke väesalku, kes on töölisklassi mõtte ja usuga kasvatatud ning võimelised viima enda järel kogu töötavat massi...» (24, 377).

Gorkit vaimustas ja innustas «tõeliselt revolutsioonilise ja imesid sünnitava energia» hämmastamapanev pinge.

Ta astus Nõukogude riigi poliitilist võimsust deklareerides pidevalt välja revolutsioonilise proletariaadi kaitseks välis- ja sisevaenlaste vastu.

Kunagi kirjutas Lenin Gorkile:

«Kui Teil aga on tahtmist ka ühiseks tööks poliitilise ajalehe juures — miks mitte jätkata, miks mitte muuta tavaks see žanr, mida Te alustasite «Novaja Žiznis» ilmunud «Märkmetega väikekodanluse kohta» ja alustasite minu meelest hästi»*.

Selle Lenini soovi täitis Gorki täiel määral nõukogude ajakirjanduses. Tema artiklid olid propaganda- ja agitatsioonitöö klassikalisteks näideteks.

Ta propageeris visalt, äärmise selguse ja piltlikkusega Nõukogude Liidu saavutusi, selgitas töö tähtsust, mille vene rahvas oli auasjaks teinud, Nõukogudemaa rahvaste sõpruse ja paljurahvuselise nõukogude kultuuri tõusu tähtsust.

Artiklis «Proletaarne humanism» räägib Gorki imperialismist ja fašismist:

«Erinevaid keeli kõneleva, erinevatest rahvustest proletariaadi massidesse külvavad imperialism ja fašism rahvuslikku vihavaenu, rassilise sallimatuse ja põlguse kurja seemet, mis võib võrsuda rassiliseks vihkamiseks ning raskendada tööliste maailmas nende klassihuvide ühtsuse mõistmist — selle päästva mõistmist, mis üksinda võib kogu maailma töölised ja talupojad aru kaotanud kaupmeeste kaitsetute, õiguseta orjade olukorrast vabastada» (27, 239).

Sellised «märkmed» maailma väikekodanlusest paljastasid Euroopa ja Ameerika tööliste ees kapitalismi, näitasid kapitaliste kui «aru kaotanud kaupmehi».

Ainult osa neist töödest moodustasid kõite «Publitsistlikke artikleid», arvestamata seejuures kirjanduslik-publit-

* V. I. Lenin. Teosed, 34. kd., lk. 341.

A. M. GORKI JA S. M. KIROV BALTI TEHASES LENINGRADIS

1929

A. M. GORKI
JA G. M. DIMITROV
Moskva, Punane väljak, 1934

sistlike artiklite köidet, arvestamata rohkearvulisi kirju, millel oli publitsistlik iseloom.

Gorki kirjutas neil aastail ligi kolmsada artiklit, mis trükiti ajalehtedes «Pravda», «Izvestija» ja mujal.

«Maru, mis purustab vana maailma», «Keelepeks ja silmakirjalikkus», «Sõbralik hüüdlemine», «Punalippude all», «Välismaa töölistele» ja teised artiklid olid ühiskonna- ja kultuuritegelase ning nõukogude võitleja tõeliselt suurepärasteks teosteks.

Gorki mõistis hukka Ameerika fašistide «kultuuri», kes hävitasid neegertöölisi elektritoolil («Kapitalistide terror neegertööliste vastu Ameerikas»), ja vastas ameerika ajakirjanike kirjale mahuka artikliga «Kellega olete teie, «kultuurimeistrid»?»

«Heites mulle ette, et ma «jutlustan vihkamist,» kirjutab Gorki, «soovitate te mulle «jutlustada armastust». Järelikult peate te mind võimeliseks töölistele sisendama: armastage kapitaliste, sest nad õgivad teie jõudu, armastage neid, sest nad hävitavad viljatult teie maa aardeid, armastage inimesi, kes raiskavad teie rauda teid hävitavate relvade valmistamiseks, armastage lurjuseid, kelle tahtel teie lapsed kurtuvad näljast, armastage neid, kes teid hävitavad oma rahu ja täis kõhu huvides, armastage kapitalisti, sest tema kirik hoiab teid pimeduse võimuses.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 518—519.)

Gorki juhib ameerika intelligentide tähelepanu sellele, millise karmi õppetunni ajalugu vene kodanlikele intelligentidele andis: nad ei läinud koos oma töötava rahvaga ja kõdunevad nüüd oma jõuetus vihas, määnduvad emigratsioonis ning surevad varsti viimseni välja, jättes endist mälestuse kui reetureist.

Ameerika ajakirja ankeedi küsimusele: «Mida te mõtlete Ameerika tsivilisatsioonist?» kirjutas Gorki vastuseks:

«Ma arvan, et teie tsivilisatsioon on kõige inetum tsivilisatsioon meie planeedil, sest ta on Euroopa tsivilisatsiooni mitmesuguseid ja häbiväärseid inetusi koletislikult liialdanud» (25, 6).

Kahtlemata nõukogude rahva jõus, oli Gorki samal ajal suur rahukaitsja.

«Nõukogude Liidu tööliste-talupoegade hulgad ei taha sõdida, nad tahavad luua võrdsete riiki. Aga kui neile kallale tungitakse, hakkavad nad kõik end kaitsma nagu üks

mees ja võidavad, sest nende kasuks töötab ajalugu» (26, 35).

See Gorki väide õigustas end täielikult Suures Isamaasõjas.

Gorki unistas palavalt rahust, sellisest viljakast rahust, mis võimaldab sotsialismiehitajate vabal tööl muuta loodust ümber oma vajaduste järgi, koguda materiaalseid hüvesid, muuta töö kunstiks.

Ta pöördus naiste, emade poole ja kirjutas:

«Miks ei tõsta te oma võimsat häält meeletuse vastu, mis ähvardab maailma mürgipilve mässida . . .?

Rinnaga te toidate last, oma käekõrval viite ta ellu, ajalukku — kui töölise, kes oma tööga maailma viljastab, kui kangelase, kui inimkonna edasiviija, kui tarkuse kehastuse, kui kirka mõtleja. Miks te siis teda ähvardava hukkumise ees nii rahulikud, nii ükskõiksed olete? . . .

Emad! Naised! Tõstke häält, teil on õigus seadusi luua. Teilt saab elu alguse ja teie peate kõik nagu üksainus tõusma elu kaitseks surma vastu» (24, 247—248).

Kuid võitlus rahu eest on lahutamatult seotud imperialistliku reaktsiooni kirgliku paljastamisega.

Gorki publitsistlike tööde lehekülgedel on juttu peaaegu kõigist imperialistlike riikide valitsustest. «Mille üle vaidlevad peremehed?» küsis Gorki ja vastas: «Nad vaidlevad selle üle, millisel vargajõugul on õigus kõige rikkam olla ja maailma käsutada.» Ameerika töösturid koguvad tagavaraks terveid mägesid sõjavarustust, mis annab neile hiiglaslikke kasumeid ja tõotab veelgi suuremaid, «sest kogemused kinnitavad, et kõige kasutoovam tegevus on muuta inimesed santideks või saata nad surma».

Kui Euroopa intelligents Amsterdami sõjavastasele kongressile kogunes, sõitis kongressi kutsel Nõukogude delegatsiooniga sinna ka Gorki.

Kuid Hollandi valitsus, vastavalt suuremate imperialistlike riikide valitsuste näpunäidetele, ei lasknud Nõukogude delegatsiooni kongressile.

Siis saatis Gorki kongressi delegaatidele telegrammi, milles ta häbimärgistas Hollandi valitsuse häbistavat argust ja pöördus delegaatide poole sooviga, et nad oleksid üksmeelsed oma eitavas suhtumises imperialistidesse.

«. . . Logelejad, parasiidid, kes on harjunud võõrast töövilja riisuma, kavatsevad uut tapatalgut, et peatada, muuta

maailma ümberkujundamise, tema väärtuste kättevõitmise suurt protsessi.»

Meie päevil kajab Gorki, suure kirjaniku ja suure publitsisti hääl hetkekski vaikimata rahvaste vihases protestis sõja vastu.

Gorki arhiivis on säilinud materjalid raamatuks sotsialistlikust ja kapitalistlikust majandusest. Ta on visandanud teose plaani: kodanlus ehitab oma majandust «arvestades oma võimu igakülgset tugevdamist töötava rahva üle», palgatöö- ja koloniaalorjuse tugevdamist; sotsialistlikus ühiskonnas aga on kõik jõupingutused, kogu töö suunatud ühele eesmärgile — Nõukogude kodumaa sõltumatuse, tema rahvaste vabaduse ja õnne tagamisele[42].

Gorki ülistas oma kodumaad, nimetas seda «maailma kõige rikkamaks maaks, mitmekesiseks oma looduslike tingimuste, maavarade külluse ja kultuuripärandi mitmekesisuse ning andekuse poolest. See andekus ei ole väljamõeldis enda lohutamiseks — see on reaalne fakt, mida meie noor teadus, meie kunst iga päev kinnitab».

«Suur rahvas, temas põleb tohutu energia, mis kogu meie planeedi töölismaailma valgustab!» hüüdis Gorki (25, 271).

Sageli pöördus Gorki noorsoo poole, innustades teda olema ustav «meie võimsale sotsialistlikule kodumaale», kus kõik inimesed on kutsutud töötama elu vanade aluste täielikuks ümberehitamiseks, kus vahemaa kõige pöörasema fantaasia ja reaalse tegelikkuse vahel uskumatu kiirusega väheneb.

«Tunnen end tõusmas mäkke, kust üha laiemalt avaneb miljonite mitmekesise töö võimas ajalooline pilt...»

Selliseid pidulikke sõnu rääkis Gorki. Ta kinnitas, et pole tõkkeid, mida Lenini partei poolt organiseeritud töölisklassi energia ei suudaks ületada.

Ta kutsus üles vihkama vaenlasi, kes on püüdnud maa kommunistliku ümberkorraldamise suurt üritust segada.

«Riigi sees organiseerivad kõige kavalamad vaenlased meie vastu nälga, kulakud terroriseerivad talupoegi-kolkliviste tapmiste, süütamiste ja igasuguste nurjatustega — meie vastu on kõik, mis on juba oma aja ära elanud, ja see annab meile õiguse end ikka veel lugeda kodusõja olukorras olevaiks.»

See artikkel on kirjutatud 15. novembril 1930. aastal, aga

kaks päeva hiljem algas «Tööstuspartei»* protsess. Toimunud sündmustele vastas Gorki mitte ainult publitsistlike artiklitega, vaid ka esmaklassilise ilukirjandusliku teosega.

Umbes sel ajal hakkas ta nähtavasti tõsiselt töötama oma näidendi «Somov ja teised» kallal. See valmis 1931. aasta veebruaris.

Somov on kvalifitseeritud insener, kellel on sidemeid Lääne kapitalistidega. Tema suvila on üks kahjurluse «peastaape». Koos inseneride Bogomolovi ja Izotoviga peab ta nõu, kuidas kahju tekitada: sisseseadet kuhjata, ehitustöid võimalust mööda pidurdada, kapitali käibelt kõrvaldada, neid inimesi eemale tõrjuda, kes ei kuulu nende organisatsiooni, jne.

Siin on katkend nende intiimsest jutuajamisest:

«B o g o m o l o v: Pole õhku, et saaks hingata.

I z o t o v: Tjaa. Vili kõrbeb.

B o g o m o l o v: Arvate, et tuleb ikaldus?

I z o t o v: Räägitakse.

B o g o m o l o v: Teate, see poleks halb, mis?»

Somov ajab asja tasa ja targu. Ta meenutab oma jutuajamist tehase direktori kommunist Terentjeviga: «Seltsimees Somov,» ütles ta, «te olete suurepärane töötaja, imetlen teid ja mõtlen: millal ometi saame niisuguseid töötajaid omade hulgast?»

Ainult tema naine Liidia, kes Somovi kuritegelikest plaanidest midagi ei tea, tunneb tema silmakirjalikkust.

Somovi seletused naisele on näidendi keskseks stseeniks. Soovides ka Liidiat oma eesmärkide saavutamiseks kaasa tõmmata, paljastab ta enda.

«Mina olen silmakirjalik? Jah! Teisiti ei saa! Pole võimalik elada teisiti, kui püüda suure eesmärgi poole, mille ma enesele olen seadnud... Olen mees, kes on kindel oma jõus, oma kutsumuses. Ma olen — võitjate soost...»

See on fašismi, selle eelkäija Nietzsche ideoloogia. Somov unistab sellest, et Lääne kapitalistide abiga panna toime fašistlik riigipööre. Kuid Somov on oma mõttekaaslastest targem. Ta saab aru, et jutt viisaastakust, sotsialistlikust võistlusest ei ole fantaasia, et bolševikud ei ole rumalad, et neil on suurepärane vaist, et noorsugu on andekas ja

* «Tööstuspartei» — vana kodanliku intelligentsi, eeskätt inseneride salajane kahjurlik organisatsioon aastail 1926—1930, mille eesmärgiks oli kapitalismi taastamine NSV Liidus. — *Tõlkija.*

tarmukas. Seepärast muutuvad Somovi sõnad sellest, et töölised haarasid küll võimu, kuid ei oska majandust juhtida, et nende partei laguneb, sest rahvahulgad ei mõista tema ülesandeid, et talupojad on tööliste vastu, hüsteeriliseks karjumiseks.

Somov paneb proovile Jaropegovi, oma koolivenna, kes on ehitusele saadetud, vihjab inseneride solidaarsusele kahjurlikkuses, räägib, et neile, juhtivaile töötajaile, peab tingimata kuuluma tööliste täielik usaldus.

«Jaropegov: Kaldun arvama, et mind usaldatakse.

Somov: Sind! On vaja, et usaldataks meid kõiki, mitte ainult mõnda üksikut! Meie vastu on massid, ja ei tohi sulgeda silmi selle ees, et nende klassivaist läheb üha teravamaks. Sa pead neile seal mingeid loenguid, vestled vist tehnika ajaloost... ja nemad peavad seda iseendast mõistetavaks...

Jaropegov *(naerab)*: Nad poevad mulle hinge otsekui taskusse, kus nende raha seisab. Tõtt öelda, see meeldib mulle.»

Jaropegov tunneb, et insenerid, tema seltsimehed on töölistele võõrad, ja heidab selle üle nalja. Kuid kuni lõpuni ta ei taipa, et töötab kahjurite jõugus, ja alles siis, kui see jõuk sisse kukub, saab talle kõik selgeks.

Koloriitne kuju on vana tööline Krõžov. Ta sõitis Terentjevi juurde teisest tehasest. Seal oli teda töötakistajaks ja intrigandiks tembeldatud, sest ta nõudis, et tehtaks kindlaks, miks tootmine pärast tehase rekonstrueerimist venib. Siis oli ta võtnud «efti», kirjutanud sinna üles kogu tööde käigu ja viivitused ning sõitnud oma vana tuttava Terentjevi juurde.

Tema jutustuses teekonnast on kuulda Gorki oma häält, kes alles äsja mööda kodumaad ringi sõitis.

«Sõitsin siia, nagu öeldakse, üle mäe ja vee, läbi metsa ja maa, vaatan: siin ehitavad, seal ehitavad, teisal jälle, oi sa tuline jutt, küll on mürakas valmis ehitatud. Käredalt on peale hakatud, täie jõuga! Ma muidugi teadsin ettekannetest ja lehtede järgi, aga kui oma silmaga näed, on hoopis teine asi!»

Krõžovi kuju on erakordselt karakteerne. Kogu tema iseloom, tema keel annavad näidendile ereda värvingu.

Näidendis esinevate tüüpide mitmekesisus on üldse ebatavaline. Võib öelda, et see on nende aastate elu entsüklopeedia.

Siin on Liidia, Somovi naine, kes on kaotanud sideme eluga, kes tunneb igavust ja räägib: «Linnas pole keegi eluga rahul, kõik mossitavad, torisevad, peksavad parteilaste üle keelt ja jutustavad vanu Moskva anekdoote.»

Siin on Lissogonov, vana vabrikant, kes püüab Liidiale altkäemaksu anda ja palub põlvili Somovit tema vabrik taastada. Ta tunneb hirmu, et toimub riigipööre ja ta saab tagasi puuduliku sisustusega vabriku.

Siin on Anna Nikolajevna, Somovi ema, endise aja proua oma «heade kommete» ja keelega: «Koguvad igasugust rämpsu, mingit utiili, ja seda meil — Venemaal! Milline häbi Euroopa ees!» Siin on Titova, kes vanal ajal pidas maja «pisilõbudeks». Anna Nikolajevna ütleb tema kohta: «Muidugi oleme sunnitud pidama tutvust igasuguste inimestega...» Siin on Arsenjeva, arsti tütar, kes bolševikele kaasa tunneb ja oskab kaalukalt «jaa» või «ei» öelda. Siin on Terentjev, kes kodusõja ajal Arsenjeva majas päästeti. Ta räägib Drozdovile, oma abilisele: «Temast olen ma, vennas, kolm aastat unistanud... isegi naist pole võtnud. See on ehk naeruväärt...» Siin on Bogomolov, vana insener, väike altkäemaksuvõtja, kes valmistab nõukogude noorsoole «stolõpini kaelasidemeid», kes peab sidet Lissogonovi ja Anna Nikolajevnaga.

Siin on Trojekurov, «lauluõpetaja», kahjur moraalses mõttes, kes sisendab klubi juhatajale, oma «kangelaslikkusest» jampsivale endisele partisanile Kitajevile: «Loomu poolest olete te purustaja, teie peaksite purustama, aga teie ehitate ja ülistate ehitamist, kroonut, see ei sobi teile.» Ta demoraliseeribki Kitajevi ja veenab teda Jaropegovile autoga otsa ajama.

Trojekurov on tegelikult ajalooõpetaja, kuid «nüüd ju Venemaal ajalugu ei ole...», nagu Anna Nikolajevna Somovile räägib.

Näidendis käib võitlus elu ja surma peale. Seliștše lähedalt leiti haavatud tööliskirjasaatja. Süüdati klubi. Maša Valoval löödi pea lõhki. Terentjev räägib: «Hiljuti tulistasid kulakud ühte, lasksid parema kopsu läbi. Oli meelemärkuseta, kui haiglasse toodi, aga kui teadvusele tuli, olid ta esimesed sõnad: «Kas ma jään kauaks põdema?» Ta kardab, teate, töölisfakulteeti vastuvõtuks hiljaks jääda, selles on asi. Meie noored on heast materjalist. Muidugi on ka praaki, nagu see kõige paremaski perekonnas ette tuleb, pere aga on meil üsna suur!»

Üht sellist «praaktoodet» kujutas Gorki Semikovi näol, kelle Trojekurov ära meelitas.

Kuid elurõõmus, reibas, julge ja energiline noorsugu läheb tarmukalt pealetungile. Kommunistlik noor Miša, Ludmilla, kes tahab edasi õppida, Lissogonovi bolševikega ühinenud poeg, Kostjuška Vjazov, Krõžovi tütretütar, kes sõitis Sverdlovskisse õppima, kulak Silantjevi tütar kommunistlik noor Maria, Dunjaša ja kõik teised toovad näidendisse suurepärast hoogsat optimismi ning on tuleviku pandiks.

See oli aeg, kui partei võitles kapitalistlike elementide likvideerimise eest külas. Sellele vastasid kulakud terroriga eesrindlike talupoegade, parteiliikmete ja maakirjasaatjate vastu. Insenerid-kahjurid, kes 1926. aastast alates moodustasid «Tööstuspartei», aktiviseerisid piiri tagant saadud märguande peale oma tegevust. Ka välismaal tegutseti. Inglise valitsus, kes valmistas ette majanduslikku blokaadi, rüüstas meie kaubanduslikku esindust. Poolas tapeti meie saadik Voikov. Londoni eeskujul toimusid kallaletungid Nõukogude saatkonnale ja kaubanduslikule esindusele Berliinis. Samasugused kallaletungid provokatsioonilisel eesmärgil — kutsuda Idas esile olukorra teravnemine — pandi toime ka guomindangi-Hiinas, Pekingis, Šanghais ja Tianjinis. Ja lõpuks organiseerisid Hiina militaristid suure Nõukogude-vastase väljaastumise. Nad panid toime relvastatud kallaletungi Ida-Hiina raudteele ning tungisid kaks kuud hiljem Nõukogude territooriumile. Ka see oli imperialistide katseks päästa valla sõda Nõukogude Liiduga. Hoolikalt konspireeritud kahjurid «Tööstusparteist» olid piiritaguste vene kapitalistide ja välismaa luurega sidemeis. Nad olid seadnud endale eesmärgiks nõukogude võimu kukutamise ja kapitalismi taastamise interventsiooni abil.

Gorki kujutas näidendis eredalt seda võitlust Somovi suvilas viibivate tegelaste kaudu.

1

23. aprillil 1932. aastal toimus meie maa kirjanduselus tähtis sündmus. ÜK(b)P Keskkomitee võttis vastu otsuse kirjanduslik-kunstiliste organisatsioonide ümberkorraldamise kohta.

See otsus oli partei poolt juba varem sel alal tarvitusele võetud abinõude jätkamiseks ja edasiarendamiseks (Lenini artiklid, VK(b)P Keskkomitee resolutsioon organisatsiooni «Proletkult»* kohta 1920. aastal, ÜK(b)P Keskkomitee resolutsioon kirjandusküsimustes 1925. aastal jt.).

Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioon likvideeriti ja kõik kirjanikud, kes toetasid nõukogude võimu platvormi ning püüdsid osa võtta sotsialistlikust ülesehitustööst, ühinesid kommunistliku fraktsiooniga ühtsesse Nõukogude Kirjanike Liitu.

Loodi Nõukogude Kirjanike Liidu Organiseerimiskomitee eesotsas Gorkiga.

On täiesti loomulik, et partei tegi kirjanduslike organisatsioonide ümberkorraldamise ülesandeks Aleksei Maksimovitš Gorkile.

Gorki võitles väsimatult nõukogude kirjanduse ühtsuse eest, igasuguste kirjanduslike rühmituste vastu, kelle ridadesse kuuluvad kriitikud tormiliselt vaidlesid, tuues sellesse vaidlusesse palju ülearust, ebaolulist, isiklikku sümpaatiat ja antipaatiat. «Literaatidel ja kriitikutel tuleb otsida ning rajada uusi teid, mis viivad sõbralikule koostööle töötavate rahvahulkade huvides» (26, 54).

---

* «Proletkult» — kultuurharidusliku organisatsiooni «Proletarskaja Kultura» lühendatud nimetus. See organisatsioon asutati 1917. aasta septembris ja oli teoreetiliselt vääral seisukohal — taotles lahtiütlemist kõigest eelnevast kultuuripärandist ning nn. «puhtproletaarse» kultuuri loomist. — *Tõlkija.*

Gorki otsis visalt võimalusi uue inimese ja uue tegelikkuse näitamiseks. Juba 1928. aastal rääkis ta kirjanikele:

«On tarvis kindlaks määrata, üles otsida ja avada uue inimese positiivsed jooned... Ma arvan, et on vaja realismi romantismiga ühendada» (43).

Kuid see kahe vana stiili mehaaniline ühendamine ei suutnud Gorkit rahuldada. 1929. aastal kirjutas ta:

«Meie kirjanike töö on raske ja keerukas töö. See ei seisa ainult vana tõsielu kritiseerimises, selle pahede nakkavuse paljastamises. Nende ülesanne on uurida, vormistada, kujutada ja seega jaatada uut tõsielu. Tuleb õppida nägema, kuidas vana rämpsu lagunemise vingus süttivad ja löövad leegitsema tuleviku tulukesed.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 354.)

Gorki seda laadi otsingud, mida ta väljendas oma vestlustes nõukogude kirjanikega ja artiklites kirjandusest, olid visad ja kordusid mitmesugustes variantides. 1930. aastal kirjutas ta kriitikute kohta:

«Ääretult imelik ja väga kurb on näha, et peamises ühtselt mõtlevate inimeste vaidlused toimuvad vaenulikus toonis, on tulvil kõige jõhkramaid isiklikke kallaletunge, ja et neis vaidlustes puudub seltsimehelikkuse tunne, peajoone ühtsuse tunnetamine.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 393.)

Gorkit hämmastas pärast tema saabumist Nõukogude Liitu hulk uusi muljeid. Kõige rohkem oli ta üllatunud sotsialismi ehitava reatöötaja võimsast kasvust. Ta kutsus nõukogude kirjanikke üles seda inimest palju tähelepanelikumalt kujutama ja talle palju suuremat abi osutama.

Võttes osa suurest kirjanike koosolekust 1931. aastal, tõstis Aleksei Maksimovitš uuesti üles küsimuse: «Kas ei tuleks otsida võimalust ühendada realism ja romantism millekski kolmandaks, mis suudab kujutada kangelaslikku kaasaega eredamate värvidega, kõnelda sellest ülevamas ja temale väärilisemas toonis?» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 405.)

1932. aastal pöördus ta kirjanike poole: «Kui ajastu kangelase kujutamisel selles valguses, mida ta on pälvinud, takistavad teid realismi võtted, otsige teisi võtteid, töötage nad välja.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 531.)

Nii lähenes Gorki nõukogude kirjanduse uuele meetodile. Ta nimetas seda meetodit «mitmepalgeliseks realismiks».

1932. aastal kogunesid kirjanikud Malaja Nikitskaja tänavale, majja, kus elas Aleksei Maksimovitš, kirjanduslikuks

vestluseks. Samal õhtul saabus Gorki juurde ka Stalin. Kaua vestlesid nad kirjanikega kongressi teemadel.

Mõttevahetuses tegi Stalin ettepaneku nimetada see «miski kolmas», nagu Gorki rääkis, «sotsialistlikuks realismiks».

See kutsus kirjanike hulgas esile suure elevuse. Sotsialistliku realismi printsiip seadis endale ülesandeks uue tegelikkuse jaatamise, nagu ütles Gorki, tegelikkuse õiglase kujutamise tema revolutsioonilises arengus.

Kuid mingi suuna nimetus tekib tavaliselt alles siis, kui kunsti praktika selle äramärkimiseks terminiga küllaldase hulga materjali annab. Nii näiteks Puškin, kes oli küll realist, ei tundnud veel terminit «realism».

1860-ndail aastail, kui sotsialistlik realism ei olnud ilukirjandusse veel ilmunud, kujutas N. G. Tšernõševski oma romaanis «Mida teha?» Veera Pavlovna neljandas unenäos elu sotsialismi ajastul. Töölised koristavad põldudel vilja. «Kui jõudsasti edeneb töö!» imestab Veera unes. Ent miks see ei peaks jõudsasti edenema! Peaaegu kõik teevad ära masinad: lõikavad, seovad vihkudesse ja veavad need ära — inimesed peaaegu ainult käivad, sõidavad ja juhivad masinaid. Ja näed, töö ongi lõppenud, minnakse lõunale. Suurepärane serveerimine. Laual on vaasid lilledega.

Õhtu. Suur tore saal. Inimesed lõbutsevad ja tantsivad, sest nad on hommikupoolikul tublisti tööd teinud. Kes aga ei ole tööl mehe eest väljas olnud, see ei tunne täit lõbu. Kuid siin on ainult pool rahvast. Kus siis ülejäänud on? Neid leidub kõikjal. Ühed on läinud teatrisse, teised valgunud laiali mööda auditooriume, muuseume, istuvad raamatukogus, kolmandad aga viibivad oma tubades, et üksinduses puhata. Siin elavad kõik nii, kuidas kellelgi parem on, siin kehtib kõigi ning igaühe jaoks täielik ja vaba voli.

Nii kujutas sotsialismi Tšernõševski — unenäos, romantiliselt. Kuid nelikümmend aastat hiljem, kui töölisklass tugevnes ja oma jõudu ning õigust ilmutama hakkas, tekkis teine suund.

Gorki näidendit «Väikekodanlased» (1901) võib nimetada sotsialistliku realismi esikteoseks, sest masinist Nil on uueks inimeseks kirjanduses. «Peremees on see, kes tööd teeb,» räägib Nil, ja teatrikülastaja sai aru, et tsenseeritavas näidendis ei olnud võimalik selgemini väljenduda ... Näitlejaile Gorki selgitas: «Nil on inimene, kes rahulikult usub oma jõusse ja õigusesse korraldada kogu elu ja kõik

selle tavad ümber tema, Nili, arusaamise järgi.» See on tööliskiassi kangelane, tulevase revolutsiooni kangelane. Näidendis «Vaenlased» (1906) on see suund juba päris selge. Tööliskollektiiv saab aru, et ainult võitlus kapitalistide, tööliskiassi vaenlaste vastu viib teda uuele, sotsialistlikule teele.

Gorki romaan «Ema». Selle kangelaste jaoks ei ole sotsialism enam ähmane unistus, vaid ajalooline reaalsus, mille tööliskiass endale kätte võitleb. Nad isegi astuvad juba uude tegelikkusesse. Seepärast ongi see romaan nii rõõmus ja optimistlik, vaatamata ümbritseva maailma «mürgisele, piinavale jälkusele», nagu Gorki seda väljendas.

Kui Gorki 1928. aastal vahetult sotsialistliku ülesehitustöö suurust nägi, asus ta tulihingeliselt nõukogude kirjanikele oma kogemusi edasi andma. Ta hoolitses enneköike selle eest, et koondada kõiki kirjanikke ühe tohutu suure ülesande lahendamisele — sotsialismiehitajate abistamisele.

Ta tundis rõõmu, kui ilmusid sellised teosed, nagu F. Gladkovi «Tsement», A. Serafimovitši «Raudne vool», N. Šolohhovi «Vaikne Don», L. Leonovi «Sot», A. Fadejevi «Kaotus», Vs. Ivanovi jutustused ja lühijutud ning paljud teised. Kõik need teosed kuulusid kirjanduslikku suunda, mida hiljem hakati nimetama sotsialistlikuks realismiks. See kirjandus kasvas, lõi ja kasvatas positiivse kangelase, kes suhtus tegelikkusesse bolševistlikult. Kujutades jõuliselt uude tegelikkusesse, uude sotsialistlikku ellu teed rajavat uut inimest, kasvatas see kirjandus lugejas revolutsioonilist taipu, karastas tema vaimu.

Mõiste «sotsialistlik realism» laienes ja arenes.

Ühes kirjas 1933. aastast räägib Gorki oma «lahkhelidest» Leniniga 1917.—1918. aastal ja sellest, et Lenini õigsus ei seisnud mitte ainult tema tunnetava mõistuse jõus ja teooria võitmatus õigsuses, vaid veel milleski peale selle.

«See «veel»,» kirjutas Aleksei Maksimovitš, «on vaatepunkti selline kõrgus, mida on võimalik saavutada vaid siis, kui omatakse harukordset oskust vaadata olevikku tulevikust lähtudes. Ja ma arvan, et just nimelt see kõrgus, see oskus peab olema aluseks tollele «sotsialistlikule realismile», millest meil hakatakse rääkima kui uuest ja vajalikust meie kirjanduses» (30, 301).

Valmistuti üleliiduliseks nõukogude kirjanike kongressiks.

«Meie kirjanike esimene üleliiduline kongress on suurima tähtsusega sündmus,» kirjutas Gorki. «See on kirjandusele eksamiks, tema aruandeks kodumaa ees» (27, 70).

Kogu kongressini jäänud aja töötas Aleksei Maksimovitš energiliselt Nõukogude Kirjanike Liidu Organiseerimiskomitee esimehena.

Nii pidas ta 7. septembril 1933. aastal Organiseerimiskomitee presiidiumi laiendatud istungil kõne, milles kutsus kõiki kirjanikke üles tõstma oma kvalifikatsiooni, see tähendab paremini tundma õppima kodumaad ja lugejat. «Lugeja kasvab,» rääkis ta. «Kogu maa on võimsasse tööhoogu tõmmatud ... Luuakse hämmastamapanevaid asju. Seda on tarvis teada. Nendest protsessidest on vaja osa võtta, neid tuleb uurida. («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 595.)

Ta suunas vene kirjanikke gruppidena vennasvabariikidesse. Nad pidid seal tutvuma rahvusliku loominguga, andma sellele hinnangu ja organiseerima tõlkeid. Osutades sellele, et meie kirjanduses ei esine kangelastena lapsi, rääkis ta vajadusest luua hea lastekirjandus. Ta hoolitses uute kirjanduslike kaadrite eest, tõstis üles küsimuse kirjandusinstituudi organiseerimisest ja nõudis visalt, et seda ära ootamata juba praegu tehastes ja kirjandusringides noori õpetataks.

Aleksei Maksimovitšile ei olnud suuremat rõõmu kui uue talendi, uue andeka töötaja esilekerkimine. Ta tuletas koosolekule meelde sadu ja sadu noori kirjanikke, kes Nõukogude Liidu kõigis vabariikides ja oblastites töötavad ning oma teoseid kümnetes provintsikogumikes ja almanahhides avaldavad, ning nõudis selle algajate armee juhtimist.

«Meie ees seisab hiiglaslik ja suurepärane töö,» rääkis Aleksei Maksimovitš vaimustatult. «Ma väga kutsun teid, seltsimehed, sellele tööle.»

Kongressi avamine määrati 1934. aasta 17. augustile. Põhiettekande nõukogude kirjandusest tegi Gorki.

Aleksei Maksimovitši esinemine, milles ta põhjendas sotsialistliku realismi loomingulisi printsiipe, oli üleskutseks ühtsusele nõukogude kirjanduses.

«Me astume välja sellel maal, kus proletariaat ja talurahvas on Lenini partei juhtimisel kätte võidelnud õiguse kõigi oma võimete ja annete arendamiseks ning kus töölised ja kolhoosnikud iga päev mitmesugusel viisil tõestavad oma oskust seda õigust kasutada.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 675—676.)

Nii algas Aleksei Maksimovitši pidulik kõne, millega ta avas nõukogude kirjanike esimese üleliidulise kongressi.

Gorki rõhutas oma ettekandes tööprotsesside kui kunstilise loomingu allika ja aluse osatähtsust ning paljastas kapitalismi kultuuri, mida kodanlus ei ole kunagi mõistnud kui kogu inimkonna intellektuaalse kasvu vajadust.

Kodanlus püüdis selle poole, et oma võimu maailma üle kindlustada ja kaitsta, ta piiras igati töötava rahva intellektuaalse kasvu võimalusi, kuid lõpptulemusena jõudis siiski selleni, et maailma tekkis uus liikumapanev ja loov jõud — proletariaat.

Leninlaste — kommunistide partei hävitas kapitalismi kogu ääretul tsaristlikul Venemaal ja andis poliitilise võimu tööliste ning talupoegade kätte. Nõukogudemaal on eesmärgiks kõigi inimeste ühesugune kultuurne kasvatamine ja püüe muuta inimeste töö loodusjõudude üle valitsemise kunstiks. «Selle suure eesmärgi kõrguselt peamegi meie, Nõukogude Liidu ausad kirjanikud, vaatlema, hindama, organiseerima oma tegevust.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 693.)

Ma mäletan seda päeva: Gorki seisis kongressi kõnetoolis tuhandetest tema poole pööratud pilkudega inimestest täiskiilutud saalis ja rääkis pikkamööda ning kaalukalt, otsekui kutsudes kõiki osavõtjaid sõbralikule koostööle. See oli hingestatud oraatori kõne.

Kongressist võttis osa hulk välismaa kirjanikke: Prantsusmaalt, Saksamaalt, Taanist, Hispaaniast, Ameerika Ühendriikidest, Tšehhoslovakkiast, Rootsist, Kreekast, Hollandist, Türgist, Norrast, Inglismaalt, Austriast, Hiinast ja Jaapanist.

Paljud neist esinesid leegitsevate revolutsiooniliste kõnedega, jaapanlast Hidžikatot aga ähvardas Jaapani valitsus järgmisel päeval pärast tema esinemist isegi politseiliste repressioonidega.

Prantsuse kirjanik Jean Richard Bloch meenutas Aleksei Maksimovitši kõnetoolis:

«Ma ei pööranud temalt silmi. See kauaaegsest raskest haigusest puretud, juba elatanud inimene — kui imelik see ka pole — kehastas endas võitmatut jõudu... Tema kõne ei jäänud raamatu lehekülgedele, vaid säilib meie mälestuses kui sotsialistliku kultuuri kirjanduslik harta.»[44]

Sotsialistlik realism, nagu see nõukogude kirjanike ulatuslikest vaidlustest näha oli (kongressil esines ligi kaks-

sada kõnelejat), andis vormide ja võtete mitmekesisuse juures võimaluse loomingulisteks otsinguteks.

Kongressil esinesid L. Leonov, F. Gladkov, I. Ehrenburg, K. Fedin, Vs. Ivanov, A. Fadejev, A. Tolstoi, N. Tihhonov, A. Surkov ja rida teisi silmapaistvaid kirjanikke.

K. Fedin rääkis: «Nõukogude Liidu kirjanikud kuulutasid siit kõnetoolist oma ühtsust. See ühtsus kirjanduse valdkonnas väljendus kunsti sisu ideelises ühtsuses.»

A. Fadejev rääkis: «Meie kirjanduse peamine väärtus seisneb selles, et ta on oma põhiolemuselt *sotsialistlik* kirjandus. Me eksisteerime ju selleks, et toetada sotsialistlikku tegelikkust tema võitluses vanaga.»

Vs. Ivanov rääkis: «Me peame otsima uusi töömeetodeid... Sotsialismi kirjanik on inimene, kes peab tundma kunstiteadust, see tähendab, et õppinud tundma oma käsitöö tehnikat, peab ta alati, iga uue nähtuse puhul õppima ka leiutama ja avastama, õppima nägema seda nähtust bolševistliku teaduse, oleviku ja tuleviku teaduse valguses.»

L. Leonov rääkis: «... Niisiis, tuleb luua teoseid, mis on oma aja väärilised. See on väga raske, mida me kõik oma isiklike kogemuste põhjal teame. Mõnikord tundub, et on vaja omada kolm või isegi kümme korda rohkem aju, südant, mehisust ja meisterlikkust, et meie ette seatud ülesannetega toime tulla.»

I. Ehrenburg rääkis: «Kodanlus annab oma autoreile sotsiaalse tellimuse neid lõbustada või väljamõeldud piinadega oma paratamatu hukkumise mõttelt eemale juhtida. Sotsiaalne tellimus, mille meie ühiskond meile annab, on teistsugune. Me kirjutame raamatuid selleks, et aidata meie seltsimeestel kodumaad üles ehitada.»

A. Serafimovitš küsis, kust tuleb meie ilukirjandusse selline hiiglaslik jõud, ja vastas: «Ainult ühest — sellest kohutavast pingest, ühe eesmärgi poole püüdmisest, sellest kunstilise loomingu tohutust sisemisest ühtsusest, mida nõukogude kirjandus endas kannab.»

Esinesid ka paljud teised kirjanikud, kes rääkisid nõukogude kirjanduse ühtsusest loominguliste printsiipide osas.

Oma lõppsõnas rõhutas Gorki, et see literaatide sisemine ideoloogiline ühinemine on ÜK(b)P Keskkomitee 1932. aasta 23. aprilli otsuse tulemus, millega mõisteti hukka literaatide rühmitused, sest nende tekkimise motiividel ei olnud nõukogude kirjanduse suurte ülesannetega midagi ühist.

Nõukogude kirjanike kongressil rääkis Aleksei Maksimovitš tuliselt suulisest rahvaloomingust.

Gorki ei väsinud kunagi kirjanike hulgas propageerimast tähelepanu ja armastust rahvaluule vastu.

«Teritage alati ja väsimatult oma relvi,» kirjutas ta, «õppige tundma ammendamatult rikkalikku, võimsat, suurepärast rahvakeelt! See võib teile anda jõu geniaalsete tunnete ja mõtete väljendamiseks.»[45]

Need suurepärased sõnad näitavad, kui kõrgelt hindas Gorki rahvaluulet. Kuid asi ei piirdu ainult sellega. Kirjas rahvaluule kohta räägib ta selle keele võrratust rikkusest ja puhtusest. Oma eessõnas araabia muinasjuttude väljaandele kirjutab Gorki, et muinasjutud aitavad kirjaniku fantaasiat arendada, kuid kõige tähtsam — rikastavad «tema kehva keelt, tema vaest leksikoni, mida ta sageli püüab «rikastada» «provintsialismidega», «kohalike kõnekäändude» või kergekäeliselt väljamõeldud surnult sündinud sõnakestega.»[46]

Vähe aega enne kongressi, 1934. aastal, alustas Gorki kampaaniat keele puhtuse eest, «sõnakõlksude» vastu kirjanduses.

Ta kirjutas: «On tarvis halastamatut võitlust kirjanduse puhastamiseks sõnalisest rämpsust, võitlust meie keele lihtsuse ja selguse eest, ausa tehnika eest, milleta pole võimalik täpne ideoloogia.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 612.)

Gorki poolt (artiklites «Ühe diskussiooni puhul», «Avalik kiri A. S. Serafimovitšile», «Keelest», «Vestlus noortega») tõstatatud küsimuse arutelust võtsid osa F. Panfjorov, A. Serafimovitš, L. Seifullina, J. Permitin, A. Tolstoi, M. Slonimski, M. Šolohhov, M. Šaginjan, Vs. Ivanov, V. Kiršon, V. Iljenkov jt. Kõik kirjanikud tundsid selle küsimuse vastu kutsealast huvi ja võtsid sõna suulistes diskussioonides ning artiklitega ajalehtedes «Literaturnaja Gazeta» ja «Literaturnõi Leningrad».

Aleksei Maksimovitši seisukohta toetas ajaleht «Pravda»: «Partei ja valitsus, kogu Nõukogudemaa seab üles ja lahendab praegu kõiki sotsialistliku ülesehitustöö küsimusi kvaliteedi eest peetava võitluse tähe all... Keele puhtuse küsimused on meie kirjanduses täie teravusega üles kerkinud: jutt on ju selle keele kvaliteedist, milles meie kirjandus ja ajakirjandus iga päev miljonite töötajatega räägib.»[47]

Gorki võitles vene kirjakeele kui kultuurivahendi puhtuse eest. Kuid ta ei piirdunud sellega. Võitlus vene kultuuri eest laienes võitluseks nõukogude kultuuri, kõigi vennasrahvaste kultuuri eest. Aga millise tähelepanuga Gorki juba ammust ajast suhtus nende rahvaste kultuuri tundmaõppimisse ja propageerimisse, kellel olid ajaloolised sidemed vene rahvaga! Kuidas ta püüdis organiseerida nende kirjanduse eeskujulikku vene keelde tõlkimist!

Juba ühingu «Znanije» kirjastuses sajandi algul kavatses Aleksei Maksimovitš välja anda gruusia, tatari, poola, läti ja armeenia kogumikud, kulutades selleks oma isiklikke summasid. Kuid see ettevõte jäi katki, sest tõlked ei rahuldanud Gorkit.

1912. aastal kirjutas ta Kirjanike Raamatukirjastusele Moskvas, et oleks üpris õigeaegne ja äärmiselt tähtis, kui selle asja, see tähendab rahvuslike kirjanike kogumike väljaandmise, võtaks enda kätte mitte mõni kirjastusfirma kommertskaalutlustel, vaid suurvene kirjanike selts.

«See hea ja vajalik asi,» kirjutas Aleksei Maksimovitš, «tugevdaks uuesti ja ruttu vene kirjanduse vankumalöönud moraalset ja poliitilist prestiiži» (29, 249).

Kirjadest on näha, et Gorki oli rahvuslike kirjanikega kirjavahetuses ja propageeris seda ettevõtet, millele ta nii suurt tähtsust omistas.

Sama aasta detsembris pöördus rühm gruusia kirjanikke Aleksei Maksimovitši poole ettepanekuga olla kavatsetava gruusia kirjanike vene keelde tõlgitud tööde kogumiku toimetajaks.

«Mul on piinlik võtta tõlgete toimetamine enda peale,» vastas ta, «aga kui Te leiate selle vajaliku olevat, võtan» (29, 287).

Vaatamata oma rohkele tööle nõuab Gorki k õ i g i gruusia ajaloo ning kirjanduse ajaloo kohta käivate raamatute kättejuhatamist, ja kui mõni neist juhtub käepärast olema, siis talle saatmist. Käsikirjad palub ta otsekohe panderolliga saata, mitte pakiga, sest pakid käivad liiga aeglaselt. Ja teades, kui suur oli Gorki töövõime ning hoolikus, võime me tema tööd tõlgete toimetamisel ette kujutada.

Kuid ka see ettevõte luhtus, ja Aleksei Maksimovitši arhiivi jäi suur kogumik käsikirjalisi tõlkeid.

Selliseid kogumikke vene kirjanduse kõige silmapaistvamate jõudude osavõtul õnnestus Gorkil läbi raskuste organiseerida ja välja anda alles päris revolutsioonieelseil aas-

A. M. GORKI VESTLEB ESIMESEL ÜLELIIDULISEL NÕUKOGUDE KIRJANIKE KONGRESSIL S. I. GRINTSENKOGA, V. STAVSKI ROMAANI «HOOVÕTT» KANGELASEGA

Moskva, 1934

A. M. GORKI IDA-SIBERI PIONEERIDE, RAAMATU «NÕPSNINADE BAAS» AUTORITE HULGAS

Moskva, 1934

A. M. GORKI JA ROMAIN ROLLAND
Gorki, 1935

tail, kui ta pärast Peterburisse saabumist kirjastuses «Parus» juhtiva koha vastu võttis. Avaldati mahukad kogumikud armeenia, läti ja soome kirjandusest; juudi ja ukraina kirjanduse kogumikud ei jõudnud ilmuda.

Nõukogude ajal aga, kui kadusid tsarismi tingimustes rahvusliku kultuuri propageerimist seganud tsensuuritakistused, ja kui — ning see on kõige tähtsam — Nõukogude Liidu rahvaste vaheliste suhete aluseks said bolševike partei rahvuspoliitika printsiibid (vennalike vabariikide moodustamine, sisult ühtse ning vormilt (keelelt) erineva sotsialistliku kultuuri loomine jne.) — siis kujunes see Gorki pideva hoolitsuse objektiks.

Võib öelda, et ei olnud ühtki suuremat organisatsioonilist küsimust, millega Gorki poleks sidunud küsimust vennasrahvaste kultuurist.

1920. aastal Moskvas Maškovõi põiktänavas oma korteris Leniniga kohtudes rääkis Gorki vajadusest aidata kaasa Nõukogude Liidu rahvaste kirjanduse arengule.[48]

Varsti pärast oma Nõukogude Liitu saabumist 1928. aastal vestles Gorki rahvuslike kirjanikega Kaasanis, Jerevanis, Tbilisis.

Samal ajal rakendas ta oma jõu kõigi nõukogude vabariikide ilukirjanduslike almanahhide väljaandmise organiseerimiseks.

«Praegu on meil vaja üksteist hästi tunda rohkem kui kunagi varem,» kirjutas ta, «sest, kordan, kõik me läheme ühe eesmärgi poole, oleme kutsutud võitlema ühe ja sama ürituse eest.»

Kavi Nadžmile kirjutas ta:

«Võtke teatavaks, et Riiklik Kirjastus kavatseb välja anda «Nõukogude Liidu rahvaste ilukirjanduslikud almanahhid» — iseenesestki mõista, et neist almanahhidest on ka tatari kirjanikel vaja osa võtta» (30, 101—102).

Aleksei Maksimovitš nõudis Riiklikult Kirjastuselt visalt nende almanahhide väljaandmist ja saatis ise laiali kirjad, mis sarnanesid Kavi Nadžmile saadetuga.

Kuid eriti elavat initsiatiivi rahvuslike kultuuride tutvustamisel vene kirjanikele ilmutas Gorki nõukogude kirjanike kongressi eel. Ta propageeris vene kirjanike hulgas rahvuslikku loomingut ja saates viimaseid vennasvabariikidesse, ootas huviga nende tagasisaabumist.

«... Meie, see tähendab vene kirjanikud loevad üleüldse vähe,» kirjutas ta A. S. Štšerbakovile, «kuid «vähemusrah-

vuste» raamatuid hoopiski ei loe. On aga vaja, et loeksid ja näeksid, et vennasvabariikide kirjanikud kirjutavad sugugi mitte halvemini ja mõned isegi paremini kui nemad» (30, 387).

Pärast Gorki ettekannet nõukogude kirjandusest peeti kongressil ettekanded ka ukraina, valgevene, tatari, gruusia, armeenia, tadžiki ja teiste rahvaste kirjandusest. Kongressil oli esindatud üle viiekümne vennasrahva. Ligi kuuskümmend sõnavõtjat rääkisid rahvaste kirjandusest.

Kongressi avasõnas ütles Aleksei Maksimovitš kirjanike liidu tähtsuse kohta:

«See tähtsus seisab selles, et kõigi meie vabariikide erihõimne, paljukeeleline kirjandus astub ühtse tervikuna Nõukogudemaa proletariaadi ette, kõigi maade revolutsioonilise proletariaadi ja kogu maailma meile sõbralike kirjanike ette.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 675.)

Tuliselt ja armastusega rääkis Gorki rahvaste kirjandusest, mis suure vene kirjandusega otsekui ühise pere moodustab. Eriti hoolitses ta tõlgete eest. «Oleks ideaalne,» ütleb ta ühes kirjas, «kui iga Liitu kuuluva rahva iga teos tõlgitaks kõigisse Liidu rahvaste keeltesse.»

See kõikehaarav soov andis talle teenitult «rahvaste kirjanduse isa» nimetuse.

Gorki nõudis vennasrahvaste uudiskirjanduse almanahhide regulaarset väljaandmist mitte harvem kui neli raamatut aastas. Nii pandigi alus almanahhile, mis hiljem sai nimetuse «Družba Narodov» ja mis nüüd on muudetud kord kuus ilmuvaks ajakirjaks.

Dagestani rahvalauliku Suleiman Stalski saabumine kongressile oli otsekui kinnituseks Gorki sõnadele rahvaste kirjanduse ammendamatust rikkusest. Stalski ilmus kongressile mägikarjuse riietuses — bešmetis ja papaahas.

P. Pavlenko, kes tutvus Stalskiga Dagestanis, jutustab tema kohtumisest Aleksei Maksimovitšiga:

«Tasahiljukesi ja otsekui veel kuivetumaks muutudes sisenes Suleiman Stalski toakesse Sammassaali lava taga, kus Gorki teda ootas. Ta tahtis midagi küsida, nähtavasti seda, kuidas tal Aleksei Maksimovitši tervitada tuleb, ja... ei jõudnud. Arglikult naeratades ja säravate, rõõmsate silmadega külalisele otsa vaadates lähenes Gorki juba Stalskile.

«Olen teist palju kuulnud, mul on rõõm suruda teie kätt,» ütles ta ja kummardus lüheldast kasvu, ootamatust kohtu-

misest kohmetunud Stalski poole ... Kuid see kohmetus oli ainult hetkeline. Juba vastas Stalski Gorki küsimustele oma tavalise, poollaulva, vaikse häälega.

«Olen rõõmus, et me mõlemad vanamehed oleme,» lausus ta imestamapaneva õrnusega, «mul on teiega kerge rääkida.»

Ja võtnud kõrvuti istet, alustasid nad tõlgi abil juttu, nagu oleksid mitu aastakümmet tuttavad olnud.»[50]

Stalski luges kongressile oma emakeeles, väljendusrikka intonatsiooniga ja žestide saatel ette oma tervitusvärsid.

Kongressi lõppsõnas ütles Aleksei Maksimovitš, et rahvalaulik Suleiman Stalski jättis talle vapustava mulje.

«Ma nägin,» rääkis Gorki, «kuidas see rauk, kirjaoskamatu, kuid tark, presiidiumis istudes sosistas, luues oma värsse, ja siis luges tema, XX sajandi Homeros, need suurepäraselt ette.

Hoidke inimesi, kes suudavad luua selliseid luulepärle, nagu loob Suleiman.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 710.)

Gorki rääkis, et on vaja hakata laialdaselt tutvuma vennasrahvaste kultuuriga, ja väljendas soovi luua Moskvasse «Üleliiduline Teater», kus kõigi Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu rahvaste näitlejail oleks võimalik tutvustada oma rahvuslikku lavakunsti ning selle kaudu oma rahva kultuurielu minevikku ja tänapäeva.

«Üleliidulise Teatri» asemel hakati Moskvas organiseerima rahvuslikke dekaade, mis on nüüd iga rahva pidupäevadeks ja kogu nõukogude kunsti suursündmusteks.

3

Gorki esmaseks ja alatiseks nõudeks nõukogude kirjanikele oli: järelemõtlikult suhtuda tegelikkusesse, joonduda kangelasliku sotsialismiehitaja, töölisklassi avangardi järgi.

Ta nõudis pingelist tööd, nõudis kirjanduselt maksimaalset abi võitluses kommunismi võidu eest, nõudis kirjanduse üldrahvalikkust nii paatose, sisu kui ka keele poolest.

Millist tuska ta tundis, kui talle näis, et keele iseärasused kujunevad takistuseks hea raamatu mõistmisel kodumaa eri paigus, või et selle raamatu tõlkimisel tekib raskusi, mis ei soodusta tema levikut väljaspool vene keele piire!

L. M. Leonovi romaani «Mägrad» kohta kirjutas ta autorile:

«See raamat jääb kauaks ajaks püsima. Õnnitlen Teid südamest. Kahetsen vaid üht: teos ei ole kirjutatud küllalt lihtsalt. Seda on raske tõlkida võõrkeeltesse... Kaasaegne vene kirjandus aga peaks eriti arvestama Euroopa, tema selle osa, kes siiralt tahab «Venemaad tundma õppida», tähelepanu ja arusaamist. Euroopa ausad inimesed hakkavad taipama, et me elame oma taassünni traagilisel eelõhtul ja et meilt tuleb paljudel õppida» (29, 442).

Nõukogude kirjanik peab Gorki ettekujutuse järgi olema mõistetav kogu maailmale, peab olema sotsialismi võitude ruuporiks, tema ideede kuulutajaks.

Kuni oma elu lõpuni kutsus ta nõukogude kirjandust tõeliselt üllast missiooni täitma ja me teame, kuidas ta ennast ei säästnud, kuidas ta kogu jõu selleks kulutas, et oma tohutut kirge nõukogude kirjanikele edasi anda.

Selle ja tema ettepanekul läbiviidud suure kultuurilise tähtsusega ürituse tõttu nihutas ta oma loomingulise töö ajutiselt tagaplaanile, ehkki ei suutnud unustada, et «Klim Samgini elu», tema kõige tähelepanuväärsem teos, polnud veel lõpetatud.

Gorki ei olnud ju lihtsalt headusest niivõrd osavõtlik, et kirjutas sadu kirju, vastas igasugusele, isegi kõige lihtsameelsemale järelepärimisele mahajäänud kolkast, mingisugusest Venemaa «urkast». Ta vastas alati, kui ainult aimas kirja või käsikirja põhjal talendi algeid, tahet, püüet «edasi ja kõrgemale».

«Ärge keskendage oma tähelepanu *endale*, vaid keskendage kogu maailm *endas*,» kirjutas ta poeet Ahumjanile. «Poeet on maailma kaja, aga mitte oma hinge lapsehoidja» (29, 370—371).

Algajale kirjanikule kirjutas ta:

«Talent? See on armastus oma töö vastu, oskus tööd teha. On tarvis pühendada tervenisti ennast, kogu oma jõud valitud tööle... Te elate kõige huvitavamal ajal, mis kunagi maa peal on olnud. Mõelge ainult: samuti kui igaüks teist uue eluga kaasa läheb, seda ehitada tahab, niisamuti pöörduvad järk-järgult selle juurde ka kümnete miljonite inimeste tahe, kujutlusvõime ja mõtted» (30, 66).

Loendamatu on nende inimeste hulk, keda Gorki abistas, keda ta jalgadele aitas, töös julgustas, innustas ja õpetas. Ja kui ta kas või ande sädetki märkas, ei säästnud ta oma

jõudu, et seda leegiks muuta; kui ta nägi, et inimesel on head tahet ühist üritust teenida, avas ta sellele inimesele laialt oma südame.

Gorki kirjanikuanne, loomingulise töö hiiglaslikud kogemused, tema komme iga uut kirjanduslikku nähtust peaaegu nagu oma isiklikku edu vastu võtta, tema ammune osa kirgliku innustajana ja organisaatorina muutsid ta nõukogude kirjanduses tõeliselt keskseks kujuks, ja võib öelda, et 1920.—1930. aastal ei olnud ühtegi nõukogude kirjanikku, kes poleks Gorkile abi, tähelepanu, nõuannete, teinekord aga isegi oma kirjandusliku olemasolu eest tänu võlgu olnud.

«Ma olen elukutseline, kirjandusse armunud lugeja,» kirjutas Gorki. «Iga kord, kui ilmub uus raamat, avan ma selle sügava erutusega, lootes pingutatult leida selles midagi uut, rõõmustavat, andekat.»[51]

Seda kirjutas Gorki vastuseks korrespondendi küsimusele, miks ta kõike loeb, mis vene kirjanduses ilmub.

Kunagi teatas kirjanik V. J. Zazubrin Aleksei Maksimovitšile, et ta ei jutusta viimasele Siberi noortest kirjanikest, sest juba niigi «tükib tema juurde tuhandete kaupa kirjandusnoori».

Aleksei Maksimovitš vastas sellele väga huvitava kirjaga:

«Vaadake, asi on selles,» kirjutas Aleksei Maksimovitš, «et ma kunagi ei unusta iseennast — 12—16-aastast väheharitud poisikest ja 17—22-aastast kohmakat noormeest... Kui Te teaksite... kui palju ma oma teedel andekaid inimesi kohtasin, kes vaid sellepärast hukkusid, et nad oma püüdluste kõige kõrgema pinge momendil tuge ja abi ei leidnud. Siit siis tulenebki minu suhtumine «kirjandusnoortesse», kes on mulle kahekordselt lähedased — kui inimesed, kes püüavad hea poole, ja kui inimesed, kes tahavad minna mööda teed, mille ma olen juba läbi käinud ja mis mind on varustanud teatud kogemustega, mida neil ei ole. Paljudele kõrvaltvaatajaile — ja sageli ka mulle endale — näib see minu «noortega» jändamine veider, ja tihtilugu teen ma ka vigu, kuid ei ole ju midagi lihtsamat kui inimese hindamisel eksida. Kuid sageli on mul noore tõelist väärtust õnnestunud ka õigesti ära arvata. See rõõmustab ja rahuldab mind, aga vigu ma ei karda, sest ennekõike maksan ma ise nende eest.

Inimene on saatanlikult kaval, ma kirjutan seda kõike

Teile... varjatud eesmärgiga mõjutada ka Teie suhtumist «kirjandusnoortesse». Oodates veendunult suurte ja isegi geniaalsete kunstnike ilmumist meie ajastul, ma ei unusta, et ka Puškin ja Tolstoi olid kunagi noored» (30, 73—74).

Millisest üllameelsusest ja sügavast tähelepanust inimese vastu, millisest loovate jõudude viljaka arengu kirglikust ootusest on need Gorki mõtted läbi imbunud! Väga täpselt nimetab ta sellessamas kirjas armastust inimese, «kõigi imede looja» vastu, oma kõige südamelähedasemaks tegevuseks «ja võib-olla isegi kunstiks».

Gorki mitte ainult ei hoolitsenud ise kõigi algajate ja kasvavate kirjanike eest, vaid pani ka teisi kirjanikke noorte eest hoolitsema, nagu seda on näha tema kirjast V. J. Zazubrinile.

Kuid ei tule arvata, et Gorki tegeles kõigi nende «tuhandete kirjandusnoortega», kes talle oma mingil moel kirjutatud töid saatsid. Siin on tema vastus «Zaporožje linna kirjandusringi liikmetele».

«Kirjanduslikud katsetused, mis te mulle saatsite, jätsid oma lohakuse ja kergusega «ajaviitenaljade» mulje. Ma saan sadu keeleliselt palju vigasemaid käsikirju, kuid neis on alati tunda inimeste siirast püüdu öelda midagi endast ja oma häälega. Teie teostes ma seda ei tundnud... Selliste katsetuste üksikasjalise kritiseerimisega, nagu teie omad on, ei ole mul õigust tegelda, mul ei ole selleks aega.»[52]

Gorki laialdane abi noortele kirjanikele nelja aastakümne jooksul läheb meie kultuuriajalukku kui üks eredamaid tunnistusi tema hiiglaslikust ja mitmekülgsest tööst.

Kui paljud on nende «algajate» kirjanike, omaaegsete «kirjandusnoorte» hulgast tõusnud väljapaistvaiks kirjanikeks, kui paljud on saanud kuulsaks ja kui paljud on oma maise tegevuse juba lõpetanud ning meie hulgast lahkunud.

Aleksei Maksimovitši tööga sel alal võib kõrvutada, ja sedagi ainult mõningal määral, suure Saltõkov-Štšedrini tööd, kes ajakirja «Otetšestvennõje Zapiski» toimetajana terve põlvkonna kirjanikke üles kasvatas.

Ühes oma kirjas N. K. Mihhailovskile ütles Saltõkov-Štšedrin: «Kõik teavad, et ma ei ole palgaline, vaid loodud toimetaja.»

Selline «loodud toimetaja» oli ka Gorki.

Kuivõrd nõudlik ta oli, näitab järgmine juhtum. Kirjanik saatis talle oma olukirjelduste kogu ja teatas:

«Siin on kõik, mis ma anda suudan, rohkemat ärge nõudke.»

Aleksei Maksimovitš luges raamatu läbi ja vastas talle: «... Ma ei usu Teid. Mulle näib, et Te ei taha mingil põhjusel heldem olla. Te otsekui kardate midagi või, andke andeks!, ei viitsi töötada... «Kui suudad — pead!» Teie suudate, olete seda näidanud, tähendab, Te peate töötama» (30, 440).

Ja Aleksei Maksimovitš soovitas kirjanikule uue raamatu teema.

Gorki oli väga nõudlik. Ta praakis halastamatult välja, arvestamata autori noorust ja kogenematust. Ta nõudis pidevat õppimist.

«Kirjanik ei saa olla entsüklopedist,» kirjutas keegi autor Gorkile.

«Kui see on Teie sügav veendumus,» vastas Gorki teravalt, «siis lakake kirjutamast, sest see veendumus räägib, et Te ei ole võimeline või ei taha õppida. Kirjanik peab teadma võimalikult palju. Teie aga tahate endale välja kaubelda õigust harimatusele.»

Ja noominud autorit valjude sõnadega, veenab Aleksei Maksimovitš teda kirja lõpul pehmemalt:

«Ma arvan, et Te olete järeleandmatu, tahtejõuline inimene ja et Teie juures on märgata annet. Võib-olla proovite õppida kirjutama? Tasuks küll.»

Gorki «kunst» seisis selles, et ta käsikirja või kirja taga alati püüdis endale inimest ette kujutada, mõistatada, kes ta on, millised on tema vaimsed huvid ja kas tal on annet. Tihti Aleksei Maksimovitš eksis, kuid ta asus ikka ja uuesti käsikirjade lugemisele ning talentide otsingule.

«Kahtlemine on kunstnikule suurepäraseks omaduseks, iseteadvus aga hukatuseks,» rääkis Aleksei Maksimovitš, ja suur oli tema viha, kui ta kohtas sellist iseteadvust ilma soovita ausalt töötada.

«Ma ei hakka loendama totrusi ja labasusi, millest kubisevad peaaegu kõik Teie mitte lihtsalt halva, vaid häbematult halva raamatu leheküljed,» kirjutas Gorki ühele autorile. «Kirjutan seda kõike siira kibedustundega. Kuidas võivad Nõukogude Liidus eksisteerida literaadid, kes on täielikult kaotanud austuse lugeja vastu? Ja kõige selle juures, lugejaga sotsiaalse seose loomiseks vajaliku teadvuse puudumise, anekdootliku kirjaoskamatuse juures räägite Te hooplevalt: «Mina ja minu loominguline rühmitus...»

«Kogu minu loominguline rühmitus» — tähendab rühma organisaator ja juht olete Teie, sellise haltuurateose looja?... Ma kirjutan Teile jämedalt, kuid üle Teie pea räägin ma kõigile teietaolistele kirjameestele: mõtelge ümber, õppige ausalt töötama. Te peate aru saama, et meie nõukogude tingimustes on halb töö ebaaus töö.»

Teisele literaadile kirjutas Gorki:

«Teie jutustused kutsusid minus esile sellised mõtted: kui imelik! Inimene elab riigis, kus kümned miljonid töötajad oma jõudu säästmata uusi eluvorme loovad, kus sajad tuhanded noored kõrgemates õppeasutustes õpivad ja on enda hulgast juba kümneid tähtsaid tegelasi teaduse valdkonda andnud, kus töölisklass iga päev administratiivtöötajate, leiutajate kaadrit suurendab... inimene elab sellisel maal, sellise rahva hulgas, ja ei näe temas kedagi peale mingisuguste poolidiootide... Kuid võimeid Teil on ja Teie kohustuseks on need igakülgselt välja arendada.»[53]

Aus, visa, järeleandmatu, teinekord isegi piinav argipäevane töö — see on Aleksei Maksimovitši veendumuse järgi kirjandusliku tegevuse aluseks.

Gorki oli kirjandusliku töö suureks õpetajaks. F. Gladkov, M. Šolohhov, V. Šiškov, V. Bahmetjev, A. Fadejev, L. Leonov, K. Fedin, Vs. Ivanov, P. Pavlenko, N. Tihhonov ja paljud teised kirjanikud, kes moodustasid nõukogude kirjanduse uhkuse, kasvasid Gorki mõju all, võtsid teda kui õpetajat oma töös.

«Kui karm Gorki oma arvamustes kirjanduse kohta ka ei olnud,» meenutab K. Fedin, «ometi sisendas ta kirjanikusse pidevalt üht ja sama võimsat tunnet: sa oled peremees, mine ja juhi seda majandust, mida kirjanduseks nimetatakse, see on sinu... Ta sisendas usku kirjanduslikku tegevusse, veenas selle suuruses.»

P. Pavlenko kirjutas Gorki pool veedetud õhtute kohta:

«Istud, jood teed, kuulad Aleksei Maksimovitši ja korraga tunned, et sa oled elukutselt Puškini kaasvõitleja, kuulud ühte Turgenevi, Tšernõševski, Lev Tolstoi ja Tšehhoviga, oled — jumala pärast! — nende seaduslik pärija ja nende töö jätkaja.»

F. Gladkov kirjutas oma pikast jutuajamisest Aleksei Maksimovitšiga. Gorki kutsus teda sellele jutuajamisele ja sundis rääkima oma lapsepõlvest ning noorusest. Seejärel võttis temalt sõna, et ta kõik selle mitte midagi varjamata lugejale jutustab. «Ei tarvitse silmi sulgeda masendavate ja

negatiivsete nähtuste ees, — neid aga oli minevikus palju ja nad olid vältimatud, — kuid rõhutage positiivseid, elujaatavaid nähtusi ja valgustage neid eredalt.» F. Gladkov täitis selle lubaduse, sest kogu aeg, isegi kahtluse ning mõtiskluse tundidel kostis järeleandmatult Aleksei Maksimovitši sisendav hääl: «See on väga tähtis, väga vajalik.» Nii sündisid Gladkovi teosed «Jutustus lapsepõlvest» ja «Priius».

Vs. Ivanov jutustas, kuidas Gorki teda kui algajat kirjanikku õpetas. Gorkile meeldis Ivanovi Siberist saadetud jutustus. Õnnelik autor saatis talle seepeale terve «virna» jutustusi. Gorki vastas, et need on nõrgad, et on vaja töötada ja õppida. Pärast kodusõda saabus Vs. Ivanov nälgivasse Petrogradi Gorki juurde. Saapa tald tuli lahti ja ta sidus selle roostetanud traadiga kinni. «Te peate oma saapad ära parandada laskma. Samuti vajate toidupoolist, tuba... Kuid kõigepealt jutustage kas või vähekenegi endast. Mida te mõtlete kirjutada?»

... Kirjutasin jutustused ja tõin need Gorkile. Ta hõõrus erutatult käsi:

«Tulge homme, räägime teie jutustustest.»

Hommikul ma läksin tema poole... Nägin kuiva, pisut hämmeldunud nägu ja nagu mõttes tema poolt enda ümber joonistatud ringi.

«Teie jutustused on viimistlemata, lohakad. Trükkida neid ei saa.» Ja vaikinud natuke aega, lisas ta: «Aga te olete andekas inimene. Millest see siis tuleb?»

Vs. Ivanov võttis oma jutustused ja läks täis raevu koju. Näis, et kõik on lõppenud. Siis aga tuletas meelde: «Kuid ta ju ütles, et jutustused on *viimistlemata*. Tähendab, on tarvis töötada, otsida, vaeva näha.» Ta kirjutas kolm ööpäeva peaaegu laua tagant tõusmata. Neljandal päeval sai leib otsa. Kuid ka jutustus oli lõpetatud. Selle pealkirjaks oli «Partisanid». Autor palus Gorki käest leiba.

«Vastu õhtut sain ma järgmise kirja.

«Kuidas teil siis leiba ei ole, mu sõber! Te peate seda korrapäraselt saama Teadlaste Majas. Samas on teil tarvis lasta kinni õmmelda ka oma saapad.»»

Hommikul toodi autorile Teadlaste Majast saapad. Päev hiljem aga sai ta orderi: «Anda Vsevolod Ivanovile välja paar saapaid.» Ja nädala pärast, kui ta Teadlaste Maja marmortrepist mööda läks, peatas teda ülevalt Aleksei Maksimovitši hääl:

««Ivanov, mul on teie jaoks kabinetis üks asi. Oodake!» Ja ta tõi mulle paari saapaid.

«Mul on juba kolm paari saapaid, Aleksei Maksimovitš,» laususin ma liigutatult. «Mulle jätkub neist kauaks ajaks!»

«Pole viga, kuluvad ära, võtke vastu: kirjutate suurepäraseid jutustusi.»»[55]

Nii õnnitles Gorki Vs. Ivanovi kirjandusliku tegevuse alguse puhul.

Siin on Gorkile iseloomulikud sõnad, millega ta ühe noore kirjaniku poole pöördus:

«...Ärge harjutage ennast tühiseid asju kirjutama, kui Te olete suuteline tõsist tööd tegema. Töötage rohkem, lugege ja jälgige inimesi, ergutage end. Ja üleüldse, kui Te juba olete kunsti kallale asunud, siis ärge ennast säästke! Siin on vaja värelevat ja kirglikku südant.»[56]

Mitte miski ei pälvinud Aleksei Maksimovitši kibedamat ja raskemat etteheidet kui kirjaniku pealiskaudne, kergekäeline suhtumine oma töösse.

«...Teie kergekäeline, pealiskaudne suhtumine kirjandusliku tegevusse seletub sellega, et Teile väga odavalt tunnustust omistati,» kirjutas ta autorile, kes liialt kuulsust taga ajas.

«Ei ole kahtlust,» kirjutas ta literaadile, kelle juures märkas ükskõikset ja tähelepanematut suhtumist oma töösse, «et Te olete andekas inimene, kuid, vabandage! halb töötaja. Te kiirustate liialt töö lõpetamisega ja nähtavasti ei tunne selle juures naudingut.»

«Üldiselt siiski — söandage!» kirjutas ta algajale autorile pärast tema esimeste käsikirjade läbivaatamist. «Kuid — õppige! Seda pidage ennekõike ja alati, kuni surmani meeles.»

«Te küsite, kuidas kirjutada,» vastas ta teisele korrespondendile. «Kirjutage nõnda, nagu oleksite tunnistajaks sajandeid kestnud protsessil tõe ja vale vahel, ja kohtunikuks on Teie parim sõber, kelle õiglusesse Te vääramatult usute ja kelle eest Te mitte midagi varjata ei taha ja isegi ei suuda.»

Need Gorki sügavat tarkust täis mõtted kuuluvad aega, kui ta kirjutas oma kõige tähelepanuväärsemat teost, neljaköitelist epopöad «Klim Samgini elu».

See haarab Venemaa ajaloost peaaegu pool sajandit, ja Gorki kirjutas seda just nimelt nõnda: nagu tunnistaja —

ja kui suur, kogenud ning paljuteadev tunnistaja! — tõe ja vale vahel sajandeid kestnud protsessil.

Ja tal oli selline kirglik tahe tööd teha, et ta armastas rääkida inimese, «kõigi imede looja», surematusest.

«Oleks mõistlikum ja ökonoomsem,» kirjutas ta käesolevate ridade autorile, «luua inimesed igavestena, nagu seda, arvatavasti, on universum...»[57]

Talle oli vähe inimese elueast, ta nõudis ajaliselt piiramatut eksistentsi, ja seda kas mitte sellepärast, et tema enda elujõud oli ammendamatu.

NELJAS PEATÜKK

1

Aleksei Maksimovitš kirjutas S. P. Podjatševile:

«Ma kirjutan Teile harva ainult sellepärast, et mul ei ole sugugi aega pidada kirjavahetust oma lõbuks. Te ei suuda ette kujutada, kui palju mul kirjutada tuleb. Eile näiteks sain ma 17 kirja, täna 14, ja oma kümmekond neist nõuab asjalikke vastuseid. Muidugi mõista ma ei nurise, sest kui oled võtnud koorma kanda, siis ära kurda, et ei jaksa. Kuid mul on vaja kirjutada artikleid, *näidendit tahaks kirjutada**, mul on lõpetamata «Samgin», aga paremas käes on reuma ... Ja üleüldse — 63 aastat annavad ennast tunda» (30, 205).

Oma erakordse koormuse juures jätkas Aleksei Maksimovitš töötamist dramaturgia alal.

Gorki armastas teatrit. Teatrikunst oli tema jaoks populaarseks massiliseks kunstiharuks, mis pealtvaatajaid vapustab ja rõõmustab. Ta hindas väga seda sadu tuhandeid inimesi nakatavat omadust.

Näidend, millest Aleksei Maksimovitš Podjatševile kirjutas, toodi lavale 1932. aasta sügisel.

See näidend — «Jegor Bulõtšov ja teised» — kujutab sündmusi kaupmehe majas 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni eelõhtul.

Näidend «Jegor Bulõtšov ja teised» võitis oma poliitilise tähtsuse, meisterliku ülesehituse ja tegelaste väljendusrikka keele tõttu kiiresti pealtvaataja sümpaatia.

Tegevus toimub provintsis, kubermangulinnas.

Bulõtšov, nimekas kaupmees, on võrsunud burlakkide hulgast («minu isa vinnas palgiparvi»), murdis endale

---

* Minu kursiiv — *I. G.*

energia ja rusikate abil tee rikkuse juurde, abiellus kaupmehetütrega ja sai rikkaliku kaasavara. «Kui tubli ta siis oli,» ütleb tema kohta naine.

Saanud kapitalistiks, suurendab ta oma kapitali, riisub. «Noorusest peale palju tapetud, riisutud,» räägib Bulõtšov bõliina värssidega.

Kuid arvatavasti oli tal juba nooruses kahtlusi, mille aga kapitalistlik hasart hiljem lämmatas. Nüüd, 1916. aastal jõudis ta kõigi nende kodanlike kommete ja tavade eitamiseni, mille aktiivne esindaja ta ise veel hiljuti oli.

Ta jõudis nende eitamiseni nüüd, kui «inimesed nagu mustkunstnikud otse õhust raha võtavad».

Baškin, Bulõtšovi asjaajaja, räägib tema naisele:

«Igal pool sajab raha nagu katkisest taskust, kerjused ajavad tuhandeid kokku... Dostigajev on nii paksuks läinud, et ükski nööp ei lähe enam kinni, ja räägib ainult tuhandetest. Jegor Vassiljevitš aga hakkab nagu segaseks minema. Ennest ütles: «Ma pole elus oma õigele kohale sattunud.» Mida see tähendab?»

Mida see tähendab — seda ei tea ei Baškin ega ka Bulõtšovi naine. Viimane paneb selle Bulõtšovile omaste vempude arvele.

Muidugi on Bulõtšov vembumees. Kuid praegu hakkab tema vempudes paistma kõige ümberringi toimuva eitamine.

Ta tuleb haiglast haavatute juurest ja räägib: «Niivõrd palju rahvast on sandiks teinud, et õudne vaadata...» Papp Pavlin aga räägib ennatlikult vahele: «Kuid sõjad mitte üksnes ei laasta, vaid ka rikastavad nii kogemustega kui ka...» Ja Bulõtšov katkestab teda: «Kes sõdib, kes varastab.»

Igalt tema juurde tulnud inimeselt uurib ta «tõde». Baškin, kes tuleb tema käest luba saama kindral Betlingile altkäemaksu andmiseks, et viimane neilt kalevi vastu võtaks, saab järgmise ülekuulamise osaliseks:

«*Bulõtšov*: Ja mis veel? Õnnetu sõda? Kellele õnnetu?

Baškin: Meile.

Bulõtšov: Kellele meile? Sa ju räägid: sõja pealt teenitakse miljoneid? Noh?

Baškin: Tähendab... rahvale.

Bulõtšov: Rahvas on maainimesed, neil ükspuha, kas elada või surra. Näed, missugune su tõde on!

Baškin: Minge ikka! Mis tõde see on?

Bulõtšov: Kõige ehtsam! See just ongi tõde. Ma ütlen otsekoheselt: minu asi on raha teha, maarahva asi — vilja kasvatada, kaupu osta. Mis muud tõde siis veel võib olla?»

«Tõde» uurib Bulõtšov igaühelt, kes tema juurde tuleb, pärib mitte paljastamiseks, vaid et ise veenduda kapitalistliku tegelikkuse roiskumises.

Bulõtšovil on maksavähk. Haigus on teda ta tavaliste tööde juurest eemale kiskunud, sisendanud kahtlusi ja muutnud suhtumise ümbruskonda veelgi teravamaks.

Ta vaidleb Melaniaga, kloostriülemaga, kelle rahad on paigutatud Bulõtšovi ettevõttesse. Viimane ähvardab jumala kohtuga. Bulõtšov aga paljastab tema variserlikkust.

Ta püüab «tõde» jalule seada alandatud vastase üle võidutsedes, püüab temast välja pigistada alatu «vale».

Baškin taandub tema ees. Melania, vaimulikurüüs ja sau käes, muutub meeletuks ning kaotab oma kloostriülema väärikuse. Papp Pavlin põgeneb Bulõtšovi sõnadest häbistatuna.

Bulõtšov ei taha surra. Ta haarab kinni kõigist abinõudest, mida talle soovitatakse. Ehk aitab? Ja ta juurde saadetakse lolle ning kelme.

Kui tuletõrjujast pasunapuhuja, kes ravib pasunahäälega, võtab pettuse omaks ja tunnistab, et tal ei ole häbi petta, kui usutakse, satub Bulõtšov lõbusasse tujju.

«Ka see on tõsi!» räägib ta. «Aga papp Pavlin seda ei ütle! Tema ei julge!»

Saanud teada, et tuletõrjuja nimi on Gavrilo, käsib Bulõtšov teda kõigest jõust puhuda.

Ja kui kodused ning külalised ära jooksevad, karjub ta: «Puhu neil kõrvad lukku, Gavrilo! See on ju peaingel Gaabriel, kes puhub viimsepäeva pasunat!...»

Sellise ägeda, traagilise vembuga kuulutab Bulõtšov viimsetpäeva, maailma lõppu ja «hirmsat kohtumõistmist» varguse, pettuse ning riisumise üle.

Samal ajal aga ootavad kodused tema surma, et pärandust kätte saada.

Bulõtšovi naine Ksenja räägib Baškinile, et ta kahetseb abiellumist Bulõtšoviga, õigem oleks olnud minna temale, Baškinile. Räägib, et tema väimees Zvontsov ja tütar Varvara heidavad ta pärast Bulõtšovi surma tänavale. Baškin

lausub sellepeale: «Kõik võib juhtuda. Sõda. Sõjas ei tunta häbi ega halastust.»

Bulõtšov tunneb kogu oma olemusega, et «riik, mis lehkab, hukkub». Dostigajevid ja Zvontsovid seevastu ootavad kodanliku korra õitsengut.

Zvontsov, advokaat-kadett, unistab poliitilisest karjäärist, mõjuvõimust kubermangus ja ministriportfellist, Varvara poliitilise salongi asutamisest, Dostigajev hiiglaslikest finantsoperatsioonidest, ja kõik nad suhtuvad Bulõtšovi heitlustesse kui veidratesse tempudesse ja totrustesse.

Näidend hämmastas pealtvaatajat oma lihtsusega ja tervendas arusaamist tõelisest teatraalsusest. See lihtsus oli sedavõrd ebatavaline, et Vahtangovi-nimelise teatri näitejuht B. Zahhava meenutab teatri esialgset tööd näidendi juures nõnda:

«...Me jaotasime vaatused episoodideks, paigutasime teksti ümber, mille tulemusena üksikud osad sattusid ühest vaatusest teise, koostasime proloogi, monteerisime näidendi teksti sisse ajalehtede ja luuletuste lugemisi jms., kusagil julgesime isegi — hirmus mõelda! — paigutada Gorki teksti sisse meie endi koostatud repliike.»[58]

Tuli välja, et kogu seda teatraliseerimist pole vaja, et näidend on oma ülesehituselt ja keelelt klassikaline.

Näidendis on kolm motiivi. Esimene motiiv — Bulõtšovi võitlus oma elu pärast, äge võitlus ja teadmine, et ta on surma vastu jõuetu. «Aitaks jumal ja suudaks ka ise pisut,» räägib ta «õndsa» Propotei sõnu korrates.

Teine motiiv — Bulõtšov võitluses teda ümbritsevate inimestega, kes tema surma ootavad ja keerukaid intriige koovad, valmis haarama pärandust ja rebima sellest endale võimalikult suuremat tükki. Kasutades lugu pasunapuhujaga, valmistuvad arstid Bulõtšovi hullumeelseks tunnistama, et kohtus tema testamendile vastu vaielda.

Ja kolmas motiiv — lähenev Veebruarirevolutsioon, mis ähvardab ekspluataatorliku korra minema pühkida. Bulõtšov, kes ise, oma teid mööda kaotas usu kapitalismi rööpvellikesse seadustesse, räägib mõtlikult: «Küsimus ei ole mitte tsaaris... vaid asja sisus endas...» Dostigajevid ja Zvontsovid aga panevad oma spekulandilootused kodanlikule revolutsioonile. Näidendi lõpul, kui Bulõtšovi pärast «õndsa» Propotei tantsu raske haigushoog haarab, lausub Dostigajev: «Ja demonstratsioon tuleb... Vaja kaasa lüüa.»

Niisuguse hiiglasliku ja keerulise sisu on autor mahutanud selle lühikese näidendi kolme vaatusesse.

A. N. Tolstoi kirjutas Aleksei Maksimovitšile:

«Te ei ole kunagi tõusnud kunsti sellise lihtsuseni. Just selline peab olema kunst — rääkima kõige tähtsamast sõnadega, mis tulevad ajust — otse ja lihtsalt, ilma vormi tinglikkuseta. Näidend kutsub esile tohutult sügava mulje. Hämmastamapanev on see, et Te pärast niisuguse tee läbikäimist jõudsite sellise värske ja noore kunstini...» (18, 420).

Näidendiga «Jegor Bulõtšov ja teised» tõi Gorki nõukogude dramaturgia arengusse järsu muudatuse. See kujunes otsustavaks pöördepunktiks. «Ilma vormi tinglikkuseta», ilma teatraliseerimiseta, ilma välise iluta, ilma pealetükkivate ideedeta, ilma stiliseerimata, melodramaatilisuseta, «otse ja lihtsalt» näitas Gorki keerulist ja vastuolulist kangelast. Kunstiliselt värvikas ei ole mitte ainult Bulõtšov, vaid ka teised, kõige väiksemad, episoodilised tegelased, ja kõik see moodustab ühe suure sotsiaalse terviku. Ehkki näidendis pole seda kusagil öeldud, tajuvad lugeja ja pealtvaataja kogu aeg, et tegevus toimub sotsialistliku revolutsiooni lävel.

Teine näidend — «Dostigajev ja teised» — tuli lavale 1933. aastal. Selle tegevus toimub 1917. aasta juulis, septembris ja oktoobris.

Kui me esimeses näidendis näeme ainult tormi, sotsialistliku revolutsiooni ettekuulutajat, siis teises näidendis kohtame juba tormi ennast.

Rahvas on tõusnud nagu laine, töölised ja soldatid peavad tehastes ning tänavatel miitinguid.

Kaupmeeste klubis on Zvontsov, Ajutise Valitsuse komissar, «kuberner», nagu kaaskodanikud teda irooniliselt nimetavad, tema naine Varvara — sõjakas kadett, Dostigajev, kindral Betling, mustasajalised Nestrašnõi ja Gubin, kaupmehed Trojekurov ja Tselovanjev, vabrikant Lissogonov, Pavlin, endine politseinik Mokroussov, Melania. Kõik nad on nõutud, ei tea, kuidas olla, mida ette võtta.

Ainult Dostigajev kuulab-vaatab, heidab nalja ja kaalutleb, millele ennast kohandada.

Teises vaatuses, kui Melania pärast kokkupõrget bolševik Rjabininiga karjub: «Kuhu me oleme jõudnud! Ei saa enam arreteeridagi... Röövel käib kõikide nähes ringi, ja teda on

keelatud kinni võtta. Mis see siis on?» vastab Dostigajev: «Kinni võtta ei tohi! Vabadus.»

Ja mõtiskleb: «Kui niisuguseid Rjabinineid on viis või kümme tuhat... Aga neid võib rohkemgi olla... Njaa... Ei võta kinni. Aga kui neile raskel ajal... tundmatul teel jalg taha panna?»

Siin me näeme, et Dostigajev, kes ei looda Rjabinineist võitu saada, kavatseb juba kahjuriks hakata.

Aga kui erutatud Pavlin toob teate Oktoobripöördest, räägib Dostigajev, nagu poleks midagi erilist juhtunud:

«Tähendab, Petrogradis moodustati uus valitsus, tööliste valitsus? Ja mis siis? Meie vanaisad ja vanavanaisad olid tööliste hulgast pärit, isad elasid ja töötasid koos töölistega, miks siis meie ei või?»

Pavlin aga hüüab pettunult:

«Oh, Vassili Jefimovitš, kui halba nalja te heidate!...»

Kuid Dostigajev on naljast kaugel. Ta ainult lipitseb oskuslikult, mida seesama õhtu kinnitab. Dostigajevi juurde tulevad kaks paadunud mustasajalist, Nestrašnõi ja Gubin, et teda vandenõusse kaasa tõmmata ning Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogule relvastatud kallaletungi korraldada.

Dostigajev ajab nendega poliitilist juttu, mis teda millekski ei kohusta, ja uurib samal ajal välja nende saladused. Aga kui tulevad soldatid, et mustasajalisi arreteerida, süüdistab ta külalisi selles, et nad «tulid fantaasiatega», mida ta keeldus isegi kuulamast, ja toob tunnistajaks isa Pavlini...

Kuid Dostigajevil ei õnnestu end välja keerutada.

Näidendi viimane etteaste on pühendatud «habemikule soldatile».

«Habemik soldat» on episoodiline kuju, kuid Gorkile äärmiselt tähtis. See soldat jääb Dostigajevite imestuseks nende juurde valvesse, ja näidend lõpeb tema ning arreteeritute dialoogiga.

Vestluses näitlejatega pärast üht proovi rääkis Gorki «habemiku soldati» kohta:

«Teda tuleb täpsemaks muuta. Ta on eepiline soldat. Pagan teab, mida ta oma eluajal on näinud; ta oli varem tallipoiss. Mitte seda, et ta taipas midagi, kuid ta tundis, tajus kogu oma olemusega: «Näe, mida on tarvis teha.» Ta on tüüpiline tolle aja inimene... Ta on sellel teel 1906. aastast; 1912. aastal — Leena sündmused; ta nägi, kuidas seltsi-

mehed kannatasid, massid kannatasid. See on mingi massiinimene, kellegi käe sõrm. Ma ei taha öelda, et ta ajalooliselt seda valu tundis, kuid isiklikult tundis küll. Nii et tal eriliselt rahutuks muutuda, eriliselt rääkida pole tarvis. Ta räägib rahulikult. Kahjuröömutsema ta ei hakka, ei hakka ka haledust tundma. Kui vaja, laseb ta ise kellegi maha...»[59]

Sellise eepilise kujuga lõpeb näidend «Dostigajev ja teised».

Kui ma valmistasin ette M. Gorki kogutud teoste teist väljaannet, küsisin ma Aleksei Maksimovitšilt järele, kas mitte võtta neisse tema kaht selleks ajaks juba valmis kirjutatud näidendit. 21. detsembril 1932. aastal vastas Aleksei Maksimovitš: ««Bulõtšovi» ja «Dostigajevit» ei ole ka vaja sisse võtta, kui kirjutan kolmanda näidendi, anname nad kõik korraga välja, eraldi raamatuna» (30, 265).

Kolmandaks näidendiks pidi Aleksei Maksimovitši sõnade järgi olema «Rjabinin ja teised».

Töö rohkuse tõttu ei õnnestunud Gorkil kahjuks seda kirjutada. Kahjuks sellepärast, et Rjabinin oleks olnud tõeline bolševik. Näidendis «Dostigajev ja teised» on teda näidatud targa ja lõbusa inimesena, kes teab, mida ta tahab, ja kes julgelt masse enda järel viib. Gorki näitab teda ainult teises vaatuses, kuid ta jääb meelde kui Gorki loomingu üks suurepärasemaid kujusid. Gorki dramaturgias on «väike» maailm laval alati «suure» maailma — ajaloo — peegelduseks. Nii on ka Rjabinin — peaaegu episoodiline kuju — antud kui poliitiline juht, agitaator ja kasvataja. Ta õpetab Tjatinit, kuidas proklamatsioone kirjutada, kiidab Donati tema kõne eest, agiteerib humoorikalt kloostriteenijat Taisjat. Tema skulptuurne, kogukas kuju on selline, et tahaks teda otse käega katsuda. Just sellepärast tõotaski kolmas näidend nii palju.

Otsustades Aleksei Maksimovitši 21. detsembril 1932. aastal kirjutatud kirja põhjal, oleks võinud oodata, et ta lõpetab näidendi 1933. aastal.

7. oktoobril 1933. aastal, pärast üht näidendi «Dostigajev ja teised» peaproovi Vahtangovi-nimelises teatris oli Aleksei Maksimovitšil teatri trupiga nimetatud näidendi tegelaste üle vestlus. Mööda minnes oli juttu ka sellest, kes nendest tegelastest on kolmandas näidendis.

Varvarast, Zvontsovi naisest, saab Aleksei Maksimovitši sõnade järgi kõige kurjem kontrrevolutsionäär, Zvontsovist

«õigusekaitsja» või isegi lihtsalt «arveametnik». Dostigajev on nepi ajal jällegi oma sõiduvees — tal on suvila, vastuvõtud, oma auto. Glafira (Bulõtšovi toatüdruk) on juba parteitöötaja, kes on kodusõja läbi teinud. Šura (Bulõtšovi väljaspool abielu sündinud tütar) «läheb vasakpoolsesse kallakusse». Nestrašnõi loodab maamehele (kulakule), usub, et «maamees ei reeda».

Gorki visanditest ja märkmetest leiame sellele mõningaid täiendusi. Kõigepealt Glafira surm. Rjabinin peab kõrtus süüdistuskõne. Nähtavasti on Glafira surmas süüdi kulakud. Kalmõkova töötab pärast kümne aasta möödumist endiselt koos Rjabininiga. Taisja astub parteisse, teda süüdistatakse selles, et ta «nunnaks» oli. Seltsimehed kaitsevad teda[60].

Visandites on ka palju meile tundmatuid nimesid ja isikuid. Näiteks talupoeg, kulakute käsilane, kommunistlik noor Sergeika jt.

Kuid on ka meile näidendi «Somov ja teised» kaudu juba tuttavaid isikuid — insener Jaropegov, kulak Silantjev ja lauluõpetaja.

Varsti pärast näidendi «Somov ja teised» lõpetamist alustas Gorki näidendit Bulõtšovist. Töö Bulõtšovi juures avaldas nähtavasti mõju ka näidendi «Somov ja teised» saatusele. Aleksei Maksimovitš seda näidendit ei avaldanud. Ta kas ei olnud sellega rahul, või tahtis seda ümber töötada, et dramaturgilisse tsüklisse paigutada, mille loomise idee tal Bulõtšovi kallale asudes tekkis, kuid nähtavasti tahtis ta selle juurde tagasi tulla.

1933. aastal toimus sündmus, mis Aleksei Maksimovitši erutas, — kulakud tapsid pioneer Pavel Morozovi tema isa kaastegevusel.

Gorki otsustas seda sündmust näidendis kasutada ja seepärast räägibki «lauluõpetaja» visandites Philippe II ja don Carlosest, Peeter Suurest ja tema pojast Alekseist, Ivan Groznõist ja tema pojast kui mõrvareist, keda ajalugu tunneb. Kuid nende visandite põhjal ei saa isegi oletada, mida Gorki teha tahtis.

Üks on aga selge, — näidanud oma dramaturgilise tsükliga kodanluse purustamist oktoobris, tahtis Gorki luua näidendit oktoobrisündmustest külas, partei ägedast võitlusest kulakutega ja kulakute poolt juhitava majandusliku korra lagunemisest. Kuid seda perioodi käsitleb vaid üks näidend — «Somov ja teised».

Juba 1927. aastal kirjutas Aleksei Maksimovitš, et ta tahab luua raamatu uuest Venemaast.

Ta ei jõudnud seda raamatut luua. Kuid kogu tema töö viimaseil eluaastail kinnitab, et see mõte ei andnud talle rahu.

Tema olukirjeldused «Mööda Nõukogude Liitu» olid otsekui selle raamatu etüüdideks, «Jutustused kangelastest» aga selle üksikuteks piltideks.

Põrandapoonija Zaussailov, kodusõja kangelane, talutee-nija Anfissa, kellest saab aktiivne sotsialistliku majanduse ülesehitaja külas, noormees, kes tuleb tagasi Punaarmeest ja organiseerib kolhoosi — kõik need kangelased olid Gorki jaoks «väikesteks, kuid suurteks inimesteks».

Pärast Gorki surma leiti tema paberite hulgast üksikud sama tüüpi katkendid. Tsiteerime neid osaliselt.

Esimene katkend:

«Mitte eriti huvitav, tavaline elu. Meil algasid minu aastates poisid kõik sellest.»

Juba sellest sissejuhatusest on näha, et jutustus kuulus samasse tsüklisse. Jutustaja läks kuueteistkümneaastaselt vabatahtlikult Punaarmeesse, kus saadeti ülesandega valgete juurde. Ta tunti ära ja arreteeriti. «Ütlen teile, nad peksavad nii, et vastik on meelde tuletada... Ühele seltsimehele sidusid nööri ümber pea ja pingutasid seda, keerutasid kiiluga, sellise kepikesega, nöör surus pealuud, silmad tungisid välja.»

Teine katkend: «Noormehed ja tütarlapsed».

«Need on üleskirjutised, mida ma olen teinud eri aegadel. Ma panin nad paberile täpselt nõnda, nagu kuulsin, ja usun, et ei ole «enda poolt» midagi juurde lisanud.

1920. aasta. Judenitš tungib Petrogradi peale.

«Nii me siis lamame, inimest kolmkümmend... eespool tulistavad valged, kuulid vinguvad, kõik on nii, nagu peab olema — sõda!... Äkki liigub vasakult poolt lähemale ennenägematu asi, nagu pisike maja, ja sõtkub võsa maha — ebameeldiv vaatepilt. Ja suundub sedaviisi otsekui külg ees meie poole... Poisid löövad kõhklema: «See elukas tallab meid ära, laseme parem jalga.»

Ja juba hakkasidki maast üles hüppama, eemale roomama. Seal aga ilmus püssipikkune nooruk. «Pidage kinni, seltsimehed, kas me oleme siin selleks, et vaenlasele järele anda?

Meil,» räägib ta, «on see elukas tarvis kas vangi võtta või hävitada, seltsimehed — edasi!» Ja läks esimesena, tema järel veel kümmekond inimest. Kahju nad sellele majakesele muidugi teha ei suutnud, tuli tagasi tõmbuda ... Siis lausus üks seltsimees mulle:

«Kas pole tubli poiss?»

«Jaa,» vastasin ma, «poissi on tarvis silmas pidada.» Kuid poiss jäi kadunuks, isegi nime ei jõudnud küsida ...»

Kolmas katkend: «Arusaamise muutumine».

Valvur räägib:

«Kodusõjas, sõbrake, on vägagi lihtne sõdida: tead, keda peksad ja mille eest teda on tarvis peksta. Aga tsaarisõda, see imperialistlik — see oli alles tume värk. Nüüd ma muidugi saan aru, et vastupidi, — täitsa selge, et alatu värk, aga tol ajal olin esimest korda sõjas, mis sa seal aru saad... Pärast Brussilovi pealetungi tuli mulle aru pähe. Võtsime maailmatu hulga vange, ma vaatan, et nemad, kurat neid võtku, on niisamasugused tummad lojused nagu mina ja meie kõik. «Mida te saatananahad teete? Kuhu te ronite, miks te neid tolasid, litapoegi kuulate? Eks te teinud oma arulagedale ülemusele otsa peale,» ütlen ma. «Kas siis lollide käsku võib kuulda?» No karjusin nende peale otse kõigest hingest ja väest... Aga üks soldat, Piiteri naelategija segas vahele: «Lukovnikov, sa oled ju bolševik!» «Kuidas siis sedasi?» küsisin ma. Isegi ehmusin, ohvitser meil rääkis bolševike kohta üsna karmilt. Aga soldat — perekonnanimi oli teisel keeruline — tegi mulle selgeks, miks ma kurjaks sain. Tema jutustas, aga mina sain aru: õigus! «Vaat sulle säh!» mõtlesin ma. «Kuramuse pihta, kuidas ma siis nõndaviisi? M-jaa...» Noh, soldat võttis mind käsile ja tegi must inimese. Nii ma tegingi bolševikuna kogu kodusõja läbi.

23. aastani olin sõjaväes, siis aga võttis haigus võimust. Ikkagi kolm haava, vangis olin, peksid mind poolsurnuks, kaks korda tüüfuses — sellest jätkub ükskõik kellele terveks elueaks!»

See jutustus on kahtlemata ka samast «väikeste, kuid suurte inimeste» tsüklist.

Neljas kangelane joonistub välja tema oma kirjast. Olonetslane läks vabatahtlikult Punaarmeesse, «Arhangelskisse inglasi peksma». Sai haavata, langes vangi, põgenes Norrasse, püüdis seal kalu, jällegi põgenes, «pidas jahti bandiit Antonovile Tambovi kubermangus», astus parteisse ja

oli külanõukogu sekretäriks. Kulakud tungisid talle kallale, peksid läbi, ta sai kuuli paremasse külge ja tappis ise ühe, lamas üksteistkümmend päeva haiglas ja läks tehasesse tööle.

Ja viimane katkend: «Jutustus Jefim Zabotkinist, säravast inimesest».

«Ja äkki hüppab lavatsilt maha, ilmub meie ette, heldus! üleni rihmu ja vasknööpe täis, särab! Otsekui imettegev pühakuju kahel jalal, kas või hakka palvetama. Ronib püüne peale, vehib kätega ja hakkab pihta: «Seltsimehed, hakkame oma isamaad päästma; süllapikkused pugalad sakslased,» räägib ta, «ronivad igalt poolt ligemale, nüüd on meie päevad loetud.»

Samas aga hüppab üles Sokirenko, küünlatehase meister. «Pea kinni,» karjub ta ja räägib siis edasi. «On olemas kaks isamaad, üks on, teist ei ole. Misuke see on, mida meid kaitsma kutsutakse?...»

Tõuseb teine ja ütleb:

«Kodanik Zabotkin valetab, nemad, Zabotkinid, sakslasi ei karda, Riiagi andsid nad sakslastele selleks, et töörahvast ohjas hoida, nemad mängivad sakslastega kokku tööliste ja kehvtalurahva vastu. On tarvis niisugust isamaad, et kogu maa antaks talupoegadele, kõik vabrikud töölistele ja kogu võim samuti nendele, aga sihukesed säravad käigu kõigi oma rihmade ja nööpidega vanakuradi vanaema juurde.»

Läksime kodusõtta, partisaniks Denikini vastu. «Meid jäi järele neljakümne ümber... ühed said surma, teised lendasid laiali nagu kanasuled... Kolme-neljakaupa käisime asulates ja külades, teesklesime, et oleme valgete poolt ja otsime neid. Ise aga lõhkusime teid, hävitasime sildu.. ühes jaamas õnnestus petrooleumi saada ja süütasime kaubaaida, seal oli toidumoon. Kuid teinekord oli nii, et seltsimehed läksid, kuid ei tulnud enam tagasi, rikkad talumehed lõid maha... Juhtus muidugi ka seda, et meiega ühinesid sulased, karjused... Meil olid toetuspunktid Kolopanovkas sepa juures ja veel kahes-kolmes kohas. Oli üks suurepärane naine, soldati lesk, mees tapetud, töötas kasaka juures õlitööstuses, tark naine, aitas meid palju. Ka tema tapeti. Tugev oli ta, üks meie omadest nägi, kuidas teda... kaua ei tulnud toime...»[61]

Kõik need jutustused tuleb arvata tsüklisse «Jutustusi kangelastest». Sellisele mõttele viis mind järgmine episood. Ma küsisin kunagi Aleksei Maksimovitšilt, miks on 1932.

aastal väljaantud raamatusse «Jutustusi kangelastest» võetud ainult kolm jutustust. Ta vastas, et tal on palju materjali mahuka raamatu jaoks, aga esialgu annab välja väiksema raamatu, et jutustusi mitte kinni hoida.

Ja ta hakkas jutustama kodusõja kangelastest, märkamatutest inimestest, kes tegelikult olid kangelased. Ma ei mäleta hästi kõiki tema jutustusi, mäletan vaid, et ta jutustas väga huvitavalt. Kuid Zabotkinit, säravat inimest, mäletan suurepäraselt. Nähtavasti valmistas Aleksei Maksimovitš ette suurt raamatut «Jutustusi kangelastest», ühte nõukogude elu käsitlevatest teostest.

Sellest, et Gorki valmistas ette raamatut nõukogude elust, raamatut, mille tegelasteks pidid olema märkamatud inimesed, kes täidavad maa ümberkujundamise suurt missiooni, annab tunnistust veel üks fakt.

1917. aastal pani Gorki kirja järgmise stseeni. Habemik soldat, raudkiiver peas, vintpüss õlal, vana, ärakulunud sinel seljas, parem käsi sidemes, seisis tänaval, ümbritsetuna umbes poolteisestsajast inimesest. Rahvahulk karjus ta peale, tema aga rääkis rahulikult:

««Ja ka bolševike peale valetavad. Valetavad sellepärast, et raske on aru saada, kuidas siis inimesed oma huvide vastu soovitavad töölistel ja talupoegadel võimu enda kätte võtta. Seda pole kunagi olnud ja seepärast rahvas ei saagi aru, ei usu, enda õnnetuseks...»

Vastuseks pilgetele hakkas soldat, rind ees, inimeste poole liikuma ja rääkis käega vehkides:

«Ja sulle, kübaraga härra, ütlen ma otsekohe: maa me võtame tingimata enda kätte, tingimata! Ja kõik muudame tema peal teiseks...»

«Teete ümmarguseks nagu arbuusi,» lausus teine, sonimütsiga härra pilgates vahele.

«Teeme,» vastas soldat.

«Mäed kisute maatasa?»

«Aga mis siis? Kui segavad, kisume maha.»

«Ja jõed jooksevad tagurpidi?»

«Jooksevad, kuhu käsime. Mis sa naerad, härra?...»

Kodus ma panin selle stseeni kirja nõnda, nagu ta siin ära toon. Olen seda hoidnud lootuses kasutada raamatu lõpus, mis mul ammu meeles mõlgub. Mulle on see soldat, kelles ärkas inimene, — uue elu, uue ajaloo looja — kuni raamatu lõpuni väga tähtis ja vajalik... Kui ta elab, ei ole

hukkunud kodusõja rinnetel, siis on ta arvatavasti seotud mõne meie suurte päevade lihtsa tööga» (17, 181—184).

See kuju erutas Gorkit alati, kui ta nõukogude tegelikkust jälgis. Ei ole raske märgata, et «habemik soldat» näidendis «Dostigajev ja teised» on sama kuju.

1935. aastal otsustas üks nõukogude teatreid tuua lavale 1910. aastal kirjutatud näidendi «Vassa Železnova». Kui Aleksei Maksimovitš sellest kuulis, teatas ta, et saadab uue teksti.

Ja ta saatiski näidendi teksti selliste põhjalike muudatustega, et see oli tegelikult uus näidend, mis trükiti almanahhi «God Devjatnadtsatõi» üheksandas numbris pealkirja all «Vassa Železnova», teine variant.

Me nägime, et aastail 1898—1899 kirjutas Gorki romaani «Fomaa Gordejev», milles ta paljastas tööstarite klassi olemust ja näitas selle sisemise mõranemise protsessi juba tol ajal — selle suurima õitsengu perioodil.

Artiklis «Indiviidi purustamine» kirjutas Gorki väikekodanlasest, kes oli küllalt värske, tugev ja hästi relvastatud, «et enda eest võidelda». Tootmistingimused ei ületanud tema üksikisiku jõudu.

Kuid «sedamööda kuidas kasvasid tehnika, konkurents ja kodanluse ahnus... kasvab ka individuaalsete jõudude mittevastavus olukorra nõuetele... Me näeme, kuidas kodanluse hulgas kasvab neurasteenia, kuritegevus, ja paneme tähele tüüpilisi degenerante kodanlikes perekondades juba kolmandas põlves.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 58—59.)

Tööstarite klassi esindajate «mandumise» teema tõstis Gorki niisiis üles sotsiaalsel tagapõhjal.

Nende teoreetiliste seisukohtade taga võib aimata suurepärast illustratsiooni — jutustuse «Artamonovite ettevõte» süžeed, mis ei olnud sel ajal veel realiseeritud, kuid seisis Gorki loomingulises kujutluses üle kahekümne aasta.

Esimese, 1905.—1906. aasta revolutsiooni ajajärgul eemaldus Gorki sellest teemast.

Kuid pärast esimest revolutsiooni, kui ekspluataatorite kiht oli stabiliseerunud, ja, nagu näis, teatud määral isegi tugevnes, tõstab Gorki uuesti üles küsimuse vene kodanluse mõranemisest ja sotsiaalsest mandumisest.

Ta tõstab üles küsimuse: mis on järele jäänud nüüd uuesti võimul oleva kodanluse loovaist jõududest, selle klassi loo-

vaist jõududest, kes oli kunagi Venemaa tööstusliku elu rajajaks.

Ja Gorki kirjutab näidendi «Vassa Železnova».

Železnova perekonnanime päritolu on selge. Nižni Novgorodis oli käibel selline sügavamõtteline kõnekäänd: majad kivist, inimesed rauast. Siit ka siis perekonnanimi Železnova*.

Vassa kuulub sellesse põlisesse kaupmeeste generatsiooni nagu Majakin, Štšurov jt., kelle elu Gorki vaatles juba 90-ndail aastail romaanis «Fomaa Gordejev».

Gorki võtab suure inimese ja pealegi veel *ema*.

Naine-ema on Gorkile loova elu allikaks maa peal.

Kuivõrd tähtis oli Gorkile *ema* teema? Peaaegu kõik «Muinasjutud Itaaliast» on sellest teemast läbi põimitud. Üks neist, muinasjutt sellest, kuidas ema nõuab vallutajalt Tamerlanilt tagasi oma last, algab nõnda: «Ülistagem naist — Ema, kõikevõitva elu ammendamatut allikat!»

Seda muinasjuttu Tamerlanist armastas Gorki väga. Kui Tveri kommunistlikud noored temalt küsisid, mida ta oma teostest soovitab, vastas ta: «Avaldage «Ema» raamatust «Muinasjutud Itaaliast»!»

Niisiis on Vassa Železnova ema, ja ka näidendi alapealkiri on «Ema».

Nimetatud näidendi teemaks on selle mõiste koletislik moonutamine.

Ema Vassa, tööstusettevõtte omanik, on kurjategija isegi oma laste vastu. Ja milleks? Selleks, et säilitada ettevõtet, mida ei ole kellelegi pärandada, sest tema suguvõsa mandub.

Vassa säilitab küll ettevõtte, kuid tohutu töö, mille ta sellesse ettevõttesse paneb, muutub mõttetuks. Ja minia Ludmilla, kes teda armastab, räägib: «Kõik hea läheb teisele tänavale.»

Ent samal ajal on näidendis detail, mis on sisse võetud selleks, et rõhutada, sümboliseerida selle inimese loovat jõudu: Vassa poolt korrastatud aed.

Ludmilla räägib: «Aed on meil suurepärane, emake! Oma lapsepõlvest peale ma armastan teda, ja nüüd, kui ma seal jalutan, armastan ma teid selle eest, et te maad kaunistasite... Kui hea see on — aidata maal end lilledega ehtida» (12, 214).

---

* Železo — raud. — *Tõlkija.*

Aga mida mõtles Gorki maa lilledega ehtimise all? Vassili Buslajev räägib Gorki poeemis:

> Igavesti käiksin ja linnu ma linnutaksin,
> kirikuid ehitaksin ning aedu istutaksin!

Ja Vassa Železnova, suur inimene, jääb küll võitjaks nii oma perekonnas kui ka kaubandusettevõttes, kuid tema moraalne hääbumine on kaheldamatu ja selles ongi näidendi traagika. Näidend lõpeb Vassa sõnadega: «Ei ole mul rahu, mitte kunagi ei ole.»

Ta ei ole rahu saavutanud ei kuriteoga ega oma tööga.

Sellel näidendil, samuti nagu tol ajal kavatsusel olnud teosel «Artamonovite ettevõte» ei olnud «lõppu». Nüüd, 1935. aastal, see «lõpp» — sotsialistliku revolutsiooni võit — oli juba olemas. Ja Gorki saatis uue näidendi.

Uues näidendis tõi ta esile mitte ainult Vassa moraalse langemise, vaid ka teravalt allakriipsutatud sotsiaalse mandumise.

Vassa, üks Volga laevaühingu omanikke, hoiab enda juures oma väikest pojapoega, et pärast selle üleskasvatamist anda talle pärandusena oma ettevõte. Oma manduvaid lapsi tema, ema, ei usalda. Kuid näidendi käigus ilmub teine ema — revolutsionäär Rachel.

Ja siin kordub raamatu «Muinasjutud Itaaliast» süžee — ema nõuab vangistusest oma poega, nõuab teda tagasi Tamerlani — Volga laevaühingu kõikvõimsa omaniku käest.

Vassa saadab oma soosiku Anna sandarmivalitsusse Rachelit üles andma ja sureb perekonna täieliku lagunemise juures.

Näidendi «Vassa Železnova» selles variandis on kõik teisiti: tegelased, tüübid, isegi Vassa isanimi — mitte Petrovna, vaid Borissovna, ja perekonnanimi — mitte Železnova, vaid Hrapova. Železnov, joodikust laevakapten, on tema mees.

Kõik on teisiti, ainult aed on jäänud alles. Ludmilla ei ole minia, vaid pool-lollakas tütar, ja Vassa valmistub pärandama aeda sellele «õndsale» tütrele. Kuid see õnnis inimene on totakas, poole aruga.

Selline on näidendi «Vassa Železnova» teise variandi «lõpp».

VIIES PEATÜKK

1

Arstid soovitasid Aleksei Maksimovitšil talveks tagasi Sorrentosse sõita. Ta tegi seda mitu aastat järgemööda, siis aga ütles otsustavalt ära.

Ta ei suutnud elada eemal Venemaast, kus sündisid suured asjad, kus sotsialismi ülesehitamine andis iga päev uusi tulemusi ja kus tema vahetu osavõtt sellest tööst kutsus hulgaliselt esile arupärimisi, kirjavahetust ning kohtumisi.

1933. aasta kevadel saabus Gorki mereteed mööda, Konstantinoopoli ja Odessa kaudu tagasi ning jäi nüüd juba pidevalt Nõukogude Liitu elama.

Gorkile leiti Krimmi lõunakaldal Forossi (Tesseli) lähedal talvise kliima poolest sobiv koht. Ta asus sinna elama ja kirjutas muude tööde ning kohtumiste kõrval «Klim Samgini elu», püüdes seda võimalikult ruttu lõpetada.

Romaanis «Klim Samgini elu» kasutas Gorki tohutul hulgal uut materjali, leidis uusi jutustamisvorme, ja see epopöa jääb imestamisväärseks mälestusmärgiks tema kustumatust jõust.

Selles on antud ajalooliste sündmuste tihe sõlm, näidatud inimeste saatust paljude aastate vältel.

Lugeja silme eest käib läbi suur hulk tegelasi — igasuguse kaliibriga kapitaliste, igasuguse taibuga intelligente, talupoegi, töölisi, «igast seisusest» inimesi.

Juba 1926. aasta suveks kujunes Gorkil kolmeköitelise romaani perspektiivplaan.

Viimase köite kirjutamine (1928. aasta sügisest alates) kulges mõnevõrra aeglasemalt kui kahe esimese köite puhul: pärast Nõukogude Liitu saabumist 1928. aastal võttis Aleksei Maksimovitš endale nõukogude kultuuri vald-

konnas tohutu organisatsioonilise ja toimetajatöö; samal ajal algas uus periood tema kirjanduslikus tegevuses, kasvas hiiglaslike mõõtmeteni tema publitsistika, rääkimata ilukirjanduslikust tööst olukirjelduste ja jutustuste, aga samuti ka dramaturgia alal.

1931. aastal otsustab Aleksei Maksimovitš avaldada «Klim Samgini elu» järgmise osa, ootamata ära kogu teose lõpetamist. Selles osas, mida nimetatakse kolmandaks köiteks, on antud ulatuslik pilt Moskva ülestõusust 1905. aasta detsembris ja sellele järgnenud sündmustest.

Saates selle raamatu Romain Rolland'ile, nimetab Aleksei Maksimovitš seda oma kirjas kolmanda köite esimeseks osaks ja teatab, et jääb veel kümmekond poognat.

1932. aasta 21. detsembril aga kirjutab Aleksei Maksimovitš käesolevate ridade autorile:

«Töötan «Samgini» kallal. Omavahel öelda — see on väga raske töö, materjal surub peale. Otsekui geisrist!»[62]

Nii kasvasid kümme poognat mahukaks käsikirjaks, mis posthuumses väljaandes moodustas jutustuse neljanda köite.

Käsikiri katkeb Veebruarirevolutsiooni piltide juures, katkeb, võime öelda, poolelt sõnalt — surm ei lasknud Gorkil lõpetada teost, millega ta loov mõte oli tegelnud üle kümne aasta.

Viimane köide jäi järele mustandina, lõpetamata ja osaliselt viimistlemata, kusjuures võib kohata üksikute stseenide kordumist erinevates variantides. Kuid käsikirja uurimine on võimaldanud teksti enamalt jaolt täpselt läbi lugeda ja seostada, aga samuti ka eraldi lehtedele tehtud vahelekirjutuste kohad kindlaks määrata.

Sündmuste kulg, tegelaste vaheldumine, iseloomude evolutsioon ja inimeste saatused — kõik see on välja joonistatud Gorkile omase meistrijõuga.

Ühes oma viimase perioodi kirjas ütleb Aleksei Maksimovitš, et meenutades minevikku, kuupäevi ja kronoloogiat ta märkab, et tema «ülekoormatud mälu» hakkab «vigurdama».

Kuid «nägemismälu», kirjutab ta, «kujude, nägude ja maastike suhtes» on endist viisi tugev. «Ja see võimaldab mul mõistusliku mälu vigu korrigeerida.»[63]

Ajalooliste romaanide autor loob oma teosed materjali uurimise ja loomingulise kujutlusvõime alusel. Gorki epopöa on loodud kujutlusvõime ja mälu jõul.

Ja millist hiiglaslikku loomingulist tööd, millist fenomenaalset mälupinget läks vaja selle teose loomiseks, milles on elavates kujudes kehastatud sadu inimesi, kujudes, mis on sotsiaalselt tähtsad, ajalooliselt täpsed ja mis on antud sellise väljendusrikkusega, et sa ühtegi neist inimestest ei unusta.

Kuid samal ajal ei saa Gorki teost pidada mingiks «ajaloolise kroonika» taoliseks kiretuks jutustuseks mööduunust.

Gorki viimane loominguline töö on ühtlasi viimaseks võitlevaks panuseks tema võitluses suure rahva õnne eest, rõhumise ja mineviku igandite vastu.

Mille poolest on siis romaani peategelase Klim Samgini kujutamine nii tähelepanuväärne?

Selle poolest, et see on kangelane, kes on väga tihedalt seotud sotsiaalse keskkonna ja ajalooliste tingimustega, kelle eluloo on autor nii meisterlikult antud perioodi ajalukku sisse põiminud, et see tegelane kasvab talle asetatud raamidest välja ja astub kunstilise üldistusena maailmakirjanduse tüüpide ritta.

«Kodanlusest me oleme kirjutanud ja kirjutame palju,» rääkis Aleksei Maksimovitš nõukogude kirjanike kongressil, «kuid kodanluse kehastust ühes isikus, ühes kujus ei ole antud. Ometi on vaja seda kujutada just ühes isikus ja nii suurelt, nagu on tehtud maailmakuulsad Fausti, Hamleti jt. tüübid.» («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 699.)

Samgini kujutamise ajaloolist täpsust, alates tema noorusest, kinnitab rida dokumente.

Oma noorusaastail nägi Aleksei Maksimovitš noort väikekodanlast, kes end mitmesuguste filosoofiliste teooriatega varjas.

Selle ajajärgu parimad inimesed jälgisid murega neid kodanliku heaolu esindajaid, nimetades neid «kaheksakümnendate aastate inimesteks».

Nii näiteks annab 1880-ndate aastate teise poole demokraatliku intelligentsi liider N. V. Šelgunov ühes artiklis oma kaasaegsele kodanlikule noorsoole sellise iseloomustuse:

«Kaheksakümnendate aastate inimesed — need on praktilised inimesed selle sõna kõige labasemas mõttes. Nad on liialt külmad ja mõistuseinimesed, et millestki end kaasa kiskuda lasta, nad armastavad liialt iseennast ja oma keha, et ükskõik millisel juhul ennast unustada.»[64]

See on küllaltki täpne iseloomustus Samgini tüüpi inimeste kohta. Ja peab tunnistama, et Gorki lõi selle kuju, haarates ta otse ajaloolisest olukorrast endast ja üldistades teda samal ajal kogu maailmas üldtuntud tüüpide tasemeni.

Sajandi algusaastail, esimese revolutsiooni küpsemise perioodil, maskeerisid «seda tüüpi inimesed», kes kõige rohkem armastasid «iseennast ja oma keha», endid agaralt revolutsiooni pooldajaiks, kuid kõige rohkem ja kogu jõuga igatsesid mõõna lähenemist, mis annaks neile lõpuks püsiva ja rahuliku koha kodanliku ühiskonna intellektuaalses ladvikus.

Ei ole kahtlust, et Gorki jälgis juba ammu ja teraselt neid inimesi, maskeeritud väikekodanlasi, keda ta näidendeis «Väikekodanlased» ja «Suvitajad» kujutas. Need olid talle omamoodi «teekaaslasteks». Mitte juhuslikult ei kujuta ta oma epopöas Samgini 1905. aasta 9. jaanuari päeval, kui see talle, Gorkile, paberid üle annab.

«Sisse astus pikk, laiade põsesarnadega ja ruskjate vurrudega mees veidras nööpideta pintsakus, mis oli vasakul küljel haakidega kinnitatud; jalas olid tal säärsaapad; vaatamata pikkadele sirgetele juustele sarnanes mees ümberriietunud soldatiga. Sõrmedega silmi pühkides astus ta vasakul olevale uksele, Samgin pistis talle Turobojevi paberid pihku, mees heitis hetkeks oma põletikus silmadest pilgu Samginile ja pabereile ning kadus vaikides ühes Morozoviga ukse taha.»

Mõeldes Samginile, kirjutas Aleksei Maksimovitš:

«Pärast 1905.—1906. aasta revolutsiooni kujunes mul täiesti eitav suhtumine seda tüüpi inimestesse. Kuid umbusklik nende vastu olin juba varem, «oma noorusest peale».»[65]

Täpselt samasse aega — perioodi pärast esimest, viienda-kuuenda aasta revolutsiooni — kuulub ka Gorki mõte teha seda tüüpi inimestest üldistus ühes kujus.

Täidisõieliste lilledena puhkesid Samginid õitsele reaktsiooniajal.

Müstika, estetism, erootika lokkasid kirjanduses, väljendades erineval kujul hirmu revolutsiooni kordumise ees. Samal ajal kutsusid kodanliku intelligentsi peamehed jääma ustavaks isevalitsusele, kes kaitseb neid, nagu nad oma kogumikus «Vehhi» rääkisid, tääkidega «rahva viha eest».

«... aastakümme 1907—1917 on pälvinud täielikult kõige häbiväärsema ning häbituma aastakümne nime vene harit-

laskonna ajaloos,» rääkis Gorki nõukogude kirjanike kongressil. («Kirjandusest», ERK, 1960, lk. 690.) Selle sogase aja kujutamisele on pühendatud tähelepanuväärne osa jutustuse neljandast köitest.

Ja peab ütlema, et see on Gorki satiiri üks kõige hiilgavamaid avaldusi. Suurepäraselt on näidatud ka selles keskkonnas küpsevat rahutust demokraatlike rahvahulkade uue tõusu ees. Aeg-ajalt kanduvad siia vastukajad proletariaadi õiguste eest võitlejate tööst, kelle eesotsas on tugev, lõbus ja sümpaatne bolševik Kutuzov.

Romaani viimase, neljanda osa, samuti kui eelmistegi osade tunnetuslik tähtsus on tohutu. Kuid see viimane osa paistab silma veel kõrgema kunstimeisterlikkuse, veel suurema stiililise kokkusurutuse, materjali tiheduse ning suurepärase, enneolematult võimsa jutustamislaadi poolest.

Kogu raamatu sündmustik on antud sellises omavahelises seoses, et peaaegu võimatu on sellest üksikuid tsitaate välja noppida. Võib vaid nimetada stseene, mis küünivad vene proosakirjanduse tippsaavutuste tasemeni. Ljutovi enesetapmine, Bezbedov vanglas Tagilski ja Samgini ees ülekuulamisel, Tagilski tapmine, Samgin kulakute juures külas. Sellist satiiri, nagu seda on viimases stseenis, ei ole vene kirjanduses Štšedrini ajast saadik olnud. Suurepärane on Dronovi, Samgini Sancho Panza, väikekodanlasedemokraadi kuju, kes sõja ajal hakkas spekulandiks; temale sai osaks, nagu ta ise ütles, «revolutsiooni esimene kõrvakiil».

Selles arvamuste segaduses, selles pisikeste ja traagiliste, suurte ja naljakate sündmuste voolus liigub kinnine, vähese jutuga, ettevaatlik suurte sündmuste jälgija — Klim Samgin.

«Aeg möödus üllatava kiirusega. Paljastades oma mittemateriaalsust, kadus ta jäljetult ägedate kõnede vooludesse, sõnade suitsu, jätmata enda järel tuhka, tolmu. Klim Ivanovitš Samgin nägi palju, kuulis palju ja viibis üksi iseendaga, nagu hõljuvana sündmuste laia voolu kohal. Faktid möödusid tema eest ja läksid temast läbi, riivasid, solvasid, mõnikord kohutasid. Kuid kõik möödus, tema aga jäi vääramatult elu pealtvaatajaks. Ta märkas, et tema austusetunne oma stabiilsuse vastu, tema sõltumatuse teadvus üha enam tugevneb. Ta poleks võinud end nimetada ükskõikseks inimeseks, sest kõik, mis puutus vahetult tema isikusse, erutas teda väga.» («Klim Samgini elu», 4. kd., ERK, 1952, lk. 454.)

Kes siis on Klim Samgin? Ta on väikekodanlane «vaimuaristokraadi» maski all. See väikekodanlane, kes elab proletaarse revolutsiooni küpsemise ajajärgul ja on ajaloo raksatustest ära hirmutatud, on kogu oma olemusega ustav vanale maailmale.

See on enesega rahulolev tarkpea, kes pretendeerib rahvahulkade üle vaimse valitsemise õigusele. See on kõrvalepõiklevuse, valelikkuse ja silmakirjalikkuse kehastus, see on argpüks, kes väldib igasugust otsest kokkupõrget vaenlasega ja kõige rohkem januneb materiaalse heaolu, isikliku rahu ja hingelise tegevusetuse järele.

Neid isikliku elu ideaale taga ajades ostab ta end elult välja kahepalgelise mänguga. Siit saabki alguse elukutseline reetmine.

Romaanis on suure meisterlikkusega näidatud, kuidas «ausa» Samgini juurde otsekui iseenesest jooksevad kokku avaliku müüdavuse kleepuvad niidid.

Samgin uhkeldab oma «sõltumatuse» ja «vastupidavusega», mis võimaldab tal ennast, nagu ta ise räägib, «tegelikkuse vägivalla» eest kaitsta. Tõeliselt aga kaitseb ta ennast rahvahulkade kasvava teadlikkuse eest: talle on lähedane omanike maailm, mis mugavat ja sooja elu tõotab. Samgin on kapitalismile ustavaks teenriks.

Kui kapitalist Berdnikov teeb talle ettepaneku panna toime pettus, karjub «sõltumatu» Samgin: «Te olete hulluks läinud!» Surunud ta vastu seina, lausub Berdnikov jultunult: «Aga sina oled tark! Kellele kuradile sinu tarkust tarvis on? Millise augu selle sinu tarkusega kinni toppida saab?»

Samginil jääb tõepoolest üle oma tarkusega ainult kapitalismi auke kinni toppida. Kõrge intellekti sildi all on siin tegemist proletaarse revolutsiooni ja kodanluse vahelise otsustava ja viimasele surmatoova tapluse ajajärgu otsese kodanliku agentuuriga.

Gorki seab Samgini kogu aeg otsekui kahevõitlusse revolutsiooniga. 1905. aasta sündmused on edasi antud sellistena, nagu tajus neid Samgin, kuid selle tõttu ei kaotanud need oma tähelepanuväärsust, vaid, vastupidi, tõusid veel eredamalt esile.

«Näis, et sündmuste liikumine iga päevaga kiireneb, ja kõik nad tormavad kuhugi, jättes mällu vaid vilisevad ja nagu hiilgavad sõnade-liited, ainult fraasid, lühikesed, nagu ajaleheartiklite pealkirjad. Ajalehed karjusid kõrvulukusta-

valt, pilkelehed vilistasid ülbelt, karjusid ka nende müüjad, karjus elanik — ja päevad pealkirjastasid end: «Madruste ülestõus» — kuulutas üks, kuna järgmine pidulikult teatas: «Võitlus 8-tunnilise tööpäeva eest».

Varem kui Samgin jõudis ühendada ja lahti mõtestada neid kahte fakti, kuulis ta: «Peterburi tööliste saadikute nõukogu on võitluse 8-tunnilise tööpäeva eest lõpetanud, on välja kuulutatud protestistreik Kroonlinna madruste hukkamise vastu, on üles tõusnud Musta mere laevastik.» Ja iga päev karjus keegi kas hirmu või heameeletundega mõisamajapidamiste rüüstamistest talupoegade poolt. Öösi hargnes Samgini ees pilt talvisest udusulgsest maast, mille valget pinda värvisid hiigeltulekahjude lõkketuled; tulesambad tungisid esile otsekui maa sisemast, ja kõikjal liikusid metsikul mürinal pimestavalt valgeid põlde mööda vulkaani juurest vulkaani juurde musta laava jõed — ülestõusnud talupoegade jõugud. («Klim Samgini elu», 3. kd., ERK, 1951, lk. 34.)

Kui Moskvasse kerkisid barrikaadid, jäi maja, kus Samgin elas, kahe barrikaadi vahele. Kokkupõrge soldatitega, barrikaadikaitsjate elu, ohrankaosakonna agendi tapmine ja Samgini hirm revolutsiooni ees — kõike seda on Gorki otse hämmastavalt kirjeldanud.

Kui Peterburist saabus kohale tsaari kaardivägi, Semjonovi polk koos raskete kahuritega, tõmbusid kaitsjad Presnjasse, kus jätkasid võitlust revolutsiooni eest.

Samgin ohkas kergendatult, kuid samas mõtles murega: «Minu kaudset... ja tahtmatut osavõttu sellest meeletusest tõlgitsetakse kui otsest!» («Klim Samgini elu», 3. kd., ERK, 1951, lk. 86.)

Mõni päev hiljem vaatas ta läbi akna barrikaadi lõhkuvaid tuletõrjujaid.

«Samgin nägi, kuidas jäätükid eemale kargasid, paljastades barrikaadi kere, kuidas kaks tuletõrjujat, rebinud ära diivani seljatoe, hakkasid diivanist niinpolstrit välja kiskuma, pildudes seda tükkhaaval kolmandale, kolmas aga, põlvili maas, süütas tikke vastu kuuevarrukat; tikud kustusid, kuid siis üks neist süttis, tuletõrjuja torkas ta niinde, ja kavalad tulukesed sööstsid ruttu ning kähardudes kõikjale laiali, kadusid, ning kogunesid korraga punaseks tutiks; siis tõstis üks tuletõrjuja tule kohale tünni, raputas sellest välja õlgi ja laaste, tõusis paks hall suitsupilv, tuletõrjuja

asetas sellesse tünni, suits muutus veelgi paksemaks, ja seejärel viskus tünnist üles tumepunane leek...

«Ilus,» märkis Samgin tasa...

Ta tundis end liigutatuna, tal nagu olnuks barrikaadist kahju ja samal ajal ta oli kellelegi millegi eest tänulik.» («Klim Samgini elu», 3. kd., ERK, 1951, lk. 95, 96, 97.)

Niiviisi «esteetiliselt» elas Samgin üle Moskva ülestõusu lõpu. Ta isegi leidis, et tuletõrjujad sarnanevad rooma leegionäridega.

Kartusest, et teda võidakse barrikaadide ehitajaks pidada, sõitis Samgin Moskvast ära.

Kui ta kaks aastat hiljem tuli tagasi majja, kus ta elas, kohtas ta ootamatult kojameest Nikolaid, barrikaadi kaitsjat, kes pärast ülestõusu maale sõitis.

«Kas jälle linnas?» küsis Samgin.

«Jah, näe, tulin tagasi. Raskeks läks maal, Klim Ivanovitš, ja kardetav kah.»

«Miks siis?»

«Ülemused on viienda aasta pärast väga vihased. Õelalt kiusatakse talumehi. Minu onupoja saatsid neljaks aastaks sunnitööle, aga naabri — oli väga arukas, rahulik mees — tema poosid hoopis üles. Isegi naistele ei anta armu, vanade asjade pärast, jah! Ülemused on sattunud hoogu... nii et häbi näha!» («Klim Samgini elu», 4. kd., ERK, 1952, lk. 235.)

Samgin mõtles: «Kas nuhk, või peab mind... oma inimeseks.» Mõlemad juhud olid tema jaoks ohtlikud. Ta lahkus uuesti Moskvast, kuid mälestus Moskva ülestõusust jälitas teda.

Kui ta 1914. aastal kulakute Denissovi ja Frolenkoviga seotud juriidilises asjas Novgorodi kubermangu sõitis, kohtas ta Maksim Lovtsovi, mehenässi, kes külakogukonna nimel julgelt oma nõudmised esitas.

«Seda kõike on teinud viies aasta... Moskvast tuli rämpsu,» ütles Denissov mornilt vahele.

«Õige!» nõustus Frolenkov. «Moskva on meie ees, Venemaa ees palju süüdi... jumala-eest õige!... N-jah, Moskva... Kuuendal aastal saabus siia kohalik agulielanik Postnikov, Sergei, elas kolm aastat Moskvas kojamehena, aga enne seda oli vaikne töömees, pehmeloomuline... Ja hakkas siin arendama niisuguseid asju, et nabiti kinni, viidi Novgorodi ja poodi seal üles. Tehti seda kiiresti: kell

üks päeval mõisteti süüdi, aga hommikul — hukkamine.» («Klim Samgini elu», 4. kd., ERK, 1952, lk. 400—401.)

Ka edaspidi ei suuda Samgin nendest mälestustest lahti saada. «Soovimatud tuttavad», barrikaadi kaitsjad annavad endast teada.

«Seltsimees Jakovit» kohtab Samgin rindel, kusagil töötab Pojarkov, kes sõidab Dronovi juurde raha järele, vasksepa õpipoisiga saab ta kokku väljaõpetatavate soldatite keskel, Dunajev, Dronovi sõber, töötab trükikojas murdjana, Lavruškat, kellest on saanud proletaarne luuletaja, kohtab ta Leonid Andrejevi korteri külastajate hulgas.

Ja kogu aeg, kuni 1917. aastani, tundis Samgin, et Moskva sündmused jälitavad teda.

Bolševistlikud ajalehed tekitasid Samginis meelepaha oma «iroonia, pilke, keele jämeduse ja mõtte otsekohesusega». Kuid oli kahju, et «nende materjal oli läbi imbunud sotsiaalsest filosoofiast, mille üle ta ei olnud suuteline vaidlema».

Samgin püüdis palavikuliselt endale kodanlikus ühiskonnas mõjukat seisukohta saavutada, kuid tal ei jätkunud annet ja energiat ei selleks, et hakata kirjanikuks, ega selleks, et saada poliitilise partei liidriks või Ajutise Valitsuse ministriks. Nagu mustandina säilinud visandeist aru võib saada, saadeti ta pärast Veebruarirevolutsiooni rindele soldateid veenma ja tallati stiihilise taganemise ajal suurtükirataste alla.

Päris romaani lõpul on stseen, kus Veebruarirevolutsiooni esimesel päeval Tauria palees keset müra, lärmi, tõuklemist ja korralagedust istub põrandal soldat ja puhastab kuulipildujat.

Ta ei pööra millelegi tähelepanu, vaid askeldab hoolega kuulipilduja kallal, mida ta põlvede vahel hoiab.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni lahingute ennustajana on siin kolmandat korda näidatud soldatit. Ta on keskendunud ja kuulipildujaga ametis.

Romaani apoteoosiks, nagu mustandina säilinud üleskirjutuste põhjal otsustada võib, oli Lenini Petrogradi saabumise stseen.

On säilinud üksikud märkmed sellest stseenist: Samgin, kes on tulnud Soome vaskali juurde väljakule Lenini saabumist vaatama, seisab tööliste murrus.

. . . . . .

Aga seal, soomusauto ümber, seisab rahvamass tihedalt nagu üksainus inimene...

«Elagu sotsialistlik revolutsioon!»

Mitte valjusti, kuid nõnda, et oli kuulda üle kogu väljaku. Noogutati päid.

«Ahaa, kas kuulsid?»

. . . . . .

«Seltsimees Lenin, me oleme valmis. Me saame aru, seltsimees, — õigus?»

«Iljitš!» Lihtsalt — läks juurde ja ütles: «Vahva, Iljitš! Eks?

. . . . . .

Ta nagu kasvas rahvahulgaga ühte, kadus, sulas selles, kuid rahvahulk muutus veel ähvardavamaks ja kasvas nagu suuremaks.

. . . . . .

Kõik, mis ta rääkis, oli väga lihtne ja veenev — seda enam ei tahtnud temaga nõustuda.

. . . . . .

Tunne: Lenin on *isiklik* vaenlane.

Oli imelik ja väga vastumeelt meenutada, et selle inimese nimi on kuulus, et tema sõnu kuulevad tuhanded inimesed (22, 550—551).

. . . . . .

. . . . . .

Romaan jäi lõpetamata. Hiiglaslik töö, mille Gorki 1928. aastal endale võttis, nihutas selle teose tagaplaanile, ja ainult mõnikord, rääkides oma koormusest, nagu kirjas S. P. Podjatševile, tuletas ta meelde, et «mul on lõpetamata «Samgin»».

Gorki tervis muutus üha halvemaks: mõnikord valmistati talle kuni kolmsada hapnikukotti päevas. Siis asus ta visalt romaani kallale. 1935. aasta sügisel kirjutas ta käesolevate ridade autorile: «Kirjutan «Samgini». Mõtlen talvel lõpetada.» Ja järgmises kirjas: «Kirjutan nagu meeletu.»

1936. aasta 22. märtsil, otsekui oma lõppu ette aimates, kirjutas Gorki Romain Rolland'ile:

«Töötan palju, kuid midagi ei jõua teha, väsin saatanlikult ära, ja lisaks kõigile olukorra ebameeldivustele hakkasin täna rohkesti verd köhima. Mõistagi ei ole see ohtlik, ainult väga vastik, nagu alati, ja eriti vastik sellepärast, et lähedalolijail on ehmunud silmad, aga mõned isegi lohu-

tavad: ära karda! Kuid mina kardan ainult üht: et süda jääb seisma enne, kui romaani lõpetada jõuan» (30, 435).

Ja nii juhtuski: romaan jäi lõpetamata.

18. juunil 1936. aastal Gorkit enam ei olnud.

2

Gorki tohutu ajalooline teene seisab selles, et ta töölisklassi ja kapitalismi vahelise võitluse otsustaval ajajärgul oma ilukirjanduslike teostega laiadele lugejate hulkadele revolutsioonilist teadlikkust sisendas; selles, et ta nii oma ilukirjanduslike teostega, oma publitsistikaga kui ka oma otsese organisaatorliku ja revolutsioonilise tööga tugevdas rahvamasside teadlikkust kommunismi eest peetavas võitluses.

1910. aastal kirjutas V. I. Lenin suure vene kirjaniku Lev Tolstoi kohta:

«Tema suu läbi kõneles kogu see paljumiljoniline vene rahva mass, kes *juba* vihkab praeguse elu peremehi, kuid kes ei ole *veel* jõudnud teadliku, järjekindla, lõpuni mineva ja leppimatu võitluseni nende vastu.»*

Nende ekspluateeritavate masside esindajaks kirjanduses, kes elu peremehi juba vihkasid ja «teadliku, järjekindla, lõpuni mineva ja leppimatu võitluseni nende vastu» jõudsid, oli Gorki.

Ja ajalugu kujundas nõnda, et suure kirjaniku, nende masside esindaja oma elu otsekui sümboliseeris nende teadvuse piinarikast kasvu, nende pingerikast võitlust.

«Minus arenes järk-järgult järeleandmatu tahtekindlus,» kirjutas Gorki, «ja mida raskemaks kujunesid elutingimused, seda kindlamana ja isegi targemana ma end tundsin.»

Võib öelda, et ka vene töölisklass, kellega koos Gorki kasvas, samuti tundis end sedamööda üha kindlamana ja targemana, kuidas tugevnes tema vastupanu isevalitsuslik-politseilikule riigile ja kapitalistlikule ekspluateerimisele.

Gorki oli selle tormi kuulutajaks, mis sünnitas uue Venemaa. Ja Gorki side massidega, kelle seast ta pärines, oli eeskätt sidemeks demokraatia avangardiga, töölisklassiga ja tema parteiga.

---

* V. I. Lenin. Teosed, 16. kd., lk. 326.

Kogu Gorki kirjanduslik tegevus on läbi imbunud kirglikust püüdest äratada rahva loominguliste jõudude aktiivsust. ««Edasi ja kõrgemale!» — Te teate, et see on minu vana,» kirjutas ta ühes oma kirjas, «ja võib-olla ainus põhimõte.»

Väga lihtsad ja kasinad sõnad. Kuid neis peegelduvad terve ajastu kolossaalsed jõupingutused ja suured võidud. Gorki oli tahte ja töö poolest vägilane. «Minus on liiga palju venelast,» kirjutas ta 1910. aastal, oma kirjandusliku tegevuse ühel väga raskel perioodil, «olen nooruses hästi laetud, ja püssirohtu jätkub mul kauaks.»[66]

Ja tõepoolest, Gorki elu on täis hämmastamapanevat energiat. Esimese Vene revolutsiooni eelseil aastail on tema nimi revolutsioonitormi lipukirjaks, ta organiseerib Lenini juhtimisel esimest legaalset bolševike ajalehte, võtab osa detsembriülestõusu organiseerimisest Moskvas, agiteerib piiri taga kodumaal pealetungiva kontrrevolutsiooni vastu, töötab reaktsiooniaastail tihedais sidemeis Leninga, toetab oma energilise osavõtuga bolševike ajakirjandust, üldises ajakirjanduses aga ei lakka tema sõjakad sõnavõtud demokraatliku kirjanduse eest, laostava, haliseva, renegaatliku, taltsutamatule boheemlusele ja usulisele silmakirjalikkusele kalduva kirjanduse vastu.

Juba emigratsiooniaastail tekib Gorki kirjavahetus Leniniga. «Tema suhtumine minusse,» kirjutas Gorki oma mälestustes Leninist, «oli range õpetaja ja hea hoolitseva sõbra suhtumine.»

Ja tõepoolest, Lenini kirjad Gorkile olid täis sõbralikku osavõtlikkust ja suurt leninlikku hoolitsust kirjaniku elu- ja töötingimuste ning tervise eest, kuid samal ajal oli Lenin järeleandmatult karm, kui Gorki tegi väärsammu poliitikas, väljendas ebaõigeid vaateid, mis olid vastuolus proletaarse võitluse teooria ja praktikaga.

1917. aastal Gorki ei mõistnud ega hinnanud proletaarse revolutsiooni jõudu ja ulatust. Kuid bolševismi õigsus ja kirjaniku tõeline, orgaaniline side töölisklassiga hävitasid tema teadvuses kõik kõhklused, vabastasid ta võõraste mõjude alt ning rakendasid ta vaimsed jõud uue, sotsialistliku ühiskonna teenistusse.

Bolševike partei, tema tegevus Nõukogude Liidus sai Gorki jaoks selleks ammendamatuks allikaks, mis teda ilukirjanduslikus loomingus ja laialdases publitsistlikus ning organisatsioonilises töös innustas.

Tema tohutu ilukirjanduslik looming on ammugi omandanud maailma-ajaloolise tähtsuse. Juba 1899. aastal tõlgiti Gorki teoseid saksa, prantsuse ja inglise keelde. «Fomaa Gordejev» ja «Kolm inimest» ilmusid paljudes väljaannetes Euroopas ja Ameerikas.

Prantsuse demokraatlik kirjanik Charles Louis Philippe kirjutas 1901. aastal: «Ilmus uus vapustava jõuga venelane — Gorki.» Samal aastal kirjutas Jack London «Fomaa Gordejevi» kohta artikli, milles rääkis, et selle autor «on kiin, kes nõelab uinunud südametunnistusi, äratab nad, et viia neid lahingusse inimsuse nimel».

Kuid kõik see oli vaid proloogiks sellele tohutule edule, mille saavutas näidend «Põhjas», mis lavastati esimesena Berliinis, seejärel aga käis läbi kõigi Euroopa maade lavad ja kutsus esile terve kriitilise kirjanduse voolu.

Kui Gorki 9. jaanuari sündmuste pärast Peeter-Pauli kindlusesse suleti, kirjutas suur prantsuse kirjanik Anatole France: «Selline inimene nagu Gorki kuulub kogu maailmale, ja kogu maailm peab tõusma tema kaitseks.»

1907. aastal lõi Gorki Euroopa proletariaadiga vahetud sidemed — kirjutas romaani «Ema». Kodanlik lugeja tõmbus eemale. Selle-eest aga muutus see romaan kõigi maade proletariaadi käsiraamatuks. Gorki sai proletaarse kirjanduse või, nagu me nüüd räägime, sotsialistliku realismi rajajaks.

Inglise kirjanik Ralph Fox rääkis Londonis Gorki mälestusmiitingul romaani «Ema» kohta: «Kogu maailmas on inimesi, kes esmakordselt lähenesid poliitikale tänu «Emale». — ««Ema» lugemine kujunes mulle nooruspäevil vapustavaks avastuseks,» kirjutas André Viollis. «Gorki ei kuulunud mitte ainult oma kodumaale,» kirjutas Joseph Firman. «Ta oli rahvusvahelise proletariaadi armastatuim poeet.» — «Maksim Gorki ei olnud mitte ainult proletaarse humanismi rajaja. Maailmakirjanduse ajaloos on ta esimene, kes selle ellu viis,» rääkis oma kõnes saksa kirjanik Johannes Becher. «Gorki kangelased kandsid endas revolutsiooni,» kirjutas Bernard Shaw. «Ma näen Maksim Gorkis esimest proletaarset kirjanikku, suurt poeeti, julget revolutsioonikuulutajat,» kirjutas Bernhard Kellermann. Erskine Caldwell kirjutas: «Ta oli tõeline proletaarne kirjanik. Gorki elu ja tema töö omavad ülemaailmset tähtsust.»

Erich Mühsam, revolutsiooniline kirjanik, antifašist, keda fašistlikus piinakambris piinati, kirjutas Gorki kohta: «Kaas-

aegsete asi ei ole hinnata oma kirjanikke igaviku mõõdupuuga. Nende asi on otsustada kirjaniku üle tema poolt maailmasündmuste käigule avaldatud mõju seisukohalt.»

Gorkist kirjutasid Henri Barbusse, Heinrich Mann, Martin Andersen Nexö, Leonhard Frank, Upton Sinclair, John Galsworthy, Bernhard Kellermann, Knut Hamsun, Theodore Dreiser, Georges Duhamel, Jakob Wassermann, Thomas Mann, Arthur Schnitzler, Selma Lagerlöf, Grazia Deledda, Sherwood Anderson, Louis Aragon, John Steinbeck, Bernard Shaw, Herbert Wells ja teised. Isegi need, kes talle oma ideelise ja loomingulise suuna poolest kauged olid, kirjutasid temast kui suurest kunstnikust. «Ma ei tea teist kaasaegset kirjanikku, kes oleks mind nii tugevasti haaranud kui tema» (Knut Hamsun). «Gorki on ennekõike tohutu hingejõuga inimene, hiiglane, kes kutsub esile austuse ja armastuse. On olnud suuri kirjanikke, kuid mitte kunagi pole olnud säärast inimest, kes nagu Gorki oleks võtnud oma surematutesse teostesse miljonite tööliste ja talupoegade saatuse» (Upton Sinclair). «Tema teosed jäävad ületamatuteks meistriteosteks» (Herbert Wells).

Nii kirjutasid kõige silmapaistvamad Euroopa kirjanduse loojad, kes sageli ei nõustunud Gorkiga poliitilistes küsimustes, kuid tunnustasid tema suurt osa maailmakirjanduses.

Talle lähedasemad kirjutasid temast kui rahvamasside mõtete väljendajast, kui vene rahva häälest. Lion Feuchtwanger kirjutas: «Maksim Gorki kujude kaudu kuulis maailm esmakordselt mitte üksikute vene inimeste, vaid kogu vene rahva häält, ja selle vene rahva kaudu — kõigi rõhutute ja orjastatute hääli.» Rääkides paljude Lääne kriitikute püüdest vaikida maha meie aja kõige suurem vene kirjanik, kirjutas Feuchtwanger: «Ei saa mõeldagi Maksim Gorki mahatõmbamisele maailmakirjandusest. Kõikjal leiad sa tema jälgi. Gorki looming viljastab nii kirjanikke kui lugejaid.»

Oma kõnes Gorkist, mille ta Viinis pidas, rääkis Stefan Zweig: «Vähestele kaasaja tõelistele imelastele on omane see Gorki kõikenägev silm, ja ma ei tea, mis võiks kaasaegses kunstis tema nägemise tõepärasuse ja täpsusega kas või pisutki võrreldav olla. Ei müstika varjugi, ei väiksematki valekonarust pole sellel imeliselt kristalsel läätsel, mis ei suurenda ega vähenda, ei kõverda ega moonuta, ei kaunista ega tumesta, — see silm näeb õigesti ja selgelt, võrrelda-

matult õigesti ja üliselgelt... Gorki silmaga geeniusel on ainult üks nimi — tõde.»

Nii kõneles Gorkist tema austaja, kuulus austria kirjanik Stefan Zweig.

«Gorki on laiendanud kirjandusliku loomingu ala, andnud maailmakirjandusele uusi teid ja perspektiive,» kirjutas Heinrich Mann.

Henri Barbusse alustas oma vastukaja selliste sõnadega: «Ma pean Maksim Gorkit üheks kõige tähelepanuväärsemaks kirjanikuks, meie sotsiaalsest seisukohast lähtudes võib-olla isegi kõige tähelepanuväärsemaks. See tuleneb minu arvates eeskätt kirjanduslikust väärtusest, see tähendab tema loomingu sädelusest ja võimsusest.»

Sherwood Anderson, tuntud ameerika kirjanik, rääkis Gorki tähtsusest kaasaegsete kirjanike suhtes: «Kes meist poleks olnud selle inimese, tema humaansuse ja talendi mõju all? Ta on kogu kaasaegse loomingu tõeline isa.»

«Suur kunstnik ja kirglik agitaator Maksim Gorki kuulub nende kirjanike hulka, kelle mõju tänapäeval kogu Euroopa kirjandusele on vaieldamatu,» kirjutas Jakob Wassermann.

Kuulus saksa kirjanik Bertolt Brecht kriipsutas Gorki mõju alla järgmiselt: «Gorki tohutu kunstiline ja poliitiline tähtsus vene ja maailmakirjandusele on kaheldamatu ja ei vaja mingisuguseid tõendeid... Kui «Ema» oleks kirjutatud ka vähem väljendusrikkalt, ei kaotaks ta ikkagi oma kolossaalset tähtsust ja mõju...»

Gorki otsesteks õpilasteks, igaüks omamoodi, olid nii Henri Barbusse, Louis Aragon, Johannes Becher kui ka hispaania kirjanikud-antifašistid.

Kuid näiteks kirjanike tõelisest, viljakast sõprusest ja vastastikusest mõjust on Romain Rolland'i ja Gorki suhted.

Romain Rolland kirjutas: «...Ma sirutasin oma juuri otse Euroopa all, et ühineda vene rahva viljakate kihtidega, hiiglasuure eluga, mis on puhkenud NSV Liidu sügavustes, ja selle maa-aluse töö lõpul kohtusid mu juured Gorki omadega. Ja nad põimusid seal vennalikult läbi. Ning nüüd me segame ka oma verd seltsimeestena kummastki Euroopa otsast.»

Kahe suure kirjaniku loominguline koostöö kestis kakskümmend aastat, alates Gorki esimesest kirjast, milles ta palus Rolland'i kirjutada laste jaoks Beethoveni elulugu. Kuid juba enne seda oli Rolland'il muljeid Gorkist: «Ehkki aastate poolest noorem,» kirjutas Rolland, «paistis ta mulle

juba siis vanemana, sest tema kuulsus Läänes juba säras, kui ma alles kirjutama hakkasin. Kusagil ma juba jutustasin, et ainult foto, kus Gorki on pildistatud koos Lev Tolstoiga Jasnaja Poljanas, kaunistas meie väikest toimetusetuba... Need olid meie sõltumatuse ja tõe kaitsjad.»[67]

Rolland räägib, et osa romaanist «Jean Christophe» oli kirjutatud Gorki sõbraliku pilgu all. See oli tõepoolest nõnda.

Tema «Võlutud hing», eriti viimased köited, kannab oma laialdaste ühiskondlike probleemide, kodanliku kultuuri kriitika, põlgava paatose, rahvaloomingu otsingute ja tõhusa revolutsioonilise humanismi poolest ilmseid Gorki mõju tunnuseid. «Võlutud hinge» sotsiaal-filosoofiline alus on tihedas seoses selle ideede ringiga, mis oli enam kui üks kord kahe sõbra arutelu, teinekord «vaikiva arutelu» objektiks, aga samuti on Gorki teoste teemaks.

1935. aastal sõitis Romain Rolland NSV Liitu ja viibis mitu nädalat oma seltsimehe ja sõbra Gorki juures külas. Ta tahtis vene keelt ära õppida, et Gorkiga vahetult vestelda. Romain Rolland'i juures on Gorki mõju eriti selgesti nähtav.

«Ma olen vaid üks miljoneist,» kirjutas Rolland, «kellele Gorki surm on inimkonna suurimaks kaotuseks pärast Lenini surma.»

Gorki sirutas oma mõjutiivad mitte ainult Läände, vaid ka Itta. Hiina suurimat kirjanikku Lu Xini kutsutakse rahva hulgas «hiina Gorkiks».

Lu Xin on novaator, kes rebis end lahti vanadest traditsioonidest ja avas tee realistlikule ning rahvalikule kunstile. Gorkilt on Lu Xin võtnud omaks püüde lihtsusele ja otsese sideme rahvaluule, vanasõnade ning rahvaliku keelega.

Pärast revolutsiooni võitu ja rahvavabariigi moodustamist aga muutus Gorki Hiinas kõige armastatumaks kirjanikuks. Loendamatul arvul on ilmunud tema teoste tõlgete väljaandeid, Gorki ise on aga saanud suureks üldrahvalikuks kasvatajaks ja õpetajaks.

*

... 10. juunil 1951. aastal toimus Moskvas Valgevene vaksali esisel väljakul, samas paigas, kus juubeldav rahvahulk 1928. aastal välismaalt tagasi saabuvat kirjanikku vastu

võttis, suurele vene kirjanikule Maksim Gorkile püstitatud ausamba pidulik avamine.

Hilisööni käis pealinna elanikkond ausamba juures ja tõi selle jalamile lilli. Varsti kerkis sinna kõrge lillemägi.

Selles sõnatus käimises leidis uue väljenduse üldrahvalik armastus geniaalse vene kirjaniku, suure rahva suure poja, väsimatu rahu ja kommunismi triumfi eest võitleja vastu.

Aastad ei ole Gorkit meist eemaldanud ja ei eemalda, kui palju neid ka ei mööduks. Ta võitleb ka praegu meiega koos kõigi vastu, kes püüavad maailma uude sõtta tõugata, ta võitleb ka praegu kommunismiehitajate ridades kommunistliku partei lõpliku võidu eest.

TSITAATIDE ALGALLIKAD

Esimene osa

[1] И. Груздев. «Горький и его время», 1948, lk. 14.
[2] П. Максимов, О Горьком, 1939, lk. 24.
[3] «Былое», 1925, nr. 4/32, lk. 210.
[4] «Горький и его время», 1948, lk. 122.
[5] «Современник», 1913, nr. 3, lk. 8. Jutustuse «Peremees» ajakirjaväljaanne.
[6] «Былое», 1921, nr. 16, lk. 177. Борис Н-ский, ««Первое преступление» М. Горького».
[7] «Горький и его время», 1948, lk. 137.
[8] «Былое», 1921, nr. 16, lk. 186. Примечания М. Горького к статье Бориса Н-ского ««Первое преступление» М. Горького».
[9] «Былое», 1921, nr. 16, lk. 185.
[10] «Былое», 1921, nr. 16, lk. 185—186.
[11] «Из Соррентских впечатлений». «Читатель и писатель», 1928, nr. 33.
[12] «Самарская газета», 1901, nr. 30. «Безобидный».
[13] Веди-Аз, «Бакинские известия», 1903, nr. 186.
[14] «Былое», 1921, nr. 16, lk. 185.
[15] «Новый мир», 1928, nr. 3, lk. 191. В. Руднев, «Горький — революционер» (Неизданные материалы).
[16] «На рубеже Востока», 1934, nr. 14/17.
[17] «Современник», 1911, nr. 10, lk. 3, 7.
[18] «Литературное наследство», nr. 37—38, lk. 366.
[19] Л. Блюменталь, Исторический круговорот. «Слово», 1881, nr. 1.
[20] С. И. Мицкевич, «Революционная Москва», 1940, lk. 71.
[21] Kogumik «Революционный путь Горького», 1933, lk. 26.
[22] «Былое», 1921, nr. 16, lk. 186.
[23] «Красная летопись», 1923, nr. 7, lk. 288.
[24] «Горький и его время», 1948, lk. 326—327.
[25] А. И. Левитов, Собр. соч. Изд-во «Просвещение», 2. kd. lk. 257.
[26] «Горький и его время», 1948, lk. 355.
[27] «Одесский листок», 2. nov. 1904. a. «Спутник Максима Горького».
[28] «Горький и его время», 1948, lk. 358—359, 369.
[29] «Горький и его время», 1948, lk. 371—372.
[30] «Горький и его время», 1948, lk. 382.

[31] Kogumik «Революционный путь Горького», 1933, lk. 26—28.
[32] «Былое», 1918, nr. 1, lk. 84.
[33] «Горький и его время», 1948, lk. 383.
[34] Tsiteeritud raamatu järgi: Б. Бялик «О Горьком», 1947, lk. 95—96.
[35] Kogumik «Революционный путь Горького», 1933, lk. 30.
[36] «Бакинские известия», 1903, nr. 13.
[37] «Горький и его время», 1948, lk. 384.
[38] «Рабочая правда», Тифлис, 1925, nr. 262.
[39] «Горький и его время», 1948, lk. 416.
[40] «Горький и его время», 1948, lk. 417.
[41] В. Г. Короленко, «Письма» 1922, lk. 38.
[42] Kogumik «Горький», 1928, lk. 110.
[43] «М. Горький. Материалы и исследования», 2. kd., lk. 352.
[44] «М. Горький. Материалы и исследования», 2. kd., lk. 353—354.
[45] В. Г. Короленко, «Избранные письма», 3. kd., lk. 87, 1936.
[46] И. Груздев, «Короленко и Горький», 1948, lk. 24.
[47] Foto kogumikus «Революционный путь Горького», lk. 25.
[48] А. Треплев, «Горький в Самаре». «Штурм», 1932, nr. 1, lk. 83.
[49] М. Горький (Иегудиил Хламида), «Между прочим», 1941, lk. 26.
[50] «Самарская газета», 1895, nr. 179.
[51] K. Muratova kommentaarid raamatule: М. Горький, «Между прочим», 1941, lk. 309
[52] Sealsamas, lk. 311.
[53] «Вечерняя Москва, 1941, 19. juuni.
[54] «Одесские новости», 1896, nr. 3643.
[55] «Нижегородский листок», 1896, nr. 150.
[56] «Одесские новости», 1896, nr. 3682, nr. 3689.
[57] «Одесские новости», 1896, nr. 3677.
[58] «Одесские новости», 1896, nr. 3708, nr. 3771.

Teine osa

[1] Д. Золотницкий, «М. Горький и крестьянские спектакли на Полтавщине». «Театр», 1954, nr. 5. lk. 83.
[2] «Печать и революция», 1928, nr. 2, lk. 74. Письма С. П. Дороватовскому.
[3] «Звезда», 1925, nr. 3/9, lk. 261. В. Евгеньев-Максимов, «Из истории марксистской журналистики».
[4] Kogumik «Горький», 1928, lk. 20, 24.
[5] Kogumik «Революционный путь Горького», 1933, lk. 48.
[6] «Архив А. М. Горького», IV kd., lk. 17.
[7] Kogumik «Революционный путь Горького», 1933, lk. 41.
[8] Sealsamas, lk. 51, 52.
[9] Sealsamas, lk. 59.
[10] Sealsamas, lk. 66.
[11] А. П. Чехов, Полное собр. соч., 19. kd., lk. 215.
[12] «Мещане». Материалы и исследования, 1941, lk. 164—165.
[13] Переписка А. П. Чехова с О. Л. Книппер, 2 kd., lk. 393.
[14] К. С. Станиславский, «Моя жизнь в искусстве», 1931. lk. 436.
[15] Kogumik «Горький», 1928, lk. 151, 152.

[16] Kogumik «Революционный путь Горького», lk. 77, 78.
[17] «Известия», 28. märts 1953. a. А. Волков, «Великий основатель социалистического реализма».
[18] «М. Горький. Материалы и исследования», 2. kd., lk. 417.
[19] «Красный архив», 1936, nr. 5/78.
[20] «Архив А. М. Горького», IV kd., lk. 89.
[21] М. Горький, «Савва Морозов». «Октябрь», 1941, nr. 6, lk. 12.
[22] Kogumik «Революционный путь Горького», lk. 101.
[23] «Архив А. М. Горького», IV kd., lk. 174.
[24] Sealsamas, lk. 177.
[25] «Пролетарская революция», 1923, nr. 3/39, lk. 25.
[26] «Литературная газета», 1955, nr. 38.
[27] «L'Humanité» nr. 594, 19. nov. 1905. a. Tsiteeritud raamatu järgi: А. С. Мясников, «М. Горький», lk. 175.
[28] В. Десницкий, «М. Горький.» 1940, lk. 100.
[29] «Архив А. М. Горького», IV kd., lk. 190. 192.
[30] Sealsamas, IV kd., lk. 192, 193.
[31] Kogumik «Революционный путь Горького», lk. 108—109.
[32] «Правда», 1955, nr. 355. Доклад П. Н. Поспелова на заседании Московского Совета 20 декабря 1955 года.
[33] И. Нович, «М. Горький в эпоху первой русской революции», 1955, lk. 183.
[34] «Архив А. М. Горького», V kd., lk. 176, 177.
[35] И. Груздев, «Горький — великий русский писатель», 1946, lk. 14.
[36] «Правда», 1928, nr. 94.
[37] «Правда», 1936, nr. 167.
[38] В. Десницкий, «М. Горький», 1940, lk. 263.
[39] М. Горький, «История русской литературы», lk. 139.
[40] «М. Горький. Материалы и исследования», 1. kd., lk. 144.
[41] «Горьковские чтения 1949—1952», 1954, lk. 63.
[42] «Правда», 1913, nr. 68.
[43] М. Горький, Собр. соч., изд. 3-е, 9. kd., lk. 755—757. Примечания.
[44] М. Горький, Собр. соч., изд. 3-е, 9. kd., lk. 755, 756. Примечания.
[45] В. Г. Короленко, «История моего современника», 1. kd., 1930, lk. 12.
[46] А. Е. Бадаев, «Большевики в Государственной думе. Воспоминания», 1930, lk. 313.
[47] «Летопись, nr. 2, 3, 4, lk. 305. М. Горький, «Письма к читателю».
[48] М. Горький, «Несвоевременные мысли», 1918, lk. 12.

Kolmas osa

[1] «Коммунистический интернационал», 1920, nr. 12, lk. 1931.
[2] Конст. Федин, «Горький среди нас. Двадцатые годы», lk. 81—82.
[3] М. Гляссер, «Ленин и Горький». Kogumik «М. Горький в воспоминаниях современников», 1955, lk. 49.
[4] «Известия Академии наук СССР», 1938, nr. 5, lk. 25.
[5] «Известия», 1926, 10. jaanuar.

[6] «Правда», 19. juuni 1936. a. N. Крупская, «Ленин и Горький».
[7] «Петроградская правда», 10. juuli 1920. a. Samal teemal artiklid ka 13. ja 22. juulil; seesama ajalehes «Красная газета».
[8] Корней Чуковский, «Репин, Горький, Маяковский, Брюсов. Воспоминания», 1940, lk. 95—96.
[9] Конст. Федин, «Горький среди нас. Двадцатые годы», lk. 66.
[10] «Восьмой съезд Российской Коммунистической партии (большевиков)», Стенографический отчет. Саратов, 1919, lk. 141.
[11] «Звезда», 1937, nr. 6, lk. 6.
[12] «Комсомольская правда», 1932, nr. 222.
[13] «Октябрь», 1941, nr. 6, lk. 22
[14] С. Д. Балухатый, «Горьковский семинарий», 1946, lk. 72.
[15] «Известия», 1926, 10. jaanuar.
[16] «Правда», 1936, nr. 167.
[17] М. Горький, Собр. соч., изд. 3-е, 10. kd., lk. 510. Примечания.
[18] «Красная газета», õhtune väljaanne, 1925. a. 4. juuni.
[19] Kogumik «Горький», 1928, lk. 399.
[20] Sealsamas, lk. 398.
[21] Sealsamas, lk. 420—421.
[22] М. Горький, Собр. соч., изд. 3-е, 12. kd., lk. 554—555; 13. kd., lk. 657.
[23] «Известия», 1928, 29. mai.
[24] Sealsamas.
[25] «Правда», 1928, 10. juuni.
[26] «Вечерняя Москва», 1940, 10. august. А. Шумский, «Горький в Москве».
[27] «Правда», 1928, 13. juuni, nr. 135.
[28] «Известия», 1928, 10. juuni.
[29] «Рабочая правда», 1928, nr. 171.
[30] «Заря Востока», 1928, nr. 174.
[31] Н. С. Плещунов, «Максим Горький и Кавказ», 1939, lk. 33—34.
[32] «Советская Татария», 19. mai 1954. a. Кави Наджми, «Школа творчества».
[33] «Октябрь», 1951, nr. 5, lk. 142. М. Н. Елизарова, «Горький в Казани».
[34] «Рабочая Балахна», 5. ja 9. aug. 1953. a. С. Хаев, «Максим Горький у земляков».
[35] Almanahh «Год XIX», nr. 10, lk. 23. А. Макаренко, «Максим Горький в моей жизни».
[36] «Полярная правда», 1952, nr. 143. М. Рыжков, «Моя встреча с Горьким».
[37] Письмо В. Г Илларионову. М. Горький, Соч., 30. kd., lk. 81.
[38] «Звезда», 1944, nr. 4, lk. 107.
[39] «История заводов», сборник. Выпуск второй. ОГИЗ, 1932, lk. 8
[40] Евг. Долматовский, «Возродим «Историю заводов»», «Литературная газета», 1957, nr. 21.
[41] «Литературная газета», 1957, nr. 30. «Создадим историю гражданской войны».
[42] «Литературная газета», 1950, nr. 49. М. Юнович, «М. Горький в борьбе с империалистической реакцией».
[43] «Правда», 1928, nr. 135
[44] «Интернациональная литература», 1941, nr. 6.

[45] «Звезда», 1944, nr. 4, lk. 110.
[46] «Книга тысячи и одной ночи», 1932, 1. kd. М. Горький, «О сказках», lk. XII.
[47] «Правда», 1934, nr. 76.
[48] Н. К. Пиксанов, «Горький и национальные литературы», 1946, kl. 44. Сообщение Е. П. Пешковой.
[49] Sealsamas, lk 141, 137.
[50] «Правда», 1937, 24 november.
[51] «Звезда», 1944, nr. 4, lk. 108.
[52] М. Горький, «Письма к рабкорам и писателям», 1936. Библиотека «Огонек», lk. 29—30.
[53] «Звезда», 1944, nr. 4, lk. 108.
[54] «М. Горький в воспоминаниях современников», 1955, lk. 453—454, lk. 525, lk. 363—364.
[55] Всеволод Иванов, «Встречи с Максимом Горьким», 1947, lk. 20—25.
[56] Конст. Федин, «Горький среди нас». Teine osa, lk. 172.
[57] «Звезда», 1944, lk. 108, nr. 4, sealsamas, lk. 110.
[58] «М. Горький в воспоминаниях современников», 1955, lk. 641.
[59] «Литературная газета», 1938, nr. 17.
[60] «Архив А. М Горького», VI kd., lk. 151—161.
[61] Sealsamas, lk. 117—122.
[62] М. Горький, Собр. соч., изд. 3-е, 14. kd., lk. 391. Примечания.
[63] И. Груздев, «Горький. Биография». 1946, lk. 116.
[64] «Русская мысль», 1890, nr. 8, lk. 141.
[65] И Груздев, «Горький. Биография». 1946, lk. 117.
[66] «Звезда», 1944, nr. 4, lk. 109.
[67] И Груздев, «Современный Запад о Горьком», 1930, lk. 182—183. Т. Мотылева, «Горький и западные писатели». «Литературная газета», 1946, nr. 23.

SISUKORD

ESIMENE OSA

Esimene peatükk

1. Varajane lapsepõlv. Kaširini perekonnas. Vanaema, tema muinasjutud, muistendid ja laulud. Slobodo-Kunavino algkool. Kiituskiri. Õpilaseks joonestaja Sergejevi juures. Põgenemine. Töö aurikul «Dobrõi» 5
2. «Esimene õpetaja» — kokk Smurõi. Uuesti Sergejevi juures. Lugemiskirg. Puškin. Ikoonide kaupluses ja ikoonimaalimise töökojas. Gorki jutuvestjana ja ettelugejana. Lermontovi lugemas. Lahkumine töökojast. Paljasjalgsete seas. Millionnaja tänaval. Statistina laadateatris 11
3. Gorki Kaasanis. Võitlus olemasolu eest. Kaasani paljasjalgsed. Derenkovi toiduainetepoeke. Uued inimesed. Kaasani ringid. Narodnikute abstraktne dogma ja Gorki reaalsed elukogemused. Gorki kringlivalmistajana pagaritöökojas 19

Teine peatükk

1. Propaganda kringlivalmistajate hulgas. Morozovi streik 1885. aastal. Gorki kringlivalmistajate streigi organiseerijana. Lahkumine pagaritöökojast. Derenkovi pagariäri. Gorki ja N. J. Fedossejev. Jõud on murtud. 1887. aasta 12. detsember. 27
2. M. A. Romass. Romass saab raha narodnikute ringi summadest. Romass Krasnovidovos. Gorki Romassi juures. Romassi propagandatöö. Tema ettevõtte hävitamine. 34
3. Gorki Dobrinka jaama öövalvurina. Värssides palvekiri. Borissoglebski kaubajaamas. Kaaluja Krutaja jaamas. Tööliste «enesearendamise ring». «Vana tamme laul». Teekond Lev Tolstoi juurde. Ebaedu Jasnaja Poljanas ning Hamovnikis. Saabumine Nižnisse. 39

Kolmas peatükk

1. Likile kuuluvas hoovimajas Žukovskaja tänaval. Sandarmite kahtluse all. Läbiotsimine ja arreteerimine. Ülekuulamine. Vabastamine. «Salajane järelevalve». Õhtu Klarki juures. Kohtumine Sabunajeviga. Korolenko arvustab «Vana tamme

laulu». Gorki noorsooringides. Gorki ja Korolenko. Tegelikkuse uued vastuolud. Uued otsingud. Lahkumine Nižnist 46
2. Gorki teekond. Ring Filonovo jaamas. Juhtum Kondõbino külas. Soola tootmas. Odessa. Teekond Tiflisi. Jutustused «Minu teekaaslane» ja «Kaks paljasjalgset». Maikop. Katkumäss 55
3. Töö pealelõõjana. Tuba Danko juures. Gori. Suhlumi maanteel. Bakuu. «Kommuun» Novo-Arsenalnaja tänaval. Kirjavahetus Rostovi töölistega. Elu Kaljužnõi juures. Kirjandusliku tegevuse algus. «Makar Tšudra». Legend Dankost. «Tütarlaps ja Surm». Tagasitulek Nižnisse 63

Neljas peatükk

1. Saabumine Nižnisse. Teenistus advokaat Lanini juures. Kirjanduslik tegevus Nižnis. «Russkoje Bogatstvole» saadetud luuletused. «Jemeljan Piljai» avaldamine «Russkije Vedomostis». Gorki ajalehe «Volžski Vestnik» kaastöölisena. Korolenko «nõuanded ja näpunäited». Gorki vestlus Korolenkoga ühel suvehommikul 1894. aastal. «Tšelkašš». Mihhailovski ja Korolenko suhtumine jutustusse 73
2. «Samarskaja Gazeta». Korolenko kirjavahetus Ašešoviga. Gorki Samaaras. Osakond «Olukirjeldused ja märkmed». Jegudiil Hlamida «Muuseas». «Punane komistuskivi». Trükkalite seltsi pidu. «Suur leek». «Laul Kotkast». Uuesti Nižnis .. 82
3. Tööstuslik tõus. Ülevenemaaline tööstus- ja kunstinäitus. Gorki publitsistika tendents. Nõudmine näidata tööprotsesse. Tööliste elu-olu ja ekspluateerimisega seotud küsimuste valgustamine. «Kultuursete» inimeste paljastamine. Följeton Škurodjorovist. «Rahva» puudumine näituselt. Gorki viimane korrespondents 93

TEINE OSA.

Esimene peatükk

1. Tuberkuloosiprotsessi ägenemine. Gorki Krimmis. Külateater Manuilovkas. Tagasitulek Nižnisse. «Lühijuttude ja jutustuste» väljaandmine ja nende edu. Vabadustarmastav protestivaim. Populaarsus demokraatlike lugejate hulgas. Gorki kaasatõmbamine Afanasjevi «süüasja». Tapikorras Tiflisi. Politsei «erilise järelevalve» all 103
2. Gorki kiri «Fomaa Gordejevist». Kapitalistide töö parasiitliku iseloomu paljastamine romaanis. Gorki populaarsuse kasv. Demonstratsioon ja taplus 1901. aasta 4. märtsil. «Valitsuse teadaande ümberlükkamine». Mimeograafi Peterburist Nižnisse saatmine. Gorki arreteerimine. «Kolm inimest». Määrus väljasaatmise kohta. Nižninovgorodlaste proklamatsioon. Sündmused Moskvas ja Harkovis. V. I. Lenin 7. novembri demonstratsioonist. «Laul Tormikotkast» 110

3. Gorki auakadeemikuks valimine. «Akadeemilise intsidendi» tähtsus. Lenini «Iskra». «Laul Tormikotkast» kui kunstilise propaganda dokument. «Väikekodanlased». Näidendi kangelane Nil. Tsensuurikitsendused. «Väikekodanlaste» edu. Demonstratsioon Belostokis. Gorki väljasaatmine Arzamassi. «Põhjas». Näidendi poliitiline mõte ja erakordne edu. Reaktsionääride raev. Gorki kohtumine «Iskra» esindajatega 121
4. Gorki kirjandust välja andmas ühingu «Znanije» kirjastuses. «Suvitajad». Liberaalse intelligentsi paljastamine. Vlass kui demokraatia esindaja. Liberaalse kirjanduse ägedus. Demokraatliku noorsoo tormilised sümpaatiaavaldused 128

Teine peatükk

1. 9. jaanuar. Gorki veriste sündmuste paigal. Gorki üleskutse võitluseks isevalitsusega. Gorki arreteerimine. Protestid ja demonstratsioonid arreteerimise vastu. Valitsus lööb araks. Kohtuprotsessist loobumine 133
2. Lenini ülesanne V. D. Bontš-Brujevitšile kohtuda Gorkiga. Ajaleht «Novaja Žizn». «Märkmeid väikekodanluse kohta». Gorki esimene kohtumine Leniniga. Ajaleht «Borba». Gorki kirjad Moskva ülestõusust. Tema osavõtt ülestõusu organiseerimisest. Gorki proklamatsioon. Kirjanduslik tegevus ülestõusu päevil 138
3. Sõit Ameerikasse. Gorki üleskutsed Saksamaal, Prantsusmaal ja Inglismaal. Saabumine Ameerikasse. Agitatsioon miitinguil. Tsaarivalitsuse võitlus Gorkiga. Olukirjeldused «Ameerikas», «Minu intervjuud», «Kaunis Prantsusmaa». Prantsuse kodanlike ajalehtede protestitorm pamfleti vastu. Gorki vastus 145

Kolmas peatükk

1. Gorki Itaalias. Reaktsiooni tugevnemine. «Tarbetu inimese elu». «Viimased». «Vaenlaste» keelamine. Näidendi poliitiline mõte. Romaan «Ema». Gorki «Ema» kui suurepäraseim revolutsioonilise propaganda dokument. Lenini jutuajamine Gorkiga «Ema» kohta. Gorki mälestusi partei V kongressist 153
2. Lenini saabumine Genfi ja tema kirjavahetus Gorkiga. Kooli organiseerimine Capril. N. J. Vilonov («Mihhail»). «Proletari» laiendatud toimetuse nõupidamise resolutsioon. Lenini kohtumine Vilonoviga. Lenini kiri Gorkile 16. novembril 1909. aastal. Lenini vastus kodanlikele ajalehtedele 161
3. Lenin Capril 1910. aastal. Gorki mälestused vestlustest Leniniga. Töölisliikumise tõus. Nädalaleht «Zvezda». «Muinasjutud Itaaliast». Gorki näidend «Veidrikud» 166
4. Revolutsioonilise liikumise tõus Venemaal. Ajaleht «Pravda». Ajakiri «Prosveštšenije». «Mööda Venemaad». Poeem Vassili Buslajevist 172

Neljas peatükk

1. Literaatide amnestia. Lenini nõuanne Gorkile tulla tagasi Venemaale. «Pravda» ümber koondunud tööliste üleskutse. Tuberkuloosiprotsessi ägenemine. Töö jutustuse «Lapsepõlv» juures. «Lapsepõlve» optimism 177
2. Gorki saabumine Venemaale 1913. aasta detsembris. Tervitused. Gorki artikkel «Kirjanikest-iseõppijaist». «Proletaarsete kirjanike koguteos». Badajev sõidab Gorki juurde Soome. Sõja algus ja «Pravda» rüüstamine. Kohtumine V. V. Majakovskiga. Ajakiri «Letopiss». Jutustus «Inimeste seas». «Süüdistusakt kapitalismi vastu» 182
3. Veebruarirevolutsioon. Gorki kõhklused. Gorki alahindab vene proletariaadi jõude. Lenini artikkel «Kas bolševikud suudavad riigivõimu enda käes hoida?». Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon 188

KOLMAS OSA

Esimene peatükk

1. Sündmused pärast Oktoobrit. Rahvamasside loov töö. Lenini artikkel «Prohvetlikud sõnad». Gorki tunnistab oma vigu. Atentaat Leninile. Gorki saabumine Moskvasse ja kohtumine Leniniga. Lenini ja Gorki vestlus. Gorki võtab endale aktiivse osa kultuurilise ülesehitustöö alal. Gorki vaenlased ja sõbrad 197
2. Gorki esimese internatsionaalse miitingu juhatajana. Artiklid ajakirjas «Kommunistitšeski Internatsional». Gorki Petrogradis. Gorki ideoloogiliste vigade retsidiivid. Lenini kiri Gorkile. Gorki artikkel Leninist ajakirjas «Kommunistitšeski Internatsional». Kommunistliku Internatsionaali II kongress. Lenin ja Gorki 203
3. Küsimused, millega Gorki Lenini poole pöördus. Gorki tunnustab Leninit kui silmapaistvat poliitikut. Gorki kirjanduslik tegevus. «Töömurdja Slovotekov». «Mälestusi L. Tolstoist». Gorki kui vene kirjanduse klassik. Tuberkuloosiprotsessi uus ägenemine. Lenini visad nõudmised. Sõit välismaale ja ravimine Saksamaa ning Tšehhoslovakkia sanatooriumides. Intensiivne ilukirjanduslik töö. Seitse uut raamatut. Lenini surm . 207

Teine peatükk

1. «Mälestusi Leninist». «Artamonovite ettevõte». Teose poliitiline mõte. Uue romaani kava. Gorki kirjavahetus. Koduigatsus. Töö romaani «Klim Samgini elu» juures. Tagasitulek Nõukogude Liitu 215
2. Gorki vastuvõtmine Moskvas. Ajakiri «Naši Dostiženija». Bakuu, Tiflisi, Jerevani, Kaasani, Kurjaži, Dneprostroi, Kaluuga, Nižni Novgorodi, Balahna ja teiste paikade külasta-

mine. «Mööda Nõukogude Liitu». Kodutute elulood. Gorki vastus ajakirjale «Europe» 223
3. Teekond põhja — Kemisse, Solovkile, Murmanskisse ja Hiiinidesse. Jutuajamised kurjategijatega Solovkil. «Maailma äärel». Vestlus noorsooga Murmanskis. «Mööda Nõukogude Liitu» — ilukirjanduslik-publitsistlik raamat. Gorki ajakirja «Naši Dostiženija» toimetajana. «NSV Liidu «mehaanilistele kodanikele»». Teised ajakirjad ja raamatusarjad, mida Gorki vahetul osavõtul välja anti. Gorki jutustused ajakirjas «Kolhoznik» 232
4. Gorki publitsistika. Gorki võitluses rahu eest ja imperialistliku reaktsiooni kirgliku paljastajana. Pöördumine noorsoo poole. «Tööstuspartei» protsess. Näidend «Somov ja teised» . 239

Kolmas peatükk

1. ÜK(b)P Keskkomitee määrus kirjanduslik-kunstiliste organisatsioonide ümberkorraldamisest. Nõukogude Kirjanike Liidu Organiseerimiskomitee loomine. Stalini kohtumine kirjanikega Gorki korteris. Sotsialistlik realism. Nõukogude kirjanike esimene üleliiduline kongress. Gorki ettekanne. Kirjanike kõned kongressil 248
2. Gorki rahvaluulest. Võitlus vene keele puhtuse eest. Diskussioon keelest. Võitlus kõigi vennasrahvaste kultuuri eest. Vestlused vennasrahvaste kirjanikega. Gorki võitlus vene kirjanike lähendamise eest vennasrahvaste kultuurile. Rohkem kui viiekümne rahvuse esindajate osavõtt kirjanike kongressist. Suleiman Stalski. Rahvuslikud dekaadid Moskvas 255
3. Nõukogude kirjanduse suur tähtsus. Gorki talentide kasvatajana. Kirjad algajaile kirjanikele. Gorki kui kirglik organisaator. Kiri V. J. Zazubrinile. Kunstilise sõna abil tehtud propagandatöö tohutu tähtsus. Gorki vihased kirjad. Tema ammendamatu elujõud 259

Neljas peatükk

1. «Jegor Bulõtšov ja teised». «Dostigajev ja teised». Kolmas näidend 268
2. Raamat uuest Venemaast. «Jutustusi kangelastest». Uute jutustuste visandid. «Habemiku soldati» kuju. «Vassa Železnova», teine variant 276

Viies peatükk

1. Gorki Tesselis. Pingeline töö romaani «Klim Samgini elu» juures. Gorki ilukirjandusliku teose poliitiline mõte. Klim Samgini ajalooline tõepärasus, mis oma üldistuses küünib maailmakirjanduse tüüpide tasemeni. Teos jääb lõpetamata. Gorki surm 283
2. Gorki loomingu ülemaailmne tähtsus 293

Tsitaatide algallikad 300

AUTORIST

Iljaa Aleksándrovitš Gruzdev sündis 1892. aastal Peterburis.

Oma artikleid hakkas ta avaldama 1920. aastal sellistes väljaannetes, nagu «Žizn Iskusstva», «Kniga i Revoljutsija» jt.

1925. aastal ilmus Gruzdevi raamat «Maksim Gorki» (uute materjalide põhjal) ja 1926. aastal raamat «Maksim Gorki elu ja seiklused». Järgnevail aastail on avaldatud raamatud: «Maksim Gorki» (elu ja töö), «Kaasaegne Lääs Gorkist», «Gorki» (elulugu), «Gorki ja tema aeg», «Korolenko ja Gorki», «Gorki ja fašism», artiklite kogumik «Kodumaa» Suurest Isamaasõjast ja hulk artikleid ajalehtedes ning ajakirjades.

I. Gruzdevi stsenaariumide järgi on loodud filmid «Gorki lapsepõlv» ja «Inimeste seas». Teatrites on lavastatud näidendeid «Aljoša Peškov», mille ta kirjutas koos Olga Foršiga, ja «Varesekivi», mille kaasautoriks on B. Tšetverikov.

I. Gruzdev lõpetas raamatu «Mälestusi Gorkist» ja jätkab tööd monograafia «Gorki ja tema aeg» juures.

Груздев Илья Александрович

ГОРЬКИЙ

На эстонском языке

Оформление
В. Варе

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja I. Sõnajalg
Kunstiline toimetaja I. Torn
Tehniline toimetaja J. Pedari
Korrektorid V. Tui ja V. Põlde

Ladumisele antud 21. III 1961. Trükkimisele antud 8. V 1961. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 19,5+11 kleebist. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 16,60. Arvutuspoognaid 18,63. Tiraaž 6000. Tellimise nr. 539. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind 72 kop.

7—11

114-
G 208
26.11.02

Biograafilises sarjas on varem ilmunud:

S. Zweig — Magalhães

Edaspidi ilmuvad:

H. Ilberg — Clara Zetkin
A. Morozov — Lomonossov
A. Dživelegov — Michelangelo
I. Kunin — Tšaikovski
B. Mogilevski — Metšnikov
A. Solovtsov — Chopin

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00785740 4

A
23 847
... 7857104

72 kop.